

Een interessante plantenlijst uit 1791 van de Engelse tuinen van kasteel *Hex* (Heers, Heks, prov. Limburg): een historisch-botanische en cultuurhistorische analyse

Paul Van den Bremt¹

1 Inleiding

Heks, een deelgemeente van Heers, ligt in het heuvelige landschap van Limburgs Haspengouw. Op het einde van de 18de eeuw maakte de prins-bisschop van Luik (fig. 1), François-Charles de Velbruck (1719-1784) van dit rustige landbouwdorp een kasteeldorp². Nog voor hij in 1772 tot prins-bisschop werd verkozen, had hij in deze gemeente al een herenkwartier en een hoeve als privébezit verworven. Geleidelijk en vooral sinds hij prins-bisschop was geworden, liet hij zijn privébezit dat hij gebruikte als jachtgoed uitgroeien tot een heus landgoed dat een kasteel en tuinen omvatte. Het kasteeldomein *Hex* werd een feit. De Velbruck was, zoals veel groten van zijn tijd, erg geïnteresseerd in tuinen en planten. Behalve de klassieke parterretuinen in Franse stijl liet hij ook een begin maken met de aanleg van een *jardin anglais*, nl. een tuin die geen regelmatige of geometrische stijl had zoals de tuinen in Franse stijl. Hij liet hiervoor uit alle windstreken zaden en planten overkomen en stuurde zijn tuiniers naar het buitenland (Holland, Engeland, Frankrijk) om er zich te bekwamen. Omstreeks 1775 liet hij zelfs een portret schilderen van zijn tuinman Janvier met in zijn handen een gevuldbloemige Chinese roos. De tuinman had deze via de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) geïmporteerde roos in Hex aangeplant.

Toen de prins-bisschop op 30 april 1784 onverwacht stierf, ging het eigendom met zijn nog onvoltooide tuinaanleg naar zijn erfgenaam en neef graaf Joseph-Romain d'Ansembourg (1745-1798), die de Engelse aanleg verder afwerkte. Die oorspronkelijke aanleg zou in de loop van de 19de eeuw grondig gewijzigd worden. De kasteelbewoners kozen toen resoluut voor de uitvoering van een park in landschappelijke stijl. Het was de bekende landschapontwerper Louis Fuchs (1818-1904) die de plannen hiervoor uittekende.

Tuinkunsthistorica Chris De Maegd (Agentschap Ruimtelijke Ordening en Onroerend Erfgoed Vlaanderen) ontdekte in het huisarchief van het huidige kasteeldomein *Hex* (fig. 2) een kopie

FIG. 1 Prins-bisschop François-Charles de Velbruck (1719-1784), eigenaar en stichter van het landgoed *Hex*.

Prince bishop François-Charles de Velbruck (1719-1784), owner and builder of Hex country estate.

¹ Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE), Koning Albert II-laan 19 bus 5, 1210 Brussel.

² Voor het volledige historische onderzoek van het kasteel en de tuinen verwijzen we naar De Maegd 2007.

FIG. 2 De beroemde moestuin van het huidige landgoed *Hex*.
The famous kitchen garden of Hex country estate nowadays.

van de plantenlijst van de verdwenen Engelse tuinen³. Ze legde de lijst voor aan het Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed om ze in detail te ontleden. De lijst dateert uit 1791 en werd in opdracht van graaf d'Ansembourg opgesteld. De exacte ligging van de verdwenen tuinen kon tot nog toe niet achterhaald worden.

2 De plantenlijst uit 1791

2.1 De problematiek van de ontcijfering

Joseph-Romain d'Ansembourg liet in 1791 een genummerde lijst opmaken van de bomen, struiken, heesters, vaste planten, oranjierplanten en kruiden in zijn Engelse tuinen. De planten staan erin vermeld met hun toenmalige wetenschappelijke naam en hun Franse soortnaam. De totale plantenlijst omvat 285 nummers verdeeld over 240 taxa⁴ en vier verschillende plekken in de tuin. In het groenblijvende bosje (*Bosquet toujours verd*) werden 57 nummers genoteerd, op de heuvel met bontbladige planten (*Motte panachée*) 106 nummers; het zomerbosquet (*Bosquet d'été*) bestond uit twee delen, waarvan de nummering deels doorloopt, namelijk 66 nummers op een heuvel (*Arbustes de la motte*) en 56 nummers in een smal, langwerpige, opgehoogde tuinbed bij het Florabeeld (*Platte bande près de la figure de Flore*).

De lijst in het Huisarchief is niet het origineel, maar een vrij recente transcriptie van iemand die jammer genoeg niet vertrouwd was met 18de-eeuws handschrift, noch met wetenschappelijke botanische nomenclatuur⁵. *Bosea jervamora* werd bijvoorbeeld overgeschreven als *Rosea jerva mora*: een dergelijke schrijffout kan men nog makkelijk ontdekken en corrigeren. Maar slaat een door de kopiïst verhaspelde naam als *Torpnea lucida* wel degelijk op *Royena lucida*? Wij denken van wel, omwille van de specifieke context, en identificeerden deze oude benaming van een Afrikaanse dadelpruimsoort als de hedendaagse *Diospyros whyteana*.

Het is trouwens niet altijd eenvoudig te achterhalen welke planten precies bedoeld worden, omdat de wetenschappelijke botanische naamgeving van toen vaak sterk afwijkt van de huidige. Gelukkig werd al veelvuldig gebruikgemaakt van de binominale of tweetermige nomenclatuur, bijvoorbeeld *Thuja orientalis* voor oosterse levensboom. Deze nomenclatuur bestond al langer, maar ze kreeg slechts geleidelijk aan navolging. Pas in 1867 werd ze internationaal de algemene regel⁶. De Zweedse plantkundige Carl von Linné (1707-1778) of Carolus Linnaeus was de eerste wetenschapper die ze consequent toepaste. Veel tweetermige soortnamen ondergingen na de 18de eeuw nog wijzigingen maar men kan, mits enig zoekwerk, hun oude synoniemen wel opsporen.

Voor een aantal soorten liet d'Ansembourg zijn planten echter noteren volgens een beschrijvend systeem met meer dan twee termen, bijvoorbeeld *Arctotis flore aureo pulcherrimo* (een Zuid-Afrikaanse soort). Die planten zijn moeilijker te identificeren, al bestaan er 18de-eeuwse synoniemenlijsten van beschrijvende namen. De ontcijfering wordt pas echt ingewikkeld voor de cultivars of de in cultuur ontstane variëteiten. Daarvoor bestonden in 1791 nog geen vaste codes, zodat een vergelijking met de huidige cultivarnamen⁷ niet vanzelfsprekend is. Mag men bijvoorbeeld de oude cultuurvariëteit van hulst die d'Ansembourg benoemt als *Ilex aquifolium fol. aureis spinis et limbis viridis* zomaar gelijkstellen met de voor 1760⁸ bestaande huidige Engelse cultivar *Ilex aquifolium* 'Golden Milkmaid'?

2.2 De plantensoorten ontcijferd

Om ons een goed beeld te kunnen vormen van de relatieve zeldzaamheid van elk van de in de lijst uit 1791 opgesomde planten, hebben we op een systematische manier de samenstelling van de lijst getoetst aan eigentijdse 18de-eeuwse en vroeg-19de-eeuwse literatuurbronnen.

³ Huisarchief *Hex*, Bundel J2.

⁴ Taxon, mv. taxa: verzamelnaam voor categorieën zoals soorten, ondersoorten, variëteiten en cultivars.

⁵ Vgl. wat de botanische nomenclatuur betreft,

Mertens 1995, 387-389 waar ook tal van wetenschappelijke namen werden verhaspeld.

⁶ International Code of Botanical Nomenclature, recentste editie, Saint Louis Code: Greuter *et al.* 2000.

⁷ International Code of Nomenclature for Cultivated Plants, recentste editie: Brickell *et al.* 2004.

⁸ Galle 1997, 281.

Zo vergeleken we de soortsaamstelling met de *Gardener's Dictionary* van Philip Miller (1691-1771), waarvan niet minder dan acht edities verschenen tussen 1731 en 1768. Philip Miller was zowat vijftig jaar lang de hoofdtuinier van de plantencollectie van de Engelse *Chelsea Physic Garden*, aangelegd in 1673 door de *Society of Apothecaries*. Hij legde er de verzamelaartuin bij uitstek aan en publiceerde zijn ervaringen in zijn *Gardener's Dictionary*. Dit werk wordt nog steeds beschouwd als hét wetenschappelijke startpunt voor de gekweekte planten. De achtste editie, vertaald en van

commentaar voorzien, kwam uit in Brussel in 1786-1789 als *Dictionnaire des Jardiniers et des Cultivateurs* (fig. 3)⁹. Tot de inschrijvers behoorden zeer vooraanstaande figuren zoals onder meer baron de Poederlé (1742-1813), die algemeen wordt beschouwd als de eerste grote Belgische dendroloog, l'abbé Mann (dom Théodore Augustin Mann: 1735-1809), de invloedrijke secretaris van de Keizerlijke Brusselse Academie en l'abbé de Marci (François de Marci: ?-1791), de kanselier van de universiteit van Leuven en lid van de genoemde Academie.

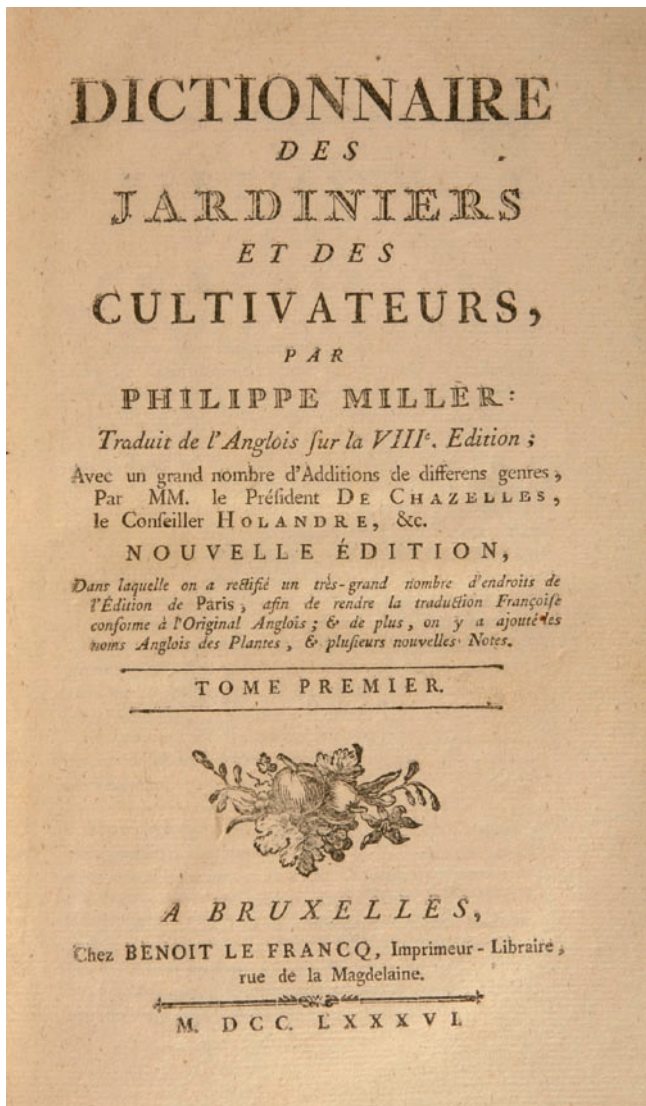

FIG. 3 Titelpagina van de Brusselse uitgave van de *Dictionnaire des Jardiniers et des Cultivateurs* van Philip Miller. Title page from the Brussels edition of Philip Miller's *Dictionnaire des Jardiniers et des Cultivateurs* (*Gardener's dictionary*).

- Als tweede belangrijke informatiebron, maar dan uitsluitend voor winterharde houtige gewassen, is er het weinig bekende maar zeer degelijke, anonieme overzichtswerkje uit 1790 dat toegeschreven wordt aan Gaspard-Joseph de Servais (1735-1807), een Mechelse “rechtschapen edelman, een vrijgezel, die teruggetrokken leefde en zich uitsluitend met zijn boeken en zijn bomen bezighield”¹⁰. Het draagt de titel: *Korte Verhandeling van de Boomen, Heesters en Houtagtige Kruidgewassen*¹¹. Het bevat een beknopt overzicht van de toenmalig bekende winterharde houtige gewassen en is doorgaans een stuk accurater dan de (overigens wel degelijk terecht) veelgeprezen en veel beter bekende *Manuel de l'arboriste et du forestier belgiques*¹² van Eugène Joseph, baron d'Olmen, meestal bekend als baron de Poederlé.
- Een minder belangrijke literatuurbron, omdat ze in de eerste plaats aandacht besteedt aan wilde planten, is de tweedelige *Flore du Nord de la France* (fig. 4)¹³ van François-Antoine Roucel (1736-1831), een flora uit 1803 die vooral het westelijke deel van het huidige België bestrijkt¹⁴. Toch hebben we ook deze flora in de vergelijking opgenomen omdat Roucel regelmatig veel voorkomende tuin- en oranjerieplanten bespreekt en zelf erg geïnteresseerd was in tuin- en oranjerieplanten¹⁵.
- We toetsten de plantenlijst van het kasteel Hex ook aan een kwekerijcatalogus uit 1778 van de beroemde, in 1774 door Adélaïde Andrieux (1756-1836) en Philippe Victoire Lévêque de Vilmorin (1746-1804)¹⁶ opgerichte en nog steeds bestaande Franse handelskwekerij.
- Ten slotte konden we nog beschikken over een bijzonder uitgebreide en interessante plantencatalogus uit 1809 van de Mechelse plantenkwekerij van F.A. Wiegiers. De catalogus beschrijft ruim 3000 taxa en vermeldt summier enkele kenmerken over de winterhardheid. De kwekerij van Wiegiers had een grote faam. Zo vermeldt de beroemde Zwitserse plantkundige Augustin Pyrame de Candolle (1778-1841) in 1810 tijdens een bezoek aan ons land ten tijde van de Franse overheersing: “M. Wiggiers (sic) possède aussi, à Malines, l'un des jardins marchands les plus riches et les plus soignés qu'on puisse rencontrer”¹⁷. De figuur van Wiegiers en zijn kwekerij konden we tot nu toe nog onvoldoende documenteren. Zijn kwekerij bestond alleszins al voor 1785. Want baron de Poederlé verwijst er naar in zijn tweede uitgave van zijn *Manuel* uit 1788. Hij beschouwt ze als een van de beste kwekerijen voor “arbres et arbustes étrangers”¹⁸. We

⁹ Miller 1786-1789.

¹⁰ Balis 1962, 84 naar een aantekening van Karel Van Hulthem die zijn boekenverzameling had opgekocht.

¹¹ De Servais 1790.

¹² De Poederlé 1772.

¹³ Roucel 1803.

¹⁴ Crépin 1878, 226.

¹⁵ Roucel nam deel aan de tentoonstellingen van de *Société d'Agriculture et de Botanique de Gand* die in 1808 in Gent was opgericht.

¹⁶ Jacobsohn 2003.

¹⁷ Van Hulthem 1837², 75.

¹⁸ De Poederlé 1788², 2, 442. We vonden nog verwijzingen naar Wiegiers' kwekerij tot 1824, vgl. Delbecq 1824, 99. Een zoektocht via internet leverde nog minstens vier vroegere catalogi op van dezelfde kwekerij tussen ca. 1780 en 1804. We konden ze nog niet raadplegen.

weten bovendien dat Wiegers een van de leveranciers was voor de aanleg van de tuin van de landcommanderij van *Alden Biesen*. Al in het najaar van 1785 had men hem voor deze aanleg gecontacteerd. Wiegers was bovendien ook de tui- nier van de landcommanderij van *Pitsenburg* (Mechelen). Op 27 februari 1787 leverde hij aan *Alden Biesen* een groot aantal bomen en struiken¹⁹. Zowat tien procent van het assortiment komt overeen met dat van *Hex*. Dit is uiteraard niet veel, maar het is zeker niet uitgesloten dat zijn kwekerij ook aan *Hex* leverde.

Van elk taxon geven we de huidige meest gebruikelijke wetenschappelijke naam en enkele veel gebruikte oudere tweetermige synoniemen. We lieten ons daarbij leiden door het *Lin-*

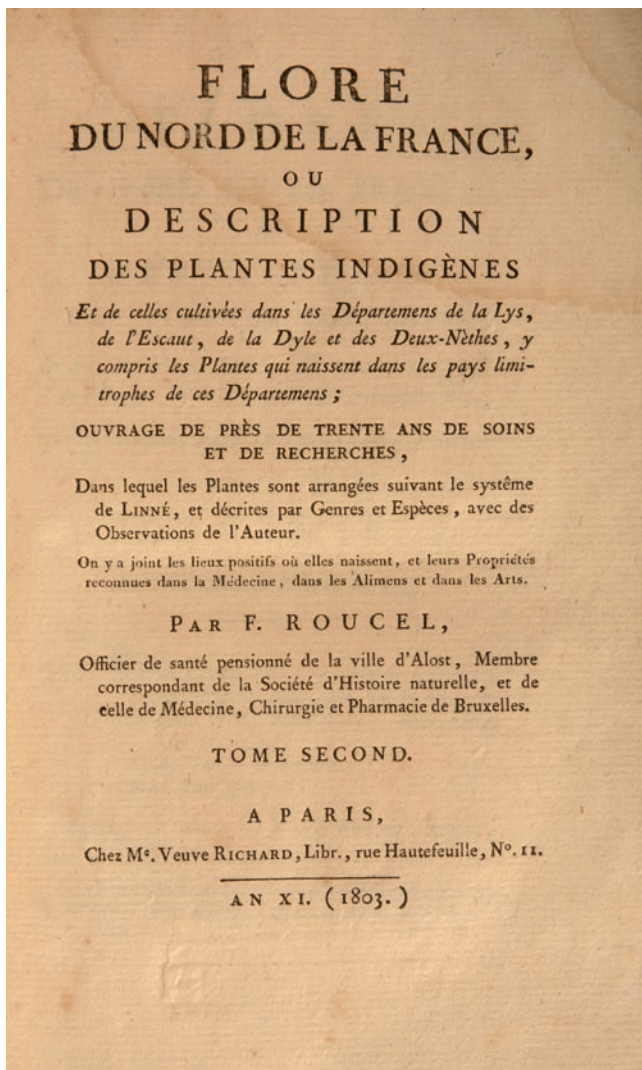

FIG. 4 Titelpagina van *Flore du Nord de la France* van François-Antoine Roucel.
Title page from *Flore du Nord de la France* written by François-Antoine Roucel.

*nean Plant Name Typification Project*²⁰. Van elke soort wordt het natuurlijke verspreidingsgebied kort beschreven. Wat de inheemse planten betreft, werd gebruikgemaakt van de *Flora van België, het Groothertogdom Luxemburg, Noord-Frankrijk en de aangrenzende gebieden*²¹ en van de verspreidingsgegevens uit de *Atlas van de flora van Vlaanderen en het Brussels Gewest*²². Van iedere plant hebben we vervolgens geprobeerd de oudste beschrijving in de bij ons bekende botanische literatuur te achterhalen, zodat we ons een idee konden vormen van de mogelijke introductiedatum in de horticultuur. De planten worden alfabetisch per tuindeel besproken. De oorspronkelijke nummering van de lijst wordt tussen haakjes aangegeven. De naamgeving van de planten uit 1791 werd integraal overgenomen, m.a.w. inclusief de vroegere spelling, de schrijffouten en/of verhaspelingen van de opsteller en de kopiist(e). Om het aantal voetnoten te beperken, worden in de tekst de volgende afkortingen (met paginaverwijzing) gebruikt voor de volgende literatuurbronnen, die uiteraard alleen worden genoemd voorzover de soort en/of de cultivar erin wordt besproken:

1768 MP = MILLER P. 1786-1789: *Dictionnaire des Jardiniers et Cultivateurs (traduit de l'anglois sur la VIIIe édition)*, Bruxelles.
1778 AV = JACOBSON A. (ed.) 2003: *Anthologie des Bons Jardiniers*, Paris.

1790 DS = DE SERVAIS G.J. 1790: *Korte Verhandeling van de Boomen, Heesters en Houtagtige Kruidgewassen*, Mechelen.

1803 RF = ROUCÉL F. 1803 (An XI): *Flore du Nord de la France*, Paris.

1809 WF = WIEGERS F.A. 1809: *Collection d'arbres, arbrisseaux, plantes et oignons étrangers, s.l.*

2.2.1 “Le bosquet toujours verd”

Zoals de naam suggereert, bestaat *le bosquet toujours verd* uitsluitend uit altijdgroene planten. Bosquets met altijdgroene planten waren al vanaf de 17de eeuw zeer geliefd, precies omdat ze het ganse jaar door een groene aanblik boden aan de wandelaar²³. Onder meer John Evelyn (1620-1706), de befaamde Engelse tuin- kenner en tuinontwerper, was een pleitbezorger voor het gebruik van groenblijvende gewassen “to enjoy an eternal Spring, when all the rest of the country is bare and naked”²⁴.

De betekenis van het altijdgroene bosje lijkt al op het eerste zicht het zuiver esthetische aspect te overstijgen. De grote diversiteit aan soorten van zowel bomen, struiken als overblijvende planten, wijst overduidelijk op de aanleg van een collectie, te meer wegens het grote aantal oranjeplanten. Een dergelijke collectie kon uitsluitend in de zomerperiode volledig worden getoond. Maar dit maakte blijkbaar niet uit. Ook Evelyn suggereerde al het gebruik van vorstgevoelige soorten in de “evergreen grove” van zijn nooit uitgevoerde *Elysium Britannicum*. De bedoeling hiervan was dat de wandelaar het gevoel kreeg in een paradijsstuin rond te lopen²⁵.

Het groenblijvende bosje van *Hex* omvatte 56 verschillende taxa, verdeeld over 57 nummers. Ze worden hierna, in alfabetische volgorde, volgens de huidige wetenschappelijke benaming besproken.

¹⁹ Mertens 1995, 371 en 387-389.

²⁰ Jarvis 2007; cf. <http://www.nhm.ac.uk/jdsml/research-curation/projects/linnaean-typification>, 07.08.2008.

²¹ Lambinon *et al.* 1998³.

²² Van Landuyt *et al.* 2006.

²³ Vgl. Dezallier d'Argenville 1747, 74, die om die reden ook *les bois verts* vermeldt.

²⁴ cf. Ingram (ed.) 2001, 313.

²⁵ Laird 1998, 197.

2.2.1.1 *Adhatoda vasica* Nees., syn. *Justicia adhatoda* L.1791: (20) *Justicia odothaoda*/Noyer des Indes

Natuurlijk areaal: tropisch Azië.

1768 MP 4: 258-259; (Franse naam: “*Noyer de Malabar*”), oranjerieplant.

1778 AV 283: oranjerieplant.

1809 WF 66: “*Justitia* (sic) *Adhatoda*, oranjerieplant”.

Introductiedatum: 1686 (Nederland).

In 1686 werd de soort geïmporteerd uit Ceylon (Sri Lanka) in de Leidse *hortus* via de VOC-arts en tevens directeur van de Leidse *hortus*, Paul Hermann (1646-1695). Hij had ze leren kennen tijdens zijn verblijf in Sri Lanka als VOC-arts in 1672-1679. Vanuit de Leidse *hortus* werd ze verspreid naar onder meer de Britse eilanden²⁶.

2.2.1.2 *Aeonium arboreum* Webb & Berthel., syn. *Sempervivum arboreum* L. of eeuwig blad1791: (48) *Semper vivum arboreum* / Joubarbe en arbre

Natuurlijk areaal: Noord-Afrika, elders in de landen rond de Middellandse Zee lokaal ingeburgerd.

1768 MP 6: 529.

1803 RF 1, nr. 236, 378. Roucel heeft het over “*plante exotique*”.1809 WF 113: “*Sempervivum Arboreum*”, oranjerieplant.

Introductiedatum: ca. 1564 (Italië).

De soort is sinds de (Griekse) oudheid in cultuur²⁷. In Engeland is ze sinds 1633 als cultuurplant bekend²⁸. De Rijzelse apotheker Pierre Ricart (1589?-1657) had ze in zijn tuin staan in 1644²⁹. Toch beschreven Pena (1535-1605) en De l’Obel (1538-1616) ze al veel eerder in 1571 onder de naam *Arborescens Graecum*³⁰. De l’Obel had de soort in Italië leren kennen, meer bepaald in de periode 1563-1564³¹; zijn vriend, de eveneens in Rijsel geboren apotheker-botanist Valerand Dourez (ca. 1530-1571/75) had *A. arboreum* uit de Albanese kuststad Durrës (Durazzo) meegebracht naar Italië. Clusius (1526-1609) beschreef de plant later ook nog eens in zijn Spaanse flora uit 1576³². Hij kweekte de plant op in aarden potten, nadat ze hem vanuit Portugal was toegezonden, maar door veronachtzaming of door de koude liet zijn plantsoen het na enkele jaren afweten!

²⁶ Veendorp & Baas Becking 1938, 90 en 197; vgl. Trimen 1888, 134 nr. 16: herbarium Hermann (Londen) en Van Ooststroom 1937, 206: herbarium Hermann (Leiden), fol. 132.

²⁷ De Candolle 1799-1837 verwijst naar Dioscorides en Plinius; vgl. Boom 1968, 136; vgl. ook Harvey 1992a, 80 die de plant al voor de rode eeuw voor Spanje vermeldt.

²⁸ Harvey 1998, 227.

²⁹ De Wildeman 1950, 533.

³⁰ Pena & De l’Obel 1571, 162: “*amicus Vallerandus Donrez* (sic), *passim in maritimis Sclavoniae sive Illyriae circa Dirachiù virentem collegit*”; vgl. De

l’Obel 1581, 1, 463 onder de naam “*Sedum arborescens maius Graecum*”. Zie ook Legré 1900, 533 en ten slotte ook Wein 1914, 473 die de soort vermeldt voor Venetië (1561) in de tuin van Hieronymus Cornelius.

³¹ Louis 1958, 6.

³² Clusius 1576, 121.

³³ Boom 2000³, 239; vgl. Estienne 1554, 127 die Vergilius en Plinius aanhaalt, vgl. Schrijvers 2004: Vergilius die op diverse plaatsen “*arbutus*” vermeldt in zijn *Georgica*; Louis 1977, 207 noemt Theophrastes en Columella en zijn bron hiervoor is ongetwijfeld Sprengel 1817, 1, 71 en 129.

2.2.1.3 *Arbutus unedo* L. of aardbeiboom1791: (35) *Arbutus unedo fl. albo*/L’arbousier commun ou le fraisier en arbre

Natuurlijk areaal: mediterraan gebied, Zuid-West-Europa met een uitloper noordwaarts tot het noordwesten van Ierland.

1768 MP 1: 290.

1778 AV 271.

1790 DS 18 nr.1.

1809 WF 26: “*Arbutus Unedo fl. albo*”, oranjerieplant.Introductiedatum: sinds de Romeinse oudheid in cultuur rond de Middellandse Zee³³.

De plant wordt beschreven in de Franstalige uitgave van Dodoens³⁴. De soort werd in Antwerpen in het midden van de 16de eeuw in de tuin van Pieter van Coudenbergh (ca. 1518-ca. 1599) gekweekt³⁵.

2.2.1.4 *Arbutus unedo f. rubra* (Ait.) Rehder of een roodbloemige vorm van *Arbutus unedo* L. of aardbeiboom1791: (51) *Arbutus unedo fl. rubro*/L’arbousier ou le fraisier en arbre à fleurs rouges

Natuurlijk areaal: in het wild beschreven voor Ierland (Glengarriff), waarschijnlijk ook elders binnen het natuurlijke areaal (zie 2.2.1.3) voorkomend.

1768 MP 1: 290.

1790 DS 18 nr.1.

1809 WF 26: “*Arbutus Unedo fl. rubro*”, oranjerieplant.Introductiedatum van de *forma*: 1759.

De vorm met rode bloemen was al in 1759 door Philip Miller gekend en gekweekt³⁶. De Poederlé vermeldt de vorm met rode bloemen voor ons land in de tweede uitgave van zijn *Manuel* uit 1788³⁷. Nochtans vermeldt Krüssman³⁸ als introductiedatum 1835, maar dit jaartal slaat ongetwijfeld op de ontdekking van een ‘wild’ exemplaar in het Ierse Glengarriff (de cultivar ‘Croomii’ van de 19de eeuw).

2.2.1.5 *Asparagus acutifolius* L.1791: (13) *Asparagus acuti folino* / Asperge à feuilles piquantes, fleurs odorantes

³⁴ Dodoens 1557, 510-511; vgl. Estienne 1554, *ibid.* beschrijft de plant voor Zuid-Frankrijk. Een vroege uitstekende afbeelding van de soort vinden we terug in de Duitse *Codex Amphibiorum* (ca. 1540) bij Lack 2001, 47.

³⁵ Gesner 1561, 248; vgl. Wein 1914, 468 die met uitermate veel lof spreekt over de tuin van “*Petrus Coldenberg*”.

³⁶ Bean 1976³, 1, 314. Vgl. Dumont de Courset 1802, 2, 288 en Dillwyn 1843, 4 die de vorm vermeldt voor de *Hortus Collinsonianus*.

³⁷ De Poederlé 1788³, 1, 144.

³⁸ Krüssmann 1976³, 1, 174.

Natuurlijk areaal: mediterraan gebied.

1768 MP I: 364.
1778 AV 271.

Introductiedatum: 1557 (België). De soort was al in de Grieks-Romeinse oudheid beschreven³⁹.

De plant werd al tijdens de 16de eeuw bij ons in tuinen gekweekt zoals beschreven staat in de Franse uitgave van Dodoens⁴⁰. De Franse botanist Dumont de Courset (1746-1824) vermeldt over deze asperge: "... *pourroit même passer en pleine terre dans les pays dont les hivers sont modérés, et tenir une place dans les bosquets toujours verts*"⁴¹.

2.2.1.6 *Bosea yervamora* L.

1791: (17) *Rosea jerva mora* / Guimauve

De Franse benaming is foutief en luidt eigenlijk: *l'arbre de la verge d'or* of *verge d'or*.

Natuurlijk areaal: Macaronesië, endemisch op de Canarische eilanden (komt niet voor op Lanzarote en Fuerteventura⁴²).

1768 MP I: 541-542.
1809 WF 22: "*Bosea Jerva mora*", oranjerieplant.

Introductiedatum: voor 1728 (Engeland).

Miller beschrijft de (houtige) plant die hij meer dan veertig jaar in zijn tuinen in Chelsea opkweekte, maar nooit tot bloei kreeg, uitvoerig. Hij stelt dat ze moet overwinteren in de serre. Afgaand op Miller die ze specifiek vermeldt voor "*les jardins Anglois*" staat het vast dat de plant al in de eerste helft van de 18de eeuw in Engeland in tuinen voorkwam. Volgens de *Hortus Kewensis* kende Miller de soort al in 1728⁴³. Ook voor Duitsland werd de soort reeds in 1735 beschreven in *Designatio plantarum horti* door August Friedrich Walther (1688-1746) voor diens tuin in Leipzig⁴⁴. Of de soort toen al in België gevonden kon worden, is ons niet bekend. Buiten *Hex* vinden we slechts voor het begin van de 19de eeuw enkele gegevens terug. In een verkooplijst van een aantal struiken, exotische planten en bloemen bij de verkoop van *Schoonenberg* (Laken) in 1803 komen twee exemplaren, respectievelijk 8 en 3 voet hoog, van *B. yervamora* voor⁴⁵. In de *Hortus Gandavensis* vermeldt Couret-Villeneuve (1749-1806)⁴⁶ ook een exemplaar.

2.2.1.7 *Bupleurum fruticosum* L.

1791: (12) *Buplevrum fruticosum* / Le Seseli d'Ethiopie ou oreille de lièvre

Natuurlijk areaal: Zuid-Europa, Noord-Afrika, hoofdzakelijk in de mediterrane regio.

1768 MP 2: 54.
1778 AV 272.
1790 DS 27.
1809 WF 23: "*Bupleurum Fruticosum*", volle grond.

Introductiedatum: ten laatste 1566 (België). De soort werd echter al in de oudheid beschreven door Dioscorides (ca. 40-ca. 90)⁴⁷.

Volgens de meeste auteurs sinds 1596⁴⁸ in cultuur. Maar er staat al een beschrijving van de soort in de Franse uitgave van Dodoens van 1557⁴⁹ onder de naam *Seseli Aethiopicum*, echter zonder afbeelding, en pas in de volgende Nederlandstalige editie van 1563⁵⁰ met afbeelding. De l'Obel⁵¹ vermeldt dan weer dat hij de plant plukte in de Provence (1565-1566⁵²). Hij voegt er bovendien aan toe dat er vanuit Montpellier planten naar Antwerpen werden gezonden.

2.2.1.8 *Buxus balearica* Lam.

1791: (5) *Buxus baleriaca* / Grand buis de Mahon à larges feuilles

Natuurlijk areaal: Sardinië, Zuid-Spanje, Balearen.

1778 AV 272.
1809 WF 24: "*Buxus Balearica*", volle grond (!).

Introductiedatum: 1770 (Frankrijk).

De meeste auteurs⁵³ vermelden 1780 als invoerdatum, zich waarschijnlijk baserend op een gegeven van de Schotse botanist William Aiton (1731-1793). Maar uit de plantenlijst van de kwekerij van Andrieux en Vilmorin uit 1778 blijkt dat de soort toen reeds in de handel was. Wij zijn dan ook geneigd Boom te volgen, die 1770 vooropstelt en zich mogelijk baseert op Goeze⁵⁴. Jean-Jacques Fillassier (1736-1806), directeur van de boomkwekerij van Clamart, iets ten zuiden van Parijs schrijft in zijn *Dictionnaire du Bon Jardinier* over *B. balearica*: "*S'il étoit plus commun, s'il se rendoit plus traitable, il seroit un des plus belles parures de nos bosquets-toujours verts: on fera bien, tant qu'il sera jeune, de le conserver dans l'oranjerie, ou sous un châssis vitré. Mis en caisse, ou dans des vases, il brillera, dans nos parterres, parmi les Orangers, les Lauriers...*"⁵⁵. Met andere woorden: deze soort was geen doordeweekse verschijning. Vreemd is wel dat volgens de plantencatalogus van de kwekerij Wieggers de soort ook in volle grond gedijt.

39 Martens 1858, 39 noemt een schare auteurs uit de Grieks-Romeinse oudheid die deze eetbare (jonge scheuten) ietwat doornig aanvoelende plant beschrijven, bv. Theophrastes (*ἀσφαραγός*).

40 Dodoens 1557, 428. Mogelijk kweekte men de plant al eerder, vgl. Estienne 1539, 64 nr. 157 die het heeft over twee aspergesoorten die in Frankrijk werden gekweekt: één ervan is waarschijnlijk *A. acutifolius*.

41 Dumont de Courset 1802, 1, 414.

42 Hohenester & Wels 1993, 65.

43 Aiton & Aiton 1811², 2, 107.

44 Sprengel 1818, 2, 224.

45 Van Ypersele de Strihou 1991, 227.

46 Couret-Villeneuve 1802, nr. 241; vgl. ook Dumont de Courset 1802, 1, 617 die ze vermeldt als oranjerieplant.

47 Louis 1977, 206.

48 Hegi 1965², 1103; Krüssmann 1976², 1, 266; Boom 2000³, 143 stemt opnieuw overeen met Goeze 1916, 137; vgl. Jarvis 1979, 227 die hiervoor verwijst naar Gerards *Catalogus arborum, fruticum ac plantarum*, uitgegeven te London in 1596.

49 Dodoens 1557, 198-199.

50 Dodoens 1563², 248.

51 Pena & De l'Obel 1571, 280-281; De l'Obel 1581, 1, 771; vgl. Estienne 1554, 646.

52 Louis 1958, 6.

53 O.a. Mottet & Hamm 1958², 308; Rehder 1974², 538; Bean 1976², 1, 461; Krüssmann 1976², 1, 267; vgl. Aiton & Aiton 1813², 5, 268.

54 Boom 2000³, 186; vgl. Goeze 1916, 138.

55 Fillassier 1830, 478.

2.2.1.9 *Buxus sempervirens* L. of palmboompje: bonte cultivar, waarschijnlijk ofwel 'Argenteovariegata' ofwel 'Aureovariegata'

1791: (19) *Buxus fol. varieg.* / Buis panaché

Natuurlijk areaal: de soort is inheems in het zuiden van België, vooral langs de Maasvallei. Het areaal ligt in hoofdzaak in Zuid-Europa, Noord-Afrika en West-Azië.

- 1768 MP 2: 60, drie bonte cultivars.
- 1778 AV 272, drie cultivars.
- 1790 DS 28-29 nr.3, vier hoge (nummers 1-4) bonte cultivars.
- 1803 RF 2: nr.434, 325, vage vermelding.
- 1809 WF 24 vernoemt diverse cultivars.

Introductiedatum van de cultivar: 17de eeuw (Engeland?).

De soort *Buxus sempervirens* is al sinds de Romeinse oudheid bekend⁵⁶. Van de Duitse *doctor universalis* Albertus Magnus (1200-1280) is bekend dat hij *B. sempervirens* als levende haag ter afsluiting van tuinbedden gebruikte⁵⁷.

De cultuurvariëteit 'Aureovariegata' is volgens Boom⁵⁸ in cultuur sinds 1755 (Frankrijk), 'Argenteovariegata' sinds 1770. Voor Nederland, Engeland en Frankrijk⁵⁹ zijn echter al bontbladige cultivars beschreven tijdens de eerste helft van de 17de eeuw. De oudste gegevens betreffen goudbonte of goudgerande cultivars uit 1623, 1629 en 1636⁶⁰. Parkinson⁶¹ beschrijft bijvoorbeeld in 1629 een goudbonte vorm *Buxus aureus* die hij van de gewone *Buxus* als volgt onderscheidt: "There is another kinde hereof but lately come to our knowledge, wich differeth not in any thing from the former, but onely that all the leaves have a yellow list or gard about the edge of them on the upperside, and none on the lower, which maketh it seem very beautiful; and is therefore called gilded Boxe". In het Brussels herbarium⁶² van Claude Lion uit 1680 bevindt zich al een goudbonte vorm van het palmboompje, net zoals in het iets oudere Nederlandse herbarium Gaymans⁶³ uit 1672-1676. Zilverbonte cultivars bestonden ook al minstens sinds het begin van de 18de eeuw⁶⁴.

2.2.1.10 *Buxus sempervirens* L. of palmboompje: vermoedelijk een cultivar die lijkt op 'Myrtifolia'

Het betreft mogelijk niet de huidige handelscultivar, een dwergvorm die qua grootte vergelijkbaar is met *B. sempervirens* 'Suffruticosa', maar vermoedelijk wel een 'boomvorm' die beschreven is in Bean met als kenmerken "15 ft high and as much through"⁶⁵.

1791: (44) *Buxus arborescens myrti rotundiore fol.* / Buis en arbre à feuilles de mirthe

Natuurlijk areaal: zie 2.2.1.9.

1768 MP 2: 60 noemt het palmboompje "*Buxus angustifolia, arborescens, foliis lanceolatis*".

1790 DS 28 nr.2 geeft als volksnaam "*Boomagtige Smalbladige Palm, met lancetswyze Bladen*".

Introductiedatum van de cultivar: als wilde plant beschreven door John Ray (1627-1705), ten laatste in 1730 in gebruik als sierplant.

Het is Dumont de Courset (1746-1824) die de *Buxus angustifolia* van Miller gelijkstelt met "*Buis à feuilles de myrte*" in *Le botaniste cultivateur* van 1802. Hij geeft de volgende kenmerken op: "*Elle ne vient pas en touffe. Sa tige s'élève, se ramifie, et ses rameaux s'étendent de tous côtés. Ses feuilles sont petites, oblongues, et d'un vert un peu glauque*"⁶⁶. Of er nu nog een gelijkaardige handelscultivar voorkomt is onduidelijk: de huidige handelscultivars 'Angustifolia' en 'Myrtifolia' beantwoorden maar deels aan de beschrijving door Dumont de Courset. De blauwe berijping van het blad, typisch volgens Krüssmann voor 'Angustifolia', mag dan wel kloppen, maar niet de gedrongen zeer dichte groei⁶⁷. Volgens Miller werd *B. angustifolia* al beschreven door John Ray. De plant werd in ieder geval al aangeprezen in de *Catalogus Plantarum* van de Londense *Society of Gardeners* in 1730⁶⁸.

2.2.1.11 *Cedrus libani* A. Rich., syn. *Pinus cedrus* L. of libanonceder

1791: (54) *Pinus cedrus* / Cèdre du Liban

Natuurlijk areaal: Klein-Azië, Syrië.

- 1768 MP 4: 305.
- 1778 AV 272.
- 1790 DS 104 nr.5 (*Larix cedrus*).
- 1809 WF 92: "*Pinus Cedrus libani*", volle grond.

Introductiedatum: vermoedelijk midden 16de eeuw.

De boomsoort was al van in de Grieks-Romeinse oudheid bekend⁶⁹. In de Franstalige Dodoensuitgave van 1557⁷⁰ wordt de libanonceder voor het eerst precies beschreven. Voor de informatie steunde Dodoens waarschijnlijk op de Fransman Pierre Belon (1518-1564) die de soort leerde kennen in de Levant, waar hij van 1546 tot 1549 verbleef⁷¹. Vermoedelijk importeerde Belon de boom in Europa (Frankrijk, Italië)⁷². Pena en De l'Obel⁷³ leerden de soort tijdens hun verblijf in Italië kennen. De libanonceder werd al in de tijd van De l'Obel⁷⁴ in Mechelen gekweekt.

⁵⁶ Bv. Schrijvers 2004, 66, 2-449; Vergilius vermeldt dat het hout verwerkt werd.

⁵⁷ Wein 1932, 146.

⁵⁸ Boom 1972³, 160.

⁵⁹ Harvey 1998, 247; Woudstra 2006, 73.

⁶⁰ Wein 1929b, 99 noemt de botanische tuin van Leiden (1623) onder de leiding van Aelius Everardus de Vorst (Vorstius) met *Buxus aureus Anglicus* en de Franse koninklijke tuin (1636) onder leiding van Guy de La Brosse met *B. aureus*.

⁶¹ Parkinson 1629, 606.

⁶² Carolus 1857, 30.

⁶³ Sosef et al. 1987, 21 (conf. Heniger & Sosef 1989, 147).

⁶⁴ Wein, 1929, 99 geeft als referentie een soortenlijst van de hand van J.D. Schwerin uit 1710 met als vermelding *Buxus ex albo variegatus*.

⁶⁵ Bean 1976⁵, 1, 463-464 stelt echter dat het toch mogelijk een en dezelfde cultivar betreft!

⁶⁶ Dumont de Courset 1802, 3, 640.

⁶⁷ Krüssmann 1976³, 1, 269.

⁶⁸ Society of Gardeners 1730, 13 nr. 2.

⁶⁹ Bv. Bel(lon) 1553, 3-4 vermeldt een hele reeks auteurs uit de oudheid te beginnen met Herodotos en Theophrastes; Publius Vergilius Maro vermeldt in zijn *Georgica* (29 v.Chr.) dat het hout van de ceder als bouw hout werd gebruikt: vgl. Schrijvers 2004, 66, 2-443.

⁷⁰ Dodoens 1557, 536-537.

⁷¹ Bel(lon) 1553, 3-7; verg. op diverse plaatsen Belon 1589a, bv. 360.

⁷² Aanwijzingen hiervoor vindt men in Belon 1589b, 65-66. Campbell-Culver 2004, 195-198 beweert echter dat Lodewijk VII al tijdens de 12de eeuw de libanonceder uit het Heilige Land in Frankrijk invoerde in Vitry-su-Marne. Wij vonden hiervoor echter geen enkele andere referentie, zelfs niet uit Frankrijk.

⁷³ Pena & De l'Obel 1571, 448.

⁷⁴ De l'Obel 1581, 2, 258-259.

De Mechelse plantenkwekerij Wiegers leverde in 1787 plantsoen van libanonceder voor de aanleg van de Engelse tuin van *Alden Biesen*⁷⁵.

2.2.1.12 *Ceratonia siliqua* L. of johannesbroodboom

1791: (18) *Ceratonia siliqua* / Caroubier ou pain de st jean

Natuurlijk areaal: mediterraan gebied.

1768 MP 2: 170-271, Miller beschrijft de soort als een vrij robuuste oranjerieplant: “*Cet arbre est assez dur, & il ne demande que d’être mis à l’abri des fortes gelées*”.

1778 AV 283.

1809 WF 28: “*Ceratonia Siliqua*”, oranjerieplant.

Introductiedatum: ca. 1557 in onze regio, in Zuid-Europa sinds de oudheid in cultuur⁷⁶.

Dodoens⁷⁷ vermeldt de soort in de eerste uitgave van zijn *Crüijdeboeck*. De plant werd al in de tuin van apotheker Pieter van Coudenberghe te Antwerpen gekweekt omstreeks 1557⁷⁸. De johannesbroodboom werd als cultuurplant zeker al vanaf de 11de eeuw in *Al-Andalous*, het Moorse Spanje, gekweekt⁷⁹. De soort was ook al tijdens de oudheid in Italië als nutsplant in gebruik⁸⁰. De huidige handelscultivars stammen waarschijnlijk af van die uit de Moorse beschaving⁸¹.

2.2.1.13 *Cneorum tricoccon* L, syn. *Cneorum tricoccon* L.

1791: (2) *Cneorum tricoccon* / Camelé fl. jaune fl. rouge

Natuurlijk areaal: west-mediterraan.

1768 MP 2: 427.

1778 AV 272.

1790 DS 40 noemt de plant *Chamelea tricoccos*.

1809 WF 32: “*Cneorum tricorum*” (sic), oranjerieplant.

Introductiedatum: ca. 1557 (België).

De soort was al in de Grieks-Romeinse oudheid bekend⁸². Minstens sinds 1596 was ze in Engeland in cultuur⁸³. De plant wordt nochtans al eerder in onze regio afgebeeld in de Franse Dodoensuitgave van 1557⁸⁴. De soort is ook bekend uit de *Libri Picturati*⁸⁵, want Karel van Sint-Omaars (ca. 1532-1569) had ze in zijn eigen tuin in Moerkerke staan in de periode 1562-1568. Mogelijk werd de soort toen ook al in de tuin van apotheker Pieter van Coudenberghe te Antwerpen (Borgerhout) gekweekt⁸⁶.

Plantenkwekerij Wiegers leverde in 1787 een exemplaar van deze plant aan *Alden Biesen* voor de aanleg van de Engelse tuin. We kunnen dit afleiden uit de sterk verhaspelde naam “*Cucorum tricorum*”⁸⁷ van de verkooplijst.

2.2.1.14 *Cupressus sempervirens* L. f. *sempervirens* of cypres (fig. 5)

1791: (21) *Cupressus semper virens erectus* / Cypres pyramidal

Natuurlijk areaal: hoofdzakelijk beperkt tot de regio rond de Aegeïsche Zee. In het mediterrane gebied is de plant op veel plaatsen ingeburgerd.

1768 MP 2: 656.

1790 DS 56 nr.1.

1803 RF nr.452, 351.

1809 WF 38: “*Cupressus Sempervirens*” (i.t.m. “*C. S. ramis horizontalibus*”), oranjerieplant.

Introductiedatum: ca. 1350 (Engeland), ca. 1557 in onze regio; in Zuid-Europa sinds de oudheid in cultuur (Cato, ca. 160-150 v.Chr.)⁸⁸.

In Engeland kweekte de monnik-medicus Henry Daniel (ca. 1315/1320-1386) reeds cypres in zijn tuin in Stepney ca. 1340-1360⁸⁹. Dodoens⁹⁰ vermeldt de soort in de eerste uitgave van zijn *Crüijdeboeck*. Cypres werd in de tuin van apotheker Pieter van Coudenberghe te Antwerpen gekweekt omstreeks 1557. Ook Karel van Sint-Omaars vermeldde de soort in onze gewesten als tuinplant⁹¹. Het is zelfs niet uitgesloten dat cypres al in 1541 gekweekt werd in het Luikse door Remacle Fusch (?-1587)⁹².

2.2.1.15 *Cyrtanthus angustifolius* (L.f.) W. Aiton, syn. *Crinum angustifolium* L.f.

1791: (38) Tricus à feuilles étroites

Waarschijnlijk verkeerde lezing, vermoedelijk van het geslacht *Crinum* L. De meest waarschijnlijke kandidaat is *Crinum angustifolium foliis linearibus obtusis (Amaryllis cylindracea L’Héritier)*⁹³.

Natuurlijk areaal: Zuid-Afrika, Kaapprovincie.

Introductiedatum: 1774 (Engeland).

De soort werd o.a. waargenomen door de Schot Francis Masson (1741-1805) in Zuid-Afrika op Kaap de Goede Hoop. In

75 Mertens 1995, 388 nr. 89.

76 Martens 1858, 25 noemt Theophrastes en Strabo (κερώνια, κερατία, κερατωνία), Columella (*siliqua, siliqua graeca*). Louis 1977, 204 noemt Theophrastes en Columella; vgl. Estienne 1554, 187-188: hij zag bovendien de soort in zijn tijd frequent in Gascogne (*apud nostros Vascones*) en Lieutaghi 2004, 300.

77 Dodoens 1554, 808.

78 Gesner 1561, 281; Broeckx 1856, 67; Pasquier 1861, 48; Vandewiele 1993, 28.

79 Harvey 1992a, 79.

80 Lieutaghi 2004¹, 300; vgl. Holland 1601, XV, 23.

81 Ramón-Laca & Mabberley 2004.

82 Estienne 1554, 196 verwijst naar Grieken en Romeinen zonder bronvermelding.

83 Harvey 1998, 231.

84 Dodoens 1557, 250. Clusius kende de soort al in 1551: Hunger 1927, 25; Goeze 1916 vermeldt 1566 als introductiedatum voor Europa.

85 Bibliotheka Jagiellonska, Cracow, A27, 67; vgl. Wille 1997, 423-437; Ramón-Laca 2001, 195-243; Egmond 2005, 11-67; De Groote 2007, <http://www.tzwin.be/libri%20picturati.htm>, 07.08.2008.

86 De Wildeman 1950, 22; Vandewiele 1993, 28 twijfelt hieraan en vermoedt dat het om *Daphne*

cneorum ging; Wein 1914, 497 daarentegen twijfelt niet aan de juistheid.

87 Mertens 1995, 389 nr. 128.

88 Bv. Hunink 1996, 40; vgl. Schrijvers 2004, 66, 2-443 en Boom 2000¹³, 92.

89 Harvey 1987, 87.

90 Dodoens 1554, 808.

91 Zemanek et al. 2007, 98.

92 Morren 1863, 683.

93 L’Héritier 1788, 15 nr. 24; vgl. Dumont de Courset 1802, 1, 494 die *C. angustifolium* de Franse naam *Crinole à feuilles étroites* geeft.

FIG. 5 *Cupressus sempervirens* L. f. *sempervirens* (cypres) (Italië: Villa Adriana, Tivoli).

Cupressus sempervirens L. f. *sempervirens* (Italian Cypress). (Italy: Villa Adriana, Tivoli).

FIG. 6 *Danaë racemosa* Moench (plantentuin Gent).

Danaë racemosa Moench (Alexandrian Laurel). (Belgium: botanical garden of Ghent).

1774 werd de plant al gekweekt in *Kew Garden*⁹⁴. Voor een uitstekende afbeelding uit het begin van de 19de eeuw (1802-1816) verwijzen we naar *Les Liliacées* van Pierre-Joseph Redouté⁹⁵. (De huidige “*Crinum à feuilles étroites*” slaat op *Crinum calamistratum* Bogner et Heine: maar deze laatste soort, een waterplant uit Kameroen, werd pas in 1943 beschreven en komt bijgevolg niet in aanmerking).

2.2.1.16 *Danaë racemosa* Moench, syn. *Ruscus racemosus* L. (fig. 6)

1791: (15) *Ruscus racemosus* / Laurier alexandrin

Natuurlijk areaal: Noord-Iran en Klein-Azië.

1768 MP 6: 363-364, 366. Miller vermeldt: “on la trouve en abondance dans les jardins anglais”.

1778 AV 276.

1790 DS 177 nr. 4.

1809 WF 109: “*Ruscus Racemosus*”, volle grond.

Introductiedatum: 1681 (Nederland). De soort was eerder al in de oudheid beschreven door Theophrastes (371?-286 v.Chr.) en Dioscorides⁹⁶.

Over de precieze invoerdatum van de “*Alexandrische laurier*”⁹⁷ bestaat onenigheid. Dit kan te maken hebben met de verwarrende naamgeving, want de lang gebruikte naam *Laurus alexandrinus* (Alexandrian Laurel, Laurier alexandrin) slaat op meerdere soorten waarvan *Ruscus hypoglossum* de voornaamste en langst bekende is⁹⁸. Meerdere auteurs geven voor *Danaë racemosa* 1713 (Engeland) op als introductiedatum⁹⁹. Anderen houden het zelfs bij 1739¹⁰⁰. Maar in de *Speciale Collecties* van de Centrale Bibliotheek van de Landbouwhogeschool van Wageningen bevindt zich een verzameling van 149 losse afbeeldingen in waterverf van planten uit de collectie van Henricus d’Acquet (Delft: 1632-1706). Op een van de afbeeldingen uit 1681 is *D. racemosa* geaquarelleerd. Dit betekent dat de soort toen al bekend was in Nederlandse tuinen¹⁰¹. Het is bovendien duidelijk dat de plant in 18de-eeuwse tuinen¹⁰² in de smaak viel. Henri-Louis Duhamel du Monceau (1700-1782), hierin gevolgd door baron de Poederlé¹⁰³, raadt het gebruik aan voor “*les bosquets d’hiver*”.

94 Linnaeus jr. 1781, 195; Curtis 1794, 271; Thunberg 1794, 59; vgl. Aiton & Aiton 1811, 2, 222.

95 Redouté 1802-1816, plaat 387.

96 Louis 1977, 195.

97 Naamgeving Delathauwer 1849, 4, 56.

98 Dodoens 1554, 730; Gesner 1561, 164 en ook 162.

99 Boom 1972⁸, 415; Bean 1976⁸, 2; 5; vgl. Morris 1991, 57 die de soort vermeldt voor Fulham Palace, de bisschopsresidentie van de Londense bisschop Henry Compton, een gereputeerde plantenliefhebber.

100 Mottet & Hamm 1958⁸, 354: introductie via Portugal; Rehder 1974², 894.

101 Wijnands 1983b, 47. De soort wordt in 1687 ook door Paul Hermann genoemd voor de Leidse Hortus.

102 Bv. Dezallier d’Argenville 1747, 255; Duhamel du Monceau 1755, 2, 237 nr. 4.

103 De Poederlé 1772, 397.

De Mechelse plantenkwekerij van Wiegers leverde in 1787 twee exemplaren van “*R. raumosus* (sic)” aan *Alden Biesen* voor de aanleg van de Engelse tuin¹⁰⁴.

2.2.1.17 *Daphne cneorum* L. of rozemarijnpeperboompje

1791: (8) *Daphné cneorum fl. rubro odorato* / Le Thymelée des alpes, à fl. pourpres très odorantes

Natuurlijk areaal: Midden- en Zuid-Europa.

1768 MP 3:5.
1778 AV 281.
1790 DS 62 nr.7.
1809 WF 40: “*Daphne Cneorum*”, volle grond.

Introductiedatum: ca. 1580 (België?). De soort is echter al in de oudheid door een rits auteurs beschreven (Hippocrates, Theophrastes...)¹⁰⁵.

Als cultuurplant is ze volgens Boom¹⁰⁶ pas sinds 1752 bekend. Dit lijkt ons een wel erg late inschatting, want omstreeks 1580 beschreef Clusius de soort al in Oostenrijk onder de naam *Cneorum Matthioli*¹⁰⁷. Het is niet onwaarschijnlijk dat hij toen de plant ook in onze regio's importeerde¹⁰⁸. Indicaties hiervoor zijn alvast herbariumgegevens¹⁰⁹ uit de collecties van Pierre Ricart (1644, Rijsel) en Jan Hermans (1652-53, Brussel).

2.2.1.18 *Daphne laureola* L. of zwart peperboompje

1791: (25) *Daphné laureola* / Le Laureole

Natuurlijk areaal: Zuid-, West- en het zuidelijk deel van Midden-Europa. In België zeldzaam voorkomend in het Maasdistrict (kalkstreek)¹¹⁰. Niet voorkomend in Vlaanderen.

1768 MP 3: 4.
1778 AV 276.
1790 DS 60 nr.1.
1809 WF 40: “*Daphne Laureola*”, volle grond.

Introductiedatum: 14de eeuw (Engeland), 1557 (België).

De oudst bekende ‘wilde’ meldingen voor het huidige België dateren uit 1554¹¹¹ wanneer Dodoens de plant vermeldt voor de Maasvallei: “*ontrent den Maescant in tLandt van Luyck ende by Namen ghevonden.*” In de iets latere *Libri Picturati*¹¹² (1562-1568) luidt het: “*Nascitur in silvosis montibus, ad Mose ripas / in eburnibus, haúd infrequens*”. Het zwart peperboompje werd al in 1557 in de Antwerpse tuin van Pieter van Coudenbergh gekweekt¹¹³. Zestien jaar vroeger vermeldde de Luikse kanunnik Remacle Fusch het struikje al in *Plantarum omnium*. Had hij de plant al in zijn medicinale tuin staan¹¹⁴? Dit is niet onmogelijk, aangezien de soort al gebruikt werd in 14de-eeuwse Engelse tuinen¹¹⁵.

In 1787 zit deze soort ook in de plantsoenlevering van de handelskwekerij Wiegers aan het domein van *Alden Biesen*¹¹⁶.

2.2.1.19 *Erica lutea* Berg. (fig. 7), syn. *Erica imbellis* Salisb.

1791: (55) *Erica fl. luteo* / Bruyère à fl. jaune

Natuurlijk areaal: Zuid-Afrika (Kaapprovincie).

Introductiedatum: 1774 (Groot-Brittannië).

De plant werd in 1767 beschreven door de Zweedse botanist Peter Jonas Bergius (1730-1790) in zijn *Descriptiones plantarum ex Capita Bonae Spei*¹¹⁷. Het oudste gegeven vonden we terug in de *Hortus Kewensis*; Aiton vermeldt de Schotse botanicus Francis Masson als invoerder¹¹⁸. Dumont de Courset zal de soort later als sierplant in *Le botaniste cultivateur* van 1802 vermelden onder de naam *E. imbellis*¹¹⁹.

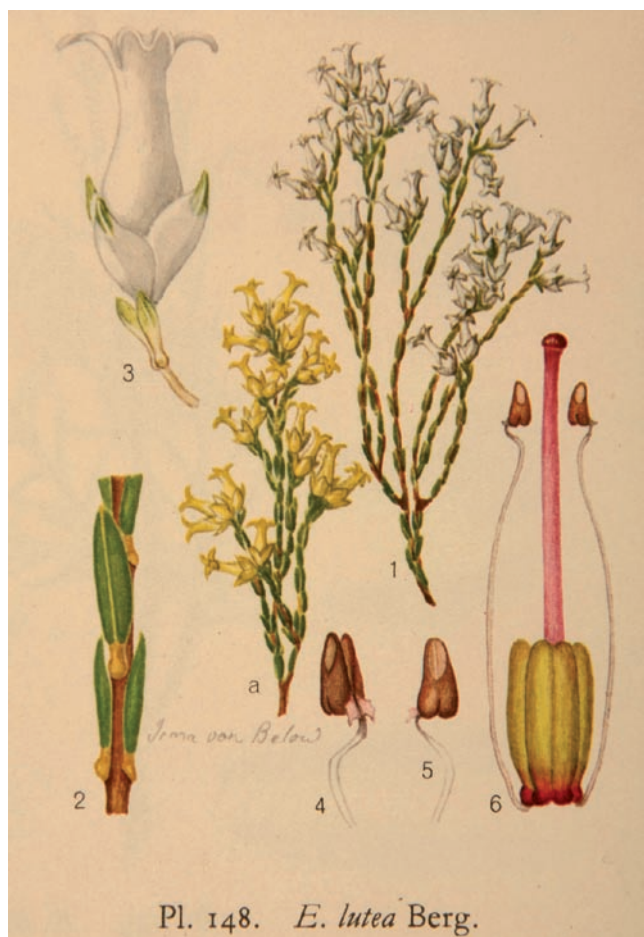

FIG. 7 *Erica lutea* Berg. Uit Baker & Oliver 1967. *Erica lutea* Berg.

¹⁰⁴ Mertens 1995, 389 nr. 126.

¹⁰⁵ Bv. Louis 1977, 204.

¹⁰⁶ Boom 2000³, 527; vgl. Goeze 1916, 138.

¹⁰⁷ cf. Hunger 1927, 345; vgl. Clusius 1583, 55-56.

¹⁰⁸ Vgl. Dodoens 1644, 593b.

¹⁰⁹ De Wildeman 1950, 671.

¹¹⁰ Vgl. Leurquin 1994, 74-81 voor een bespreking van de vroegere en huidige vindplaatsen.

¹¹¹ Dodoens 1554, 410-411.

¹¹² Bibliotheka Jagiellonska, Cracow, A 20: 37; Ramón-Laca 2001, 218.

¹¹³ Gesner 1561, 256: *Daphnoides Dodonaei*; vgl. Boom 1972⁸, 295.

¹¹⁴ Morren 1863, 679 nr. 107.

¹¹⁵ Harvey 1992b, 112.

¹¹⁶ Mertens 1995, 388 nr. 117.

¹¹⁷ cf. Baker & Oliver 1967, 155-156. Bergius correspondeerde erover met zijn leermeester Carolus Linnaeus.

¹¹⁸ Aiton & Aiton 1811¹, 2, 393; vgl. Thunberg 1794, 72.

¹¹⁹ Dumont de Courset 1802, 3, 394-395.

2.2.1.20 *Iberis sempervirens* L. of groenblijvende
scheefbloem

1791: *Iberis semper virens* / Haspi toujours verd

Natuurlijk areaal: Zuid-Europa, Klein-Azië.

1768 MP 4: 161.

1803 RF 2 nr.309, 71 als β -variëteit onder de naam *Iberis saxatilis*.

1809 WF 63: "*Iberis Sempervirens*", volle grond.

Introductiedatum: vermoedelijk ten laatste in de 17de eeuw.

Op de Britse eilanden geïntroduceerd in 1731¹²⁰. De soort werd nochtans al veel eerder door Jacques Daléchamps (1513-1588) beschreven in zijn *Historia generalis plantarum*¹²¹ uit 1587 als *Thlaspi montanum candidum*. Zeker al vanaf de 17de eeuw bij ons in cultuur¹²², mogelijk zelfs ruim eerder¹²³.

FIG. 8 *Ilex aquifolium* L. f. *heterophylla* (Ait.) Loes., een vorm van hulst met ongestekelde bladeren. Uit Munting 1696.

Ilex aquifolium L. f. *heterophylla* (Ait.) Loes., a sort of Common Holly with leaves which are unarmed.

¹²⁰ Aiton & Aiton 1812², 4, 84; Boom 1972³, 190; Bean 1976⁴, 2, 426.

¹²¹ Daléchamps 1587, 2, 1180 citeert een wilde groeiplaats bij het huidige Saint-Guilhem-le-Désert (Hérault, Fr.); cf. Bauhin 1623, 106.

¹²² Wijnands 1983b, 4.4: 1683 in de reeks afbeeldingen uit de plantencollectie d'Acquet (Delft), vgl. ook De Wildeman 1950, 568-569.

¹²³ Krausch 2007, 225: "...Ende des 16. Jhs. vereinzelt in Frankreich und in den Niederlanden ..."; er wordt echter geen bronliteratuur opgegeven.

¹²⁴ Bibliotheka Jagiellonska, Cracow, A 20: 15, vgl. Swan 1998, 69 bij "*Aquifolium alterum*". Swan noemt de plant foutief *Daphne mezereum*; vgl. ook Ramón-Laca 2001, 217.

¹²⁵ Gesner 1561, 247.

¹²⁶ Munting 1696, 2, 164.

¹²⁷ Galle 1997, 290.

¹²⁸ Duhamel du Monceau 1755, 1, 62 nr. 28. Duhamel verwijst eigenlijk naar de Society of Gardeners 1730, 8 nr. 31 of de "*Box-Leav'd Holly*".

¹²⁹ vgl. Galle 1997, 224-225.

2.2.1.21 *Ilex aquifolium* L. f. *heterophylla* (Ait.) Loes., syn.
Ilex aquifolium L. f. *laurifolia* (Kern.) Loud. of een
vorm van hulst met bladeren zonder stekels

Als huidige handelsvariëteiten zijn alleen mannelijke cultivars bekend: 'Laurifolia' en 'Heterophylla'.

1791: (3) *Ilex aquifolium lauri fol. spinis viduis* / Houx à feuilles de laurier

Natuurlijk areaal: West- en Zuid-Europa, Noord-Afrika, inheems en algemeen voorkomend in België. De vorm met bladeren zonder stekels komt her en der binnen het natuurlijke areaal voor, zij het vaak in overgangsvormen met normale van stekels voorziene bladeren.

1768 MP 4: 168 beschrijft de plant "*à feuilles unies & sans épines*".

1809 WF 63: "*Ilex Aquifolium laurifolium*", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: ca. 1565 (België).

Al vanaf de 16de eeuw bestonden vergelijkbare vormen van hulst. Eén ervan is afgebeeld in de *Libri Picturati*¹²⁴. Hij stond volgens Karel van Sint-Omaars, de opdrachtgever van dit getekende herbarium, in de tuinen ("*in hortis*") van de Zwitserse botanist Konrad Gesner (1516-1565). Hiermee bedoelt van Sint-Omaars zonder twijfel Gesners *Horti Germaniae*¹²⁵, waarin inderdaad het bestaan van hulsten met bladeren zonder stekels wordt genoemd. Meer dan een eeuw later beschrijft ook Abraham Munting (1622-1683), directeur van de botanische tuin van Groningen, een "*Agrifolium non spinosum*" (fig. 8)¹²⁶.

2.2.1.22 dwergvorm van *Ilex aquifolium* L. of hulst die vermoedelijk kan gelijkgesteld worden met de huidige cultivar 'Myrtifolia'

1791: (24) *Ilex aquifolium humilis* / Houx nain à petites feuilles

Introductiedatum van de cultivar: 1730 (Engeland)?

In de huidige handelskwekerijen staat 'Myrtifolia' als mannelijke cultuurvariëteit bekend. Het is een laag blijvende cultivar waarvan de bladeren korte stekels hebben of soms bijna gaafrandig zijn. Volgens Galle¹²⁷ ontstond de variëteit in Engeland voor 1830. Wij vonden al een gelijkaardige cultivar voor de 18de eeuw terug, beschreven als "*Aquifolium foliis parvis, interdum vix spinosis*" of "*Houx à petites feuilles, qui n'ont presque pas d'épines*"¹²⁸.

2.2.1.23 Het meest waarschijnlijk gezien de naam *Cassine*, lijkt een ondersoort¹²⁹ van *Ilex perado* Aiton; mogelijk gaat het om *Ilex perado* subsp. *platyphylla* (Webb & Berthelot) Tutin.

1791: (53) *Capine rotundo crasso parado* / Houx à feuilles de limonier

1809 WF 63: geeft een raadselachtige "*Ilex Asiatica (parado)*", oranjerieplant.

We vonden de benaming van *Hex* en ook die gebruikt door Wiegers (mogelijk verwijzend naar de raadselachtige *Ilex asiatica* L.) tot nu toe nergens anders terug. Maar wij vermoeden dat de benaming *Cassine* ook ooit als genusnaam gebruikt werd voor *I. perado*. Het woord *cassine* heeft een Indiaanse oorsprong en duidt op een theeachtige 'zwarte' drank, gemaakt van bladeren van diverse soorten *Ilex*. De bladeren van *I. perado* bevatten theobromine¹³⁰ (een methylanthe waartoe ook cafeïne gerekend wordt) en kunnen ook in thee worden gebruikt. Tot hertoe konden we echter niet achterhalen of de plant ook echt als een theeachtige drank werd gebruikt.

Natuurlijk areaal: Iberisch schiereiland en Macaronesië. De ondersoort *platyphylla* komt voor in Spanje, Tenerife en Gomera (Canarische eilanden).

Introductiedatum van de soort: 1760.

Alleen bij Aiton, Goeze en Bean¹³¹ vonden we een introductiedatum terug. Ook de ondersoort *platyphylla* die bovendien het meest winterhard is, zou in 1760 geïntroduceerd zijn als cultuurplant¹³².

2.2.1.24 *Ilex vomitoria* Ait., syn. *Ilex cassine* Walt., non L. en *Ilex caroliniana* (Lam.) Loes.

1791: (32) *Capine paraguay* / Le capin de la caroline ou Thé du paraguay

Natuurlijk areaal: zuidoosten van de vs en Mexico.

1768 MP 2: 186 noemt hem *Cassine paragua*.
1809 WF 27: "*Cassine Peraguay*"¹³³, oranjerieplant.

Introductiedatum: voor 1700 (Engeland).

Vermoedelijk is de soort al in Engeland ingevoerd op het einde van de 17de eeuw¹³⁴; in Nederland gebeurde dit pas in 1740¹³⁵ (Leidse *hortus*). Het is echter niet helemaal uitgesloten dat *I. vomitoria* al door Clusius op het einde van de 16de eeuw gekend was. Clusius vertaalde immers het in het Engels uitgegeven scheepsjournaal van Thomas Har(t)iot (1560-1621) *A Briefe and True Report of the New Found land of Virginia* uit 1588 in het Latijn¹³⁶. In dit journaal, dat een beschrijving geeft van een van de ontdekkingsreizen (1585-1586) van Sir Walter Raleigh (1552-1618), wordt verwezen naar een daar voorkomende hulst onder de volgende titel: "*holly a necessary thing for the making of birdlime*"¹³⁷. Een van de hulstsoorten die hiervoor in aanmerking komt is *Ilex*

*vomitoria*¹³⁸. Van Har(t)iot is bekend dat hij onder meer planten uit de pas ontdekte gebieden had meegebracht.

Noot: de naam *Thé du paraguay* slaat eigenlijk op *Ilex paraguariensis* A. St.-Hil., een Zuid-Amerikaanse soort, beter bekend als maté. Ook van *Ilex vomitoria* werden de bladeren door de Indianen als thee gebruikt. Bean¹³⁹ zegt hierover: "*they begin drinking large drafts, which in a very short time vomit them severly*".

2.2.1.25 *Jasminum humile* L.

1791: (42) *Jasminum humile* / Jasmin à fl. jaunes

Natuurlijk areaal: China, Afghanistan, India en Zuid-West-Azië. Op andere plaatsen zoals in grote delen van Zuid-Europa ingeburgerd.

1768 MP 4: 142.
1778 AV 276.
1803 RF 1: nr.9, 10 (terloops vermeld).
1809 WF 62: "*Jasminum Humile*", volle grond.

Introductiedatum: 1571 (Zuid-Europa) en 17de eeuw (Noord-Europa), waaronder 1656 (Engeland).

De plant is sinds de 17de eeuw in West-Europa in cultuur¹⁴⁰. In de plantentuin van Padua was deze jasmijnsoort al respectievelijk in 1571/1579 en in 1591 onder de naam "*Gesmini lutei inodori*" bekend¹⁴¹. De soort raakte er waarschijnlijk via import uit de Arabische culturen¹⁴². Vermoedelijk bereikte *J. humile* pas de meer noordelijk gelegen landen gedurende de 17de eeuw¹⁴³. Uit Engeland is er in 1656 een teeltgegeven van John Tradescant jr. (1608-1662) voor South Lambeth¹⁴⁴.

2.2.1.26 *Juniperus phoenicea* L. p.p., syn. *Juniperus lycia* L. of *Juniperus phoenicea* var. *lycia* Lois.

J. lycia en *J. phoenicea* worden nu niet langer meer als aparte soorten onderscheiden. Vermoedelijk betreft het, in bovenstaand geval, een vorm met gele bessen die kan gerekend worden tot de huidige *Juniperus phoenicea* L. subsp. *phoenicea* (kleinere, meer ronde bessen: 8-10 mm). Afgaand op Knoop¹⁴⁵ die een "*Geneverboom, met Cuprese Bladen en geele Vrugten of Kleine Ceder-boom van Licien*" beschrijft, lijkt de plant eerder aan deze ondersoort te beantwoorden.

1791: (27) *Juniperus lycia* / Le cèdre à feuilles de cypres à fruits jaunes

Natuurlijk areaal: Canarische eilanden, Portugal en mediterraan gebied (langs de kusten).

130 Bohinc et al. 1975, 374.

131 Aiton & Aiton 1810¹, 1, 278 vermeldt James Gordon, een Schotse plantenkweker en tuinier van Dr. James Sherard in diens tuin te Eltham, als invoerder; vgl. Goeze 1916, 135 en Bean 1973⁸, 2, 449.

132 Anon. 1977⁴, 159.

133 Misschien slaat deze naam bij Wiegers op *Cassine peragua*, een Noord-Amerikaanse soort die men momenteel *Viburnum cassinoides* L. noemt of op *Cassine peragua* L., een Zuid-Afrikaanse soort.

134 Bean 1973⁸, 2, 453; Jarvis 1973 geeft als

introductiedatum 1700: vermoedelijk verwijst dit gegeven naar de *Mantissa* van Plukenet die in 1700 gepubliceerd werd. Wein 1931, 152 geeft eveneens 1700 op zonder echter enige specificatie.

135 Veendorp & Baas Becking 1938, 125.

136 Hunger 1927, 178.

137 Hariot 1590, 23.

138 Ubrizsy Savoia & Heniger 1983, 431; vgl.

<http://www.nps.gov/fora/plants.htm>, 07.08.2008.

139 Bean, *ibid.*; vgl. ook met *Ilex cassine* waarvan de bladeren eveneens in een soort thee worden

gebruikt: Anon. 1996, 257 f. 28v "*Cacine*".

140 Bean 1973⁸, 2, 465; 17de eeuw; Jarvis 1979, 232: in cultuur sinds 1656; Harvey 1998, 255; in cultuur sinds 1633.

141 Ubrizsy Savoia 1995, 188; 1571/79; Cappeletti 1995, 222; 1591; vgl. Wein 1914 die voor Zuid-Europa al 1550 opgeeft.

142 Sprengel 1817, 1, 212.

143 Vgl. Sosef et al. 1987, 55.

144 Jarvis 1979, 232.

145 Knoop 1763b, 36-37.

1768 MP 4: 243 (onduidelijk beschreven, wat de kleur van de bessen en de vorm van de bladeren betreft, beantwoordt de plant beter aan Millers *Juniperus phoenicea* en niet aan *J. lycia*).

1790 DS 101 nr.8.

1803 RF 2: nr.471, 381-382 als *J. phoenicea*, “*communement dans nos jardins et parterres*”.

1809 WF 66: “*Juniperus Lycia*”, oranjerieplant.

Introductiedatum: zeker aangeplant sinds het laatste kwart van de 17de eeuw, maar mogelijk al sinds de 16de eeuw.

Volgens zowat alle auteurs zou deze jeneverbes minstens sinds het laatste kwart van de 17de eeuw in cultuur genomen zijn¹⁴⁶. De kruidenboeken uit de renaissance beschrijven al *J. phoenicea*¹⁴⁷, maar onder diverse namen die geen exacte identificatie op een lager niveau dan de soort mogelijk maken, op basis van de kleur van de bessen.

2.2.1.27 *Juniperus phoenicea* L. p.p.

Mogelijk gaat het hier om wat nu *Juniperus phoenicea* subsp. *turbinata* (Guss.) Nyman (grotere meer eivormige bessen: 12-14 mm) genoemd wordt. Deze ondersoort is waarschijnlijk te identificeren met de “*Genever-Boom met roode Besien of Kleine Ceder-Boom van Phoencien*” van Knoop¹⁴⁸. Vgl. 2.2.1.26.

1791: (39) *Juniperus phoenicea* / Grand Genevriër blanc

Natuurlijk areaal: Canarische eilanden, Portugal en mediterrane gebied (langs de kusten).

1768 MP 4: 243.

1778 AV 275.

1790 DS 101 nr.7.

1803 RF 2: nr.471, 381-382 als *J. phoenicea*, “*communement dans nos jardins et parterres*”.

1809 WF 66: “*Juniperus Phoenicea*”, oranjerieplant.

Introductiedatum: zeker aangeplant sinds de 17de eeuw, maar mogelijk al sinds de 16de eeuw.

Vgl. 2.2.1.26.

2.2.1.28 *Juniperus sabina* L. of sevenboom

1791: (10) *Juniperus sabina* / Sabine

Natuurlijk areaal: Zuid-Europa, Kaukasus, Klein-Azië, Centraal-Azië en Noordwest-China.

1768 MP 4: 243.

1778 AV 280.

1790 DS 179 nrs.1 & 2 (*Sabina*).

1803 RF 2: nr.471, 381 meldt: “*se cultive communément dans nos jardins*”.

1809 WF 66: “*Juniperus Sabina*”, oranjerieplant (!).

Introductiedatum: sinds de Grieks-Romeinse oudheid in cultuur¹⁴⁹.

Resten van deze soort, daterend uit de Romeinse tijd, zijn gevonden in het fort bij Maldegem¹⁵⁰. De soort wordt ook vermeld in het *Capitulare de villis* (begin 9de eeuw) en staat afgebeeld in Dodoens¹⁵¹.

De Nederlander Van der Groen¹⁵² geeft een merkwaardige kanttekening in zijn *Nederlandschen Hovenier* bij het gebruik ervan in tuinen. Hij waarschuwt fel: “*om dat de meyskens, die niet poort-vast zijn, haer daer van dienen om niet zwangher te worden*”!

Plantenkweker Wiegiers leverde in 1787 vier exemplaren plantsoen van sevenboom aan de landcommanderij van *Alden Biesen* voor de aanleg van de Engelse tuin¹⁵³.

2.2.1.29 *Juniperus sabina* ‘Variegata’ of een bonte cultivar van *Juniperus sabina* L. of sevenboom

1791: (34) *Juniperus sabina varieg.* / Sabine pan.

Natuurlijk areaal: zie voor de soort bij 2.2.1.28.

1778 AV 280.

1790 DS 179 nr.1 noemt bij *Sabina* een cultivar met “*geelbonte bladeren*”.

1809 WF 66: “*Juniperus Sabina variegata*”, oranjerieplant(!).

Introductiedatum van de cultivar: 1730 (Engeland)¹⁵⁴.

De cultivar wordt door Duhamel du Monceau¹⁵⁵ in 1755 vermeld en deze auteur baseert zich hiervoor op een werk van Philip Miller: *Catalogus Arborum Fructicumque, &c.* Wij konden dit werk aanvankelijk niet localiseren, maar de Duitse specialist in historische botanie, Kurt Wein (1883-1968), lichtte de sluier op; hij verwijst naar een *Catalogus plantarum, tum exoticarum, tum domesticarum, quae in hortis haud procul a Londino sitis in venditionem propagantur* uit datzelfde jaar. Hierin is inderdaad sprake van een bontbladige sevenboom: *Sabina folio variegato*. Dit is zonder twijfel ook de referentie van Duhamel du Monceau. Philip Miller was immers in die periode klerk van *The Society of Gardeners* en hij was meer dan waarschijnlijk de eindverantwoordelijke voor de beschrijvingen van de planten uit deze catalogus. Samen met onder meer befaamde plantenkwekers zoals Thomas Fairchild (1667-1729), Christopher Gray (1694-1764) en Robert Furber (1674-1756) stelde hij de catalogus, die beperkt bleef tot de houtige gewassen, samen¹⁵⁶. Zoals veel bontbladige cultivars lijkt ook deze een Engelse oorsprong te hebben. Johann Hermann Knoop (1700-1769) vermeldt in zijn *Dendrologia* uit 1763 “*een verandering ... met bonte Bladen*”, mogelijk betreft het

¹⁴⁶ Den Ouden & Boom 1965, 183 en Harvey 1998, 233. Goeze 1916, 139 geeft 1680 op: vgl. ook de opmerking bij Wein 1914, 473 hierover.

¹⁴⁷ Vgl. bv. Hunger 1927, 25; zie ook Wein 1914, 473 die op basis van de naamgeving toch keuzes maakt.

¹⁴⁸ Knoop 1763b, 36.

¹⁴⁹ Boom 2000¹³, 95; vgl. Louis 1977, 194 en vooral Estienne 139, 28 nr. 65.

¹⁵⁰ Pals 1997, 41; vgl. voor de Gallo-Romeinse periode Wein 1932, 133-134.

¹⁵¹ Dodoens 1554, 807.

¹⁵² Van der Groen 1687, 8.

¹⁵³ Mertens 1995, 387 nr. 42.

¹⁵⁴ Duhamel du Monceau 1755, 2, 242; Wein 1929b, 106.

¹⁵⁵ Duhamel du Monceau 1755, 2, 242; voor de toeschrijving aan Miller (MC): *ibid.* zie p. LX; Society of Gardeners 1730, 70.

¹⁵⁶ Hobhouse 1992, 206-207.

dezelfde cultivar¹⁵⁷. Den Ouden & Boom geven pas 1775 op voor een geelbonte cultivar met de naam *J. sabina* var. *variegata* Weston¹⁵⁸ van Engelse herkomst.

Plantenkweker Wiegers leverde in 1787 ook vier exemplaren van de bonte cultivar van sevenboom aan de landcommanderij van *Alden Biesen* voor de aanleg van de Engelse tuin¹⁵⁹.

2.2.1.30 *Juniperus virginiana* L. of rode ceder

1791: (29) *Juniperus virginiana* / Le genevriër de Virginie ou le cèdre rouge

Natuurlijk areaal: oostelijk Noord-Amerika.

1768 MP 4: 242.

1778 AV 272.

1790 DS 100 nr.4.

1809 WF 66: "*Juniperus Virginiana*", volle grond.

Introductiedatum: 1647 (Nederland).

De vroegste introductiedatum is onzeker, want het is bekend dat de wiskundige Thomas Har(r)iot, een vriend en reisgenoot van sir Walter Raleigh, dieren, planten en mineralen had ingezameld tijdens diens expedities op Roanoke-Island in 1585-1586. Daarbij bevond zich waarschijnlijk ook *J. virginiana*¹⁶⁰. Als oudste beschreven exemplaar vermeldt Krausch een rode ceder in Breda uit het jaar 1647. Ongetwijfeld refereert hij hier aan de *Illustrere School* met de *Medicinale Hof*, een medicinale tuin waarvan Johannes Brosterhuysen (1596-1650) de stichter en opziener was¹⁶¹.

2.2.1.31 *Laurus nobilis* L. of laurier

1791: (36) *Laurus nobilis* / Laurier

Natuurlijk areaal: mediterraan gebied, elders plaatselijk ingeburgerd.

1768 MP 4: 232.

1778 276: "*Laurier franc*".

1803 RF I: nr.204, 327.

1809 WF 69: "*Laurus nobilis*", oranjerieplant.

Introductiedatum: 1525 (Engeland), 1554 (onze regio). In Zuid-Europa vermoedelijk sinds de oudheid in cultuur.

Waarschijnlijk sinds de oudheid in cultuur, zeker dan reeds beschreven door Dioscorides¹⁶². Opgenomen in *Capitulare de villis* (begin 9de eeuw). Of de soort effectief bij ons werd gekweekt tijdens de middeleeuwen blijft duister¹⁶³.

De soort figureert al op een Engelse tuinplantenlijst uit 1525: "*the Fromond list*"¹⁶⁴. Voor de aanleg van een *cruythof* in Turnhout in 1549-1550 liet men 80 *lauwerbomen* overkomen uit het *Klooster Bethanien* in Mechelen, wat erop wijst dat er toen wel degelijk laurier werd gekweekt¹⁶⁵. De Mechelaar Dodoens (1517/18-1585)¹⁶⁶ bevestigt dit in 1554. Hij vermeldt dat laurieren toen veel gekweekt werden, zij het dat ze in de winterperiode tegen koude moesten worden beschermd (behalve in Zeeland). De l'Obel¹⁶⁷ zegt dat de laurier die in Brugge gekweekt werd, de winterkoude kon verdragen.

2.2.1.32 *Magnolia grandiflora* L.

1791: (46) *Magnolia grandiflora* / Laurier tulipier

Natuurlijk areaal: zuidoosten van de Verenigde Staten.

1768 MP 4: 505.

1778 AV 277.

1790 DS 114 nr.4.

1809 WF 73: "*Magnolia Grandiflora*", oranjerieplant.

Introductiedatum: eerste helft 18de eeuw.

Volgens Boom¹⁶⁸ is de boom in Europa in cultuur sinds 1711. Volgens Krausch¹⁶⁹ stond hij in Millers *Apothekergarten* in Chelsea in 1731. Miller zag inderdaad al een groot aantal jonge planten in Engeland vóór 1739, maar hij verhaalt hoe die tijdens de strenge winter van 1739-40 te gronde gingen. Verschillende van de mooiste vroege illustraties van deze magnolia zijn van de hand van de uit Heidelberg afkomstige Georg Dionysius Ehret (1708-1770). Hij maakte op een dag in augustus 1737 enthousiast schetsen van een bloeiende *M. grandiflora* in *Parsons Green garden*, de tuin van de Engelse admiraal Sir Charles Wager (1666-1743)¹⁷⁰.

De in onze streken niet zo winterharde magnolia werd ook meermaals in België in parken en tuinen van de 18de en 19de eeuw aangeplant. In het Stadsarchief van Brussel vinden we voor 1784 een vermelding van "*deux Magnolier grandiflora*" in een verkooplijst van plantgoed uit een *jardin anglais* (Laken)¹⁷¹. De Poederlé schrijft dat er in 1786 in de Leuvense plantentuin een exemplaar stond "*de cinq pieds des racines à la tête, qui a six à sept*

¹⁵⁷ Knoop 1763b, 70.

¹⁵⁸ Den Ouden & Boom 1965, 191.

¹⁵⁹ Mertens 1995, 388 nr. 70.

¹⁶⁰ Ubriszky Savoia & Heniger 1983, 430; vgl. <http://www.nps.gov/fora/plants.htm>, 07.08.2008.

¹⁶¹ Krausch 2007, 242 verwijst hiervoor naar een exemplaar (*Cedrus virginiana*) in de botanische tuin van het Nederlandse Breda; vgl. Van Seters 1953, 131 die de *Catalogus Plantarum Horti Medici illustris Scholae Auriacae quae est Bredae* uit 1647 vermeldt. Goeze 1916, 196 vermeldt 1648 als vroegste introductiedatum en verwijst naar de botanische tuin van Oxford. Vgl. daarentegen met Den Ouden & Boom 1965, 198 en Morris 1991, 58: 1664 (Engeland); Rehder 1974, 66: "*introduced*

before 1664"; Krüssmann 1972, 160: "*vor 1664*" en vooral Boom 2000³, 95: 1648 (Engeland) die waarschijnlijk opnieuw de mosterd haalde bij Goeze!

¹⁶² Louis 1977, 200; vgl. ook Schrijvers 2004, 46: 1-306 en 54: 2-18.

¹⁶³ Vgl. Wein 1932, 137.

¹⁶⁴ Harvey 1989, 127 nr. 11.

¹⁶⁵ Algemeen Rijksarchief Brussel (ARAB), Rekenkamer, domeinrekeningen van het Land van Turnhout, nr. 5212 (1549-1550). Met dank aan Hilde Verboven (VIOE) voor het doorspelen van dit gegeven.

¹⁶⁶ Dodoens 1554, 744.

¹⁶⁷ De l'Obel 1581, 2, 166.

¹⁶⁸ Boom 2000³, 353.

¹⁶⁹ Krausch 2007, 287; Wein noemt als introductiedatum 1734; Goeze 1916, 179 geeft er twee op: 1732 en 1737! De soort werd waarschijnlijk door Mark Catesby uit de Verenigde Staten geïmporteerd, vgl. Howard & Staples 1983, 531. Campbell-Culver 2004, 264 schrijft de (tweede) introductie toe aan John Bartram.

¹⁷⁰ cf. Blunt & Stearn 1995, 162 en 164; Knapp 2003, 136-37, 142 en 144-145; vgl. Trew 1750-1773, 8-9 en tab. 33.

¹⁷¹ Stadsarchief Brussel 1784, Archives diverses, n° 69. Met dank aan Roger Deneef voor het doorspelen van dit gegeven.

*pieds de haut et qui s'étend à huit à neuf piés en largeur, il n'a jamais exposé à la gelée ...*¹⁷². In de landcommanderij van Alden Biesen werd in 1787 een exemplaar geleverd door Wiegiers, tuinier van de commanderij Pitsenburg, uit Mechelen¹⁷³. In een verkooplijst van een aantal struiken, exotische planten en bloemen bij de verkoop van het domein Schoonenberg (Laken) in 1803 ten slotte, komen dan weer drie exemplaren van 15 voet hoog voor¹⁷⁴.

2.2.1.33 *Nerium oleander* L. of oleander. Roodbloemige wilde vorm

1791: (33) *Nerium oleander fl. rubro* / Laurier rose à fleurs roses simples

Natuurlijk areaal: mediterraan gebied tot West-China, elders op tal van plaatsen ingeburgerd.

1768 MP 5: 226.

1778 AV 285.

1803 RF I: nr. 114, 184.

1809 WF 81: "*Nerium Oleander fl. rubro*", oranjeplant.

Introductiedatum: omstreeks het midden van de 16de eeuw in onze regio; in Zuid-Europa sinds de Grieks-Romeinse oudheid in cultuur¹⁷⁵.

De oleander met rode bloemen wordt al minstens sinds de 16de eeuw als cultuurplant in onze contreien gekweekt¹⁷⁶. Er is nog een herbariumexemplaar bewaard gebleven uit 1566 (herbarium Petrus Cadé¹⁷⁷). Maar men vermoedt dat de oleander in het mediterrane deel van Europa al werd ingevoerd onder de Fenicische beschaving (2900-1200 v.Chr.). Het huidige verspreidingsgebied rond de Middellandse Zee zou in dat geval dus secundair zijn. Ook de Moorse beschaving zou later een rol gespeeld hebben bij de verspreiding.

2.2.1.34 *Nerium oleander* L. of oleander. Witbloemige wilde vorm

1791: (6) *Nerium oleander fl. albo* / Laurier rose à fleurs blan.

Natuurlijk areaal: mediterraan gebied tot West-China.

1768 MP 5: 226.

1778 AV 285.

1803 RF I: nr. 114, 184.

1809 WF 81: "*Nerium Oleander fl. albo*", oranjeplant.

Introductiedatum: midden 16de eeuw in Zuid-Europa; iets later in onze regio.

De oleander met rode bloemen wordt al minstens sinds de 16de eeuw als cultuurplant bij ons gekweekt. De witbloemige vorm werd uit Kreta geïmporteerd omstreeks het midden van

de 16de eeuw en maakte furore in Venetië¹⁷⁸. Pierre Belon leerde de witbloemige vorm op Kreta kennen tijdens zijn reizen in de Levant in 1546-1549¹⁷⁹. Of hij de plant invoerde in Italië is onduidelijk omdat hij het slachtoffer werd van piraterij en vermoedelijk slechts een deel van zijn planten en zaden kon redden¹⁸⁰. De Italiaanse botanist Pietro Antonioni Michiel (1510-1576) zou aan de basis van de verspreiding van de witbloemige vorm in Italië liggen (fig. 9)¹⁸¹. Pena & De l'Obel¹⁸² beschrijven als eerste bij ons de witbloemige vorm. Vermoedelijk lag De l'Obel aan de basis van de verspreiding in onze regionen. Los daarvan was de witbloemige vorm al minstens sinds de 12de eeuw bekend in het Moorse deel van Spanje¹⁸³.

FIG. 9 *Nerium oleander* L. (oleander: vorm met witte bloemen). Uit de aquarellencollectie van Ulysse Aldrovandi (16de eeuw). Uit Antonino (dir.) 2004.

Nerium oleander L. (Oleander: form with white flowers). Water-colour-collection Ulysse Aldrovandi (sixteenth century).

¹⁷² De Poederlé 1788³, 2, 57.

¹⁷³ Mertens 1995, 387 nr. 92.

¹⁷⁴ Van Ypersele de Strihou 1991, 227.

¹⁷⁵ Bv. Louis 1977, 211 noemt Dioscorides.

¹⁷⁶ Bv. Dodoens 1554, 462-463 in Bibliotheka Jagiellonska, Cracow, *Libri Picturati* (A20:51), vgl.

De Groote 2007: <http://www.tzwin.be/libri%20picturati.htm>, 07.08.2008 en Fuchs 1542, 542:

"*Nascitur in hortis*"; Wein 1914, 517 geeft als oudste vermelding 1539 (Hieronymus Tragus).

¹⁷⁷ Christenhusz 2004, 40: folio 28r; vgl. <http://www.bio.uu.nl/~herba/Cade>, 07.08.2008.

¹⁷⁸ Segre 1996, 190; vgl. Meyer *et al.* 1999, 468.

¹⁷⁹ Belon 1589, 40.

¹⁸⁰ Stuart 2002, 13-14.

¹⁸¹ Blunt & Raphael 1981, 104; Ubriszky Savoia

2004, 243. Baumann *et al.* 2001, 383 verwijzen echter al voor een witbloemige vorm naar een tekening uitgevoerd in opdracht van Leonard Fuchs in de periode 1543-1548. Volgens Meyer *et al.* 1999, 468 dateert deze tekening uit 1560.

¹⁸² Pena & De l'Obel 1571, 154: "*memini tum in hortis Italicis*"; vgl. De l'Obel 1581, 1, 443.

¹⁸³ Clément-Mullet 2000, 317.

2.2.1.35 Cultivar met vleeskleurige en rode bontgekleurde, dubbele welriekende bloemen van *Nerium oleander* L., syn. *Nerium indicum* Mill. of *Nerium odorum* Soland. of welriekende oleander (fig. 10)

2.2.1.36 Idem

1791: (37) en (56) *Nerium oleander flore pleno ex carneo et rubro varieg. odorato* / Laurier-rose à fleurs doubles, panachées de couleur de chair et rouge odorante

Natuurlijk areaal: de welriekende vorm zou beperkt zijn tot het meest oostelijke deel van het natuurlijke verspreidingsgebied van de oleander.

1768 MP 5: 226-228 vermeldt geen bontbloemige dubbele cultivar van deze soort waarvan hij de cultivar met dubbele bloemen de naam "*Nerium latifolium*" (synoniem: "*Nerium indicum latifolium, floribus odoratis plenis*") geeft.

1778 AV 285, cultivar niet vermeld.

Introductiedatum: cultivar ingevoerd in 1687 (Nederland).

Zeker in de 17de eeuw werd de enkelbloemige welriekende cultivar al in Nederland ingevoerd. Laurens van der Pijl (? - 1705?), toenmalig gouverneur van Ceylon (nu Sri Lanka), stuurde de plant toe aan de *hortus* van Amsterdam in 1687¹⁸⁴. De toenmalige directeur van de Leidse *hortus*, Paul Hermann, vermeldt de bontgekleurde cultivar al in 1689 voor Leiden¹⁸⁵. Oranjerieplant (vorstgevoeliger dan de gewone niet-welriekende vorm van oleander).

2.2.1.37 Cultivar 'Plenum' van de welriekende vorm van *Nerium oleander* L. of cultivar met roze, dubbele, welriekende bloemen, syn. *Nerium indicum* Mill. of *Nerium odorum* Soland. of welriekende oleander

1791: (49) *Nerium oleander flore roseo pleno, odorato*

Natuurlijk areaal: de welriekende vorm zou beperkt zijn tot het meest oostelijke deel van het natuurlijke verspreidingsgebied van de oleander.

1768 MP 5: 226-228 beschrijft de roze welriekende gevuld-bloemige cultivar van deze soort onder de naam "*Nerium latifolium*" (synoniem: "*Nerium indicum latifolium, floribus odoratis plenis*").

1778 AV 285, beschreven als "*Laurier rose à fleurs doubles, Nerium oleander odoratum*" (oranjerieplant).

Introductiedatum van de cultivar: 1689 (Nederland).

Zeker in de 17de eeuw werd de enkelbloemige welriekende cultivar al in Nederland ingevoerd. Laurens van der Pijl stuurde ook deze plant toe aan de *hortus* van Amsterdam in 1687. Omstreeks dezelfde periode introduceerde Hieronymus Van Beverningk (1614-1690) de cultivar met welriekende, roze, gevulde bloemen via Ceylon in Nederland¹⁸⁶. Volgens Miller is deze cultivar met dubbele bloemen, die hij ook "*Rose de la mer du sud*"

noemt, pas in het begin van de 18de eeuw in Engeland ingevoerd. Oranjerieplant (vorstgevoeliger dan de gewone oleander).

2.2.1.38 *Phillyrea angustifolia* L.

1791: (43) *Phillyrea angustifolia* / Fileria à feuilles étroites

Natuurlijk areaal: mediterraan gebied.

1768 MP 5: 522.

1778 AV 274.

1790 DS 134 nr.6.

1803 RF I: nr.6, 7-8.

1809 WF 90: "*Phillyrea Angustifolia*", oranjerieplant.

FIG. 10 Cultivar met vleeskleurige en rode bontgekleurde, dubbele welriekende bloemen van *Nerium oleander* L., syn. *Nerium indicum* Mill. (welriekende oleander). Uit Moninckx-atlas (1686-1749), © Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA), Bijzondere Collecties, VI G2 pl.05.

Flesh-coloured and red variegated double fragrant cultivar of Nerium oleander L., syn. *Nerium indicum* Mill. (*Scented Oleander*).

¹⁸⁴ Wijnands *et al.* 1994, 65.

¹⁸⁵ Wijnands 1983a, 44: volgens deze auteur zou deze cultivar na 1723 uit het zicht verdwenen

zijn; vgl. Commelin 1697, 45: "*Indiaansche, breed-bladerige oleander met dubbeld, riekende, en bonte bloemen*".

¹⁸⁶ *Ibid.*; cf. Van Rhede tot Drakestein 1689, 9, 1-2 met illustratie en Van Ooststroom 1937, 197 herbarium Hermann (Leiden), fol. 14.

Introductiedatum: minstens sinds 1576 (België?). De soort werd al in de Grieks-Romeinse oudheid beschreven¹⁸⁷.

Zeker sinds 1597 in Engeland in cultuur¹⁸⁸. De l'Obel¹⁸⁹ kende de soort echter al eerder. Hij leerde ze waarschijnlijk kennen tijdens zijn verblijf in het zuiden van Frankrijk in 1565-1566. *P. angustifolia* werd in Vlaanderen al in 1576 als sierplant gekweekt¹⁹⁰. Matthioli (1501-1577) beschreef de plant nog eerder dan de Vlaamse renaissancebotanisten, maar op een onduidelijke manier.

2.2.1.39 *Phillyrea latifolia* L.

1791: (9) *Phillyrea latifolia* / La falaria à Larges-feuilles
Natuurlijk areaal: mediterraan gebied.

1768 MP 5: 521.

1778 AV 274.

FIG. 11 *Prunus laurocerasus* L. (laurierkers). Uit de aquarellen-collectie van Ulysse Aldrovandi (16de eeuw). Uit Antonino (dir.) 2004.

Prunus laurocerasus L. (Cherry Laurel). Watercolour collection Ulysse Aldrovandi (sixteenth century).

¹⁸⁷ Bv. Louis 1997, 211 noemt Theophrastes en Dioscorides.

¹⁸⁸ Harvey 1998, 261; vgl. Goeze 1916, 138, Krüssmann 1977², 2, 413 en vooral Jarvis 1979, 236 die verwijst naar Gerards *Herball* uit 1597.

¹⁸⁹ Pena & De l'Obel in 1571, 420-421; vgl. ook

Clusius 1576, 1, 63-64.

¹⁹⁰ De l'Obel 1576, 564.

¹⁹¹ Bv. Louis 1997, 211 noemt Theophrastes.

¹⁹² Boom 2000³, 376; vgl. Goeze 1916, 138.

¹⁹³ Pena & De l'Obel 1571, 421; De l'Obel 1581, 2,

155.

1790 DS 133 nr.1.

1803 RF 1: nr.6, 7.

1809 WF 90: "*Phillyrea Latifolia*", oranjerieplant.

Introductiedatum: na 1566. De soort werd al in de Grieks-Romeinse oudheid beschreven¹⁹¹.

Volgens Boom als cultuurplant bij ons bekend sinds 1596¹⁹². De l'Obel¹⁹³ kende echter de soort al vroeger uit de Provence onder de naam "*Phylerea Arbor Galloprovinciae*". Hij verbleef in het zuiden van Frankrijk in 1565-1566.

2.2.1.40 *Phyllica ericoides* L.

1791: (50) *Physica Ericoides*, fol. albo. / Bruyère du cap de bonne espérance à fleurs blanches

Natuurlijk areaal: Zuid-Afrika (Kaapprovincie).

1768 MP 5: 540-541.

1778 AV 283; oranjerieplant.

1809 WF 91: "*Phyllica Ericoides*", oranjerieplant.

Introductiedatum: 1697 (Nederland).

Volgens Miller zou de plant door de Nederlanders waarschijnlijk al op het einde van de 17de eeuw uit de Kaapprovincie naar Europa gebracht zijn. Dit stemt overeen met de bevindingen van Wijnands¹⁹⁴ die als introductiedatum 1697 opgeeft en vermeldt dat (Caspar) Commelin zaden van de plant uit Zuid-Afrika verkreeg via Joan Huydecoper (1625-1704). In 1731 werd ze door Miller zelf als oranjerieplant gekweekt¹⁹⁵. Ruim een eeuw later waagt de auteur van *Het Belgische Kruidboek* zich aan een culinaire vergelijking door "*Heide-Phyllica*" te beschrijven als een plant "*met witte bloempjes op de toppen, die eenen zeer aengenenamen geur verspreiden en den reuk van den Amandeldeeg hebben*"¹⁹⁶.

2.2.1.41 *Prunus laurocerasus* L. of laurierkers (fig. 11)

1791: (4) *Padus Lauro-cerasus foliis semper virentibus* / Laurier-cerise à feuilles toujours d'un verd clair ou Laurier commun ou Laurier sauvage

Natuurlijk areaal: oostelijk deel van de Balkan en Klein-Azië.

1768 MP 5: 350.

1778 AV 276.

1790 DS 127 nr.4.

1803 RF 1: nr.239, 385.

1809 WF 97: "*Prunus Lauro cerasus*", winterbedekking met stro, matten of droge bladeren.

Introductiedatum: ten laatste in 1558 (Italië), 1576 voor onze regio.

¹⁹⁴ Wijnands 1983a, 181-182; verg. Moninckxatlas 3 t. 1.

¹⁹⁵ Curtis 1793 nr. 224; vgl. invoerdatum bij Krüssmann 1977², 2, 418.

¹⁹⁶ Delathauwer 1849, 3, 304.

Roucel en De Servais geven als invoerdatum 1576. De L'Escluse (Clusius) kreeg toen van David Ungnad (1535-1600), keizerlijke gezant in Istanbul in 1573-1578, een 'levend' exemplaar toegestuurd in Oostenrijk¹⁹⁷. Men neemt aan dat *Prunus laurocerasus* kort nadien in onze streken door diezelfde Clusius werd ingevoerd. Maar Pierre Belon kende de soort al eerder uit zijn reizen naar de Levant in 1546-1549; hij beschreef ze al in 1553 onder de Turkse naam *Cromadia* en in 1558 onder de naam *Cerasus Trapezuntina*¹⁹⁸. Via Turkse tuinen bereikte de soort in 1558 de Italiaanse hertogelijke tuinen van Pisa en Genua¹⁹⁹. Het is dan ook niet verwonderlijk dat we een afbeelding terugvinden in de verzameling aquarellen van de botanist Ulysse Aldrovandi²⁰⁰.

2.2.1.42 *Quercus ilex* L. of steeneik

1791: (30) *Quercus ilex semper virens* / Chêne verd ou yeuse

Natuurlijk areaal: mediterraan gebied met uitlopers tot Portugal, het noorden van Spanje en het westen van Frankrijk.

1768 MP 6: 295-295.

1778 AV 273.

1790 DS 152 nr.19.

1803 RF 2: nr.444, 339-340.

1809 WF 99: "*Quercus Ilex*", oranjerieplant.

Introductiedatum: laatste kwart van de 16de eeuw (Engeland). In Zuid-Europa in cultuur sinds de Grieks-Romeinse oudheid²⁰¹.

Minstens sinds 1580 in Engeland in cultuur²⁰². Dit gegeven sluit mooi aan bij een getuigenis van Clusius in zijn Hongaars-Oostenrijkse flora uit 1583. Hij herinnert zich dat hij in 1581 op twee plaatsen in Londen steeneik bewonderde: "*nō sine admiratione vidi*". Hijzelf kende de soort uit Spanje en uit zijn verhaal kan men afleiden dat de soort toen nog niet bij ons werd gekweekt²⁰³.

2.2.1.43 *Quercus suber* L. of kurkeik

1791: (45) *Quercus super* / Chêne Liege

Natuurlijk areaal: Zuid-Europa, westwaarts van Slovenië en Kroatië.

1768 MP 6: 195.

1778 AV 273.

197 Clusius 1583, 4 en Clusius 1601, 1, 5; Hunger 1927, 350.

198 Clusius 1583, 4-5; Wein 1914, 473 en Krausch 2007, 374; Scholz & Scholz 1995, 460 vermelden dat in 1546 de soort al in Constantinopel werd gekweekt. Belon 1589a, 486: "*quae Graeci vulgari lingua Kromada apellant, Turca Cromadia, quasi dactylos...*". Clusius, *ibid.* spreekt van "*Trabison curmasi*".

199 Belon 1589b, 79 kreeg vóór 1558 twee exemplaren van laurierkers uit de plantentuin van Pisa via Andrea Cesalpino (1519-1603): "*Dominus Andreas Cisalpinus... duabis parvulis arbusculis perpetuò virentibus Laurocerasi bene radicatis nos donavit. Huius verò Magna est arbor in horto Principis d'Oria Genua, ex qua Pisanae originem trahunt.*"

200 Ubriszzy Savoia 2004, 251: *Laurocerasus*

seu Dactylus Trapezuntius, vgl. ook met <http://www.filosofia.unibo.it/aldrovandi/pinakesweb>, 07.08.2008.

201 Boom 2000³, 299; vgl. Louis 1977, 198 die Theophrastes en Columella noemt; vgl. eveneens Schrijvers 2004 (Vergilius), onder meer 92, 4-81.

202 Harvey 1998, 237; vgl. Jarvis 1979, 239 die zijn informatie haalt uit Parkinson (1629): twee exemplaren zouden in 1581 in het Engelse Whitehall gestaan hebben.

203 Clusius 1576, 31-33; Clusius 1583, 12-14.

204 Louis 1977, 198 noemt Theophrastes.

205 Belon 1589b, 44; cf. Baumann *et al.* 2001, 282 en 412: Fuchs kende de soort ook al uit Italië en Frankrijk.

206 Morris 1991, 59; Harvey 1998, 237.

207 Carolus 1857, 23 (jezuïetenherbarium 1675) en

1790 DS 152 nr.21.

1803 RF 2: nr.444, 340: terloops vermeld.

1809 WF 100: "*Quercus Suber*", winterbedekking met stro, matten of droge bladeren.

Introductiedatum: 1558 (Frankrijk), mogelijk in België pas gekweekt vanaf de 17de eeuw. De soort was al in de Grieks-Romeinse oudheid bekend²⁰⁴.

Belon kweekte de soort al minstens sinds 1558 in Frankrijk onder de naam *Suber*²⁰⁵. Minstens sinds 1677 in Engeland in cultuur²⁰⁶, in ons land waarschijnlijk al vóór 1673 in cultuur²⁰⁷. Maar De l'Obel²⁰⁸ beschreef de soort al een eeuw vroeger, in 1571 onder de naam *Suber latifolia*. Hij had de kurkeik tijdens zijn verblijf in het zuiden van Frankrijk in 1565-1566 waargenomen en nog eerder in Toscane omtrent Lucca. Clusius beschreef de soort eveneens in zijn Spaanse flora²⁰⁹ van 1576. Het lijkt dus niet uitgesloten dat men de kurkeik kort nadien ook in ons land probeerde te kweken. De exploitatie van kurk werd zeker al in de 16de eeuw door Matthioli beschreven²¹⁰. De Poederlé beveelt de soort aan voor "*les bosquets d'hiver*"²¹¹.

2.2.1.44 *Rhamnus alaternus* L. of een soort van wintergroene wegedoorn

1791: (16) *Rhamnus alaternus latifolia* / Alaterne d'espagne

Natuurlijk areaal: mediterraan gebied.

1768 MP 1: 83 nr.4.

1778 AV 270.

1790 DS 8 nr.4.

1803 RF 1: nr.106, 174. Roucel vermeldt: "*on le trouve souvent planté dans les haies, autour des enclos et des jardins de chateaux*".

Introductiedatum: mogelijk al in de 16de eeuw in ons land gekweekt²¹². De soort was evenwel al bekend uit de Grieks-Romeinse oudheid²¹³.

De exacte datum van introductie als cultuurplant is onbekend. De soort werd wel in de 16de eeuw door Clusius beschreven²¹⁴. Men vindt ze terug onder de naam "*Tweede Alaternus van Clusius*" bij De l'Obel²¹⁵.

37 (herbarium Claude Lion 1680-81); vgl. Opsomer 1976, 152.

208 Pena & De l'Obel 1571, 432.

209 Clusius 1576, 27.

210 Lieutaghi 2004⁵, 420; Estienne 1554 verwijst naar het gebruik van kurk in schoeisel tegen de winterkou. Vgl. Matthioli 1571, 97: wijst de door hem gebruikte Duitse volksnaam "*Pantoffelholz*" hierop?

211 De Poederlé 1772, 200.

212 Vgl. De Wildeman 1950, 69.

213 Louis 1977, 206 noemt Theophrastes, Columella en Plinius de Oudere.

214 Clusius 1576, 56-57.

215 De l'Obel 1576, 566 en De l'Obel 1581, 2, 156-157; Goetze 1916, 131 geeft als introductiedatum 1629 op.

2.2.1.45 *Rhamnus alaternus* var. *angustifolius* (Mill.) Ait.,
syn. *Rhamnus perrieri* Hort. of *Alaternus angustifolia* Mill. of een soort van wintergroene wegedoorn

1791: (26) *Rhamnus alaternus mospelliacus* / Alaterne de montpellier

Natuurlijk areaal: mediterraan gebied.

1768 MP I: 83.

1778 AV 270.

1790 DS 8 nr.3.

Introductiedatum: mogelijk al in de 16de eeuw in ons land gekweekt²¹⁶.

Exacte datum van invoer als cultuurplant onbekend. De variëteit werd wel in de 16de eeuw door Pena & De l'Obel beschreven voor de steeneikbossen van Frontignan (nabij Sète, Fr.)²¹⁷.

2.2.1.46 *Rhus angustifolia* L.

1791: (28) *Rhus angustifolia* / Sumax à grandes feuilles

Natuurlijk areaal: Zuid-Afrika, onder meer voorkomend langs de "Hex River" ten noordoosten van Kaapstad²¹⁸.

1768 MP 6: 271 onder de naam *Rhus argenteum*.

Introductiedatum: 1696 (Engeland).

Vermoedelijk was het Paul Hermann die de soort voor het eerst in Zuid-Afrika in 1672 botaniseerde²¹⁹. Leonard Plukenet (1642-1706) beschreef de soort als eerste in zijn *Almagestum botanicum* uit 1696²²⁰. Linnaeus beschreef de soort op zijn beurt in 1738 in zijn *Hortus Cliffortianus*, het boek over de Haarlemse collectietuin van George Clifford (1685-1760), de directeur van de Nederlandse Verenigde Oost-Indische Compagnie. Oranjerieplant.

2.2.1.47 *Rhus laevigata* L., syn. *Rhus mucronata* Thunb. var. *laevigata* Schonland

1791: (52) *Rhus laevigatum* / Sumac à feuilles unies

Natuurlijk areaal: Zuid-Afrika.

1809 WF 102: "*Rhus Laevigatum*", oranjerieplant.

Introductiedatum: 1696 (Engeland).

Ook voor deze soort was het vermoedelijk Paul Hermann die de plant als eerste in Zuid-Afrika in 1672 botaniseerde²²¹. Weer is het Leonard Plukenet die als eerste de soort in zijn *Almagestum botanicum* uit 1696 beschreef²²². De soort werd later opnieuw beschreven door Linnaeus in de tweede editie van zijn *Species Plantarum* (1763)²²³.

2.2.1.48 *Rosmarinus officinalis* L. of rozemarijn

1791: (11) *Rosmarinus officinalis* / Romarin

Natuurlijk areaal: mediterraan gebied.

1768 MP 6: 318.

1778 AV 279.

1803 RF I: nr.16, 21.

1809 WF 109: "*Rosmarinus Officinalis*", oranjerieplant.

Introductiedatum: sinds de oudheid in cultuur²²⁴, maar in onze regio waarschijnlijk pas vanaf de late middeleeuwen gekweekt.

Bekend sinds de Grieks-Romeinse oudheid is het volgens Wein onduidelijk of de plant voor de renaissance al in Noord-West-Europa werd gekweekt²²⁵. De soort wordt nochtans al vermeld in het *Capitulare de villis* (begin 9de eeuw) en in het tuinplan van *Sankt Gallen* (ca. 820); ze wordt genoemd in *the Fromond list* (1525; Engeland) en bij Remacle Fusch (1541), ze wordt beschreven door Charles Estienne (1539) en staat afgebeeld in Dodoens²²⁶. Maar bovenal is uit archiefstukken bekend dat er tijdens het jachtbezoek van Maximiliaan van Oostenrijk in 1487 ter decoratie van de tuin van het *Hof ten Walle* in Gent rozemarijn was aangeplant in aarden potten en in manden²²⁷. Een nog ouder, zij het iets vager gegeven voor Vlaanderen vonden we terug bij Harvey. De Engelse dominicaan Henry Daniel vertaalde in de eerste helft van de 14de eeuw een Latijnse medische verhandeling over rozemarijn in het Engels. Dit gebeurde op verzoek van de toenmalige Engelse koningin Philippa (ca. 1314-1369), dochter van Jeanne de Valois (ca. 1289-1354) en van graaf Willem van Henegouwen (?-1337). De tekst, afkomstig van haar moeder Jeanne de Valois, was samen met een aantal levende rozemarijnplantjes in 1338 uit Antwerpen geïmporteerd, maar de plantjes kwamen oorspronkelijk uit Frankrijk²²⁸. Zeker al vanaf het bewind van de Franse koning Karel V (bijgenaamd de Wijze; reg. 1364-1380) werd er trouwens in Parijs rozemarijn gekweekt²²⁹.

²¹⁶ Vgl. De Wildeman 1950, 68-69.

²¹⁷ Pena & De l'Obel 1571, 421: "*Frontignanae Linguaguotiae Iliceta istam arbusculam frequentem pariunt ...*" bij "*Bourgespine perpetuo virens*"; vgl. De l'Obel 1581, 2, 156.

²¹⁸ Schonland 1930, 102: de schrijfwijze van *Hex* is identiek aan die van het kasteeldomein!

²¹⁹ Burman 1737, 19: "*Rhus trifoliatum Africanum, majus, foliis subtus argenteis, & margine incis. Plukn.*" in *Catalogus Plantarum Africanarum quas Paulus Hermannus Botanicus Professor, ad Caput Bonae Spei olim observavit.*

²²⁰ Plukenet 1696, 319: "*Rhus Africanum trifoliatum majus foliis subtus argenteis, acutis et margine incis.*"; vgl. Linnaeus 1738, 111 nr. 4: "*Rhus foliis ternatis, foliolis lineari-lanceolatis, petiolatis*

integerrimis"; vgl. Barkley & Ducker Barkley 1938, 283-284 en 311-312.

²²¹ cf. Burman 1737, 19: "*Rhus trifoliatum, Africanum, majus, folio subrotundo integro, molli & incano. Plukn.*" in *Catalogus Plantarum Africanarum quas Paulus Hermannus Botanicus Professor, ad Caput Bonae Spei olim observavit.*

²²² Plukenet 1696, 319: "*Rhus Africanum trifoliatum majus; folio subrotundo integro, molli et incano*"; vgl. Barkley & Ducker Barkley 1938, 283-284 en 311-312.

²²³ Linnaeus 1763³, 2, 1672.

²²⁴ Boom 2000³, 344; vgl. Louis 1977, 210 die *Columella* en *Dioscorides* vermeldt; vgl. Schrijvers 2004, 60: 2-213; Vergilius beschrijft de plant als bijenplant.

²²⁵ Wein 1932, 146.

²²⁶ Dodoens 1554, 290-291. Vgl. ook de vermelding in Harvey 1989, 131 nr. 110 en Morren 1863, 676 nr. 15 voor *Plantarum omnium* (1541) van de Luikse botanist Remacle Fusch en ten slotte Estienne 1539, 24 nr. 55.

²²⁷ Lievois 2000, 123.

²²⁸ Harvey 1976, 47; Harvey 1981, 118 en Harvey 1987, 81; cf. van Haaster 1997, 81. Vgl. Fery-Hue 2005, 1 en 8-9: volgens haar is het trouwens niet onmogelijk dat rozemarijn al ca. 1160 in het Engelse Canterbury werd gekweekt. Ze betwijfelt ook of Henry Daniel de vertaler was van het Latijnse document.

²²⁹ Antoine 2003, 89. De Franse koning Karel V was van de Valois-dynastie; Jeanne de Valois was zijn groot tante.

2.2.1.49 *Ruscus aculeatus* L. of stekelige muizendoorn (fig. 12)1791: (23) *Ruscus aculeatus* / Houx frelon

Natuurlijk areaal: West-, Zuid- en zuidelijk Midden-Europa tot Centraal-Engeland en Centraal-Hongarije. Waarschijnlijk waren er tot in de 19de eeuw areaaluitlopers tot in België.

1768 MP 6: 363.

1778 AV 275.

1790 DS 176 nr.1.

1803 RF 2: nr.473, 483-484. Roucel verduidelijkt: “*cet arbrisseau croît dans les bois; il n’est pas rare du côté de Bruges, et entre Anvers et Breda.*”

1809 WF 109: “*Ruscus Aculeatus*”, volle grond.

Introductiedatum: mogelijk inheems volgens Roucel. Bij ons in tuinen gekweekt vanaf de 16de eeuw. De soort was al in de Romeinse oudheid bekend²³⁰.

Nochtans wordt *Ruscus aculeatus* bij onze renaissancebotanisten als vaak aangeplant maar uitheems gewas afgedaan, bijvoorbeeld bij Dodoens²³¹. De cultuur als sierplant was al bekend in Moors-Spanje tijdens de 12de eeuw²³². Ook in Engeland werd stekelige muizendoorn reeds in de 14de eeuw gekweekt²³³. De Poederlé vermeldt het gebruik ervan in bosquets²³⁴.

FIG. 12 *Ruscus aculeatus* L. (stekelige muizendoorn). (Italië: Plantentuin Rome).

Ruscus aculeatus L. (*Butcher's-broom*). (Italy: botanical garden of Rome).

²³⁰ Martens 1858, 41 citeert Dioscorides: de jonge scheuten van *Ruscus* (*μυρσίνη ἀγρία*) werden gegeten; Louis 1977, 195 verwijst naar diverse auteurs; Estienne 1554, 546-547 verwijst naar het gebruik van de twijgen als borstels om de schouw te veegen (*ad detergendam infumibulorum fuliginem*).

²³¹ Dodoens 1554, 729. Vgl. ook de vermelding in Morren 1863, 676 nr. 53 voor *Plantarum omnium* (1541) van de Remacle Fusch.

²³² Clément-Mullet 2000, 256-257.

²³³ Harvey 1992b, 107.

²³⁴ De Poederlé 1772, 191.

²³⁵ Boom 2000¹³, 498; vgl. Louis 1977, 205.

²³⁶ van Haaster 1992, 61.

²³⁷ Pals 1997, 30 en 43.

²³⁸ Harvey 1981, 3-4.

²³⁹ Gysseling 1981, 368: 9-10 in het Detmold-Maerlantmanuscript *Der Naturen Bloeme* (1271-

72?); Braekman 1970, nr. 192, 433-434; Vandewiele 1974, CXVII; Braekman 1975, nr. 150, 400 en nr. 158, 458. In alle geciteerde bronnen betreft het medicinale toepassingen van wijnruit die teruggaan op recepten uit de oudheid.

²⁴⁰ Morren 1863, 684 nr. 262.

²⁴¹ De Poederlé 1772, 343.

2.2.1.50 *Ruta graveolens* L. of wijnruit1791: (31) *Rhuta graveolens* / Rhue

Natuurlijk areaal: Balkanschiereiland en de Krim, mogelijk ook elders binnen de mediterrane regio.

1768 MP 6: 369, onder *Ruta hortensis*.

1778 AV 182.

1790 DS 178.

1803 RF 1: nr.211, 332-333.

1809 WF 110: “*Ruta Graveolens*”, volle grond.

Introductiedatum: bij ons aangetoond vanaf de Karolingische periode. In Zuid-Europa sinds de Grieks-Romeinse oudheid in cultuur²³⁵.

De soort is opgenomen in het *Capitulare de villis* (begin 9de eeuw). Ze is ook bekend uit de kloostertuin van *Sankt Gallen* (ca. 820) en uit de 9de-eeuwse kloostertuin van de abt van Reichenau, Walafried Strabo (808?-849). In onze regio is ze aangetoond voor het *Asnapium* domein (812), dat vlak bij Rijsel gelegen was²³⁶. Tijdens de Gallo-Romeinse periode is de plant tot nu toe alleen als *garum*kruid bekend²³⁷, ze kon nog niet door paleobotanisch onderzoek bevestigd worden. Er bestaat dus enige twijfel over de mogelijkheid dat wijnruit ook bij ons al voor de Karolingische periode werd gekweekt. Voor Groot-Brittannië hanteert men als eerste vermoeden van teelt het *Vocabularium van Aelfric* uit 995; in feite gaat het hier over een tekst van Angelsaksische oorsprong die opgesteld werd voor schoolgebruik²³⁸. Verdere aanwijzingen voor mogelijke teelt in onze regio vinden we terug in Middelnederlandse bronteksten²³⁹. De Luikse kanunnik-botanicus Remacle Fusch noemt de plant in 1541 in zijn *Plantarum omnium*²⁴⁰.

De Poederlé vermeldt het gebruik ervan in bosquets²⁴¹.2.2.1.51 *Solanum pseudocapsicum* L.1791: (41) *Solanum pseudo capsicum* / *Solanum ancomum* à beaux fruits rouges

Natuurlijk areaal: hoofdzakelijk Zuid- en Centraal-Amerika. Op talrijke andere plaatsen ingeburgerd, bijvoorbeeld in Macaronesië.

1768 MP 7: 113.

1778 AV 285 als *Solanum amomum*. Oranjerieplant.1803 RF 1: nr.103, 169. Roucel vermeldt: “*on la cultive communément dans les pots*”.

1809 WF 115 vermeldt alleen een bonte cultivar als oranjerieplant.

Introductiedatum: 1566 (de Nederlanden).

Al in de 16de eeuw in aarden potten, “*in fictilibus*”, bij ons gekweekt. Dodoens²⁴² wijst er ons op dat de plant tijdens de wintermaanden tegen de koude moest beschermt worden zodat men ze kon overhouden. Het oudste nog bewaarde herbariumexemplaar van deze soort bevindt zich in het herbarium Cadé²⁴³.

2.2.1.52 *Thespesia populnea* (L.) Solander ex Correa, syn. *Hibiscus populneus* L. of strandpopulier

1791: (47) *Hibiscus populneus abutilifol.* / La mauve en arbre²⁴⁴

Natuurlijk areaal: pantropisch (tropische kustgebieden).

Introductiedatum: ca. 1672-1677 (Nederland?).

Paul Hermann herboriseerde de soort tijdens zijn verblijf in Ceylon. Het lectotype bevindt zich nog steeds in het herbarium van Hermann, dat bewaard wordt in het British Museum²⁴⁵. Linnaeus beschreef de plant onder de naam *Hibiscus populneus* in zijn *Species Plantarum* uit 1753²⁴⁶. In de 19de eeuw werd de plant uitsluitend als warmekasplant gehouden.

2.2.1.53 *Thuja occidentalis* L. of westerse levensboom

1791: (57) *Thuja occidentalis, vulgaris arbor vitae dicta* / Thuja du Canada, arbre de vie

Natuurlijk areaal: oostelijk Noord-Amerika.

1768 MP 7: 321.
1778 AV 281.
1790 DS 205 nr.1.
1803 RF 2: nr.451, 350-351.
1809 WF 120: “*Thuja Occidentalis*”, volle grond.

Introductiedatum: vermoedelijk als eerste Noord-Amerikaanse boomsoort ca. 1536²⁴⁷ door Jacques Cartier (1491-1557) uit Canada in Frankrijk ingevoerd. Dit gebeurde na diens tweede reis naar de St. Lawrence rivier en de binnenlanden van Canada in 1535-1536²⁴⁸.

Pena & De l’Obel²⁴⁹ beschrijven de boomsoort onder de naam *Cedrus Lycia* voor Parijs. Dodoens²⁵⁰ gebruikt de naam

Thya en *Arbor vitae* en vermeldt het voorkomen als gecultiveerde soort voor ons land; de soort die via Frankrijk ook in onze streken terecht kwam werd hier vegetatief vermeerderd. Volgens Dodoens werd de levensboom al tijdens het bewind van de Franse koning François I (1515-1547) in de tuinen van Fontainebleau gekweekt. Hij is voor deze informatie mogelijk schatplichtig aan Clusius die hierover al bericht in zijn Spaanse flora van 1576²⁵¹. Clusius zag de boom in Frankrijk in 1560-1561 en hij vermeldt gedetailleerd hoe de levensboom via Nicolaas Rassijs, de lijfarts van de Franse koning, in ons land is terecht gekomen. Of haalden zowel Dodoens als Clusius hun eerste informatie bij Belon, die de soort ooit al voor 1553 had gezien in Fontainebleau²⁵²? Plantenkweker Wiegiers leverde in 1787 vijf exemplaren van *T. occidentalis* aan Alden Biesen voor de aanleg van de Engelse tuin²⁵³.

2.2.1.54 *Thuja orientalis* L., syn. *Platyclusus orientalis* (L.f.) Franco of oosterse levensboom

1791: (1) *Tuia orientalis* / Thuia de la chine

Natuurlijk areaal: West-China.

1768 MP 7: 321-322.
1778 AV 281.
1790 DS 206 nr.2.
1803 RF 2: nr.451, 350.
1809 WF 120: “*Thuja Orientalis*”, volle grond.

Introductiedatum: omstreeks 1690 (Nederland).

Volgens Den Ouden & Boom²⁵⁴ sinds ca. 1690 in cultuur. De soort zou door Engelbert Kaempfer (1651-1715), een uit Duitsland afkomstige VOC-arts²⁵⁵ die in de periode 1690-1692 in Japan verbleef en er botaniseerde, in Leiden zijn geïntroduceerd.

2.2.1.55 *Viburnum tinus* L.

1791: (22) *Viburnum laurus thymus* / Laurier thim

Opmerking: vermoedelijk een verschrijving van *Viburnum laurustinus*

Natuurlijk areaal: Zuid-Europa.

242 Dodoens 1583, 706; vgl. ook Wein 1914, 506 die ze citeert voor Gesner 1561, 282 of “*Solanum quoddam fruticosum*”.

243 Christenhusz 2004, 42: folio 83r (?), vgl. <http://www.bio.uu.nl/~herba/Cade,07.08.2008>.

244 De Franse benaming slaat op *Lavatera arborea*, een bladverliezende plant, en is dus foutief.

245 Herbarium Hermann 4: 54, No 258 (BM-000628263); conf. Trimen 1888, 146 nr. 258 en <http://www.nhm.ac.uk/jdsml/research-curation/projects/linnean-typification/>, 07.08.2008.

246 Linnaeus 1753, 2, 694. Niet te verwarren met *Hibiscus populneus* bij Miller (1768 MP 4, 47) die een andere soort beschrijft.

247 Wein 1930, 139-140; Den Ouden & Boom 1965, 415; “*introduced by the Cartier expedition from N. America into France*” geven 1534; Krüssmann 1972, 318-319; Bean 1981⁸, 4, 578 geeft als invoerdatum ca.

1536 (Jacques Cartier: Fontainebleau). Lieutaghi 2004³, 1224 geeft nog een andere introductiedatum: “*il fut planté à Fontainebleau en 1526*”. Vgl. ook Heniger 1971, 62; Buis 1985, 2, 530 en Krausch 2007, 465 die 1536 het meest waarschijnlijk noemen. Zie ook Cook 1993.

248 De reis gebeurde onder auspiciën van de Franse koning François I; vgl. ook Ubriszzy Savoia 1993, 585.

249 Pena & De l’Obel 1571, 448 (zonder afbeelding): “*Lyciam Cedrum iamdiu vidimus Lutetiae in quibusdam hortis*”; De l’Obel (met afbeelding) 1576, 630; De l’Obel 1581, 2, 258.

250 Dodoens 1583, 845-846.

251 Clusius 1576, 95-96; vgl. de brief van Johannes Cruquius aan Clusius d.d. 21.12.1566 (De Groote 2007: <http://www.tzwin.be/libri%20picturati.htm>, 07.08.2008).

252 Belon 1589a, 404 (388): “*Quoniam autem superioribus annis in Regio horto ad fontē Bellaqueū arborem conspexeramus, è Canada Francisco I, huius nominis Gallia Regi delatam, Arboris vitae appellatone*”. Het oorspronkelijke werk van Belon dateert van 1553 en verscheen in het Frans onder de titel: *Les Observations de plusieurs singularitez et choses mémorables, trouvées en Grèce, Asie etc.* Vgl. ook

Belon 1589b, 66: “*exemplo Arboris vita, quam Rex in suo horto Fontis Bella-aqua alit è Canadas novi Orbis delatam*”.

Ook dit werk werd door Clusius vertaald en was door Belon uitgegeven in 1558 onder de titel: *Les Remonstrances sur le default du labour & culture des plantes, & de la cognoissance d’icelles etc.*

253 Mertens 1995, 387 nr. 25.

254 Den Ouden & Boom 1965, 432.

255 Beukers 2001, 287.

1768 MP 7: 532.
 1778 AV 276.
 1803 RF I: nr. 60, 247.
 1809 WF 124: “*Viburnum Tinus*”, oranjeplant.

Introductiedatum: ca. 1560 in onze regio. De soort was al uit de Romeinse oudheid bekend²⁵⁶.

Minstens sinds 1560 in cultuur volgens Harvey²⁵⁷. Pena & De l’Obel²⁵⁸ merkten de plant op tijdens hun verblijf in Zuid-Frankrijk (1565-1566). De plant werd ook beschreven door Clusius²⁵⁹ in zijn Spaanse flora. Hij had *V. tinus* gezien tijdens zijn reis door Portugal in 1564. Maar daarnaast zag hij de plant ook in de tuin van zijn vriend, de Brusselse theoloog en filoloog J(e)an Boisot, die de soort uit geïmporteerde Italiaanse zaden had opgekweekt.

Duhamel du Monceau²⁶⁰ vond *V. tinus* goed passen in een winterbosquet, althans tijdens niet te harde winters: “néanmoins il feroit un très-bel effet s’il n’étoit pas de temps en temps endommagé par les fortes gelées”. Zoals hiervoor vermeld, beschrijft plantenkweker Wiegiers de soort echter als oranjeplant. Maar De Poederlé nuanceert dit door te verwijzen naar een tuin in het Mechelse waar de plant in volle grond stond²⁶¹.

2.2.1.56 meer dan waarschijnlijk *Yucca aloifolia* L. of scherpe yucca

1791: (40) *Yucca d’orangerie*

Natuurlijk areaal: West-Indische eilanden (Antillen), Mexico en het zuidoosten van de Verenigde Staten.

1768 MP 8: 228-229.
 1809 WF 127 geeft “*Yucca Aloifolia*” en “*Yucca Draconis*” op voor de oranjeplant.

Introductiedatum: voor 1688 (Nederland).

Exacte identificatie is hier niet mogelijk. De meest waarschijnlijke kandidaat is zeker *Yucca aloifolia* L. of een variëteit ervan: *Yucca aloifolia* L. var. *draconis* (L.) Engelman. De soort en de variëteit waren in Europa al in cultuur sinds de 17de eeuw. Zowel Joseph-Pitton de Tournefort (1656-1708) als Leonard Plukenet (1642-1706) beschreven de plant in hun publicaties²⁶². Frans Kiggelaer (1648-1722) zag de soort al in 1690 in de beroemde Haagse collectietuin van Simon van Beaumont (1640-1726), secretaris van de Staten van Holland en West-Friesland. De plant is maar beperkt winterhard en werd in onze gewesten als oranjeplant gehouden²⁶³.

De twee andere toen reeds bekende *Yucca*-soorten waren *Y. gloriosa* en *Y. filamentosa*, maar beide zijn meer winterhard.

2.2.1.57 *Yucca gloriosa* L. of een palmliliesoort

1791: (7) *Yucca gloriosa* / *Yucca de pleine terre à fl. blanches*, en cloches ou L’éguille d’Adam

Natuurlijk areaal: zuidoosten van de Verenigde Staten.

1768 MP 8: 228.
 1778 AV 281.
 1809 WF 127: “*Yucca Gloriosa*”, winterbedekking met stro, matten of droge bladeren.

Introductiedatum: 16de eeuw (Engeland).

Minstens sinds het einde van de 16de eeuw (Gerard) in Engeland in cultuur²⁶⁴. John Gerard (1545-1612) verkreeg zijn plant in 1593²⁶⁵ via een bediende van Thomas Edwards, een apotheker uit Exeter. Vermoedelijk kwam diens exemplaar oorspronkelijk uit Roanoke-Island (zuidoosten van de Verenigde Staten). In de jaren 1580 bestond daar zelfs gedurende korte tijd een Engelse nederzetting ten tijde van de expeditie van de ontdekkingsreiziger Sir Walter Raleigh²⁶⁶. Het is bekend dat Thomas Har(t)iot, een vriend en reisgenoot van Raleigh, dieren, planten en mineralen had ingezameld tijdens de expeditie. Gerard stuurde op zijn beurt een stukje van zijn exemplaar op naar de Parijse hovenier Jean Robin (1550-1629). Al in de 17de eeuw, zeker sinds 1633, werd de soort in België gekweekt²⁶⁷. Als introductiedatum voor Nederland wordt 1649 vooropgesteld (Leidse *hortus*)²⁶⁸.

2.2.2 “*La motte panachée*”

De heuvel met bontbladige planten telt 106 planten en omvat 105 verschillende taxa. Ook hier is het collectieaspect duidelijk aanwezig.

Collecties van bontbladige planten maakten vooral vanaf de 17de eeuw opgang. Oorspronkelijk waren dergelijke collecties veelal kenmerkend voor de hogere standen van de maatschappij. Maar vrij snel, al in het begin van de 18de eeuw, drongen ze door tot een breder publiek. Philip Miller zag ze voornamelijk staan in de “*Gardens of the Curious*”²⁶⁹.

Dat de planten op een heuvel werden aangeplant of tentoongesteld, had zo zijn voordelen. Op de zuidelijk georiënteerde helling kon men de meest vorstgevoelige soorten aanplanten terwijl men op de noordelijk en oostelijk georiënteerde hellingen de volledig winterharde soorten plantte, bijvoorbeeld de diverse

²⁵⁶ Louis 1977, 211 noemt Plinius de Oudere; vgl. Sprengel 1817, 1, 167.

²⁵⁷ Harvey 1998, 267; vgl. Wein 1914, 508 die de soort aanhaalt voor Gesner 1561, 284 bij “*Tini*”: Gesner kreeg van Belon zaden uit Italië toegestuurd. Vgl. Belon 1589b, 51: “*Ducis Florentini in Castello silvula Tino virent, suis caruleis baccis onusto; imo Reverendissimi Cardinalis Bellai hortus eo cinctus est*”. Aangezien deze tekst in werkelijkheid dateert van 1558, is het waarschijnlijk dat Belon al voor 1560 de soort verspreidde.

²⁵⁸ Pena & De l’Obel 1571, 424.

²⁵⁹ Clusius 1576, 80-83. Vgl. ook de correspon-

dentie met Karel van Sint-Omaars over *V. Tinus*: Hunger 1927, 413-414; Ramón-Laca 2001, 204.

²⁶⁰ Duhamel du Monceau 1755, 1: LV.

²⁶¹ De Poederlé 1772, 200.

²⁶² Wijnands 1983a, 140-141; vgl. ook Plukenet 1696, 19 onder *Aloe Yucca folio caulescens* (afkomstig uit Vera Cruz, Mexico). De variëteit *draconis* was mogelijk al in het begin van de 17de eeuw bekend.

²⁶³ Boom 1968, 231; vgl. Bean 1981⁸, 4, 768. Vgl. ook Dumont de Courset 1802 die als oranjeplant *Y. aloides* en *Y. draconis* (nu *Y. aloides* var. *draconis*) opgeeft.

²⁶⁴ Bean 1981⁸, 4, 767; Harvey 1998, 268. Krüss-

mann 1977³, 3, 490 geeft als invoerdatum 1550 zonder echter zijn bron te preciseren.

²⁶⁵ Pavord 2005, 342; vgl. Gerard 1633, 1543.

²⁶⁶ De vertrek- en aankomsthaven van de expeditie van Raleigh was Plymouth, net als Exeter in het Engelse graafschap Devon gelegen.

²⁶⁷ De Wildeman 1950, 732 en 647: collecties van Bernard Wynhouts en Jan Hermans, respectievelijk uit 1633 en 1652-53. Vgl. voor Wynhouts ook Opsomer 1976, 165.

²⁶⁸ Veendorp & Baas Becking 1938, 73.

²⁶⁹ Woudstra 2006, 64.

cultivars van de inheemse hulst. De altijdgroene, bontbladige cultivars van hulst boden bovendien door hun constant dicht bladerdek winter en zomer bescherming aan de meer vorstgevoelige soorten. Een heuvel heeft bovendien het voordeel dat men de soorten beter kan tonen aan de wandelaar. Dit is zeker het geval wanneer men bij de aanleg ervan zorgvuldig te werk gaat en rekening houdt met de vorm en de maximale grootte van elke plant.

De voordelen van een heuvelbeplanting waren al bekend uit de Franse horticuultuur van de 16de en de 17de eeuw; in de medicinale tuin van Montpellier plantte men de soorten op een heuveltje²⁷⁰. Iemand als Olivier de Serres (1539-1619) beschreef de voordelen van een heuvelbeplanting voor een medicinale tuin uitgebreid in zijn *Théâtre d'Agriculture* uit 1600: "*L'artifice en sera une montaignete relevée de terre portée, laquelle composée d'argille et de sablon, engraisnée par fumiers, sera appropriée aux plantes qu'on y voudra loger, chacune selon son particulier naturel: de mesme touchant le solage*²⁷¹, *puisque le relèvement de la montaignete fournit les quatres aspects du ciel, desquels aurès à choisir.*²⁷²" Inspireerde de tuinontwerper van Hex zich op die medicinale voorbeelden?

2.2.2.1 *Acer* sp.

1791: (86) *Acer fol. ex luteo var.* / Erable à f. pan. en jaune

Het is niet duidelijk welke *Acer* of esdoorn hier bedoeld wordt. Alleen al op basis van het werk van De Servais²⁷³ zijn er drie mogelijke kanshebbers voor cultivars met geelbonte bladeren, *Acer pseudoplatanus* L. of gewone esdoorn, *Acer campestre* L. of Spaanse aak en *Acer negundo* L. of vederesdoorn.

2.2.2.2 *Acer campestre* f. *albovariegatum* Hayne of een cultivar met witbonte bladeren 'Albovariegatum' van *Acer campestre* L. of spaanse aak

1791: (97) *Acer campestris fol. ex al. var.* / Erable de bois à f. pan. bla.

Natuurlijk areaal van de soort: inheems in België. In Vlaanderen komt Spaanse aak vrij algemeen voor, met de leemstreek als zwaartepunt. In Wallonië is de soort met uitzondering van de Ardennen vrij algemeen tot algemeen. Van nature komt Spaanse aak voor in een groot deel van West-, Midden- en Zuid-Europa. De soort wordt in België vooral de laatste decennia steeds meer aangeplant, ook buiten het natuurlijke areaal.

1790 DS 3 nr.1 vermeldt alleen maar een cultivar met geelbonte bladeren.

1809 WF 6: "*Acer Campestris folio variegato*", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België)?

Volgens Boom²⁷⁴ is de vorm pas in cultuur gekomen in 1822 (Duitsland). De witbonte cultivar van Hex kwam dus al 30 jaar eerder voor.

2.2.2.3 *Acer pseudoplatanus* f. *albovariegatum* (Hayne) Schwerin of een witbonte bladvorm van *Acer pseudoplatanus* L. of gewone esdoorn, syn. *Acer pseudoplatanus* L. 'Variegatum' of *A. pseudoplatanus* L. 'Argentovariegatum' of *Acer pseudoplatanus* var. *variegatum* West. of *Acer pseudoplatanus* f. *argenteo-variegatum* Hort.

1791: (96) *Acer pseudo platanus fol. elegantis. ex al. var.* / Erable sicomore à f. très bien pan. bla.

Natuurlijk areaal van de soort: inheems, zeer algemeen voorkomend in België. Waarschijnlijk kwam de soort aanvankelijk alleen voor in Centraal- en Zuid-Europa met uitlopers tot in Wallonië, wellicht maar tot op de rand met Vlaanderen. Tot het einde van de 19de eeuw was het verspreidingsareaal in België eerder beperkt²⁷⁵. Nu is de boom, net zoals op tal van andere plaatsen in de wereld, ingeburgerd in heel Vlaanderen als archaeofyt of neofyt, resp. voor 1500 of na 1500.

1768 MP 1: 17. Miller beschrijft een gepanacheerd exemplaar, echter zonder de bladkleur te specificeren. Hij stelt wel: "*L'espèce panachée s'éleve (...) de sémences*". Het is dus botanisch correcter te spreken van een vorm (f.) dan van een cultivar.

1790 DS 3 nr.1 vermeldt een vorm met "*wit-bonte bladen*".

1809 WF 6: "*Acer Pseudoplatanus folio ex albo variegato*", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: eind 17de eeuw (Groot-Brittannië).

Volgens Boom²⁷⁶ is de vorm sinds 1700 in cultuur (Frankrijk). Nochtans kwam er al een witbonte vorm voor in de tuin van Mary Somerset, de eerste hertogin van Beaufort (1630-1715), in Badminton op het einde van de 17de eeuw, dus al iets eerder²⁷⁷. Een nog oudere melding, mogelijk van dezelfde cultivar onder de naam "*Acer majus, foliis eleganter variegatis*", vinden we in de *Hortus Medicus Edinburgensis* van James Sutherland (1638-1719) uit 1683²⁷⁸. Zeker rond het midden van de 19de eeuw was de witbonte bladvorm ruim verspreid in de Belgische parken²⁷⁹. Later werd de vorm verdrongen door de fraaiere²⁸⁰ (?) vergelijkbare cultivar 'Leopoldii' die slechts dateert uit 1864 en waarmee hij kan worden verward.

Plantenkweker Wiegers leverde in 1787 vier exemplaren van deze cultivar aan *Alden Biesen* voor de aanleg van de Engelse tuin²⁸¹.

²⁷⁰ Allain 2003, 241.

²⁷¹ Solage = exposition au soleil: de expositie naar de zon toe.

²⁷² De Serres 1996 (1600), 908; vgl. Ingram (ed.) 2001, 403-110 voor *The Philosophical-Medicall Garden* van Evelyn.

²⁷³ De Servais 1790, 3-6.

²⁷⁴ Boom 1972³, 314.

²⁷⁵ Durand 1899, 384.

²⁷⁶ Boom 1972³, 316; Rehder 1974³, 574 geeft 1730 op.

²⁷⁷ Woudstra 2006, 72. Vgl. Jellicoe et al. (eds) 2001, 42: de hertogin van Beaufort Mary Somerset was een enthousiaste botaniste "*much celebrated*

throughout Europe for promoting natural learning".

²⁷⁸ Wein 1929b, 103; Robertson 2001, 147; vgl.

Society of Gardeners 1730, 3.

²⁷⁹ Morren 1852, 460-461.

²⁸⁰ Grootendorst 1969, 13.

²⁸¹ Mertens 1995, 387 nr. 2 verhaspelt de naam tot *steer pseudo platanus folio ex albo variegato*.

- 2.2.2.4 *Aeonium arboreum* (L.) Webb. et Berth. cf. 'Albovariegatum' of een witbonte bladcultivar van eeuwig blad, syn. *Sempervivum arboreum* var. *albovariegatum* (West.) Boom

1791: (10) *Semper vivum arboreum ex albo varieg.* / Joubarbe en arbre à feuilles pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.1.2.

1768 MP 6: 531 beschrijft een gepanacheerde cultivar zonder echter de bladkleur te specificeren. Miller noemt de cultivar: "plus tendre & plus sensible à l'humidité de l'hiver que les autres".

1803 RF I, 378 vermeldt dat de soort, *Sempervivum arboreum*, gekweekt werd als "plantes exotiques". Cultivars noemt hij niet.

1809 WF 113: "*Sempervivum Arboreum fol.eleg. ex albo var.*", orangerieplant.

Introductiedatum van de cultivar: ?

Over de invoerdatum van de witbonte bladcultivar in België vonden we geen oudere gegevens. In *Le bon Jardinier*²⁸² van 1847 beschrijft de Franse auteur een "variété à feuilles panachées de blanc jaunâtre". Mogelijk betreft het hier dezelfde cultivar.

Een bonte bladcultivar (zonder gepreciseerde bladkleur) groeide ook al in enkele Britse tuinen omstreeks 1700 (Badminton, *Hampton Court*)²⁸³.

- 2.2.2.5 *Aeonium arboreum* (L.) Webb. et Berth. cf. 'Luteovariiegatum' of een geelbonte bladcultivar van eeuwig blad, syn. *Sempervivum arboreum* var. *luteovariiegatum* (West.) Boom

1791: (55) *Semper vivum arboreum ex luteo varieg.* / Joubarbe en arbre à f. pan. en jau.

Natuurlijk areaal van de soort: 2.2.1.2.

1768 MP 6: 531 zie 2.2.2.4.

1803 RF I, 378 zie 2.2.2.4.

1809 WF 113: "*Sempervivum Arboreum fol. ex luteo varieg.*", orangerieplant.

Introductiedatum van de cultivar: ?

Voor de invoerdatum van de geelbonte bladcultivar vonden we voor België geen oudere gegevens terug.

Een bonte bladcultivar (zonder gepreciseerde bladkleur) groeide ook al in enkele Britse tuinen omstreeks 1700 (Badminton, *Hampton Court*): zie 2.2.2.4.

- 2.2.2.6 *Aesculus hippocastanum* L. 'Albovariegatum' of een witbonte bladcultivar van witte paardenkastanje

1791: (93) *Aesculus hippocastanum fol. ex albo var.* / Maronnier des indes pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: alleen in de Balkan komt de witte paardenkastanje van nature voor. Buiten zijn natuurlijk areaal is deze boomsoort op tal van plaatsen ingeburgerd, vooral door verwildering vanuit parken, dreeven en plantsoenen.

1778 AV 277: Miller noemt een bonte bladcultivar 'Variiegatum', zonder verdere kleuromschrijving.

1790 DS 7 nr.1.

1809 WF 7: "*Aesculus Hippocastanum folio ex albo variegato*", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1730 (Engeland).

De introductie van witte paardenkastanje wordt doorgaans aan Clusius toegeschreven die de soort vanaf omstreeks 1575-1576 in Wenen opkweekte en uitvoerig beschreef²⁸⁴. Clusius kreeg zaden toegezonden via David Ungnad, keizerlijke gezant in Istanbul in 1573-1578. Toch is deze toeschrijving niet helemaal juist. Want de soort was al eerder, zij het nogal onvolledig, beschreven door Matthioli²⁸⁵. De Italiaan Matthioli kreeg in Praag, waar hij toen werkzaam was, al in 1557²⁸⁶ een tak met vruchten toegestuurd via de Kortrijkzaan Willem Quackelbeen (1527-1561), een arts uit het gevolg van de vorige keizerlijke gezant de Busbecq (1522-1592)²⁸⁷.

De witbonte cultivar zou volgens de meeste auteurs²⁸⁸ in Engeland in 1770 in cultuur zijn gebracht. Andere auteurs zijn minder precies of geven latere introductiedatums. Zo zag Bean²⁸⁹ de cultivar op de Britse eilanden uitsluitend in "old collections". Nochtans wordt de cultivar door Duhamel du Monceau²⁹⁰ al in 1755 vermeld en deze auteur baseert zich hiervoor op een werk van Philip Miller uit 1730 (zie 2.2.1.29).

Plantenkweker Wiegers leverde in 1787 drie exemplaren van deze cultivar aan *Alden Biesen* voor de aanleg van de Engelse tuin²⁹¹.

- 2.2.2.7 *Aesculus hippocastanum* L. 'Aureovariiegatum' of een goudbonte bladcultivar van witte paardenkastanje

1791: (88) *Aesculus hippocastanum fol. es luteo var.* / Maronnier des indes à f. pan. en jau.²⁹²

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.2.6.

1778 AV 277: Miller noemt een bonte bladcultivar 'Variiegatum', zonder verdere kleuromschrijving.

1790 DS 7 nr.1: "geel-bonte bladen".

²⁸² Anon. 1847, 364.

²⁸³ Dillwyn 1843, 51 en Woudstra 2006, 72; vgl. Wein 1929b, 109: "*Sedum majus arborescens foliis variegatis*" in *Catalogue des plantes du jardin botanique établi à Lille* (1751).

²⁸⁴ Zie o.m. Clusius 1583, 5 en Clusius 1601, 17; Dodoens 1644, 1276; Lieutaghi 2004, 796.

²⁸⁵ Matthioli 1571, 101.

²⁸⁶ Vgl. Boom 1972³, 319.

²⁸⁷ Voor meer details over de briefwisseling, vgl. Elaut 1955, 59. Voor verdere toelichting: Opsomer 1961, 334; Ubrizsy Savoia 2004, 239 en 251. Mogelijk hoorde bij de zending ook een tekening waarop Matthioli zich inspireerde; cf. Lack 2002, 15-16.

²⁸⁸ Boom 1972³, 320; Krüssmann 1976², 1, 125.

²⁸⁹ Bean 1976³, 1, 258 geeft 1775; Rehder 1974³, 587 geeft geen introductiedatum evenals Wesmael 1864b, 19 die hem ook voor België vermeldt.

²⁹⁰ Duhamel du Monceau 1755, 1, 294; voor de toeschrijving aan Miller (MC): *ibid.* zie p. LX; Wein 1929b, 107: "*Hippocastanum vulgare, foliis ex albo variegatis*"; vgl. Society of Gardeners 1730, 39.

²⁹¹ Mertens 1995, 387 nr. 14.

²⁹² We veronderstellen dat de wetenschappelijke benaming de juiste is!

1809 WF 7: "*Aesculus Hippocastanum folio ex luteo variegato*", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: voor 1755 (Engeland).

De goudbonte cultivar zou volgens Boom²⁹³ in Engeland in 1770 in cultuur zijn gebracht. Bean²⁹⁴ geeft 1775 als introductiedatum op voor de Britse eilanden, maar hij noemt de cultivar laatkundig "*a variety to be avoided*". Maar opnieuw kunnen we voor een oudere introductiedatum verwijzen naar Duhamel du Monceau²⁹⁵ die de cultivar al in 1755 vermeldt en zich opnieuw baseert op een gegeven van Philip Miller uit 1730 (zie 2.2.1.29).

2.2.2.8 *Agave americana* L. 'Marginata' of een bontbladige vorm van een agavesoort die men doorgaans foutief de volksnaam honderdjarige 'aloë' geeft (fig. 13).

1791: (45) *Aloë agave americana, fol. luteo eleg. striato.* / Le grand aloës d'amérique à feuilles lignées en jaune

Natuurlijk areaal van de soort: Mexico. Vooral aan de Middellandse Zee verwilderd of zelfs ingeburgerd.

1768 MP 1: 55 verzekert ons: "*Il y a une variété de cette espèce à feuilles panachées ou rayées, qui est à présent fort commune dans les jardins Anglois*".

1809 WF 8: "*Agave Americana foliis eleganter striatis*", oranjerie.

Introductiedatum van de cultivar: 1705 (Duitsland)?

Deze agavesoort werd in de loop van de 16de eeuw op diverse plaatsen in Europa ingevoerd. Het genus *Agave* geraakte in Europa waarschijnlijk bekend via de ontdekkingsreizen in 1492-1493 van Christoffel Columbus (1451-1506)²⁹⁶. De *Agave americana* werd echter vermoedelijk pas rond 1520 in Europa ingevoerd. Rytz²⁹⁷ vermeldt dat Joachim Camerarius jr. (1534-1598) het eerste exemplaar van *A. americana* al in 1561 in Padua zag ten huize van Giacomo Antonio Cortuso (1513-1603), een latere prefect van de Plantentuin van Padua. Clusius²⁹⁸ nam de soort al op in zijn *Spaanse flora* uit 1576. Tijdens zijn reis naar Spanje en Portugal in 1564-1565 zag hij de plant voor het eerst in Valencia. Hij bracht exemplaren (afleggers) uit Spanje mee en schonk er één aan Karel van Sint-Omaars (Moerkerke-Brugge) en een andere aan Pieter van Coudenberghe (Antwerpen) om ze in hun tuinen op te kweken. Pasquier²⁹⁹ beweert dat Pieter van Coudenberghe in zijn Antwerpse tuin al drie agaveplanten had staan vanaf 1557 en hij beroept zich hiervoor op Gesners *Aloë, Indica Herba*³⁰⁰. Meer dan waarschijnlijk maakt Pasquier hier een vergissing en behoren de drie Antwerpse agaven in feite tot het geslacht *Aloë* (*Liliaceae*). Wij steunen ons hiervoor op Dodoens³⁰¹ die stelt dat *Aloe* (uit "Indien") "*hier te lande in sommige cruytliedhebbers hoven*" gevonden wordt. Dodoens onderscheidt in latere uitgaven³⁰² de "Aloë" (Indië) van de "*Aloë ex America*" (ook genoemd West-Indië). Hoe dan ook, Clusius meldt in 1601 in zijn *Rariorum plantarum historia* dat heel wat mensen de agave toen in aarden potten, "*in fictilibus*", kweekten.

Een eerste vermelding van een geelbonte bladvorm van deze agave vonden we terug in de *Hortus Caspar Bosianus*³⁰³ van Achatz Friedrich Wehmann (Leipzig) ca. 1705. Het is echter onduidelijk of het dezelfde cultivar betreft.

FIG. 13 *Agave americana* L. 'Marginata' (bontbladige cultivar van een agavesoort die men doorgaans foutief de volksnaam honderdjarige 'aloë' geeft). (Frankrijk: Plantentuin Straatsburg).

Agave americana L. 'Marginata' (striped Centuryplant). (France: botanical garden of Strassbourg).

293 Boom 1972⁸, 320.

294 Bean 1976⁸, 1, 258 geeft 1775; Rehder 1974³, 587 geeft geen introductiedatum evenals Wesmael 1864b, 19 die hem ook voor België vermeldt.

295 *Ibid.*, Wein 1929b, 107: "*Hippocastanum vulgare, folio ex luteo variegato*"; vgl. Society of Gardeners 1730, 39.

296 Kingsbury 1992, 18-20; Guillot Ortiz & Van der Meer 2006, 13.

297 Rytz 1933, 57 en Wijnands 1983a, 33; vgl. Krausch 2007, 40 die hetzelfde jaartal opgeeft maar de naam van de eigenaar niet vermeldt: "*im Garten eines reichen Bürgers*"; ook Wein 1914, 516 noemt 1561 als jaar van introductie. Vgl. ook

Ubriszy Savoia 1993, 585.

298 Clusius 1576, 442-444.

299 Pasquier 1861, 53-57.

300 Gesner 1561, 145.

301 Dodoens 1554, 393-394.

302 Bv. Dodoens 1583, 355.

303 Wein 1929b, 104.

2.2.2.9 *Aloë variegata* L. of patrijsveer (fig. 14)

1791: (2) *Aloë variegata*, fol. ex albo et viride variegates / Aloë à gorge de perdrix, ou perroquet

Natuurlijk areaal: Zuid-Afrika (Kaapprovincie).

1768 MP I: 105.

1778 AV 283: oranjerieplant.

1809 WF II: "*Aloë variegata*", warme kas.

Introductiedatum: voor 1690 (Nederland).

Patrijsveer werd op 16 oktober 1585 in Namaqualand ontdekt door de Nederlander Simon van der Stel (1639-1712) en voor het eerst getekend door Heinrich Claudius (1655-1697)³⁰⁴. De soort zou in de 17de eeuw via de VOC zijn ingevoerd in Nederland. Wijnands³⁰⁵ verwijst met "*ante 1690*" naar Frans Kiggelaer, die de soort opnam in een catalogus waarin hij de collectie van de tuin van zijn werkgever Simon van Beaumont, secretaris van de Staten van Holland en West-Friesland, beschreef. In Engeland zou ze pas een tijd later zijn gekweekt, in 1720³⁰⁶. Halfweg de 19de eeuw werd de plant in België nog steeds "*in de oranjehuizen*" gekweekt³⁰⁷.

2.2.2.10 *Antirrhinum majus* L. subsp. *majus* cv. of een niet-geïdentificeerde cultivar met geelbont blad van grote leeuwenbek. De exacte identificatie van de plant is enigszins problematisch: de wetenschappelijke naam "*lato*" is tegengesteld aan de Franse benaming "*feuilles étroites*", maar wij gaan ervan uit dat de wetenschappelijke benaming correct is.

1791: (15) *Antirrhinum majus lato*, fol. eleg. ex aureo varieg. species nova / Le plus grand mufle de veau à feuilles étroites, très bien pan. en jaunes

Natuurlijk areaal van de soort: (westelijk) mediterraan gebied, Macaronesië. In België op diverse plaatsen ingeburgerd op oude muren en andere stenige plaatsen.

1768 MP I: 256-257. Miller beschrijft bij *A. majus* "*une variété à feuilles panachées, qu'on multiple facilement par boutures*", zonder echter een bladkleur te vermelden.

1809 WF 15 noemt uitsluitend een witbonte cultivar.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België)?

A. majus wordt in onze streken minstens al sinds de 16de eeuw in tuinen gekweekt³⁰⁸. De plant is (vermoedelijk) al in de Grieks-Romeinse oudheid beschreven³⁰⁹. Het oudste bekende

herbariumexemplaar van de Lage Landen dateert uit 1566 (herbarium Petrus Cade)³¹⁰.

Er is een 19de-eeuwse cultivar met gepanacheerd blad bekend uit Duitsland³¹¹. Ca. 1700 werd ook een bontbladige cultivar (bladkleur niet bekend) aangetroffen in enkele Britse tuinen³¹². Het is echter weinig waarschijnlijk dat het in *Hex* dezelfde cultivar als in Groot-Brittannië zou betreffen, gezien de toevoeging *species nova* in de lijst van 1791.

FIG. 14 *Aloë variegata* L. (patrijsveer), links op de aquarel. Uit Mo-ninckx-atlas (1686-1749), © Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA), Bijzondere Collecties, v1 G6 pl.15. *Aloë variegata* L. (*Dappled Aloë*), On the left in the watercolour.

304 Wilson et al. (ed.) 2002, 60.

305 Wijnands 1983a, 127; cf. Burman 1737, 25 "*Aloë Africana humilis foliis ex albo & viridi variegatis*" in *Catalogus alter Plantarum Africanarum quas Henricus Bernardus Oldenlandus, & Joannes Hartog ... invenerunt, ac denominaverunt*"; vgl. Elliott 2001, 190 die stelt dat de plant als een van de eerste Afrikaanse aloë's ca. 1700 in Nederland is ingevoerd. Vermoedelijk baseerde deze auteur zich hiervoor

op De Candolle 1799-1837 die beweert dat de soort in 1700 in Amsterdam werd ingevoerd uit Kaap de Goede Hoop.

306 Sims 1801, nr. 513. Nochtans kwam de soort al voor in de *Codex* van de hertogin van Beaufort.

307 Delathauwer 1849, 1, 254.

308 Bv. Dodoens 1554, 220; vgl. Wein 1914, 529 en Krausch 2007, 56.

309 Louis 1977, 209 verwijst hiervoor naar

Theophrastes en Columella: op basis van de summier beschrijving is het echter moeilijk de exacte *Antirrhinum*-soort te bepalen, conf. Pignatti 2002, 2, 539-540.

310 Christenhusz 2004, 40: folio 35 r; vgl. <http://www.bio.uu.nl/~herba/Cade,07.08.2008>.

311 Krausch 2007, 56.

312 Woudstra 2006, 73.

2.2.2.11 *Antirrhinum majus* L. subsp. *tortuosum* (Bosc.) Rouy cv. of een witbonte smalbladige bladcultivar van grote leeuwenbek, syn. *A. tortuosum* Bosc. cv. Een andere mogelijkheid is een witbonte bladcultivar van *Antirrhinum siculum* Miller. De identificatie van soort en cultivar is dus problematisch.

1791: (6) *Antirrhinum angustifolia foliis ex albo variegatis* / Mufle de veau à feuilles panachées et blanc

Natuurlijk areaal van beide soorten: mediterraan gebied.

1809 WF 15: "*Antirrhinum Majus angustifolia ex albo variegata*", oranjerie.

Introductiedatum van de cultivar: 1720 (Nederland)?

Delathauwer³¹³ maakt halfweg de 19de eeuw nergens gewag van gepanacheerde bladvormen. Wel vermeldt hij dat *A. majus* veel in tuinen wordt gekweekt en dat *A. siculum* "hier in de oranjehuizen" geteeld wordt.

Een smalbladige vorm van *A. majus* wordt in onze streken minstens al sinds de 16de eeuw in tuinen gekweekt. In de tweede Nederlandstalige uitgave van Dodoens' *Crüijdeboek*³¹⁴ wordt immers een smalbladige vorm vermeld. Ook in de *Libri Picturati* van ca. 1565 zijn smalbladige vormen opgenomen³¹⁵. De auteur van dit herbarium vermeldt dat ze in grote aantallen in zijn tuin voorkomen: "*nobis in hortis tantum*". Zoals eerder gesteld kwam een op het vlak van kleur niet te identificeren bontbladige cultivar van *A. majus* in enkele Britse tuinen ca. 1700 voor. Voor de Leidse plantentuin citeert Herman Boerhaave (1668-1738)³¹⁶ een gepanacheerde smalbladige cultivar met de indrukwekkende polynomiale naam *Antirrhinum; angusto folio linariae, eleganter variegato; flore rubro, rictu luteo*. Mogelijk gaat het in dit laatste geval om dezelfde cultivar als die van Hex.

2.2.2.12 *Arundo donax* L. 'Variegata' of een bontbladige vorm van reuzenriet (of pijlriet), syn. *A. donax* var. *versicolor* (Mill.) Stokes (fig. 15)

1791: (22) *Arundo donax fol. varieg.* / Roseau en ruban ligné verd et bla.

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Europa tot China. Op tal van plaatsen in de wereld, vooral in streken met een meer mediterraan klimaat, inburgerend.

1768 MP I: 345-346.

1809 WF 17: "*Arundo donax fol. eleganter variegates* (sic)", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1635 (Frankrijk)³¹⁷.

De soort is al sinds de Grieks-Romeinse oudheid bekend³¹⁸. In de Franstalige Dodoensuitgave van 1557 wordt *A. donax* al kort beschreven³¹⁹. Pena en De l'Obel³²⁰ geven in 1571 als eerste een uitvoerige beschrijving van de rietsoort die ze ongetwijfeld in de periode 1565-1566 hadden leren kennen in Zuid-Frankrijk. Vanaf de 16de eeuw vinden we de plant in herbaria terug zoals die van Ricart (1644: Rijsel), Hermans (1652-1653: Brussel) en Gaymans (1661-1676: Leiden)³²¹. Dit is een aanwijzing dat de soort toen al in tuinen werd gekweekt.

Boom citeert 1635 als introductiedatum van de bontbladige cultivar (herkomst: Frankrijk) zonder bronvermelding. Waar en wanneer precies die als tuinplant voor het eerst in ons land werd aangewend, kon niet achterhaald worden. Uit Nederland zijn er onder meer gegevens van het herbarium Gaymans (Leiden: exemplaar uit ca. 1661) en van Van der Groens *Nederlandschen hovenier* van 1687³²².

FIG. 15 *Arundo donax* L. 'Variegata' (bontbladige cultivar van reuzenriet). (Frankrijk: Plantentuin Straatsburg).

Arundo donax L. 'Variegata' (striped Giant Reed). (France: botanical garden of Strassbourg).

313 Delathauwer 1849, I, 118-119, 254.

314 Dodoens 1563, 161.

315 Swan 1998, 39.

316 Boerhaave 1720, 233.

317 Boom 1975³, 410.

318 Bv. Louis 1977, 196 noemt Theophrastes en Dioscorides.

319 Dodoens 1557, 352-353; vgl. Wein 1914, 525.

320 Pena en De l'Obel 1571, 27; vgl. Estienne 1554,

526.

321 De Wildeman 1950, 114 en 643; Sosef et al. 1987, 16 (conf. Heniger & Sosef 1989, 147); vgl. Aiton & Aiton 1810², I, 172: voor Engeland is er een gegeven uit 1648: Oxford.

322 Van der Groen 1687, 28 vermeldt een *Arundo* "met bont loof".

2.2.2.13 *Astrantia major* L. cf. 'Variegata', syn. *Astrantia major* L. 'Suningdale Variegated' of een cultuurvariëteit van Groot sterrenscherm (Zeeuws knoopje) met geelbont blad

1791: (54) *Astrantia major* fol. ex luteo var. / Grande sarriete des montagne à f. pan. en jau.

Natuurlijk areaal van de soort: Midden-Europa tot de Kaukasus.

1809 WF 19: "*Astrantia Major foliis ex aureo eleg. variegatis*", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België).

Dodoens beschrijft in 1554 de soort onder de verwarrende naam *Veratrum nigrum* of *Swerte helleborus*. In de Franstalige uitgave vermeldt hij dat de soort "*seulement aux jardins de quelques herboristes*" gekweekt wordt³²³. Eerder had Fuchs in 1542 de plant beschreven onder de al even verwarrende naam *Sanicula foemina*³²⁴.

Over de cultivar vonden we voor de 18de eeuw uitsluitend dit Belgische gegeven uit *Hex*.

2.2.2.14 *Aucuba japonica* Thunb. 'Variegata', syn. *A. japonica* var. *maculata* Reg. en *A. japonica* f. *variegata* (Dombrain) Rehd. of een cultivar van broodboom met geelgeklepte bladeren

1791: (3) *Aucuba japonica, castanea folia, maculata luteo*

Natuurlijk areaal van de soort: China, Taiwan, Zuid-Japan, Korea. Vanuit tuinen kan de plant soms verwilderen³²⁵.

1809 WF 14: "*Aucuba Japonica*", winterbedekking met stro, matten of droge bladeren.

Introductiedatum van de cultivar: 1783 (Engeland).

De door ons geraadpleegde auteurs geven als invoerdatum van de cultivar 1783 op³²⁶. Bean preciseert: "*This first plant was the well-known yellow-spotted form*". De cultuurvariëteit 'Variegata' werd dan in Engeland ingevoerd door John Grae(f)fer (?-1802). Het eerste exemplaar was een vrouwelijke plant die met grote zorg werd omringd. Men dacht aanvankelijk dat het in de oranjerie thuis hoorde. Het bewuste exemplaar, *plante veuve*, moest dus vegetatief vermeerderd worden. Dit gebeurde massaal, zodat spoedig heel plantminnend Engeland en ook de rest van West-Europa in de ban geraakte van de Japanse immigrant. In Londen werd het in korte tijd de meest algemene immergroene heester: "*even in the humblest gardens, and one may find finer specimens of it there than even in Japan*"³²⁷. Nederland, Frankrijk en zelfs delen van Duitsland werden snel veroverd door de siervariëteit en uiteraard kon ook ons land niet achterblijven. Alleen zeer koude winters en zeer warme droge zomers konden de plant inperken.

De 'zuivere' soort werd pas veel later in diverse aanvoergolven in de jaren 1856-66 in Engeland geïmporteerd.

2.2.2.15 *Aurinia saxatilis* (L.) Desv. cf. 'Variegata', syn. *Alyssum saxatile* L. 'Variegatum' of een geelbonte bladcultivar van rotsschildzaad

1791: (4) *Alyssum saxatile folio eleg. luteo variegato* / Carneline ou alysson à tige d'arbrisseau, et feuilles panachées en jaune

Natuurlijk areaal van de soort: Midden- en Zuid-Oost-Europa.

1809 WF 11: "*Alyssum Sexatile* (sic) fol. *variegatis*", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België).

Enkele auteurs vermelden dat rotsschildzaad vanaf de 17de eeuw in tuinen werd aangeplant³²⁸.

Boom vermeldt als invoerdatum van de cultuurvariëteit pas 1865 (Engeland). Krausch vermeldt voor Duitsland: "*Eine Form mit panaschierten Blättern ist bereits seit mindestens 1837 bekannt*". In Frankrijk³²⁹ werd de variëteit ook al in de eerste helft van de 19de eeuw gekweekt. De geelbonte bladcultivar van *Hex* is dus nog een stuk ouder.

2.2.2.16 *Buxus sempervirens* L. cf. 'Elegantissima', syn. *B. sempervirens* L. cf. 'Elegans' (?) of een dwergvorm met witbonte bladeren van palmboompje

1791: (49) *Buxus suffruticosa fol. elegantiss. ex al. var.* / Buis nain à f. très bien pan.

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.1.9.

1790 DS 29 nr.3, 9: vermeld als "*laage verzilverde Palm*".

Introductiedatum van de cultivar: 1763 (Nederland).

De cultivar "*laage verzilverde Palm*" wordt door Knoop³³⁰ in 1763 in zijn *Dendrologia of Beschryving der Plantagiegewassen* vermeld.

2.2.2.17 *Carpinus betulus* L. 'Variegata', syn. *Carpinus betulus* L. var. *aureovariegata* Nich. of een geelbonte bladcultivar van haagbeuk

1791: (65) *Carpinus fol. ex luteo var.* / Charme à f. pan. en jaune

Natuurlijk areaal van de soort: inheems, in België (zowel in Vlaanderen als in Wallonië) is haagbeuk op de meeste plaatsen algemeen tot zeer algemeen. De soort komt over grote delen van gematigd en Zuid-Europa voor. Het areaal loopt door tot in Klein-Azië, de Kaukasus en Noord-Iran.

323 Dodoens 1554, 487; Dodoens 1557, 236.

324 Fuchs 1542, 670 en 672.

325 Verloove 2002, 175 noemt de soort een tuinontvluchter.

326 Goeze 1916, 108 zegt dat de plant in dat jaar

is ingevoerd door J. Graefer: hij haalde zijn informatie ongetwijfeld bij Aiton & Aiton 1813³, 5, 257; Boom 1972³, 335; Bean 1976⁸, 1, 359; vgl. Thunberg 1784, 64 tab. 12 geeft de niet-geklepte zuivere soort weer!

327 Rein 1889, 283-284.

328 Boom 1975³, 129; 1680, Engeland; Krausch 2007, 46: "*17. Jh. in Gartenkultur*", Duitsland.

329 Anon. 1847, 218.

330 Knoop 1763b, 57 §3.10.

1809 WF 27: "*Carpinus Betulus fol. ex luteo varieg.*", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1730 (Engeland)?

Als introductiedatum van de geelbonte cultivar wordt door enkele auteurs 1770 vooropgesteld. Volgens Boom zou de cultivar in Engeland zijn ontstaan, volgens Krüssmann is de cultivar "*nicht selten in den Gärten*"³³¹. Of de cultivar in België sterk verspreid was is ons niet bekend. Wij beschikken slechts over schaarse 19de-eeuwse gegevens³³². Maar opnieuw kunnen we voor de oudste introductiedatum verwijzen naar Duhamel du Monceau³³³, die al in 1755 de cultivar vermeldt en zich opnieuw baseert op een gegeven van Philip Miller uit 1730 (zie 2.2.1.29).

In de dendrologische inventaris van België (1987-1992)³³⁴ is ook één gegeven opgenomen: een exemplaar in Waasmunster (*Blauwendael*) met een hoogte van 20 m en een omtrek van meer dan 2 m.

2.2.2.18 *Citrus sinensis* (L.) Osbeck cf. 'Variegata' of een cultuurvariëteit met witbonte bladeren van zoete sinaasappel (fig. 16)

1791: (35) *Aurantia fructu dulci, fol. ex albo varieg.* / Oranger à fruit doux, pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-China.

1768 MP I: 433 spreekt slechts in algemene bewoordingen over gepanacheerde cultivars en vermeldt dat ze nog vorstgevoeliger zijn dan de niet-bontbladige.

Introductiedatum van de cultivar: 1665 (Frankrijk).

Gewoonlijk gaat men ervan uit dat *Citrus sinensis* pas halfweg de 15de eeuw Europa bereikte³³⁵. Viaene³³⁶ beweert echter dat de zoete sinaasappel reeds in de tweede helft van de 14de eeuw uit China in Europa werd ingevoerd, dus ruim nadat de zure sinaasappel eerder Europa al had bereikt (12de-13de eeuw). De soort werd evenals de zure sinaasappel (*Citrus aurantium* L.) langs de Franse en Italiaanse kusten bij de Middellandse Zee gekweekt en later ook in Spanje en Portugal. Over Sluis en Brugge zou, aldus Viaene, de zoete sinaasappel de tafel van Joanna, hertogin van Brabant, al in 1377 bereikt hebben. In 1554 beschrijft en bespreekt Dodoens³³⁷ de verschillende citrusvruchten. Hij maakt nog geen onderscheid tussen de zure en de zoete sinaasappel. Wel merkt hij terloops op: "*Tmerch es claer ende vol saps dat in veel appelen suer es/ ende in sommighen suet*". En weer zonder te specificeren vernemen we dat "*Arangie boomen*" geplant worden "*in der cruytliëfhebershoven / maer sy en brenghen gheen vruchten voort / dan als sy wel bewaert worden van die coude / ende dan oock nog seer selden*". De kweek van de zoete sinaasappel als oranjerieplant zou dus hier te lande al zeker teruggaan tot de 16de eeuw. Met de druk van de *Nederlantze Hesperides* van Jan Commelin (Leiden: 1629-1692) in 1676, in 1682 gevolgd door *Citricultura* van de hand van de Antwerpse kanunnik Frans Van Sterbeek (1630-1693) zal de kweek van citrusvruchten in onze gewesten opnieuw sterk worden gepropageerd.

Uit 1665 dateert de eerste verwijzing naar een zoete sinaasappel met gepanacheerd blad én vrucht. De cultivar wordt dan als "*Malus Aurantia foliis & fructu variegatis*" vermeld voor de Parijse *Hortus Regius* van Denis Joncquet (?-1671)³³⁸. Eerder bestond er al een "*Aurantium virgatum*", een cultivar van zoete sinaasappel met gepanacheerde vrucht: die werd besproken en afgebeeld in de uit 1646 daterende *Hesperides* van de Italiaanse jezuïet Giovanni Battista Ferrari (1584-1655)³³⁹.

FIG. 16 *Citrus sinensis* (L.) Osbeck 'Variegata' (cultuurvariëteit met witbonte bladeren van zoete sinaasappel). (Nederland: Delden, oranjeriecollectie kasteel Twickel). *Citrus sinensis* (L.) Osbeck 'Variegata' (white-striped Sweet Orange-tree). (The Netherlands: Delden, Twickel Castle, orangery-collection).

³³¹ Boom 1972⁸, 120; Krüssmann 1976², 1, 300.

³³² Naast Wiegers 1809, 27 vernoemt alleen Wesmael 1864b, 259 de cultivar "*aureo-variegata*".

³³³ Duhamel du Monceau 1755, 1, 128; Wein 1929b,

106-7: *Carpinus Betulus* (*C. foliis variegatis*); vgl. Society of Gardeners 1730, 16.

³³⁴ Baudoin *et al.* 1992, 342.

³³⁵ Bv. Purseglove 1984, 510.

³³⁶ Viaene 1965, 290.

³³⁷ Dodoens 1554, 760-762.

³³⁸ Wein 1929b, 102.

³³⁹ *Ibid.*, 100.

2.2.2.19 *Cnicus benedictus* L. cv., syn. *Centaurea benedicta* L. of een witbonte bladcultivar van gezegende distel

1791: (72) *Centaurea benedicti*, fol. var. / Chardon bénit pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: mediterraan gebied en het Nabije Oosten.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België)?

C. benedictus is al in de oudheid door Theophrastes beschreven³⁴⁰. Wat in Middelnederlandse teksten *Cardus benedictus* wordt genoemd slaat echter blijkbaar op *Senecio* sp.³⁴¹. De gezegende distel was zeker al in cultuur op de overgang van de late middeleeuwen naar de renaissance. Zo staat er een afbeelding in *Les Grandes Heures d'Anne de Bretagne* uit 1503-1508³⁴². De soort figureerde op de plantenlijst van Turner in 1548³⁴³. Dodoens vermeldt in 1554 dat de plant in de tuinen werd gezaaid³⁴⁴.

Het opduiken van een witbonte bladcultivar in *Hex* blijft niettemin een wat vreemd gegeven, dat echter merkwaardig goed overeenstemt met de beschrijving in *Het Belgische Kruidboek of de Gentsche Hovenier* van Delathauwer uit 1849. Hij beschrijft onder de naam "*Centaurea benedicta* van Linnaeus" een plant met "witte gevlekte bladen en stengels die het tweede jaar (sic) witachtige bloemen dragen"³⁴⁵. *C. benedictus* is echter eenjarige, normaal zijn de bloemen geel en de bladeren groen met een witte nerf. Is dit een lapsus van de auteur of bestaat er een (eenjarige?) bontbladige cultivar? Of verwart men hier de soort met *Silybum marianum*, de Mariadistel die echter paarse bloemen heeft?

2.2.2.20 *Convolvulus cneorum* L. of zilverwinde

1791: (19) *Convolvulus argenteus* / Liseron à feuilles d'un bla. argenté

Opmerking: de wetenschappelijke benaming *C. argenteus* die hier gebruikt wordt gaat waarschijnlijk terug op de Franse botanist de Tournefort³⁴⁶.

Natuurlijk areaal: Italië, voormalig Joegoslavië, Noord-Afrika.

1768 MP 2: 489.

1809 WF 34: "*Convolvulus Cneorum*", orangerie.

Introductiedatum van de soort: 1640 (Engeland).

Volgens een aantal auteurs is de (vorstgevoelige) zilverwinde al vanaf 1640 in Engeland ingevoerd³⁴⁷. Wanneer de plant in onze gewesten voor het eerst in tuinen werd aangevoerd is ons niet bekend. In een verkooplijst van een aantal struiken, exotische planten en bloemen van het domein *Schoonenberg* (Laken) in 1803 wordt "*Convolvulus Cneorum*" vermeld³⁴⁸.

2.2.2.21 *Cornus amomum* Mill. cv. of een geelbonte bladcultivar van *C. amomum*

1791: (78) *Cornus americanus*, fol. ex luteo var. / Cournouiller d'amérique à f. pan. en jaune

Miller³⁴⁹ beschrijft de soort onder de naam *C. amomum* en geeft als prelinneeaans synoniem *Cornus americana sylvestris domesticae similis* naar de nomenclatuur van Leonard Plukenet in zijn *Almagestum botanicum* uit 1696³⁵⁰. Bij De Servais³⁵¹ vinden we de soort terug onder de polynomiale naam *Cornus (amomum³⁵²) arborea, foliis ovatis petiolatis, floribus corymbosis terminalibus* met als synoniem *Cornus americana sylvestris*. De Servais geeft als Nederlandse naam *Wilde Amerikaanse Kornoelje-boom*, wat dan weer nagenoeg overeenkomt met de Franse naam die hierboven werd gebruikt en wat aansluit bij de naam *Cornouiller du nord de l'Amérique ou l'Amomum* die De Poederlé³⁵³ gebruikt.

Natuurlijk areaal van de soort: oostelijk Noord-Amerika.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België).

Cornus amomum werd volgens de meeste auteurs in 1683 in Engeland in cultuur gebracht³⁵⁴. Stuart³⁵⁵ verhaalt hoe de soort door de zendeling John Banister (1650-1692) werd ontdekt kort nadat hij in 1678 in Virginia begon te botaniseren in opdracht van de Londense bisschop Henry Compton (1632-1713).

In de literatuur vonden we geen enkele verwijzing terug naar het bestaan van een geelbonte cultivar.

2.2.2.22 *Cornus sanguinea* L. cf. 'Variegata' of een cultivar met witbont blad van rode kornoelje

1791: (47) *Cornus sanguinei* fol. ex al. var. / Cornouiller sanguin à f. pan. en blan

Natuurlijk areaal van de soort: inheems, algemeen voorkomend in Vlaanderen en België. Het natuurlijke verspreidingsgebied omvat nagenoeg heel Europa, met uitzondering van het noorden, verder ook nog Klein-Azië.

1768 MP 2: 533 heeft het over een niet-gespecificeerde gepanacheerde cultivar "*mais elle n'est pas fort estimée*".

1778 AV 273 geeft een gepanacheerde cultivar zonder kleurvermelding.

1790 DS 47-48 nr.33 geeft één enkele cultivar met witbonte bladeren.

1809 WF 35 vermeldt een geelbonte bladcultivar naast "*Cornus Sanguinea eleganter var.*" zodat we waarschijnlijk mogen

340 Louis 1977, 213.

341 Vgl. Vandewiele 1970, 324; Opsomer 1984, 256 nr. 413.

342 Bilimoff 2001, 16.

343 Aiton & Aiton 1813³, 5, 158.

344 Dodoens 1554, 569; vgl. Fuchs 1542, 122-123; Wein 1914, o.m. 511.

345 Delathauwer 1849, 4, 143.

346 *Convolvulus argenteus umbellatus erectus* volgens de Tournefort. Maar ook andere soorten

zoals *C. lineatus* L. en *C. althaeoides* L. werden in de prelinneeaanse literatuur *C. argenteus* genoemd!

347 Aiton & Aiton 1810¹, 1, 336 verwijst naar Parkinsons *Theatrum botanicum* uit 1640; vgl. o.m. Bean 1976⁸, 1, 686; Krüssmann 1976³, 1, 392.

348 Van Ypersele de Strihou 1991, 227.

349 Miller 1786, 2, 533 beschrijft de soort onder de naam *Cornus Amomum arborea, foliis ovatis, petiolatis, floribus corymbosis terminalibus*.

350 Bij Plukenet 1696, 121 vinden we als naam *Cornus Americana, floribus inter folia sparsis*.

351 De Servais 1790, 48 nr. 6: waarschijnlijk een lapsus van de auteur, in de naam ontbreekt het woord *amomum* dat in de polynomiale naam van Miller wel voorkomt.

352 Onze invoeging.

353 De Poederlé 1779, 130.

354 Bv. Goetze 1916, 188; Bean 1976⁸, 1, 698; Krüssmann 1976³, 1, 398; vgl. Morris 1991, 57 voor *Fulham Palace Gardens* in 1687. Wein 1931, 149 geeft 1658 op, maar hij geeft geen argumentatie.

355 Stuart 2002, 44.

besluiten dat deze laatste een witbonte bladcultivar betreft. Volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1680 (Nederland)?

Boom³⁵⁶ vermeldt een cultivar 'Variegata' met geelbont blad, maar andere auteurs omschrijven de bladkleur van dezelfde cultivar als geelachtig wit. In 1680 vermeldde de Danziger botanicus en koopman Jacob Breyne (1637-1697) in zijn *Prodromus fasciculi rariorum plantarum* het voorkomen van een rode kornoelje met gepanacheerd blad in Hollandse tuinen³⁵⁷. Dit is mogelijk ook de cultivar van *Hex*.

2.2.2.23 *Crataegus monogyna* Jacq. cf. 'Albovariegata' of een cultivar van eenstijlige meidoorn waarvan de bladeren wit gevlekt zijn

1791: (69) *Crataegus osciacantha*, fol. ex albo eleg. var. / Aube épine à f. très bien pan. en bla.³⁵⁸

Natuurlijk areaal van de soort: inheems, in heel België een algemeen voorkomende soort. Het areaal strekt zich over vrijwel geheel Europa uit met uitzondering van het uiterste noorden. Ook voorkomend in Noord-Afrika, Klein-Azië, het Midden-Oosten, Noord-Irak en het noordwesten van Iran.

1790 DS 54 nr.7.
1809 WF 36: "*Crataegus Oxia-cantha foliis ex albo varieg.*", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1763 (Nederland)?

Volgens Boom is de cultivar nog maar sinds 1862 in Duitsland in cultuur³⁵⁹. Maar Knoop beschrijft al in zijn *Dendrologia* het bestaan van bonte bladcultivars, zonder echter de bladkleur te preciseren³⁶⁰. In de 19de eeuw vermeldt Delathauwer een cultivar met witbont blad in *Het Belgische Kruidboek*³⁶¹.

Plantenkweker Wiegiers leverde in 1787 twee exemplaren van deze cultivar aan *Alden Biesen* voor de aanleg van de Engelse tuin³⁶².

2.2.2.24 *Daphne laureola* L. cv. of een cultuurvariëteit met gepanacheerd blad van zwart peperboompje

1791: (34) *Daphné laureola sempervirens*, fol. eleg. varieg. / Lauréole à feu. pan.

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.1.18.

1790 DS 60-61 nr.1 vermeldt een cultivar met geelbonte bladeren.
1809 WF 40: "*Daphne Laureola fol. eleg. Variegatis*", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1727 (Engeland)?

Zie 2.2.1.18.

Vermoedelijk betreft het de cultivar met geelbonte bladeren die al in 1727 door Robert Furber en in 1730 door de Londense *Society of Gardeners* als "*The strip'd Spurge Laurel*" werd gecatalogeerd³⁶³. Knoop zal het later in zijn *Dendrologia* ook nog hebben over "*een verandering met bonte Bladen*" van de "*Altijd-Groenende Peperboom*" zonder verdere specificatie van de bladkleur³⁶⁴.

2.2.2.25 *Diervilla lonicera* Mill. cv. of een geelbonte bladcultivar van *D. lonicera*

1791: (75) *Lonicera Diervilla*, fol. luteo maculato. / Dierville à f. maculées en jaune

Natuurlijk areaal van de soort: oostelijk Noord-Amerika van Newfoundland tot het zuiden van de Verenigde Staten.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België).

De soort werd in 1700 vanuit Canada naar Europa gebracht door de Franse dokter en schrijver Dierville (ca. 1670-?)³⁶⁵. *Diervilla* werd dus naar de ontdekker ervan genoemd. Het was de Tournefort die in 1706 de plant onder de naam *Diervilla acadiensis* beschreef. Onder dezelfde naam vinden we de soort terug bij Boerhaave voor de Leidse *hortus* in 1720³⁶⁶.

In de gebruikte literatuur vonden we nergens een spoor terug van een geelbonte cultivar.

2.2.2.26 *Epilobium hirsutum* L. cv. of een gepanacheerde cultuurvariëteit van harig wilgenroosje

1791: (18) *Epilobium hirsutum*, folio eleg. varieg. / Lierre harbacé ou herbe de st antoine à feuilles très bien pa.

Natuurlijk areaal van de soort: Europa, gematigde zone van Azië, Noord-, Oost- en Zuid-Afrika. Algemeen in België voorkomend: inheemse soort.

1809 WF 45: "*Epilobium Hirsutum fol. eleg. varieg.*", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België).

We vonden de cultivar alleen in de catalogus van Wiegiers als tuinplant vermeld. In tegenstelling met zijn andere wilde verwant *E. angustifolium* L. (vaak aangeplant in parterres), werd *E. hirsutum* zeer uitzonderlijk in tuinen aangeplant³⁶⁷. Gesner noemt de plant wel als tuinplant in zijn *Horti Germaniae* uit 1561, maar in zijn tijd werd ze waarschijnlijk als medicinale plant

356 Boom 1972⁸, 338; vgl. Rehder 1974⁵, 687: *variegated with yellowish white* en Krüssmann 1976², 1, 403 *gelb und weißbunt*.

357 Wein 1929b, 103 identificeert de cultivar onder de naam *Cornus foemina*, sive *Virga sanguinea* Plinii folio variegato.

358 De meeste 18de-eeuwse auteurs gebruikten deze benaming voor zowel de eenstijlige als de tweestijlige meidoorn.

359 Boom 1972⁸, 249.

360 Knoop 1763b, 38 §2, 3.

361 Delathauwer 1848, 2, 109.

362 Mertens 1995, 387 nr. 10.

363 Wein 1929b, 106: 1727; Society of Gardeners 1730, 80 nr. 6, vgl. Wein 1929b, 107.

364 Knoop 1763b, 61 §3.

365 Wein 1931, 123 en 153; o.m. Rousseau 1966, 188; Rehder 1974⁵, 848 en Anon. 1977¹, 101. Vgl. Boivin 1977, 248 nr. 67.

366 Vgl. Boerhaave 1720, 1, 277 onder de naam *Diervilla; Acadiensis; fruticosa; flore luteo*. Boerhaave verwijst zelf nog naar een ouder werk getiteld *Monumenta & Historia Academiae Regiae Scientiarum in Gallia* van de hand van de Tournefort. Vermoedelijk stemt dit overeen met de *Acta Academiae Regiae Parisiensis*, vgl. Duhamel du Monceau 1755, 1, 209.

367 Roucel 1792, nr. 45, 37.

gekweekt³⁶⁸. Miller vermeldt dat de plant zelden in (Engelse) tuinen werd geplant omdat ze zich te invasief gedroeg³⁶⁹. Van een cultivar van het harig wilgenroosje vonden we in de Engelse tuinen geen spoor terug.

2.2.2.27 *Erysimum cheiri* (L.) Crantz cv., syn. *Cheiranthus cheiri* L. cv. of een witbonte cultivar van muurbloem

1791: *Heiranthus heiri leucoium, fol. ex albo varieg.* / Giroflier à feuilles pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: ingeburgerd in Vlaanderen en België (waarschijnlijk archaeofyt, dus al voor 1500 aanwezig). Muurbloem groeit op droge stenige milieus en is zeer zeldzaam in Vlaanderen. Het verspreidingsgebied van de soort strekt zich uit over Europa en Azië. De plant is onbekend in het wild, maar ze is lang gekweekt en ingeburgerd op talrijke plaatsen. Het is een cultuurtaxon dat mogelijk ontstaan is door hybridisatie van twee nauw verwante taxa, die beide afkomstig zijn uit de Egeïsche regio³⁷⁰.

1768 MP 2: 304 vermeldt een gepanacheerde cultivar die blijkbaar niet al te winterhard is.

Introductiedatum van de cultivar: 1697 (Engeland).

Muurbloem was al tijdens de 11de eeuw in Moors-Spanje als sierplant bekend³⁷¹. Als medicinale plant was ze trouwens al sinds de Grieks-Romeinse oudheid³⁷² in gebruik en deze kennis werd later via de Arabische wereld doorgegeven aan de westerse wereld. Hobhouse³⁷³ vermeldt dat muurbloem als cultuurplant al minstens sinds de 12de eeuw ten noorden van de Alpen voorkwam; ze steunt hiervoor op het *Glossarium Helmstadtiense*. Erg mooie afbeeldingen van de plant vinden we terug op het *Montforteretabel* (ca. 1473) dat toegeschreven wordt aan Hugo van der Goes (ca. 1442-1482)³⁷⁴ en in *Les Grandes Heures d'Anne de Bretagne* (1503-1508)³⁷⁵. Dodoens³⁷⁶ vermeldt ze voor onze streken in 1554 onder de naam *Viola lutea* en hij schrijft: “*Steenvilieren wassen op oude mueren ende daken / ende worden in die hoven gheplant*”.

Over een witbonte cultuurvariëteit van *E. cheiri* vonden we al een vermelding terug voor de periode 1697-1699; ze kwam voor in enkele Britse tuinen (Badminton, Hampton Court)³⁷⁷. Ook in Duitsland werden witte en geelbonte bladcultivars omstreeks 1773 gekweekt “*die in allen Lustgärten häufig genug erzogen werden*”³⁷⁸.

2.2.2.28 *Euonymus europaeus* L. cv. of een bontbladige cultivar van wilde kardinaalsmuts

Aangezien de omschrijving van de bladkleur ontbreekt komen twee vergelijkbare cultivars in aanmerking die nog steeds in de handel zijn, nl. die met witbont blad ‘Argenteovariegatus’ en die met geelachtig tot geelbont blad ‘Aucubifolius’.

1791: (92) *Evonimus europens fol. var.* / Fusain d’Europe à f. pan.

Natuurlijk areaal van de soort: inheems, wilde kardinaalsmuts is in België vrij algemeen op wat rijkere, vooral kalkhoudende gronden; daarbuiten is hij eerder zeldzaam. In Vlaanderen is de heester alleen vrij algemeen in de duinen, de leemstreek en langs de Grensmaas. Het is voornamelijk een soort van de gematigde streken van Europa en Zuidwest-Azië.

1790 DS 71 nr.1 geeft alleen een bladcultivar op met “*witbonte bladen*”.

1809 WF 49: “*Evonimus Europaeus fol. varieg.*”, volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1763 (Nederland).

Cultivars met niet-gepreciseerde bonte bladkleur worden door Knoop terloops al vermeld in zijn *Dendrologia of Beschryving der Plantagiegewassen*, maar ze zijn blijkbaar zeldzaam³⁷⁹. Ook later treft men ze mondjesmaat aan in de literatuur. Krüssmann³⁸⁰ neemt aan dat de huidige cultivar ‘Argenteovariegatus’ pas ontstaan is in 1862 en dat de eerder geelbonte cultivar ‘Aucubifolius’ toen al bestond. Maar de vermelding van een witbonte bladcultivar bij De Servais hierboven, relativeert dan weer deze stelling.

Plantenkweker Wiegiers leverde in 1787 één exemplaar van deze cultivar aan *Alden Biesen* voor de aanleg van de Engelse tuin³⁸¹.

2.2.2.29 *Euphorbia amygdaloides* L. cf. ‘Variegata’ of een witbonte cultuurvariëteit van amandelwolfsmelk

1791: (27) *Euphorbia amygdaloïdes, fol. ex albo varieg.* / Euphorbe superb. pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: inheemse, in Vlaanderen zeer zeldzame bosplant, ten zuiden van Samber en Maas echter algemeen. West-, Centraal- en Zuid-Europa, West-Azië en Noord-Afrika.

1809 WF 48: vermoedelijk overeenstemmend met “*Euphorbia Amygdaloides fol. eleg. variegatis*”, volle grond.

³⁶⁸ Gesner 1561, 247: “*S. Antoniae herba major hirsuta*”.

³⁶⁹ Miller 1787, 3, 147 “*comme les racines rampent & s’étendent beaucoup, on l’admet rarement dans les jardins*”.

³⁷⁰ Rich 1991, 180: deze auteur verwijst hiervoor naar publicaties van Snogerup uit 1967.

³⁷¹ Harvey 1992a, 82; Lieutaghi 1992, 94; cf. Clément-Mullet 2000, 708-711: “*khayri*”.

³⁷² Bv. Louis 1977, 201 verwijst naar Hippokrates.

³⁷³ Hobhouse 1992, 74; vgl. Wein 1914, 537.

³⁷⁴ Dhanens 1998, 207 geeft een detail: we zien

op een rotsige bodem naast *E. cheiri* ook *Geranium robertianum* L. (robertskruid) en *Aquilegia vulgaris* L. (wilde akelei). Wat verderop staat *Asplenium trichomanes* L. (steenbreekvaren).

³⁷⁵ Bilimoff 2001, 66; vgl. Estienne 1539, 13 nr. 24 en 42-43 nr. 104 die de plant respectievelijk vermeldt voor oude muren rond de tuin en als tuinplant in de “*area coronalis*”, m.a.w. voor het maken van guirlandes (cf. Dodoens 1568, 22).

³⁷⁶ Dodoens 1554, 186-187.

³⁷⁷ Woudstra 2006, 74.

³⁷⁸ Krausch 2007, 102 verwijst naar een publicatie

van de Duitse botanicus en arts Johann Gottlieb Gleditsch uit 1773, *Pflanzenverzeichniß zum Nutzen und Vergnügen der Lust- und Baumgärtner und aller Liebhaber*. Ook Anon. 1847, 316 vermeldt in *Le bon Jardinier* een halve eeuw later nog “*une sous-variété à feuilles glauques et quelquefois panachées*”.

³⁷⁹ Knoop 1763b, 59 §1.

³⁸⁰ Krüssmann 1977, 2, 56.

³⁸¹ Mertens 1995, 387 nr. 11.

Introductiedatum van de cultivar: 1690 (Nederland).

Dodoens³⁸² schrijft in 1554 dat hij amandelwolfsmelk, *Tithymalus Characias* of *Wolfsmelckmanneken*, niet als inheemse plant kende. Wel voegt hij eraan toe dat ze zeer zelden gevonden wordt “*in sommighe neerstighe cruytlijfhebbbers hoven*”.

Boerhaave³⁸³ beschrijft in zijn *Index alter plantarum, quae in horto academico Lugduno Batava aluntur* uit 1720 een bontbladige amandelwolfsmelk voor de Leidse *hortus*. Voor een beschrijving verwijst hij echter naar een publicatie van Paul Hermann uit 1690. Een hedendaagse auteur³⁸⁴ noemt de cultivar “*an attractively variegated plant, which is usually unsatisfactory in cultivation for the simple reason that it dies as soon as you turn your back on it*”!

2.2.2.30 *Filipendula ulmaria* (L.) Maxim. cf. ‘Variegata’, syn. *Spiraea ulmaria* L. cv. of een cultuurvariëteit van moerasspirea met geelbont blad

1791: (24) *Spiraea ulmaria foliis elf. varieg.* / Reines des prés à feu. très bien pan.

Natuurlijk areaal van de soort: inheems in Europa, West- en Centraal-Azië. Zeer algemene soort van matig voedselrijke, natte ruigten.

1768 MP 7: 184 beschrijft een cultivar “*à feuilles panachées que l’on conserve dans quelques jardins*”.

1809 WF 117: “*Spiraea Ulmaria fol. varieg.*”, volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: eind 17de eeuw (Engeland).

De soort wordt al beschreven door Dodoens in 1554³⁸⁵ onder de naam *Barba capri*. De plant werd en wordt vaak om medicinale doeleinden gekweekt, in medicinale tuinen was ze een gewone verschijning. Als sierplant werd moerasspirea blijkbaar slechts later populair. Boom³⁸⁶ vermeldt dat de geelbonte cultivar pas in 1830 in Engeland werd gekweekt. Nochtans kwam deze cultivar al tegen het einde van de 17de eeuw voor in de tuin van de hertogin van Beaufort in Badminton³⁸⁷.

2.2.2.31 *Glechoma hederacea* L. cf. ‘Variegata’ of een witbonte bladvorm van hondsdrif

1791: (11) *Glocoma hederarca, fol. var.* / Lierre rampant à feuilles pan.

Natuurlijk areaal van de soort: inheems (zeer algemeen), Euro-Siberisch, maar door inburgering circumpolair wordend.

1809 WF 44: “*Glechoma Hederacea fol. varieg.*”, volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1699 (Engeland).

De cultivar met witbonte bladen is volgens Boom³⁸⁸ in Nederland sinds 1720 in cultuur. Maar in 1699 groeide er in het

Engelse Badminton in de tuin van de hertogin van Beaufort al een bonte cultivar³⁸⁹.

2.2.2.32 *Hedera helix* L. cf. ‘Argenteovariegata’ of een witbonte bladcultivar van klimop

1791: (77) *Hedera helix, fol. ex argenti var.* / Lierre pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: inheems, uiterst algemeen in Vlaanderen, met uitzondering van de Ardennen ook in Wallonië overal zeer algemeen. Het natuurlijk areaal strekt zich uit over het grootste deel van Europa, en verder over Zuid-West-Azië. In Noord-Afrika komt een nauw verwante soort voor. In Noord-Amerika is klimop op diverse plaatsen ingeburgerd.

1768 MP 3: 567.

1790 DS 87 nr.1.

1809 WF 57 onderscheidt twee bonte bladcultivars zonder opgave van kleur.

Introductiedatum van de cultivar: 1613 (Nederland).

Volgens Boom³⁹⁰ is de witbonte cultivar sinds 1613 in Leiden in cultuur. Wij vonden nergens oudere vermeldingen.

2.2.2.33 *Hibiscus syriacus* L. cf. ‘Variegata’ of althaeaboompje met witbonte bladeren

1791: (36) *Hibiscus siriacus, fol. ex. al. var.* / Althea à f. pan. en blad.

Natuurlijk areaal van de soort: Midden- en Oost-Azië.

1768 MP 4: 49 vermeldt twee verschillende cultivars met bont blad “*dont beaucoup de personnes font cas*”.

1778 AV 270 vermeldt cultivars met bonte bladeren zonder verdere specificatie.

1790 DS 88.

1803 RF 2, nr.329, 113 beschrijft de soort en verwijst naar de bontbladige cultivars in de volgende bewoordingen: “*on le cultive communément dans les parterres, sur-tout ses variétés à feuilles panachées*”.

1809 WF 60 vermeldt twee bonte bladcultivars, één met enkele bloemen en één met gevulde bloemen; volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1730 (Engeland).

In China wordt de plant al sinds de oudheid gekweekt. Maar welke Europeaan het althaeaboompje precies het eerst ontdekte, is niet helemaal duidelijk. Zeker is dat de Augburgse arts Leonhart Rauwolff (ca. 1535/40-1596) de plant gedurende zijn driejarige ‘Orientreis’ in 1573-1576 in Tripoli opmerkte. Hij bericht er zelf over in zijn reisbeschrijving uit 1583, maar na de beschrijving van de plant voegt hij er betekenisvol aan toe: “*... deren Samen hab ich nit gesehn*”³⁹¹. Toch weten we dat in de tuin van de stadsarts van Neurenberg, Joachim Camerarius jr.,

³⁸² Dodoens 1554, 397-400.

³⁸³ Boerhaave 1720, 1, 220 noemt *Tithymalus characias*; *amygdaloides*; *foliis eleganter variegatis* en verwijst naar *Flora-Lugduno-Batava* van Hermann.

³⁸⁴ Turner 1998, 80.

³⁸⁵ Dodoens 1554, 50-51.

³⁸⁶ Boom 1975¹, 158.

³⁸⁷ Woudstra 2006, 74 laat ten onrechte de cultivar ‘Variegata’ slaan op een variëteit met witte bladonderzijde.

³⁸⁸ Boom 1975¹, 257; vgl. Boerhaave 1720, 1, 173 *Chamaeclema*; *minus*; *folio variegato*; *aureo* of een

goudbonte cultivar.

³⁸⁹ Woudstra 2006, 74.

³⁹⁰ Boom 1972⁸, 341; vgl. Krausch 2007, 191 die voor het bestaan van bontbladige cultivars al verwijst naar de klassieke oudheid.

³⁹¹ Krausch 2007, 212.

in 1588 een *H. syriacus* groeide onder de naam “*Alcea arborescens*”³⁹². Ook zond de Doornikse arts Jacques Plat(t)eau (fl. 16de eeuw) een tekening van het althaeboompje aan Clusius, die de soort beschreef in 1601³⁹³. Had Plateau de soort leren kennen via de ambassadeur van keizer Ferdinand I, Ogier Ghiselin de Busbecq, die ze van daaruit naar ons land bracht³⁹⁴? We kunnen dus veronderstellen dat de soort ook in België al op het einde van de 16de eeuw werd gekweekt. Dit stemt aardig overeen met Engelse gegevens die voor dat land 1596 (Gerard) als vroegste kweekdatum vermelden³⁹⁵. Wat er ook van aan is, in de 17de eeuw duikt het althaeboompje op in het Brusselse herbarium van Hermans (1652-1653)³⁹⁶. Nochtans was *H. syriacus* meer dan waarschijnlijk al heel wat vroeger op Europese bodem bekend geraakt, nl. in het Moorse deel van Spanje. Ibn ‘Al-Aw‘âm (fl. 12de-13de eeuw) beschrijft in zijn boek over landbouw al in de 12de eeuw een boomsoort die hij *khatmi* noemt en van die naam stamt ongetwijfeld de oudste wetenschappelijke naam *Ketmia* af³⁹⁷.

De eerste vermelding van de cultivar vonden we terug in de catalogus van de Londense *Society of Gardeners* uit 1730 onder de meertermige naam *Ketmia*; *Syrorum, foliis ex albo eleganter variegatis*³⁹⁸. Van die cultivar met witbont blad vernemen we enkele decennia later dat hij ook in het Luikse al bekend was³⁹⁹.

2.2.2.34 *Hypericum androsaemum* cf. f. *variegatum* D.Mc. Clintock & C. Nels. of een gepanacheerde vorm (roos en wit) van mansbloed

1791: (59) *Hypericum androseum* fol. var. / Mille Pertuis pan.

Natuurlijk areaal van de soort: inheems in België op enkele plekken in de Maasvallei waar kalkhoudende gesteenten dagzomen⁴⁰⁰ en mogelijk de noordgrens van het natuurlijke verspreidingsgebied wordt bereikt; niet inheems in Vlaanderen (wel soms verwilderd aangetroffen). Het areaal strekt zich over West- en Zuid-Europa, Zuid-West-Azië en Noord-Afrika uit. Elders komt de soort verwilderd en/of ingeburgerd voor.

Introductiedatum van de vorm of cultivar: 1791 (België).

Dodoens⁴⁰¹ schrijft in 1554: “*Dit cruyt en wast hier te lande niet dan in die hovē daer tghesayet en gheplāt wordt*” maar hij geeft een eerder atypische tekening van deze plant. Slechts vanaf 1576 geeft De l’Obel⁴⁰² een duidelijkere tekening en hij meldt eveneens dat mansbloed in Vlaanderen gekweekt wordt in tuinen. Nog in 1803 schrijft Roucel⁴⁰³ dat de soort algemeen in tuinen werd gekweekt; over een bontbladige vorm rept hij echter met geen woord. Vermoedelijk moet de vorm dus zeer zeldzaam zijn geweest.

392 Sprengel 1817, 342; vgl. Krausch, *ibid.*

393 Clusius 1601, 4, 24-25.

394 Vgl. Stuart 2002, 12. De Busbecq was ambassadeur van 1554 tot 1562; vgl. Knapp 2003, 153-154.

395 Harvey 1998, 253.

396 De Wildeman 1950, 71.

397 Clément-Mullet 2000, 729-73; Harvey 1992a, 80.

398 Society of Gardeners 1730, 43; cf. Wein 1929b, 107.

399 Anon. 1769, 195; vgl. ook De Poederlé 1779, 165.

400 Vgl. Lawalrée 1966, 5, 44.

401 Dodoens 1554, 77-78.

402 De l’Obel 1576, 357 en De l’Obel 1581, 1, 768-769; vgl. Dodoens 1583, 79.

403 Roucel 1803, 2 nr. 361, 172-173.

404 De volksnaam “*Crepon sauvage*” moet als “*Cresson sauvage*” gelezen worden. Deze naam vonden we ook terug bij Miller 1788, 4, 160. Nu

2.2.2.35 *Iberis semperflorens* L. cv. of een geelbonte bladcultivar van *I. semperflorens*

1791: (31) *Iberis ex fol. ex aureo eleg. varieg. / Crepon sauvage*⁴⁰⁴ à feuilles très bien pan. en jaune

Natuurlijk areaal van de soort: plant endemisch in Sicilië.

1768 MP 4: 163 spreekt over “*une belle variété de cette espèce à feuilles panachées que quelques curieux conservent dans leurs jardins*”. Meer dan waarschijnlijk betreft het deze cultivar. 1809 WF 63: “*Iberis Semperflorens fol. eleg. varieg.*”, oranje.

Introductiedatum van de cultivar: 1700 (Frankrijk).

Deze winterbloeiende struikvormige *Iberis*soort zou volgens Engelse auteurs slechts in 1679 als tuinplant zijn geïntroduceerd in de plantentuin van Oxford⁴⁰⁵. Ze was slechts enkele jaren ervoor beschreven door Paulo Boccone (1631-1704) in zijn *Icones et descriptiones plantarum Siciliae, Melitae, Galliae et Italiae* uit 1674⁴⁰⁶.

Een geelbonte bladcultivar van *Iberis semperflorens* L. wordt door de Tournefort al in zijn *Instutiones rei herbariae* van 1700 opgenomen. Kort nadien komt de bladcultivar al in enkele Duitse tuinen voor (Leipzig 1705, Hamburg 1710)⁴⁰⁷. Hij wordt alvast nog tot het midden van de 19de eeuw beschreven⁴⁰⁸. Later vinden we er geen spoor meer van terug.

2.2.2.36 *Ilex aquifolium* L. cv. of een cultivar van hulst met witbonte, naar de top toe afgeronde bladeren

1791: (44) *Ilex aquifolium, fol. subrotundis ex al. eleg. var. / Houx dont la feuille est arondie à la queue et très bien pan. en bla.*

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.1.21.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België).

Wij vonden in de literatuur geen volledig vergelijkbare cultivar terug.

2.2.2.37 *Ilex aquifolium* L. cv. of een cultivar met lancetvormig witbont blad

1791: (17) *Ilex aquifolium fol. lanceolatis ex albo eleg. varieg. / Houx à feuilles en forme de lance très bien panac. en bla.*

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.1.21.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België).

Wij vonden ook hier in de literatuur geen volledig vergelijkbare cultivar terug.

slaat deze naam op *Rorippa sylvestris* (L.) Besser en helemaal niet op *Iberis* sp.

405 Bv. Aiton & Aiton 1812², 4, 84.

406 Boccone 1674, 55-57, t. 29: “*Thlaspi Latifolium platycarpon Leucoii foliis*”.

407 Wein 1929b, 104: in 1705 in de tuin van Caspar Bose te Leipzig, in 1710 bij von Bostel in Hamburg; cf. Krausch 2007, 226.

408 Anon. 1847, 344 in *Le bon Jardinier*.

2.2.2.38 *Ilex aquifolium* L. cf. 'Angustifolia Albo-Marginata' of een cultivar van hulst met smalle, witgerande bladeren

1791: (102) *Ilex aquifolium* fol. *angustioribus spinis et limbis albicantibus* / Houx à f. très étroites, les épines et les bords Blanchâtres

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.1.21.

1809 WF 63: onduidelijke vermelding bij "*Ilex Aquifolium angustifol. varieg., plusieurs variétés*", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België).

Over deze cultivar werd ook nauwelijks literatuur gevonden. In zijn monografie over het geslacht *Ilex* zegt Galle⁴⁰⁹ over de vergelijkbare 'Angustifolia Albo-Marginata': "*old cultivar in late 1800s*".

2.2.2.39 *Ilex aquifolium* L., waarschijnlijk een geelbonte 'Angustifolia' cf. 'Angustifolia Aureomaculata' of een smalbladige geelgeklepte bladcultivar van hulst

1791: (68) *Ilex aquifolium augusti, fol. ex luteo eleg. var.* / Houx à f. étroites pan. en jaune

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.1.21.

1809 WF 63; vgl. 2.2.2.38.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België).

Ook over deze cultivar is nauwelijks literatuur te vinden. Krüssmann beschrijft een mannelijke, waarschijnlijk uit Nederland afkomstige cultivar, 'Angustifolia Aureomaculata' en geeft als introductiedatum "*vor 1878*" en als typische bladkenmerken: "*Blätter wie bei 'Angustifolia', meist mit einem unregelmäßigen grüngelben Fleck in der Mitte*"⁴¹⁰. Ondanks de eerder armoedige vermeldingen in de literatuur, is de cultivar nog steeds in de handel⁴¹¹.

2.2.2.40 *Ilex aquifolium* L. van de cultivargroep 'Argentea Medio-Picta', cf. 'Silver Milkmaid' of een cultivar van hulst met witte, groengerande bladeren

1791: (66) *Ilex aquifolium, fol. argenteis spinis et limbis viridibus* / Houx à feu. bla., épines et bords verdâtres

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.1.21.

1809 WF 63: "*Ilex Aquifolium arg. spinis et limb. viridis*", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België).

In zijn monografie over het geslacht *Ilex* zegt Galle dat 'Silver Milkmaid' een Engelse selectie is, die dateert van voor 1820⁴¹². Vermoedelijk zijn alle andere selecties van de groep 'Argentea

Medio-Picta' die nu nog in de handel te vinden zijn van heel wat latere datum.

2.2.2.41 *Ilex aquifolium* L. cf. groep 'Aurea Marginata' of een smalbladige goudgeelgerande bladcultivar van hulst

1791: (62) *Ilex aquifolium angustifol. spinis et limbis aureis* / Houx à f. étroites, les épines et les bords en jaune

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.1.21.

1809 WF 63; vgl. 2.2.2.38.

Introductiedatum van de cultivar: 1730 (Engeland).

De cultivar van *Hex* is waarschijnlijk identiek aan "*Fullers' Cream Holly*", een geelgerande vergelijkbare bladcultivar die in 1730 vermeld wordt door de *Society of Gardeners*⁴¹³. Een cultivar van de groep 'Aureo Marginata' bestond al minstens sinds 1699; of hij breed- of smalbladig was is echter niet bekend. Voor het einde van de 17de eeuw vermeldt Woudstra in ieder geval de cultivar voor Groot-Brittannië (Badminton)⁴¹⁴.

2.2.2.42 *Ilex aquifolium* L. cf. groep 'Aurea Marginata' of een goudgeelgerande bladcultivar van hulst met langwerpige blad

1791: (74) *Ilex aquifolium, fol. oblongis spinis et limbis flavescenscentibus* / Houx à f. alongées, d'un gros verds, les épines et les bords clair-verds

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.1.21.

1768 MP 4: 168 14 "*Le Houx de Longstaff*".

1790 DS 94 citeert "*de Hulst met langwerpige (sic) geele randen en geele doorns*".

Introductiedatum van de cultivar: 1730 (Engeland).

De cultivar van *Hex* is identiek aan "*Longstaff's Best Holly*", een geelgerande vergelijkbare bladcultivar die in 1730 vermeld wordt door de *Society of Gardeners*⁴¹⁵. Knoop heeft het waarschijnlijk in 1763 over dezelfde cultivar met "*Langwerpige Bladen, geele Kanten en geele Doorns*"⁴¹⁶. Vgl. ook 2.2.2.41.

2.2.2.43 *Ilex aquifolium* L. cf. groep 'Aurea Marginata' of een breedbladige goudgeelgerande bladcultivar van hulst

791: (80) *Ilex quifolium, lato fol. spinis et limbis aureis* / Houx à larges f. les épines et les bords en jaune

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.1.21.

1809 WF 63: onduidelijke vermelding bij "*Ilex Aquifolium latifol. varieg., plusieurs variétés*", volle grond.

⁴⁰⁹ Galle 1997, 270: "*with margins yellowish white*" (onze onderlijning), dus geelachtig wit.

⁴¹⁰ Krüssmann 1977², 2, 178.

⁴¹¹ Hart 1997, 200.

⁴¹² Galle 1997, 295.

⁴¹³ Society of Gardeners 1730, 8 nr. 26: of was "*Aquifolium; foliis angustioribus; spinis et limbis flavescenscentibus*" eerder een wat blekere roomwitte cultivar zoals de Engelse benaming laat uitschijnen?

⁴¹⁴ Woudstra 2006, 74 verwijst naar de tuin van de hertogin van Beaufort in het Engelse Badminton.

⁴¹⁵ Society of Gardeners 1730, 8 nr. 15: "*Aquifolium; foliis oblongis; spinis et limbis flavescenscentibus*".

⁴¹⁶ Knoop 1763b, 41 §4 nr. 6.

Introductiedatum van de cultivar: 1730 (Engeland).

De cultivar van *Hex* lijkt overeen te stemmen met “*Aquifolium; foliis latioribus; spinis et limbis flavescens*” of de “*Glory of the East Holly*” van de *Society of Gardeners* uit 1730⁴¹⁷. Ook in Knoop vinden we al “*de Hulst met rondagtige Bladen, geele Kantten en geele Doorn* (sic)”, die mogelijk dezelfde cultivar betreft⁴¹⁸. Vgl. ook 2.2.2.41.

2.2.2.44 *Ilex aquifolium* L. van de cultivargroep ‘Aurea Medio-Picta’, cf. ‘Golden Milkmaid’ of een cultivar van hulst met goudgele, groengerande bladeren

1791: (51) *Ilex aquifolium fol. aureis spinis et limbis viridis* / Houx à f. jau. les bords et les épines verds

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.1.21.

Introductiedatum van de cultivar: 1760 (Engeland).

In zijn monografie over het geslacht *Ilex* zegt Galle dat ‘Golden Milkmaid’ een Engelse selectie is, die dateert van voor 1760⁴¹⁹. Vermoedelijk zijn alle andere selecties van de groep ‘Aurea Medio-Picta’ die nu nog in de handel te vinden zijn van heel wat latere datum.

2.2.2.45 *Ilex aquifolium* cf. ‘Ferox Argentea’, of een erg steke-
lige witbonte bladcultivar van hulst, ook egelhulst
met witbont blad genoemd

1791: (99) *Ilex aquifolium fol. superficies herinatis ex albo var.* / Houx herisson f. pan. bla.

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.1.21.

1790 DS 95 nr.2: “*wit-bonte bladen*”.

1809 WF 63: “*Ilex Echinata fol. ex albo eleg. varieg.*”, volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1763 (Nederland).

Alle hedendaagse auteurs spreken alleen maar over een witgerande ‘Ferox Argentea’⁴²⁰. Galle geeft in zijn monografie als synoniemen ‘Echinatum Argentea Marginata’ en ‘Ferox Argentea Marginata’, wat eveneens wijst op witgezoomde bladranden. Historisch gezien klopt een dergelijke stellingname niet, want enkele auteurs uit de tweede helft van de 18de eeuw maken wel degelijk onderscheid. Knoop⁴²¹ geeft in 1763 een cultivar in zijn *Dendrologia* die hij benoemt als “*Egelagtige verzilverde Hulst*” naast een andere met de naam “*Egelagtige Hulst met witte Kantten en witte Doorns*”. De Servais maakt in 1790 nog hetzelfde onderscheid.

2.2.2.46 *Ilex aquifolium* cf. ‘Ferox Aurea’, of een erg stekelige
goudbonte bladcultivar van hulst, ook egelhulst met
goudbont blad genoemd

1791: (71) *Ilex quifolium, fol. erhinatis superficie ex aureo varieg.* / Houx hérissons à feu. pan. en jaunes

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.1.21.

1790 DS 95 nr.2: “*geel-bonte bladen*”.

1809 WF 63: “*Ilex Echinata fol. ex luteo eleg. varieg.*”, volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1730 (Engeland).

Alle hedendaagse auteurs spreken alleen maar over een (goud)geelgerande ‘Ferox Aurea’⁴²². Galle geeft in zijn monografie als synoniem ‘Ferox Aureapicta’, een naam die misschien beter de cultivar uit *Hex* dekt. Historisch gezien is het onjuist beide cultivars met eenzelfde naam te benoemen. Ook deze cultivars worden door de 18de-eeuwse auteurs van elkaar onderscheiden. De Londense *Society of Gardeners* noemt in 1730 de cultivar uit *Hex* “*Yellow-blotch’ d Hedge-hog Holly*” en geeft de andere met geelgezoomde bladrand de naam “*Gold-edg’ d Hedge-hog Holly*”⁴²³. Dit komt overeen met Knoop⁴²⁴ die in 1763 een cultivar in zijn *Dendrologia* de “*Egelagtige vergulde Hulst*” noemt naast een andere met de naam “*Egelagtige Hulst met geele Kantten en geele Doorns*”. De Servais maakt in 1790 nog een vergelijkbaar onderscheid.

2.2.2.47 *Iris germanica* L. cf. ‘Variegata’ of een lage cultivar
van blauwe lis met witgestreepte bladeren (*foliis
elegantier striatis?*)

1791: (12) *Iris germanica humilis fol. eleg. seriatis* / Iris commun à feuilles très bien ligées en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: mogelijk oostelijk mediterraan of althans van daaruit ingevoerd in onze streken. Want blauwe lis wordt gewoonlijk beschouwd als een cultuurplant, een in cultuur ontstane hybride. In dat geval is er uiteraard geen sprake van een natuurlijk areaal.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België).

De blauwe lis, vroeger algemeen Duitse lis genoemd, zou volgens Louis⁴²⁵ al in de Romeinse oudheid bekend zijn. Blauwe lis werd al sinds de Karolingische periode ten noorden van de Alpen aangeplant, bijvoorbeeld in de *Hortulus* van Walafrid Strabo (ca. 840)⁴²⁶. Heel wat later zien we de soort afgebeeld in een geschilderd paradijstuintje van een Boven-Rijnse meester, omstreek 1410⁴²⁷. Want blauwe lis is een van de bloemen die geassocieerd wordt met het hemelse paradijs⁴²⁸. Eveneens vanaf de 15de eeuw verschijnt de plant ook op Vlaamse miniaturen en schilderijen, zo onder meer op het *Lam Gods* uit 1432 van Van Eyck, in de rand van een miniatuur van de Meester van de Pri-

⁴¹⁷ Society of Gardeners 1730, 8 nr. 20.

⁴¹⁸ Knoop 1763b, 41 nr. 8.

⁴¹⁹ Galle 1997, 281.

⁴²⁰ Bv. Bean 1973³, 2, 435 en Krüssmann 1977², 2, 179 maar ook Galle 1997, 278-279.

⁴²¹ Knoop 1763b, 42 §4 nr. 11 i.t.t. nr. 13.

⁴²² Bv. Bean 1973³, 2, 435 en Krüssmann 1977², 2,

179 maar ook Galle 1997, 279.

⁴²³ Society of Gardeners 1730, 7 nr. 7 i.t.t. nr. 8.

⁴²⁴ Knoop 1763b, 41-42 §4 nr. 10 i.t.t. nr. 12.

⁴²⁵ Bv. Louis 1977, 196 verwijst naar Dioscorides.

⁴²⁶ Vgl. Hunink 2004, 24. Krausch 2007, 229

schrijft over de *Hortulus*: “*Aus dieser geht hervor, daß es in sich bei der hier ebenfalls als Gladiola be-*

zeichneten Pflanze offensichtlich um Iris germanica gehandelt hat, denn er beschreibt die Farbe ihrer Blüten als purpurfarbig und vergleicht sie mit dem Veilchen.”

⁴²⁷ Kluckert 2007, 435.

⁴²⁸ Teirlinck 1904, 412 en 416: “*Hemellelie*” en “*Hemelzwaard*”.

vilegiën van Gent en Vlaanderen uit ca. 1450 en ten slotte op diverse werken van Hugo Van der Goes, waaronder het Montforteretabel uit ca. 1473⁴²⁹. In principe hoeft dit niet te betekenen dat de Vlaamse schilders en miniaturisten zich voor hun afbeeldingen baseerden op planten uit Vlaamse tuinen. Maar toch lijkt het waarschijnlijk dat de soort in Vlaanderen toen al vrij goed in tuinen verspreid was. Uit het *Crüijdeboeck* van Dodoens⁴³⁰ van 1554 of zowat een eeuw later, blijkt dat blauwe lis “hier te lande in die hoven” werd geplant.

Van een cultivar van blauwe lis met witgestreepte bladeren, vonden we echter in de literatuur geen spoor terug. Wiegers geeft in zijn catalogus uit 1809 wel een vergelijkbare cultivar op, met een gelijkkluidende naam, bij *Iris foetidissima* of stinkende lis: “*Iris Foetidissima fol. eleg. striatis*”⁴³¹. Bij de huidige handelscultivars vonden we op het internet een vergelijkbare cultivar terug voor blauwe lis. Hij draagt de wat verwarrende naam ‘Variegata’ (fig. 17) en heeft eerder geelachtig wit gestreepte bladeren.

2.2.2.48 *Jacobaea maritima* (L.) Pelser & Meijden subsp. *maritima* cv.⁴³², syn. *Senecio cineraria* DC., syn. *Cineraria maritima* L. of een gepanacheerde cultivar van zilverkruiskruid

1791: (23) *Cineraria maritima* fol. ex albo varieg. / Jacobé maritime à feuilles pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: mediterraan (westelijk en centraal). Elders verwilderend of zich inburgerend (bijvoorbeeld in Groot-Brittannië). In België beschreven als tuinontvluchter⁴³³.

1768 MP 2: 359-361 beschrijft de soort als tuinplant.

1803 RF 2: nr.396, 246 beschrijft de soort als inheemse plant: Roucel zag ze groeien “le long de la mer” in Oostende en Blankenberghe en verder “sur les rives de l’Escaut, vers le Doel et le fort Lillo”.

1809 WF 30: “*Cineraria Maritima fol. varieg.*”, volle grond. Wiegers neemt in zijn catalogus ook de ‘zuivere’ soort op.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België).

In zijn kruidenboek van 1554 zag Dodoens deze plant die hij “wit *S. Jacobs cruyt*” noemt op tal van plaatsen in Zeeland groeien: “en wast nergherincx dan alle aen den dijcken ende dierghelijcken plaetsen by der Zee”⁴³⁴. Pena en De l’Obel beschrijven zilverkruiskruid in 1571 als tuinplant⁴³⁵. De l’Obel laat geen twijfel bestaan over de herkomst en zegt dat de soort “inde hoven van Nederlandt wordet ghevonden / daer gebrocht zijnde vande oever der Middellandtsscher zee”⁴³⁶.

2.2.2.49 *Jacobaea maritima* (L.) Pelser & Meijden subsp. *maritima*, syn. *Senecio cineraria* DC., syn. *Cineraria maritima* L. of zilverkruiskruid

1791: (103) *Cineraria maritima* / Jacobé maritime à f. bl.

Identiek aan 2.2.2.48 met uitzondering van de witbonte panachering.

FIG. 17 *Iris germanica* L. ‘Variegata’ (cultivar van blauwe lis met witgestreepte bladeren).

http://hlfp.sdstate.edu/ho311/outdoor_images/Iris_germanica_variegata (25.10.2007).

Iris germanica L. ‘Variegata’ (striped Bearded Iris).

⁴²⁹ Vgl. de illustratie in Dierick 1986, 37 die in zijn artikel over Van Eyck deze lis verkeerdelijk *Iris florentina* noemt; Smeyers 1998, 300 fig. 14: Meester van de Privilegiën van Gent en Vlaanderen; Dhanens 1998, 207 geeft een detail uit het Montforteretabel; zie ook bij Dhanens 1998, 222 en 250 voor respectievelijk het Weense huisaltaar en de Portinari triptiek. Vgl. ook Landsberg 1995, 22 en van Haaster 1997, 85 die tot hetzelfde besluit komen en zich ook steunen op iconografisch materiaal.

⁴³⁰ Dodoens 1554, 233; *I. germanica* werd voor het eerst onder die naam beschreven door Fuchs 1542, 316-317: “passim in hortis et maceriis vinearum provenit”; vgl. Sprague & Nelmes 1931, 594 nr. 180.

⁴³¹ Wiegers 1809, 64.

⁴³² Betreft het een cultivar of gaat het om een natuurlijke variatie binnen de soort? Cf. Boerhaave 1720, 1, 99 nrs. 7 (*Jacobaea maritima*) en 9 (*Jacobaea; ex semine maritimae degener*). Vgl. ook Clapham et al. 1987³, 456 *S. cineraria* DC., sens. lat.

⁴³³ Verloove 2002, 215; vgl. Mosseray 1936, 70.

⁴³⁴ Dodoens 1554, 19-22; vgl. van der Meijden 2005³³, 614: “recent inburgerend, vooral op stenen rivier- en zeedijken”. Cf. Clapham et al. 1987³, *ibid.*: “native in rocky and sandy places in the Mediterranean region, usually near the coast”.

⁴³⁵ Pena en De l’Obel 1571, 79-80: “*Colunt Belgici Horti de Mediterraneo littore lectam*”.

⁴³⁶ De l’Obel 1581, 1, 271.

2.2.2.50 misschien *Jacobaea vulgaris* Gaertn., syn. *Senecio jacobaea* L. of jacobskruiskruid, maar de naam kan evengoed gebruikt zijn voor een andere soort uit het huidige genus *Senecio* of uit het huidige genus *Jacobaea*. In voorkomend geval zijn bijvoorbeeld soorten zoals *Jacobaea incana* (L.) Veldkamp, syn. *Senecio incana* L. of zelfs Afrikaanse verwanten niet uit te sluiten.

1791: (81) *Jacobica* / Jacobé

Natuurlijk areaal van de soort (*Jacobaea vulgaris*): inheems, in heel België is jacobskruiskruid uiterst algemeen, maar met aanzienlijke verschillen in abundantie voor de onderscheiden regio's. *J. vulgaris* is een Euro-Siberische soort die echter vooral voorkomt in de gematigde gebieden van Europa en Azië.

1803 RF 2: nr.395, 241 beschrijft de soort alleen als wilde plant.

Gezien de eerder geringe sierwaarde twifelen we aan de juistheid van onze determinatie tot op soortniveau. Of had de plant hier meer een symbolische betekenis, die verband houdt met de naam? Zo lezen we in een uit het Italiaans vertaald *Manuel du Jardinier* van Agostino Mandirola (fl. 17de eeuw) een wat aparte verklaring voor de volksnaam: "*La Jacobée ou herbe Saint Jacques (est) ainsi nommée parcequ'elle croît abondamment sur les chemins de Saint-Jacques en Galice*"⁴³⁷. Wat voor soort hier precies bedoeld wordt, is ons toch niet helemaal duidelijk. Want Mandirola spreekt vervolgens over "*Jacobées des différentes couleurs, les plus communes sont les jaunes, mais il y en a de rouges.*" Feit is dat deze auteur ze in parterres aanplant. Ook Harvey vermeldt *J. vulgaris* voor Evelyns onvoltooid gebleven 17de-eeuwse manuscript *Elysium Britannicum*⁴³⁸. Als medicinale plant kwam de soort trouwens vaker voor.

2.2.2.51 *Jasminum azoricum* L. cv. of een cultivar met geelbonte bladeren van de azorenjasmijn

1791: (53) *Jansminum* (sic) *azoricum trifoliatum fol. eleg. ex luteo var.* / Jasmin des açores à feuilles très bien pan. en jau.

Natuurlijk areaal van de soort: in Macaronesië op de Azoren, de Canarische eilanden en Madeira.

1809 WF 62: "*Jasminum Azoricum fol. ex aureo varieg.*", oranjerie.

Introductiedatum van de cultivar: 1770 (Engeland).

Deze jasmijn, een oranjerieplant, zou in de late 17de eeuw uit Madeira zijn ingevoerd⁴³⁹. Zeker is dat de soort in 1687 in Amsterdam en Leiden al gekweekt werd⁴⁴⁰. Ze belandde er hoogst-

waarschijnlijk via Jan Commelin, die de plant kreeg toegestuurd vanop de *Vlaamsche eilanden* (Azoren)⁴⁴¹. Voor het Luikse werd deze vorstgevoelige plant in 1769 vermeld⁴⁴².

Van de cultivar met geelbont blad vonden we uitsluitend in Westons *Botanicus Universalis et Hortulanus* (1770) een ouder gegeven terug⁴⁴³. Buiten de vermelding in de plantencatalogus van Wiegers is ons ook slechts één enkel later gegeven uit *Le bon Jardinier* van 1847 bekend, met de wat vage vermelding: "*variété à feuilles panachées*"⁴⁴⁴.

2.2.2.52 *Jasminum officinale* L. 'Aureum', syn. *Jasminum officinale* L. 'Aureovariegata' of een cultivar van echte jasmijn met geelbont blad

1791: (40) *Jasminium officinale, fol. ex aureo var.* / Jasmin commun à f. pan. en jaune

Natuurlijk areaal van de soort: inheems in de Kaukasus, Noord-Iran en Afghanistan en via de Himalaya China bereikend.

1768 MP 4: 143-144.

1778 AV 276.

1809 WF 62: "*Jasminum Officinale fol. ex luteo varieg.*", oranjerie.

Introductiedatum van de cultivar: 1730 (Engeland).

Jasminum officinale was al in 1554 gekend door Dodoens⁴⁴⁵. Hij bericht over deze als oranjerieplant beschouwde soort eerder verrassend: "*Hier te lande worddet aen die canten van den hoven geplamt*". Mogelijk was echte jasmijn hier al enkele tientallen jaren eerder bekend, want er duikt al een afbeelding op in het Franse getijdenboek *Les Grandes Heures d' Anne de Bretagne* uit 1503-1508 van de hand van Jean Bourdichon (ca. 1457-1521), en de Franse Loirestreek ligt toch niet zo ver weg⁴⁴⁶. Diverse auteurs dichtter bij ons geven echter als vroegste kweekgegeven 1548 (Engeland) op⁴⁴⁷. Wat Moors-Spanje betreft zijn er al vermeldingen vanaf de rode eeuw⁴⁴⁸.

Het oudste gegeven over een cultivar met geelbont blad komt opnieuw van de Londense *Society of Gardeners*: "*the yellow blotch'd Jasmine*"⁴⁴⁹. Over dezelfde cultivar bericht ook Knoop in zijn *Dendrologia* uit 1763⁴⁵⁰.

2.2.2.53 *Juniperus sabina* L. 'Variegata' of een cultivar met geelbont blad van sevenboom

1791: (42) *Juniperus sabina fol. ex luteo var.* / Sabine pan. en jaune

Zie 2.2.1.29.

437 Mandirola 1765, 138. Klassiek geeft men als verklaring voor de volksnaam: bloeit op 25 juli, de naamdag van Jacobus de Meerdere.

438 Harvey 1998, 238; cf. Ingram (ed.) 2001, 408: bij *the Philosophico-Medicall Garden*.

439 Anon. 1977, 439.

440 Wijnands 1988b, 71; vgl. Campbell-Culver

2004, 239 die als introductiedatum voor Engeland

1694 opgeeft.

441 Wijnands 1983, 156; vgl. Commelin 1687, 159.

442 Anon. 1769, 190.

443 Weston 1770, 1, 132.

444 Anon. 1847, 362: het blijft dus gissen naar de bladkleur: geelbont of witbont.

445 Dodoens 1554, 758-759.

446 Bilimoff 2001, 58; nochtans verwijst Wein

1914, 538 naar Matthioli die vermeldt dat de soort

in Italië in 1560 nog niet lang bekend was.

447 Boom 1972³, 395 en Harvey 1998, 255: deze

datum verwijst naar *Turner's names of herbes* vol-

gens Aiton & Aiton 1810², 1,18; volgens Wein 1914, 538 kende Valerius Cordus (1515-1544) echter de soort "*der von ihm berichtet, daß es zur Bekleidung der Gartenhäuschen benutzt werde*".

448 Harvey 1992a, 80; vgl. Clément-Mullet 2000,

254.

449 Society of Gardeners 1730, 40 nr. 2; vgl. Wein

1929b, 108.

450 Knoop 1763b, 43; vgl. Boom 1972³, 395 die als

vroegste verwijzing 1860 (Nederland) geeft.

2.2.2.54 *Laurus nobilis* L. 'Variegata' of een geelbonte bladcultivar van laurier

1791: (43) *Laurus nobilis* fol. var. / Laurier commun à f. pan.

Natuurlijk areaal: 2.2.1.31.

1809 FW 69: *Laurus Nobilis* fol. variegatis, oranjerie.

Introductiedatum van de cultivar: ca. 1700.

Wein citeert een bonte bladcultivar zonder kleurvermelding voor de *Hortus Bosianus* van Leipzig ca. 1705 en hij verwijst voor een eerste geelbonte bladcultivar naar Boerhaaves *Laurus; vulgaris; folio elegantissime variegata aureo* van 1720 in de Leidse *hortus*⁴⁵¹. Maar Woudstra heeft het over een nog oudere vermelding van de cultivar voor het Britse *Hampton Court* (1700/1701) die hij echter o.i. foutief met de geelbladige 'Aurea' gelijkstelt⁴⁵².

FIG. 18 *Ligustrum vulgare* L. cv. (bonte bladcultivar van wilde liguster). Uit Munting 1696.

Ligustrum vulgare L. cv. (variegated Wild Privet).

2.2.2.55 *Laurus nobilis* L. 'Variegata' of een witbonte bladcultivar van laurier

1791: (82) *Laurus vulgaris vel nobilis, fol. eleg. ex al. var.* / Laurier commun à f. très bien pan. en bla.

Natuurlijk areaal: 2.2.1.31.

Introductiedatum van de cultivar: 1727(Engeland).

Wein citeert als vroegste gegeven een catalogus van Robert Furber (1674-1756) uit 1727 waarin "*Laurel with white striped Leaves*" vermeld wordt⁴⁵³.

2.2.2.56 *Ligustrum vulgare* L. cf. 'Argenteovariegatum' of een witbonte bladcultivar van wilde liguster

1791: (84) *Ligustrum fol. ex al. var.* / Troène à f pan. en bla.

Natuurlijk areaal: inheemse soort in Vlaanderen die vrij algemeen voorkomt. Het zwaartepunt van de Vlaamse verspreiding ligt in de duinstreek. Ook in Wallonië komt de plant vrij algemeen voor, maar hier ligt het zwaartepunt in de kalkstreek en in Belgisch-Lotharingen. Door veelvuldige aanplanting in hagen, vooral vóór de 20ste eeuw, is het huidige verspreidingsareaal in ons land sterk antropogeen beïnvloed. Wilde liguster komt over gans Europa voor, maar het hoofdareaal ligt in Zuid-, West- en Midden-Europa.

1768 MP 4: 370.

1790 DS 107 nr.1.

1809 WF 70: "*Ligustrum Vulgare ex albo varieg.*", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1680.

Al in 1554 vermeldt Dodoens dat de soort veel in hoven werd geplant⁴⁵⁴.

Volgens enkele dendrologische standaardwerken is de witbonte cultivar sinds 1770 in cultuur genomen (Engeland)⁴⁵⁵. Nochtans vermeldt Knoop al een witbonte variëteit in zijn *Dendrologia of Beschryving der Plantagiegewassen*⁴⁵⁶. De Engelse afstamming lijkt op het eerste gezicht te kloppen, want de witbonte bladcultivar wordt al genoemd voor de tuin van Mary Somerset, de hertogin van Beaufort, in Badminton vanaf 1692⁴⁵⁷. Maar de Danziger koopman en botanicus Jacob Breynne beschrijft de cultivar nog eerder in 1680 in zijn *Prodromus fascisculi Rariorum Plantarum Primus*. Uit de titel van zijn werk kan men afleiden dat de cultivar toen nog heel zeldzaam moet geweest zijn⁴⁵⁸.

2.2.2.57 *Ligustrum vulgare* L. cf. 'Aureovariegatum' of een goudbonte bladcultivar van wilde liguster

1791: (90) *Ligustrum fol. ex luteo var.* / Troène à f pan. en jau.

Natuurlijk areaal: zie 2.2.2.56.

451 Wein 1929b, 98.

452 Woudstra 2006, 75.

453 Wein 1929b, 105 verwijst naar Furbers *Catalogue of english and foreign trees*.

454 Dodoens 1554, 747: zie onder de naam "Rijnwilghe".

455 Boom 1972⁵, 341; Krüssmann 1977⁷, 2, 230.

456 Knoop 1763b, 51 §2.

457 Woudstra 2006, 75.

458 Wein 1929b, 103.

1768 MP 4: 370.
1790 DS 107 nr.1.
1809 WF 70: "*Ligustrum Vulgare ex luteo varieg.*", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1668 (Nederland).

Volgens dezelfde dendrologische standaardwerken als bij de vorige cultivar is de goudbonte cultivar sinds 1770 in cultuur genomen (Engeland)⁴⁵⁹. Nochtans vermeldt alweer Knoop een goudbonte variëteit in zijn *Dendrologia of Beschryving der Plantagiegewassen*⁴⁶⁰. De Engelse afstamming lijkt opnieuw te kloppen, want ook de goudbonte bladcultivar wordt al genoemd voor de tuin van de hertogin van Beaufort in Badminton vanaf 1692⁴⁶¹. Het oudste gegeven komt nu echter uit een catalogus van de Leidse *hortus* uit 1668 van de hand van Florentius Schuyt (1619-1669). In 1680 neemt Jacob Breyne ook deze cultivar op in zijn *Prodromus fascisculi Rariorum Plantarum Primus*⁴⁶². Is dit dezelfde cultivar die Munting in 1696 beschrijft als een iets afwijkende meerkleurige variëteit die hij "*Vulgare Folio Variegato*" noemt, met bladeren "*van verwe (...) bleek-wit, geel en groen, door 't geheele Blad heenen zeer cierlijk gestreept en gestippeld*"⁴⁶³? (fig. 18)

2.2.2.58 *Lilium bulbiferum* L. cv. of een witbonte bladcultivar van roggelolie

1791: (1) *Lilium bulbiferum*, fol. eleganter ex albo varieg / Lis orange à feuilles panachées en blanc

Natuurlijk areaal van de soort: berggebieden van Midden- en Zuid-Europa (Spanje en Zuid-Italië). Maar de subspecies *croceum* groeit in West-Europa ook op akkers met een voedselarme, kalkarme grond. De oudst bekende Belgische groeiplaats van dit type lag in het Doornikse op een akker, "*inter segetes prope Orcq*", en dateert van 1827⁴⁶⁴. Er zijn enkele zeer spaarzame recente groeiplaatsen bekend, namelijk een eenmalige vondst op een akker in Turnhout én een jarenlang standhoudende populatie van een hellend kalkgrasland in Lanaye⁴⁶⁵.

1768 MP 4: 376.
1778 AV 249 noemt "*Lys orangé à feuilles panachées*" (*Lilium croceum*: sic).
1809 WF 70: "*Lilium Bulbiferum fol. eleg. varieg.*", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 18de eeuw.

Volgens Harvey is de botanische soort in Engeland in cultuur sinds 1596⁴⁶⁶. De Wildeman verbindt de plant met "*Marie de Brimeur*" (sic) "*qui la répandit chez nous d'ou elle passa par*

de L'Escluse à Vienne"⁴⁶⁷. Deze uitspraak gaat terug op Clusius die de soort voor het eerst zag in de tuin van Marie de Brimeu (?-1605)⁴⁶⁸. Ze stuurde hem inderdaad bloembollen op naar Wenen. Wij vonden echter verschillende oudere verwijzingen terug die vermoedelijk duiden op het bestaan van diverse licht verschillende kleurvariëteiten. Dodoens beschrijft de plant reeds in 1554 als tuinplant. Dit gegeven wordt onder andere nog eens bevestigd in de *Libri Picturati* van ca. 1565⁴⁶⁹. Al op het Portinaridrieliuk van Hugo Van der Goes, dat in 1475 in Brugge werd geschilderd, wordt echter *Lilium bulbiferum* afgebeeld op het middenpaneel⁴⁷⁰. Dit zou kunnen betekenen dat een kleurvariëteit van deze soort al in de 15de eeuw Vlaanderen bereikte, wat in tegenstelling is met hetgeen door Stuart wordt geponeerd. Volgens deze laatste auteur was het Rauwolff die omstreeks 1575 de soort voor het eerst meebracht uit het Ottomaanse Rijk⁴⁷¹. Ook uit het noorden van Frankrijk zijn er al vroege meldingen bekend⁴⁷².

Van gepanacheerde cultivars (witbonte en geelbonte bladcultivars) in 18de-eeuwse tuinen wordt door verschillende hedendaagse auteurs gewag gemaakt. Ze geven echter geen detail over de precieze datum van introductie⁴⁷³. De Wildeman vermoedde ca. 1950 reeds dat de cultivars niet meer op de markt waren. Halfweg de 19de eeuw bestond in ieder geval nog de witbonte bladcultivar, die ruim een halve eeuw eerder in *Hex* werd gekweekt⁴⁷⁴.

2.2.2.59 *Lonicera periclymenum* L. f. *quercina* (West.) Rehd. of wilde kamperfoelie met eikenbladvormige geelbonte bladeren⁴⁷⁵

1791: (38) *Lonicera fol. querci effigi, et luteo var.* / Chevre-feuille à feuilles de chêne pan. en jaune

Natuurlijk areaal van de soort: inheemse soort die in Vlaanderen, met uitzondering van de polders waar ze nagenoeg ontbreekt, uiterst algemeen is. Soort met een hoofdzakelijk oceanische verspreiding voorkomend in het westelijke en zuidwestelijke deel van Europa en in Noord-Afrika. Overal elders zoals in oostelijk Noord-Amerika lokaal inburgerend.

De vorm met eikenblad komt vrij schaars in het wild voor en kan al dan niet gepanacheerd (witbont tot geelbont) of witgerand zijn⁴⁷⁶.

1768 MP 5: 463 besteedt weinig aandacht aan de cultivars.
1778 AV 273: "*Chèvre-feuille des bois ... panaché à feuilles de Chêne, Lonicerà quercifolia*".
1790 DS 130 nr.4 vermeldt een "*Bosch Kamperfolie*" met "*bogtije bonte bladen*" die waarschijnlijk op de plant met bonte eikenbladvormige bladeren slaat.

459 Boom 1972⁸, 341; Krüssmann 1977⁷, 2, 230.

460 Knoop 1763b, 51 §2.

461 Woudstra 2006, 75.

462 Wein 1929b, 101.

463 Munting 1696, 1, 259 geeft er ook een prachtige afbeelding van.

464 Leten 1991, 28.

465 Vgl. Lejeune 1994, 69. Voor Nederland zijn vergelijkbare groeiplaatsen bekend: zie o.m. Bos 1986, 60-65.

466 Harvey 1998, 257.

467 De Wildeman 1950, 366.

468 Clusius 1583, 142 en Clusius 1601, 137.

469 Dodoens 1554, 239-240; vgl. Ramón-Laca 2001, 242 A30:20 *Lilium croceum* "*seritur in hortis*"; vgl. ook Wein 1914, 531 die vertelt dat Valerius Cordus in 1542 de plant in de tuin van Ollinger (Neuremberg) opmerkte.

470 Vgl. Hobhouse 1992, 89.

471 Stuart 2002, 16.

472 Bv. Opsomer 1984, 2, 183 nr. 233; beschrijving in het 15de-eeuwse *Livre des simples médecines*;

Bilimoff 2001, 61: afbeelding in *Les Grandes Heures d' Anne de Bretagne* uit 1503-1508.

473 Elliott 2001, 82; Krausch 2007, 267.

474 Delathauwer 1849, 3, 121 noemt nog *Lilium bulbiferum folia arg.*

475 We veronderstellen dat het om de inheemse soort van kamperfoelie gaat en niet om de tuin-kamperfoelie die in die tijd de Franse naam *Chèvre-feuille des jardins* meekreeg.

476 Vgl. Weberling 1966, 82.

Introductiedatum van de *forma*: 1763 (Nederland).

Wilde kamperfoelie komt vaak spontaan voor in hagen bij woningen en boerderijen. Het gebruik als sierplant in de tuin houdt onder meer verband met de lieflijke geur van de bloemen. Hier van getuigt de Franse 'landbouwkundige' Olivier de Serres in zijn *Théâtre d'Agriculture* uit 1600: "En palissades et pour accompagner les costés des cabinets et berceaux s'employera le chèvreffeil, où il sera bienséant, à cause de sa bonne senteur et beauté de ses fleurs, plaisantes à voir..."⁴⁷⁷. Meer dan anderhalve eeuw later vertelt Knoop in zijn *Dendrologia of beschrijving der Plantagiegewassen* van 1763 nagenoeg hetzelfde gebruik maar nog in groter detail⁴⁷⁸: "Het gebruik dat men in de Tuinen van Kaperfolie maakt (is) dat men 'er (sic) Prieelen, Zit-Plaatzten, en kleine Berceaux, mede bekleed, en zulks voornamelijk om hare welriekende Bloemen, die in der daad een zeer aangename Reuk van haar geven, inzonderheid 's Morgens en 's Avonds, of na een zachte warme Regen".

Ook de plant met eikenbladvorm en gepanacheerd blad wordt al door Knoop in 1763 vermeld⁴⁷⁹.

2.2.2.60 *Mentha aquatica* L. cf. 'Variegata' of een cultivar van watermunt met witbont blad

1791: (21) *Mentha aquatica* fol. ex albo varieg. / Menthe d'eau à feuilles pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: inheems en algemeen in België. Voorkomend over grote delen van Eurazië en Noord-Afrika.

Introductiedatum van de cultivar: 1697 (Engeland).

Volgens Boom wordt watermunt al in Duitsland als tuinplant gekweekt sinds 1561, maar de soort wordt al in 1539 door Estienne als tuinplant genoemd⁴⁸⁰.

In de tuin van de hertogin van Beaufort in Badminton stond al in 1697 een bontbladige variëteit van *M.aquatica*. Mogelijk betrof het een met *Hex* vergelijkbare cultivar⁴⁸¹.

2.2.2.61 *Mentha x piperita* L. cf. 'Variegata' of een bontbladige cultivar van pepermunt

1791: (32) *Mentha piperita*, fol. varieg. / Menthe à poivre à feuilles pan.

Opmerking: *Mentha x piperita* is een spontaan ontstane hybride tussen *Mentha aquatica* L. en *Mentha spicata* L.⁴⁸².

Natuurlijk areaal van de hybride: oorsprong onbekend, mogelijk in cultuur ontstaan (Engeland?). In Vlaanderen waarschijnlijk via tuinafval verwilderend.

1803 RF 2: nr.277, 12 vermeldt dat deze hybride "beaucoup cultivée dans nos jardins" in Engeland is ontstaan, maar over de bonte cultivar rept Roucel met geen woord.

Introductiedatum van de cultivar: eind 18de eeuw en voor 1783. Volgens Boom is de hybride pepermunt al sinds de 17de eeuw in cultuur⁴⁸³.

Voor de bonte cultivar vonden we uitsluitend op het internet een verwijzing terug naar de naam *Mentha x piperita* L.f. *foliis variegatis*⁴⁸⁴. Dit lijkt er op te wijzen dat de vorm voor het eerst beschreven werd door Carolus Linnaeus jr. (1741-1783). Wij vonden echter nergens in de door ons gebruikte literatuur een vergelijkbare verwijzing terug.

2.2.2.62 *Myrtus* sp. cv., syn. *Myrtus communis* L. var. *mucronata* L. cv. of een cultuurvariëteit met witbont bladeren van mirt(e)

Opmerking: de mirt(e) is uitermate vormenrijk. Linnaeus onderscheidde een variëteit 'mucronata'. Deze variëteit kan echter niet toegewezen worden aan een hedendaagse mirtesoort⁴⁸⁵. Misschien komt de cultivar overeen met de cultivar 'Variegata' van *Myrtus communis* L.

1791: (16) *Myrtus micronata*, folio ex albo varieg. / Myrthe pan. en bla.

Natuurlijk areaal van *M. communis* L.: Zuid-Europa, Noord-Afrika, West-Azië.

1768 MP 5: 195 en 197: Miller beschrijft de soort als *M. minima* (Myrthe à feuilles de Romarin) en vermeldt hiervan gepanacheerde planten "à feuilles de Romarin panaché". 1809 WF 80: "Myrtus mucronata fol. eleg. var.", oranje.

Introductiedatum van de cultivar: 1722 (Polen).

De mirt(e) werd reeds beschreven in de Bijbel en in werken uit de Grieks-Romeinse oudheid⁴⁸⁶. De plant werd al in de oudheid in het Middellandse Zeegebied gekweekt; het struikje was in Zuid-Europa vanuit West-Azië ingevoerd. Hij werd zeker als tuinplant bij de Romeinen gebruikt. Het is niet uitgesloten dat mirt(e) ook al tijdens de Romeinse tijd ten noorden van de Alpen werd gekweekt. Hiervoor bestaan echter geen bewijzen. Volgens Wein werd *M. communis* al in de 12de en 13de eeuw in Duitsland in tuinen gekweekt⁴⁸⁷.

In onze streek wordt de teelt van *M.communis* al door Dodoens in 1554 vermeld⁴⁸⁸. De soort werd hier toen in "mandekens" gekweekt en in de winter tegen de koude beschut "want hy en kan die coude van desen lande niet verdraghen". De l'Obel onderscheidt in 1581 niet minder dan tien 'soorten' die hier toen gekweekt werden: "Wy hebben in de hoven van onsen vrienden in Nederlant: ende door de goetwillicheyd van de heere Jan Brancion / Phlips Deurnagle / Jan Boisot ende Joris van Rijen / thien verscheyden soorten van Myrtus gepluckt..."⁴⁸⁹. Hiertoe behoorde ook de variëteit 'mucronata'⁴⁹⁰. Volgens Wein wordt een vergelijkbare

⁴⁷⁷ De Serres 1996 (1600), 871; vgl. Dodoens 1644, 676a.

⁴⁷⁸ Knoop 1763b, 74 (sic) i.p.v. 47; vgl. Nylandt 1682, 55: "...aen Prieelen ende Gaenderijen".

⁴⁷⁹ Knoop, *ibid.*, vermeldt "veranderingen, die geel- of witbonte Bladen hebben, welke Bladen veelt dyts als gehakkelt oft gesnippeelt zyn". Ook van de tuinkamperfoelie *Lonicera caprifolium* L. bestaat een vergelijkbare vorm die eveneens in de 18de eeuw

in tuinen werd gekweekt.

⁴⁸⁰ Boom 1975³, 265; vgl. Estienne 1539, 53 nr. 129 voor de "area odorata".

⁴⁸¹ Woudstra 2006, 75.

⁴⁸² Stace 1975, 387.

⁴⁸³ Boom 1975³, 265; vgl. Jarvis 2007, 666: lectotype in 1724 naar iconografie van John Ray "*Mentha spicis brevioribus & habitioribus, foliis Menthae fuscae, sapore fervido piperis*".

⁴⁸⁴ <http://www.minzen.com/>, d.d. 10.07.2008.

⁴⁸⁵ Jarvis 2007, 688: "The application of this name appears uncertain".

⁴⁸⁶ Sprengel 1817, 1, 17, 73 en 150.

⁴⁸⁷ Wein 1914, 537.

⁴⁸⁸ Dodoens 1554, 742-744.

⁴⁸⁹ De l'Obel 1581, 2, 146-149 of een vertaling van De l'Obel 1576, 560.

⁴⁹⁰ *Ibid.* 560 nr. 2; vgl. De l'Obel 1581, 2, 146 nr. 2.

cultivar met de naam “*Myrtus foliis mucronatis ex albo & viridi variegatis*” vermeld in *Fasciculus plantarum rariorum & exoticarum* uit 1722 van Jakob Theodor Klein (1685-1759) in Danzig⁴⁹¹.

2.2.2.63 *Nerium oleander* L. cf. ‘*Variegata*’ of een cultivar met gepanacheerde bladeren van oleander

1791: (52) *Nereum oleander fol. var.* / Laurier rose à f. pan.

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.1.33.

1809 WF 80: alleen een gevuldbloemige cultivar wordt door Wiegiers vermeld, “*Nerium Oleander fl. pleno fol. varieg.*”, oranjerie.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België).

Van deze cultivar zijn ons geen oudere gegevens dan die van *Hex* bekend.

FIG. 19 *Pelargonium capitatum* (L.) L'Hér. Uit Munting 1696. *Pelargonium capitatum* (L.) L'Hér. (*Rose-scented Pelargonium*).

2.2.2.64 *Pelargonium capitatum* (L.) L'Hér. cv., syn. *Geranium capitatum* L. cv. of een gepanacheerde cultivar van *P. capitatum*

1791: (101) *Geranium fol. eleg. var.* / Bec de grue ou geranium Rosa des jardiniers à f. très bien pan.

Opmerking: slechts uit de Franse benaming *Rosa des jardiniers* kon met zekerheid afgeleid worden over welke *Pelargonium*soort het hier ging.

Natuurlijk areaal van de soort: kusten van Zuid-Afrika.

1809 WF 87: “*Pelargonium Capitatum eleganter variegato*”, oranjerie. Uit de naam die Wiegiers gebruikt is echter niet af te leiden of het gaat om een cultivar met gepanacheerde bloem of met gepanacheerd blad.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België).

In 1690 zou Hans Willem Bentinck (1649-1709) de soort in Engeland geïntroduceerd hebben⁴⁹². Maar in de Lage Landen was ze al vroeger bekend. Zo vinden we de plant terug in het derde deel van het Leidse herbarium van Antoni Gaymans (ca. 1630-1680) dat dateert uit de periode 1672-1674/1676 en in de catalogus van Paul Hermann uit 1687⁴⁹³. Van iets latere datum, uit 1696, dateert de afbeelding en de beschrijving van de bladgeur bij Munting onder de naam “*Geranium malvaticum odoratum Indicum*” (fig. 19): “*Met de hand aangeraakt, of met de vingeren wat geureeven wordende, geeven ze een zeer lieflijke, teedere reuk van zich*”⁴⁹⁴.

Over de bladcultivar vonden we geen ouder gegeven terug dan dat van *Hex*. Een mogelijk vergelijkbare moderne witbonte bladcultivar is *P. capitatum* ‘Atomic Snowflake’.

2.2.2.65 natuurlijk (?) gepanacheerde vorm van *Pelargonium zonale* (L.) L'Hér., syn. *Geranium zonale* L.

1791: (5) *Geranium zonale, folio eleg. ex albo variegato* / Bec de grue à pied de lion et feuilles très bien panachées en blanc.

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Afrika.

1768 MP 3: 432-433. Miller zegt erover: “*on conserve dans la plupart des jardins Anglois une variété de cette espèce, à feuilles panachées: je ne la donne pas pour une espèce distincte, parce qu'elle n'est qu'un produit accidentel*”.

1809 WF 89: Wiegiers beschrijft twee bontbladige vormen met verschillende bloemkleur, “*Pelargonium Zonale rubro fol. varieg.*” en “*Pelargonium Zonale carmosino fol. varieg.*”

Introductiedatum van de cultivar: 1720 (Nederland).

Volgens Elliott is (de niet-gepanacheerde) *P. zonale* in 1710 in Engeland ingevoerd⁴⁹⁵. De invoer gebeurde via Nederland, waar de plant toen al werd gekweekt⁴⁹⁶. De gouverneur van de Kaap, Willem Adriaan van der Stel (1664-1733), zou volgens een Nederlands onderzoekersteam ca. 1699 onder meer *P. zonale* bezorgd hebben aan de Amsterdamse *hortus*⁴⁹⁷. Maar volgens Wimmer, een Duitse onderzoeker, komt de eer van de ontdekking eigenlijk toe aan He-

491 Wein 1929b, 115.

492 Aiton & Aiton 1812³, 4, 176; Van der Walt 1977, 1, 7.

493 Sosef et al. 1987, 76; Heniger & Sosef 1989, 164.

494 Munting 1696, 603-604.

495 Elliott 2003, 181; vgl. Aiton & Aiton 1812³, 4.

172 en Van der Walt 1977, 1, 50.

496 Hobhouse 1992, 115.

497 Wijnands et al. 1994, 87.

inrich Bernhard Oldenland (ca. 1663-1697), een Duitser uit Lübeck die studeerde bij Paul Hermann en in opdracht van de VOC planten inzamelde tijdens zijn botanische expedities in Zuid-Afrika⁴⁹⁸. Wat zonder meer vaststaat, is dat Jan Moninckx (?-1714) er een illustratie van maakte in de periode 1686-1702 en dat Caspar Commelin ze publiceerde in *Praeludia botanica* uit 1703⁴⁹⁹. De door de Duitse botanist August Quirinus Rivinus (1652-1723) gepubliceerde afbeelding van de plant onder de naam "*Geranium africanum maximum*" uit 1699 is dus ouder, maar de herkomst is hoogstwaarschijnlijk dezelfde.

Boerhaave beschrijft al een gepanacheerde vorm onder de naam "*Geranium; Africanum; arborescens; alchimillae folio hirsuto, elegantissime variegato; floribus rubicundis*" voor de Leidse hertuin⁵⁰⁰. Vermoedelijk is het dezelfde gepanacheerde plant die al in het Luikse bekend stond als "*le geranium à feuilles panachées, qui produit ... une fleur couleur de rose*"⁵⁰¹. Slechts heel wat later, vanaf het midden van de 19de eeuw, waren de gepanacheerde vormen van *P. zonale* erg in trek in Engeland⁵⁰².

2.2.2.66 *Phlox paniculata* L. cv. of geelgeklepte cultivar van vlambloem

1791: (9) *Phlox paniculata* fol. ex Luteo varieg / Phlox avec des feuilles en forme de lance, panachées en jaune

Natuurlijk areaal van de soort: oosten van de Verenigde Staten.

1809 WF 91: "*Phlox Paniculata* fol. ex luteo eleg. varieg.", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België).

Volgens Boom is *P. paniculata* sinds 1732 in cultuur in Engeland⁵⁰³. Hij haalt zijn informatie ongetwijfeld uit een werk van Johann Jacob Dillenius, de *Hortus Elthamensis* uit 1732. In dit werk, dat zijn inspiratie vond in de gelijknamige Britse tuin, wordt vlambloem afgebeeld en beschreven onder de naam "*Lychnidea folio Salicino*"⁵⁰⁴. Maar deze soort was al aan Plukenet bekend. Hij beschreef de plant in 1700 onder een andere naam "*Lysimachia Virginiana umbellata, maxima*" in zijn *Almagesti botanici mantissa*⁵⁰⁵. In 1743-1744 werd vlambloem opnieuw geïntroduceerd, ditmaal via John Bartram die uit Amerika planten toezond aan Peter Collinson (1694-1768) in Londen⁵⁰⁶.

Van deze cultivar is er geen ouder gegeven bekend dan dat van Hex. Dumont de Courset vermeldt in 1802 een accidenteel voorkomende "*variété à feuilles panachées*", maar hij voegt er betekenisvol aan toe: "*les panaches ne tiennent pas*"⁵⁰⁷! Krausch

heeft het over een "*buntblättrige Form*" zonder kleurvermelding uit 1817⁵⁰⁸. Een gelijkaardig gegeven voor 1847 vinden we terug in *Le bon Jardinier* met de vermelding "*Variété à feuilles panachées, mais delicate, qu'on couvre pendant l'hiver*"⁵⁰⁹.

2.2.2.67 *Physalis alkekengi* L. s.l. cf. 'Variegata' of een cultivar met witbont blad van lampionplant

1791: (104) *Physalis alkekengi* fol. ex al. var. / Acakenge à f. pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: Midden- en Zuid-Europa (var. *alkekengi*) en de gematigde zone van Azië (var. *alkekengi* en var. *franchetii*). Elders vaak adventief voorkomend (tuinontvluchter) en soms lange tijd standhoudend.

1809 WF 92: "*Physalis Alkekenge* (sic) fol. varieg.", volle grond. Wiegers vermeldt de bladkleur echter niet.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België).

Dodoens beschouwt lampionplant in zijn *Cruijdeboek* uit 1554 blijkbaar als inheemse plant en als tuinplant: "*Criecken van over zee / wassen hier te lande in sommige bosschē ende by die haghē in neere vochtachtighe plaetsen / ende worden oock vele in die hoven gheplant*"⁵¹⁰. Bijna 250 jaar later bestempelt ook Roucel de soort nog als inheems; hij vermeldt ze voor het Zoniënwoud en het Liedekerkebos⁵¹¹. Volgens Krausch was het verspreidingsareaal van lampionplant oorspronkelijk beperkt tot Klein-Azië en de Kaukasus. In de Franse Jura en bij Neuchâtel in Zwitserland vond men al de eetbare zaden van de soort terug in een laat-neolithische context (4300-3650 BP). Al in de oudheid zou de plant ook Zuid-Europa hebben bereikt; Theophrastes en Dioscorides bespreken de soort als medicinale plant⁵¹². Via de Romeinse beschaving kwam lampionplant onder meer ook in Duitsland terecht⁵¹³. Ze werd medicinaal voorgeschreven in de 12de eeuw, zoals blijkt uit de *Physica* (waarin de soort overigens "*boberella*" genoemd wordt) van Hildegard von Bingen (1099-1179)⁵¹⁴. Meer dan waarschijnlijk werd de verspreiding van *P. alkekengi* nog in de hand gewerkt door de wijnbouw. Zo vermeldt Fuchs in 1542 dat de soort in zijn tijd algemeen in wijngaarden voorkwam, een gegeven dat al meer dan een halve eeuw vroeger ook voor Duitsland werd vermeld⁵¹⁵. Vooral in Frankrijk wordt geopperd dat *P. alkekengi* meer noordelijk via de wijnbouw terecht kwam⁵¹⁶. Werde ze oorspronkelijk in tuinen vooral om medicinale redenen aangeplant, later werd ze vooral als sierplant gehouden.

498 Wimmer 2001a, 53; dit kan men ook afleiden uit Burman 1737, 30 "*Geranium Africanum, arborescens, Alchimillae hirsuto folio, floribus rubicundis*" in *Catalogus alter Plantarum Africanarum quas Henricus Bernardus Oldenlandus, & Joannes Hartog ... invenerunt, ac denominaverunt*.

499 Wijnands 1983, 109. Mogelijk is de tekening van August Quirinus Rivinus uit 1699 ouder; cf. Wimmer, *ibid*.

500 Boerhaave 1720, I, 262; vgl. Wimmer 2001a, *ibid*. die ze ook voor Berlijn vermeldt in 1724.

501 Anon. 1769, 158.

502 Elliott 2003, 138.

503 Boom 1975³, 216.

504 Dillenius 1732, 204-205.

505 Vgl. Miller 1788, 5, 536; Krausch 2007, 347.

506 Dillwyn 1843, 39; Jelitto *et al.* 1990³, 2, 486; Krausch 2007, *ibid*.

507 Dumont de Courset 1802, 4, 229.

508 Krausch 2007, 348.

509 Anon. 1847, 484-485.

510 Dodoens 1554, 476-477; vgl. ook van Haaster 1997, 85 die de soort opgeeft als laatmiddeleeuwse sierplant. Qua standplaats lijkt de beschrijving van Dodoens sprekend op de huidige Italiaanse standplaatsen, vgl. Pignatti 2002², 2, 512 die als standplaats "*boschi umidi, siepi*" opgeeft! Het oudste herbariummateriaal voor onze streek bevindt zich in het herbarium Cadé (1566), 61v. Vgl. Christenhusz 2004, 40.

511 Roucel 1803, I nr. 102, 166.

512 Vgl. goed herkenbare illustraties naar Dioscorides in de *Codex Aniciae Juliana* (handschrift uit het begin van de 6de eeuw) in Lack 2001, 31 en in de *Codex Neapolitanus* (handschrift uit de 7de eeuw) in Blunt & Raphael 1981, 23.

513 Krausch 2007, 350-351.

514 cf. Hozeski 2001, 54.

515 Fuchs 1542, 692; vgl. Sprague & Nelmes 1931, 618-619 nr. 393 evenals Müller *et al.* 2004, 137 fol. 103r en voor een illustratie in de rand van een Duitse miniatuur ca. 1470-1480 Plotzek *et al.* (eds) 2001, 211 (Handschriftensammlung Renata König).

516 Lieutaghi 1992, 69.

Over het voorkomen van de witbonte bladcultivar vonden we nergens anders precieze gegevens terug. Wel vonden we bij Boerhaave een “*Alkekengi; officinarum; foliis variegatis*” terug, waarvan de bladeren echter geelbont waren⁵¹⁷.

2.2.2.68 *Polemonium caeruleum* L. cf. ‘Variegatum’ (?) of een bontbladige cultivar van jacobsladder

Opmerking: het is niet helemaal duidelijk of de cultivar een bontbloemige of bontbladige plant betreft, maar gezien de naamgeving bij Boerhaave (zie hierna) kiezen we voor de bontbladige cultivar.

1791: (14) *Polemonium eleg. varieg.* / Valériane grecque ou échelle de jacob très bien panachée

Natuurlijk areaal van de soort: Midden-Europa (vooral bergstreken), Noord-Europa en Noord-Azië.

1768 MP 6: 54-55. Miller beschrijft zowel bontbloemige als bontbladige variëteiten. Over de bontbladige bladvorm zegt hij: “*L’espèce à feuilles panachées se conserve aussi par la division des ces racines, parce que les plantes élevées de semences seroient sujettes à dégénérer & à devenir unies.*”

1809 WF 94: “*Polemonium Caeruleum fol. varieg.*”, volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1720 (Nederland).

De soort wordt in onze streken minstens al sinds 1554 in tuinen gekweekt⁵¹⁸.

Van een bontbladige cultivar vonden wij buiten Miller ook een vermelding bij Boerhaave voor de Leidse *hortus* van 1720⁵¹⁹. Deze cultivar doet denken aan *P. caeruleum* ‘Variegatum’ die nog steeds in de handel is⁵²⁰.

2.2.2.69 *Potentilla argentea* L. of viltganzerik (al dan niet een cultuurvariëteit van een overigens zeer vormenrijke soort) (fig. 20)

1791: (20) *Potentilla argentea fol. ex albo varieg.* / Argentine à feuilles pa. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: inheems. Voorkomend over nageoeg heel Europa, West- en Centraal-Azië. In Vlaanderen vooral groeiend op droge, voedselarme, zandige en stenige bodems en op oude muren.

1768 MP 6: 101 beschrijft de soort zonder cultivars.

1803 RF I, nr.248: 12 vermeldt de soort voor droge en braakliggende terreinen. Gebruik in tuinen wordt door Roucel niet gemeld.

Introductiedatum van de soort: 1566 (de Nederlanden).

De oudste beschrijving van de soort voor ons land vonden we terug bij De l’Obel (1576). Hij kende de plant uit Doornik waar ze “*vele ende geerne op steenachtighe hoevels*” groeide en zich vermoedelijk ook bevond in de medicinale tuin van zijn vriend, apotheker Jean Mouton (?-1589)⁵²¹. Het oudste door ons gekende herbariummateriaal stamt uit 1566 (herbarium Cadé)⁵²². Volgens De Wildeman is *P. argentea* ook in de herbaria van Ricart (1644: Rijsel) en Hermans (1652-1653: Brussel) aanwezig⁵²³. Dit betekent dat de soort toen al meermaals in tuinen werd gekweekt. Van een cultivar met witbonte bladeren vonden we in de door ons geraadpleegde literatuur echter geen spoor terug. Vermoedelijk betreft het de soort zelf, want de onderkant van de bladeren is steeds wit- tot grijsviltig.

FIG. 20 *Potentilla argentea* L. (viltganzerik). Herbarium Cadé, p. 22 (1566).

<http://www.bio.uu.nl/~herb/Cade/etc/images/>, (07.08.2008)
Potentilla argentea L. (Hoary Cinquefoil).

⁵¹⁷ Boerhaave 1720, 1, 66 vermeldt de geelbonte bladcultivar voor de Leidse *hortus*. Blijkbaar kwam die cultivar al voor in de *Hortus regius Parisiensis* van 1665!

⁵¹⁸ Bv. Dodoens 1554, 376 (4: *Phu graecum*) en Gesner 1561, 272 die de plant vermeldt voor de Antwerpse tuin van Pieter van Coudenberghe.

⁵¹⁹ Boerhaave 1720, 1, 252 vermeldt “*Polemonium; vulgare; foliis eleganter variegatis*”, een naam die nauw aansluit bij de cultivar van *Hex*.

⁵²⁰ Jellitto & Schacht 1990, 2, 502.

⁵²¹ De l’Obel 1576, 394 en De l’Obel 1581, 1, 840 onder de naam *Pentaphyllum petraeum Mutoni*. De toevoeging Mutoni wijst o.i. op de Doornikse apotheker Jean Mouton, een vriend van zowel De

l’Obel als L’Escluse. Vgl. ook Baumann *et al.* 2001, 398 die voor Duitsland verwijst naar het herbarium Rauwolff en naar tekeningen (*Quinquefolium luteum minimum*) uit 1563-64.

⁵²² 221; vgl. Christenhusz 2004, 40: *Pentaphyllum petraeum*.

⁵²³ De Wildeman 1950, 454 en 661.

2.2.2.70 *Prunus domestica* L. cv. of pruim met witbonte bladeren, vermoedelijk van de groep ‘Ovoidea’ of eierpruim

1791: (61) *Prunus domestica* fol. ex al. var. / Prunier commun à f. pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: de soort is uitsluitend als cultuurplant bekend. Men neemt aan dat *Prunus domestica* is ontstaan door kruising van *Prunus cerasifera* Ehrh. var. *divaricata* Led. (kerspruim) en *Prunus spinosa* L. (sleedoorn). Het ontstaansgebied is vermoedelijk West-Azië of Zuidoost-Europa⁵²⁴.

1790 DS 145 nr.7 beschrijft een “*Prunus Imperialis, foliis ex albo variegatis, fructu ovato rubente*” of “*Eyer-pruimboom, met wit-bonte bladen en eyronde roodagtige vrugten*”.

1809 WF 97: “*Prunus Domestica folio maculato*”, volle grond. Geen bladkleur vermeld.

Introductiedatum van de cultivar: ca. 1700 (Engeland)?

Mogelijk werd de pruim al in de Romeinse tijd bij ons ingevoerd; het is echter niet zeker of de soort hier toen ook al effectief werd gekweekt⁵²⁵. Minstens vanaf de late middeleeuwen werd de pruim in ons land gekweekt⁵²⁶.

Van een witbonte bladcultivar vonden we al vermeldingen voor de tuin van de hertogin van Beaufort in Badminton vanaf 1697⁵²⁷. Het is jammer genoeg niet uit te maken welke bontbladige cultivar het precies betrof, want uit de catalogus van de Engelse *Society of Gardeners* uit 1730 blijkt dat er meerdere bontbladige cultivars in de handel waren⁵²⁸.

2.2.2.71 *Prunus dulcis* (Mill.) D.A. Webb cf. cultivar ‘Variegata’ of ‘Argenteovariegata’ of een cultivar van amandel met witbonte bladeren, syn. een cv. van *Amygdalis communis* L., syn. van *Prunus communis* Arcang. non Hudson en *Prunus amygdalus* Batsch

1791: (89) *Amygdalus communis* fol. eleg. ex albo var. / Amandier commun à f pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: oorspronkelijk Zuid-West-Azië en vandaar waarschijnlijk verspreid naar Midden-Azië, het Balkangebied en mogelijk ook Noord-Afrika (Marokko).

1790 DS 12 geeft twee bladcultivars op waarvan één met “*witbonte bladen*”.

Introductiedatum van de cultivar: 1790 (België).

Vanaf de Romeinse keizertijd werd amandel in Italië gekweekt, terwijl dit in het oude Griekenland al sinds de 5de eeuw

v.Chr. gebeurde⁵²⁹. In onze streken werd amandel al in de Romeinse tijd geïmporteerd, maar er zijn geen aanwijzingen dat de soort hier werd gekweekt⁵³⁰. In het 13de-eeuwse *Der Naturen Bloeme* van Jacob Van M(a)erlant wordt meegedeeld dat “*Dese boom heete lande minnet, dars hi drachttech ende goet; in couden lande hij ’t node doet*”⁵³¹. Hieruit zou men dus kunnen afleiden dat al in de 13de eeuw amandels bij ons werden gekweekt, zij het zonder veel opbrengst. Pas vanaf de vroege 16de eeuw lijkt de kweek van amandel enig succes te hebben, tenminste als men *Een tractaet van planten ende greffien* uit 1513 mag geloven⁵³². In de *Libri Picturati* van ca. 1565 stelt men de soort voor op een prachtig aquarel; in de bijbehorende tekst wordt vermeld dat hij geteeld werd in tuinen en wijngaarden⁵³³. Dit stemt overeen met het iets latere gegeven van De l’Obel uit 1581: “*Inde coude Noordersche landen gheeft hy noode zijn bloemen / hoe wel dat somtijts in Engelant ende Nederlant sijn vruchten rijpe worden*”⁵³⁴.

De oudste vermelding van de witbonte cultivar komt dus van De Servais. Zijn tijdgenoot, de Frans-Vlaming Fillassier zegt over de cultivar: “*Si ces brillants panaches doivent être regardés comme une coquetterie de la végétation, on peut dire qu’il n’en est point de plus marquée*”⁵³⁵. De cultivar ‘Argenteo-variegata’ bleef, ondanks de weinig lovende woorden, toch nog tot een flink eind in de 19de eeuw in gebruik⁵³⁶. Rehder noemt nog een bladcultivar ‘Variegata’ voor de 20ste eeuw⁵³⁷.

2.2.2.72 *Prunus laurocerasus* L. cf. ‘Aureovariegata’ of een geelbonte bladcultivar van laurierkers

1791: (25) *Prunus padus laurocerasus* fol. luteo varieg. / Laurier cerise à lait, avec des feuilles pan. en jaune

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.1.41.

1778 AV 276 noemt “*Laurier-cerise, panaché de jaune*”.

1790 DS 127 nr.4.

1809 WF 97 geeft een qua bladkleur niet te identificeren cultivar “*Prunus Laurocerasus folio variegato*”, die in de winter moet worden afgedekt met stro, matten of droge bladeren.

Introductiedatum van de cultivar: 1692 (Engeland).

Van een geelbonte bladcultivar vonden we al vermeldingen voor de tuin van de hertogin van Beaufort in Badminton vanaf 1692⁵³⁸. Voor zover ons bekend is er nu geen cultuurvarieteit met geelbonte bladeren meer in de handel. Wij vonden er althans geen gegevens over. De cultivar staat wel nog vermeld in *Le bon Jardinier* uit 1847 als “*Variété à feuilles panachées de jaune pâle*”⁵³⁹.

⁵²⁴ Vgl. Scholz & Scholz 1995, 503-506 en Körber-Grohne 1996, 208.

⁵²⁵ Pals 1997, 43.

⁵²⁶ Vandommele 1987, 54. Pruim wordt wel vermeld in het *Capitulare de villis*.

⁵²⁷ Woudstra 2006, 76.

⁵²⁸ Society of Gardeners 1730, 59 maakt melding van “*The strip’d Perdrigon Plumb*” en van “*The strip’d Muscle Plumb*”.

⁵²⁹ Pignatti 2002¹, 1, 615; cf. Scholz & Scholz 1995,

490 die voor Griekenland en het Nabije Oosten al cultuur van amandel vermeldt vanaf de Bronstijd (2000-800 v.Chr.).

⁵³⁰ Pals 1997, 44.

⁵³¹ Gysseling 1981, 320; Van Maerlant baseerde zich op de Brabantse monnik Thomas van Cantimpré, een leerling van Albertus Magnus, vgl. Opsomer 1966, 479.

⁵³² Brackman 1989, 44.

⁵³³ Swan 1998, 80.

⁵³⁴ De l’Obel 1581, 2, 163-164.

⁵³⁵ Fillassier 1830, 157.

⁵³⁶ Wesmael 1864b, 20.

⁵³⁷ Rehder 1974², 463.

⁵³⁸ Woudstra 2006, 76; als latere Engelse vermelding verwijzen we naar de Society of Gardeners 1730, 44.

⁵³⁹ Anon. 1847, 185.

- 2.2.2.73 *Prunus laurocerasus* L. cf. 'Variegata' of een witbonte cultivar van *Prunus laurocerasus* L. of laurierkers. Cultivar vermoedelijk identiek aan 'Marbled White' en 'Castlewellan'

1791: (29) *Prunus padus laurocerasus ex. al. varieg.* / Laurier cerise à lait avec des feuilles pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.1.41.

1778 AV 276 noemt "Laurier-cerise, panaché de blanc".

1790 DS 127 nr.4.

1809 WF 97: zie 2.2.2.72.

Introductiedatum van de cultivar: 1687 (Nederland).

De cultivar wordt voor het eerst vermeld in de catalogus van de Leidse *hortus* uit 1687, die het werk was van Paul Hermann⁵⁴⁰. Iets later duikt hij ook op in de tuin van de hertogin van Beaufort in Badminton⁵⁴¹.

De witbonte cultuurvariëteit is nog steeds in de handel, zij het dat ze niet courant aangeplant wordt⁵⁴².

- 2.2.2.74 *Prunus virginiana* L. cv. op een witbonte bladcultivar van *Prunus virginiana* L. of Virginische vogelkers

1791: (94) *Pirus virginiana, fol ex albo var.* / Poirier de virginie à f. pan. bla.

Opmerking: deze soort is door ons niet gekend en blijkt nergens in de literatuur te zijn beschreven. Er is immers geen enkele perensoort inheems in de Nieuwe Wereld! Naamsverwarring met een witbonte bladcultivar van *Prunus virginiana* L. ligt het meest voor de hand. *P. virginiana* was immers naar het eind van de 18de eeuw een geliefde heester, hierover getuigt onder meer De Poederlé⁵⁴³.

Natuurlijk areaal van de soort: oostelijk en centraal deel van Noord-Amerika (Verenigde Staten en Canada).

1809 WF 97: Wiegers vermeldt uitsluitend een bontbladige vorm voor de inheemse vogelkers "Prunus Padus fol. variegat." naast een soort met de naam "Prunus Padus virginiana". Vreemd is vooral dat de plantenkwekerij van Wiegers in 1787 aan Alden Biesen 1 exemplaar van "Pyrus virginiana fol. ex albo eleganter varieg." leverde. In de plantencatalogus van 1809 is er van *Pyrus virginiana* geen sprake, zodat naamsverwarring voor de hand ligt⁵⁴⁴.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België).

Volgens Wein kwam de Virginische vogelkers al in de Franse *Hortus Regius* van 1665 voor⁵⁴⁵. Dezelfde auteur vermeldt recen-

tere invoerdata voor onder meer Engeland (1724) en Nederland (1740)⁵⁴⁶. Maar van een witbonte bladcultivar vonden wij geen duidelijk spoor terug, zodat het gissen blijft over welke soort het hier juist gaat⁵⁴⁷.

- 2.2.2.75 *Ptelea trifoliata* L. cv. of een geelbonte bladcultivar van gewone hopboom

1791: (85) *Ptelea trifoliata fol. ex aureo maculato* / Trèfle en arbre à f maculées en jaune

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Canada en het oosten van de Verenigde Staten.

1790 DS 146 beschrijft een cultivar met "geel-gevlakte bladen".

Introductiedatum van de cultivar: 1790 (België).

Enkele auteurs geven als introductiedatum voor de soort 1704 op⁵⁴⁸. Anderen houden het op 1724 (Engeland)⁵⁴⁹. Miller brengt echter een meer genuanceerd verhaal⁵⁵⁰. Volgens hem is *P. trifoliata* een eerste maal ingevoerd in Engeland door John Banister, een zendeling die in Virginia (vanaf 1678⁵⁵¹) botaniseerde. Onder invloed van ongunstige weersomstandigheden kwijnden de in Engeland uitgezaaide boompjes grotendeels weg⁵⁵². In 1724 zou Mark Catesby de soort opnieuw in Engeland invoeren vanuit Carolina. Pas dan zou de boom goed zijn aangeslagen op Europese bodem. Millers verhaal klopt, want voor de Engelse kasteeltuin (*Fulham Palace Gardens*) van bisschop Compton vonden we al een hopboom vermeld in 1693 en uit de naamgeving bij Plukenet kunnen we inderdaad afleiden dat Banister de soort botaniseerde⁵⁵³. Het eerste gegeven voor België kennen we van De Poederlé die omstreeks 1770 de boom in volle grond opkweekte⁵⁵⁴.

Alleen in het werk van De Servais wordt de cultivar opgenomen. In recentere werken vonden we er geen spoor van terug. De meest verwante nog bestaande cultivar lijkt ons *Ptelea trifoliata* 'Aurea'.

- 2.2.2.76 *Pyrus communis* var. *sativa* (DC.) DC. cv., syn. *Pyrus communis* L. subsp. *communis* of een cultuurpeer met geelgevekt blad

1791: (95) *Pirus foliis ex luteo maculato* / Poirier à f. macu. jaune

Natuurlijk areaal van de soort: omdat de gekweekte peer het resultaat is van een langdurig en herhaaldelijk door de mens geïnduceerd veredelingsproces (extreem vormenrijk complex van hybriden) kan men uiteraard niet van een natuurlijk areaal spre-

⁵⁴⁰ Wein 1929b, 103.

⁵⁴¹ Woudstra 2006, 76 vermeldt de cultivar onder de naam 'Marbled White'.

⁵⁴² Beschrijvingen vonden we onder meer bij van de Laar 1970, 55 en in Hilliers *Manual of Trees & Shrubs* (Anon. 1977⁴, 234). Volgens van de Laar is de soort "gevoelig" en ontstond ze in Frankrijk in 1811; vgl. bv. Boom 1972⁸, 239.

⁵⁴³ De Poederlé 1779, 91-92.

⁵⁴⁴ Mertens 1995, 388 nr. 71.

⁵⁴⁵ Wein 1931, 99 (voetnoot) en 149.

⁵⁴⁶ Wein 1931, 149; vgl. Veendorp & Baas Becking 1938, 125 die de soort opgeven voor de Leidse *hortus* in 1740.

⁵⁴⁷ Om de verwarring nog groter te maken geven Scholz & Scholz 1995, 470 als synoniem van *P. serotina* Ehrh. ook *P. virginiana* L. p.p. op!

⁵⁴⁸ Goeze 1916, 180; Mottet & Hamm 1958³, 116; Boom 1972⁸, 303; Bean 1976⁸, 3, 430.

⁵⁴⁹ Wein 1931, 152; Rehder 1974³, 527; Anon. 1977⁴, 249.

⁵⁵⁰ Miller 1788, 6, 138: "... elle a été découverte par

M. Banister, qui en a envoyé les semences en Angleterre: ces semences ont produit quelques plantes à Fulham ..."; zie ook Aiton & Aiton 1810³, 1, 263. Vgl. verder: Society of Gardeners 1730, 34: "The seeds of this Tree were sent from Carolina by Mr. Catesby Anno 1724."

⁵⁵¹ Cf. Stuart 2002, 45.

⁵⁵² Vgl. Loudon 1838, 1, 489.

⁵⁵³ Morris 1991, 59; Plukenet 1696, 159 noemt de plant *Frutex Virginianus trifolius Ulmi Samarris Banisteri*.

⁵⁵⁴ De Poederlé 1772, 340-341.

ken⁵⁵⁵. De cultuurpeer heeft dus een areaal dat aan de mens gelieerd is. Het ontstaanscentrum van de in West-Europa gekweekte peren ligt vermoedelijk in de Kaukasus. Waarschijnlijk zijn ze via de Grieken en de Romeinen in onze streken geïmporteerd. Of ze hier in de Gallo-Romeinse periode al gekweekt werden, is echter onduidelijk. Pas vanaf de Karolingische tijd weten we dat dit wel degelijk het geval was⁵⁵⁶.

1790 DS 147 nr.5 beschrijft een “*Tamme Peere-boom, met geelbonte bladen*” met als wetenschappelijk benaming “*Pyrus sativa, foliis ex auro variegatis*”.

1809 WF 98 vermeldt een qua soort en bladkleur onduidelijke “*Pyrus Folio variegato*”.

Introductiedatum van de cultivar: 1730 (Engeland).

Het oudste gegeven over een cultuurpeer met geelgevekt blad vonden we terug in de catalogus van de Londense *Society of Gardeners* uit 1730⁵⁵⁷. Vermoedelijk kwam de geelbonte cultivar weinig voor, want we vonden buiten het gegeven van De Servais uit 1790 geen andere vermeldingen. Niet meer in de handel?

2.2.2.77 *Quercus robur* L. cf. ‘*Variegata*’, syn. *Quercus robur* L. ‘*Argenteovariegata*’, syn. *Quercus robur* L. f. *variegata* p.p. (West.) Rehd. of een witbonte bladcultivar van zomereik

1791: (76) *Quercus, fol. albo var.* / Chêne à f. pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: inheems, in België overal algemeen tot zeer algemeen met uitzondering van de polders. Met uitzondering van het uiterste noorden over heel Europa en ook in aansluitend West-Azië voorkomend.

1790 DS 149 nr.2.

1809 WF 100: “*Quercus Robur fol. variegato*”, volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1730 (Engeland).

Er bestaan van zomereik verschillende witbonte cultivars, maar naar alle waarschijnlijkheid is ‘*Argenteovariegata*’ de oudste die onder meer al voor 1810 in Duitsland voorkwam⁵⁵⁸. Wij vonden een witbonte cultivar terug in de catalogus van de Londense *The Society of Gardeners* uit 1730⁵⁵⁹. Wat het Europese continent betreft, geeft Knoop de eerste, jammer genoeg onduidelijke vermelding (zonder de bladverkleuring te specificeren). Hij schrijft over een “*verandering ... met bonte bladen, welke alleen van de Kruid Liefhebbers om de zeldzaamheid, en veranderinge van Gewassen, gecultiveert word* (sic)”⁵⁶⁰. In het Stadsarchief van Brussel vinden we voor 1784 een vermelding van bontbladige eiken in een verkooplijst van plantgoed uit een *jardin anglais* (Laken), maar ook hier weer zonder verder detail⁵⁶¹.

2.2.2.78 *Rhamnus alaternus* L. of een soort van wintergroene wegedoorn

1791: (26) *Rhamnus alaternus*

Opmerking; vermoedelijk hoorde onder nr.26 een gepanacheerde cultivar te staan!

Zie onder 2.2.1.44 en 2.2.1.45.

2.2.2.79 *Rhamnus alaternus* L. cv. (cf. ‘*Argenteovariegata*’ met breed blad?) of een witbonte bladcultivar van *R. alaternus* van een soort van wintergroene wegedoorn

1791: (73) *Rhamnus alaternus fol. ex albo var.* / Alaterne à f. pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: zie onder 2.2.1.44 en 2.2.1.45.

1768 MP I: 82-83 nr.1 suggereert terloops het bestaan van bonte cultivars.

1809 WF 100: “*Rhamnus Alaternus fol. ex albo varieg.*”, oranjerie.

Introductiedatum van de cultivar: 1655 (Frankrijk)?

Opmerking: op basis van het door ons gevoerde literatuuronderzoek is het niet uit te maken of de gegevens hierna slaan op een of op meerdere witbonte cultivars. Wein vermeldt al een witbonte cultivar voor de Franse *Hortus regius Blesensis* ten tijde van Abel Brunyer (1573-1665) in 1655⁵⁶². Carolus citeert een witbonte cultivar voor een Brussels jezuitenherbarium van 1675 onder de naam “*Phillyrea fol. argenteo*”⁵⁶³. De hier geciteerde naam slaat trouwens niet op *Phillyrea* L., maar wel degelijk op een vorm van *R. alaternus*⁵⁶⁴. Het oudste herbariumgegeven voor Nederland stamt zowat uit dezelfde periode, 1669-1674/1676, en is afkomstig van Antoni Gaymans⁵⁶⁵. Een duidelijke beschrijving van een witbonte cultivar in de Nederlanden vinden we ook bij Van der Groen terug. Hij beschrijft in zijn *Nederlandschen hovenier* uit 1687 exemplaren met “*versilverde bladeren*” die “*des Winters wel in een lochtige Stove staan*”. Ze werden naar zijn zeggen kort daarvoor in de Nederlanden ingevoerd⁵⁶⁶. Ook in Engeland was een vergelijkbare cultivar rond die tijd bekend geraakt. Zo vermeldt Harvey een dergelijke cultivar ook voor Evelyns onvoltooid gebleven 17de-eeuwse manuscript *Elysium Britannicum*⁵⁶⁷. Dit gegeven stemt dan weer overeen met Woudstra die ‘*silver striped*’-exemplaren vanaf 1692 vermeldt voor de tuin van de hertogin van Beaufort in Badminton, maar ze verkeerdelijk plaatst onder *Phillyrea*⁵⁶⁸. Een interessant gegeven uit 1784, dus iets ouder dan dat van Hex, vonden we terug in de archieven van de stad Brussel, namelijk een vermelding van “*alaternus ex albo variegatus*” in een verkooplijst van plantgoed uit een *jardin anglais* (Laken)⁵⁶⁹.

⁵⁵⁵ Vgl. Silbereisen 1994, 289-292.

⁵⁵⁶ Van Haaster 1997, 61 en 65.

⁵⁵⁷ Society of Gardeners 1730, 61 nr. 1; vgl. Wein 1929b, 107.

⁵⁵⁸ Krüssmann 1978³, 3, 106; Boom 1972⁸, 130 geeft 1825 (Duitsland) op.

⁵⁵⁹ Society of Gardeners 1730, 62 nr. 2; vgl. Wein 1929b, 107 die de cultivar echter, o.i. onterecht, opneemt bij *Q. petraea* (= *Q. sessiliflora*).

⁵⁶⁰ Knoop 1763b, 25 §3.

⁵⁶¹ Stadsarchief Brussel 1784, Archives diverses n° 69. Met dank aan Roger Deneef voor het doorspelen van dit gegeven.

⁵⁶² Wein 1929b, 100: “*Bei A. Brunyer ... finden sich weiterhin erwäbnt ... Alaternus foliis ex albo variegatis*” in de Koninklijke tuin van Blois.

⁵⁶³ Carolus 1857, 23 nr. 60. De jezuiten speelden een voorname rol bij de verspreiding van medicinale planten en sierplanten: zie hiervoor Anagnostou 2007, 307 e.v.

⁵⁶⁴ cf. Miller 1786, 1, 82 die stelt: “*communément appelée, par les Jardiniers de pépinière, Phyllirea*”.

⁵⁶⁵ Sosef et al. 1987, 88: “*Phyllirea fol. argenteis*”.

⁵⁶⁶ Van der Groen 1687, 6; vgl. Mottet & Hamm 1958³, 125: “*Espèce sensible aux grands froids*”.

⁵⁶⁷ Harvey 1998, 237; cf. Ingram (ed.) 2001, 383.

⁵⁶⁸ Woudstra 2006, 76.

⁵⁶⁹ Stadsarchief Brussel 1784, Archives diverses n° 69. Met dank aan Roger Deneef voor het doorspelen van dit gegeven.

2.2.2.80 *Rhamnus alaternus* L. cf. 'Argenteovariiegata' of een smalbladige witbonte bladcultivar van *R. alaternus* of een soort van wintergroene wegedoorn

1791: (105) *Thamnus alaternus monspeliacus fol. ex al. conspicis* / Alaterne de Montpellier à f. poudrées en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: zie onder 2.2.1.44 en 2.2.1.45.

1768 MP I: 83 nr.3. Miller maakt gewag van het bestaan van een witbonte bladcultivar die hij indeelt bij *Alaternus angustifolia* (syn. *Alaternus monspeliaca* of een smalbladige vorm van *R. alaternus*): "panachés (...) en argent".

1790 DS 8 vermeldt onder nr.3 "*Alaternus angustifolia, foliis lanceolatis profunde serratis glabris*", een cultivar met "zilveragtig-gezoomde bladen" die vermoedelijk hiermee overeenkomt.

Introductiedatum van de cultivar: 1655 (Frankrijk)?

Zie onder 2.2.2.79.

Opmerking: op basis van het door ons gevoerde literatuuronderzoek is het niet mogelijk de smalbladige cultivar cf. 'Argenteovariiegata'⁵⁷⁰ op een consequente manier te onderscheiden van een breedbladige cultivar. Op basis van de gegevens van de plantenlijst van *Hex* kunnen we wel besluiten dat er twee witbonte cultivars van *R. alaternus* op de markt waren.

2.2.2.81 *Rhamnus alaternus* L. cf. 'Maculata' of een geelbonte bladcultivar van *Rhamnus alaternus* L. van een soort van wintergroene wegedoorn

1791: (91) *Rhamnus alaternus fol. ec luteo maculatis* / Alaterne à f pan. en jaune

Natuurlijk areaal van de soort: zie onder 2.2.1.44 en 2.2.1.45.

1768 MP I: 83. Miller vernoemt terloops het bestaan van goudbonte cultivars: "panachés en or".

1778 AV 270 meldt "*Alaterne à feuilles maculées de jaune*".

1790 DS 8 vermeldt onder nr.1 een "gemeene of Phyllicabladige Alatern, met eyronde gekartelde ... geel-gemarmerde bladen" en onder nr.3 een "Smal-bladige Alatern" een cultivar met "goudagtig-gezoomde bladen". Vermoedelijk komt de cultivar van *Hex* dus met de eerste overeen.

1809 WF 100: "*Rhamnus Alaternus fol. ex luteo macul.*", oranjerie.

Introductiedatum van de cultivar: 1655 (Frankrijk)?

Wein vermeldt de cultivar al voor de Franse *Hortus regius Blesensis* in 1655 ten tijde van Abel Brunyer⁵⁷¹. Carolus citeert een goudbonte cultivar uit een Brussels jezuïetenherbarium van 1675 onder de naam "*Phyllyrea fol. aureo*"⁵⁷². Zoals boven

vermeld slaat de naam *Phyllyrea* hier trouwens niet op *Phyllyrea* L., maar wel degelijk op de overigens uitermate vormenrijke *R. alaternus*⁵⁷³. Het oudste herbariumgegeven voor Nederland stamt uit zowat dezelfde periode, 1669-1674/1676, en is afkomstig van Antoni Gaymans⁵⁷⁴. Een duidelijke beschrijving van een goudbonte cultivar in de Nederlanden vinden we ook bij Van der Groen terug. Hij beschrijft in zijn *Nederlandschen hovenier* uit 1687 exemplaren met "vergulde bladeren" die "*des Winters wel in een lochtige Stove staen*". Ze werden naar zijn zeggen kort daarvoor in de Nederlanden ingevoerd⁵⁷⁵. Ook in Engeland was de cultivar rond die tijd bekend geraakt. Zo vermeldt ook Harvey een goudbonte cultivar voor Evelyns onvoltooid gebleven 17de eeuwse manuscript *Elysium Britannicum*⁵⁷⁶. Dit gegeven stemt dan weer overeen met Woudstra die 'gold striped'-exemplaren vanaf 1692 vermeldt voor de tuin van de hertogin van Beaufort in Badminton, maar ze verkeerdelijk plaatst onder *Phyllyrea*⁵⁷⁷. Een interessant gegeven uit 1784, dus iets ouder dan dat van *Hex*, vonden we terug in de archieven van de stad Brussel, namelijk een vermelding van "*alaternus ex aureo variegatus*" in een verkooplijst van plantgoed uit een *jardin anglais* (Laken)⁵⁷⁸.

Bij Bean⁵⁷⁹ is 'Maculata' "*A poor form with leaves irregularly and sparsely blotched with yellow*", wat meteen zou kunnen verklaren waarom hij nu nauwelijks of niet in de handel te vinden is.

2.2.2.82 *Rhamnus alaternus* L. cf. 'Maculata' of een geelbonte bladcultivar van *Rhamnus alaternus* L. van een soort van wintergroene wegedoorn

1791: (98) *Rhamnus alaternus fol. ex luteo maculatis* / Alaterne à f. pan. bla.

Opmerking: vermoedelijk is de Franse benaming hier foutief, wij baseren ons op de wetenschappelijke naam.

Identiek aan 2.2.2.81, of is hier sprake van een tweede goudbonte cultivar⁵⁸⁰?

2.2.2.83 *Ribes nigrum* L. cf. 'Coloratum' of een witbonte bladcultivar van zwarte bes

1791: (83) *Ribes nigrum fol. ex al. var.* / Grosseiller noir ou cassis pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: inheems, in Vlaanderen is zwarte bes globaal genomen een vrij algemene soort, in Wallonië komt de plant verspreid en eerder zeldzaam voor. In Noordwest- tot Oost-Europa en aansluitend West-Azië oorspronkelijk voorkomend.

1768 MP 6: 280 loopt niet hoog op met de gepanacheerde variëteiten van het geslacht *Ribes* "*comme leur panache s'efface, lorsqu'elles deviennent vigoureuses*".

⁵⁷⁰ Krüssmann 1978³, 3, 116 typeert deze cultivar: "Blätter schmaler als beim Typ, breit weisslich gerandet".

⁵⁷¹ Wein 1929b, 100: "Bei A. Brunyer ... finden sich weiterhin erwähnt ... *Alaternus foliis ex luteo variegatis*".

⁵⁷² Carolus 1857, 23 nr. 59.

⁵⁷³ cf. Miller 1786, 1, 82 die stelt: "*communément appelée, par les Jardiniers de pépinière, Phyllirea*".

⁵⁷⁴ Sosef et al. 1987, 88: "*Phyllirea fol. aureus*" (sic).

⁵⁷⁵ Van der Groen 1687, 6; vgl. Mottet & Hamm 1958³, 125: "*Espèce sensible aux grands froids*".

⁵⁷⁶ Harvey 1998, 237; cf. Ingram (ed.) 2001, 383.

⁵⁷⁷ Woudstra 2006, 76.

⁵⁷⁸ Stadsarchief Brussel 1784, Archives diverses n° 69. Met dank aan Roger Deneef voor het doorspeulen van dit gegeven.

⁵⁷⁹ Bean 1976³, 525.

⁵⁸⁰ Er bestonden zeker twee verschillende goudbonte cultivars: vgl. Society of Gardeners 1730, 5 nr. 2 en 4 waarvan één (een smalbladige variëteit) van Engelse oorsprong is; zie o.m. ook Duhamel du Monceau 1755, 1, 38 nr. 8. Een eind in de 19de eeuw treft men nog de diverse cultivars aan: Delathauwer 1849, 4, 33.

1790 DS 160 nr.3.

1809 WF 102 vermeldt "*Ribes Nigrum fol. varieg.*" zonder precisering van de bladkleur. Volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1790 (België)?

De zwarte bes wordt al sinds de 16de eeuw in Vlaanderen in tuinen gekweekt⁵⁸¹.

Wanneer de witbonte cultivar precies ontstond is niet duidelijk. Wein verwijst naar het bestaan van bontbladige cultivars in Engeland in de 1ste helft van de 18de eeuw: "*Curran, the Black, with Striped Leaves*" (1727) en "*Ribes, fructu nigro, folio variegato*" (1730)⁵⁸². Op basis van die informatie is het niet mogelijk onderscheid te maken tussen witbonte en geelbonte cultivars.

2.2.2.84 *Ribes nigrum* L. cf. 'Marmoratum', syn. *Ribes nigrum* L. 'Reticulatum' of een geelbonte bladcultivar van zwarte bes

1791: (63) *Ribes nigrum fol. ex luteo var.* / Groseiller à fruits noirs ou cassis à f. pan. en jau.

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.2.83.

1768 MP 6: 280 loopt niet hoog op met de gepanacheerde variëteiten van het geslacht *Ribes* "*comme leur panache s'efface, lorsqu'elles deviennent vigoureuses*".

1809 WF 102 vermeldt "*Ribes Nigrum fol. varieg.*" zonder precisering van de bladkleur. Volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België)?

Vgl. 2.2.2.83.

Wanneer de geelbonte cultivar precies ontstond is niet duidelijk. Wein verwijst naar het bestaan van bontbladige cultivars in Engeland in de eerste helft van de 18de eeuw: "*Curran, the Black, with Striped Leaves*" (1727) en "*Ribes, fructu nigro, folio variegato*" (1730)⁵⁸³. Op basis van die informatie is het niet mogelijk onderscheid te maken tussen witbonte en geelbonte cultivars. Boom geeft als introductiedatum voor de cultivar 'Reticulatum' 1894 (Engeland) op⁵⁸⁴. De cultivar van Hex werd dus ruim een eeuw vroeger geïntroduceerd!

2.2.2.85 *Ribes rubrum* L. s.l. 'Variegatum', of een cultuurvariëteit van aalbes met witbont blad

1791: (57) *Ribes rubrum fol. ex al. eleg. var.* / Groseiller à fruit rouge très bien pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: inheems, zeer algemene soort in Vlaanderen, zeldzamer in Wallonië. Het oorspronkelijke natuurlijke verspreidingsareaal zou zich tot een deel van West-Europa beperken: België, Noord-Frankrijk en delen van Engeland, Nederland en het westen van Duitsland.

1768 MP 6: 280 loopt niet hoog op met de gepanacheerde variëteiten van het geslacht *Ribes* "*comme leur panache s'efface, lorsqu'elles deviennent vigoureuses*".

1790 DS 159-160 nr.1.

1809 WF 102 vermeldt "*Ribes Rubrum fol. varieg.*" zonder precisering van de bladkleur. Volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1730 (Engeland).

De vroegste schriftelijke bronnen die van de teelt van aalbesen gewag maken, dateren uit de 15de eeuw. Louys de Gourry, de kastelein van het prinselijk Hof te Walle in Gent, liet in 1457 de tuin van het domein met een haag van onder meer aalbessenstruiken omheinen. Dit gebeurde in het vooruitzicht van een bezoek van hertogin Isabella van Portugal, de derde echtgenote van Filips de Goede, aan de stad Gent⁵⁸⁵. Dit gegeven sluit naadloos aan bij het feit dat de soort rond die tijd in miniaturen van Gentse kunstenaars opduikt⁵⁸⁶. De Duitse botanicus Weber vermoedt dat aalbes voor het eerst in België werd gekweekt⁵⁸⁷.

Het oudste gegeven over een witbonte bladvariëteit van aalbes komt uit de catalogus van de Londense *Society of Gardeners* uit 1730: "*Ribes vulgaris folio ex albo variegatis. The Silver-Strip'd Currant Tree*"⁵⁸⁸. Achteraf duikt de cultivar slechts sporadisch op. Knoop beschrijft bonte bladvariëteiten "*welke alleen uit Liefhebbery gekweekt worden*" in zijn *Fructologia*⁵⁸⁹. Nog in de 19de eeuw vermeldt Wesmael over de cultivar: "*Cette plante fait assez bon effet dans les massifs associés à des espèces à feuilles sombre ...*"⁵⁹⁰. De cultivar is momenteel nog nauwelijks op de markt.

2.2.2.86 *Rosmarinus officinalis* L. cf. 'Argenteovariegatus' of een cultivar van rozemarijn met witbont blad

1791: (46) *Rosmarinus fol. ex al. var.* / Romarin à f. pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: mediterraan.

1768 MP 6: 318 beschrijft een cultivar "*que les Jardiniers appellent Romarin à feuilles argentées, & qui est fort rare aujourd'hui dans les jardins anglais; parce que l'hiver rigoureux de 1740, a détruit presque toutes ces plantes*".

1809 WF 109: "*Rosmarinus Officinalis fol. ex albo varieg.*", oranjerie.

Introductiedatum van de cultivar: 1656 (Engeland).

Voor informatie over de introductiedatum van de soort verwijzen we naar 2.2.1.48.

De cultivar met witbont blad duikt voor het eerst vrijwel gelijktijdig op in twee Engelse bronnen. De eerste dateert uit 1656 en komt uit de *Musaeum Tradescantianum or a collection of rarities preserved at South-Lambeth neer London*, meer bepaald deel XV of de *Catalogus Plantarum in Horto Johannis Tradescanti, nascentium*⁵⁹¹. Dit is een publicatie van de hand

⁵⁸¹ De l'Obel 1581, 2, 235 noemt leper en de omgevende regio.

⁵⁸² Wein 1929b, 106 en 107, respectievelijk genoemd bij Furber (1727) en de Society of Gardeners 1730, 64 nr. 4.

⁵⁸³ Ibid.

⁵⁸⁴ Boom 1972⁸, 209.

⁵⁸⁵ Lievois 2000, 121. Een vergelijkbaar gegeven

vinden we bij Dodoens 1554, 739: "*Die roode Aelbesien worden in veel hoven geplamt / ende daer af worden tuynkens ghevlochten die neffens den weggen ende aen die canten van den hoven ghesedt worden.*"

⁵⁸⁶ Weber 1995, 59: "*Erstmals wurde sie anscheinend gegen Ende des 15. Jahrhunderts auf zwei Gemälden der Genter Miniaturschule abgebildet.*" Gewoonlijk heeft men het in Vlaanderen over de

Brugs-Gentse miniatuurschool.

⁵⁸⁷ Ibid.

⁵⁸⁸ Society of Gardeners 1730, 64 nr. 2; vgl. Wein 1929b, 107.

⁵⁸⁹ Knoop 1763a, 64 § 2.

⁵⁹⁰ Wesmael 1864a, 231.

⁵⁹¹ Jarvis 1979, 242.

van John Tradescant jr., die samen met zijn vader tot de meest vooraanstaande Engelse tuiniers van de 17de eeuw behoorde. John Tradescant jr. was hortulanus in Oxford en het is dan ook geen toeval dat de tweede bron wordt gevormd door de *Catalogus horti botanici Oxoniensis* van Philip Stephens (1620-1679) & William Browne (1628?-1678) uit 1658⁵⁹². In Frankrijk dateert het oudste gegeven, afkomstig van de Parijse *Hortus Regius*, uit 1665. In zijn *Nederlandschen hovenier* van 1687 verwijst Van der Groen naar een cultivar van rozemarijn die uit Engeland kwam en “*versilverde bladeren*” had. Maar de planten sloegen in Nederland niet aan⁵⁹³. Woudstra bevestigt het voorkomen van een zilverkleurige bontbladige cultivar voor Groot-Brittannië met gegevens uit de tuin van de hertogin van Beaufort in Badminton vanaf 1692⁵⁹⁴.

2.2.2.87 *Rosmarinus officinalis* L. cf. ‘Aureovariegatus’ of een cultivar van rozemarijn met geelbont blad

1791: (70) *Rosmarinus*, fol. ex luteo var. / Romarin à f. pan. en jaune

Natuurlijk areaal van de soort: mediterraan.

1768 MP 6: 318-319 beschrijft een cultivar “à feuilles panachées en jaune, à laquelle les Jardiniers ont coutume de donner le nom de Romarin doré: cette espèce est assez dure pour résister au froid de nos hivers ordinaires, pourvu qu’elle soit placée dans un terrain sec.”

1778 AV 279 noemt: “*Rosmarin*, panaché de jaune” of een cultivar met geelbont blad ‘*Variegatus*’.

1809 WF 109: “*Rosmarinus Officinalis* fol. ex luteo varieg.”, oranjerie.

Introductiedatum van de cultivar: 1629 (Engeland).

Voor informatie over de introductiedatum van de soort verwijzen we naar 2.2.1.48.

De cultivar met goudbont blad is iets ouder dan die met witbont blad. In *Paradisi in Sole*, *Paradisus terrestres*⁵⁹⁵ en in het *Theatrum botanicum* van Parkinson uit 1640 wordt hij al vermeld⁵⁹⁶. Korte tijd later komt de cultivar ook in Nederland voor: in Leiden (1641), in Amsterdam (1646), in Utrecht (1650)⁵⁹⁷. Ook John Tradescant jr. had de goudbonte cultivar in zijn Londense tuin staan in 1656⁵⁹⁸. Woudstra bevestigt nog eens het voorkomen van een goudkleurige bontbladige cultivar voor Groot-Brittannië met gegevens uit de tuin van de hertogin van Beaufort in Badminton vanaf 1692⁵⁹⁹. In de 19de eeuw waren de goudbonte bladcultivars nog altijd populair; hiervan getuigen onder meer het *Groot Warmoeziers Handboek* en *Le bon Jardinier*⁶⁰⁰. De auteurs ervan beschouwen de cultivar in tegenstelling tot Miller als een sterk vorstgevoelige oranjerieplant.

2.2.2.88 *Ruta graveolens* L. cf. ‘Variegata’ of een cultivar met witbonte bladeren van wijnruit

1791: (58) *Ruta graveolens* fol. ex var. / Rue en arbre pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: Balkanschiereiland en de Krim, mogelijk ook elders binnen de mediterrane regio.

1790 DS 178 vermeldt een cultivar met “*wit-bonte bladen*”.

1809 WF 110 vermeldt “*Ruta Graveolens* fol. varieg.” zonder precisering van de bladkleur. Volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1720 (Nederland).

Voor informatie over de introductiedatum van de soort verwijzen we naar 2.2.1.50.

De oudste verwijzing voor de witbonte cultivar gaat terug op de *Index alter plantarum, quae in horto academico Lugduno Batava aluntur* van Boerhaave uit 1720 (Leidse *hortus*)⁶⁰¹.

2.2.2.89 *Salix caprea* L. cf. ‘Variegata’ of een cultuurvariëteit van boswilg met witbont blad?

1791: (56) *Salix* fol. ex al. eleg. var. / Saul à f. très bie pan. en bla.

Opmerking: door het ontbreken van een soortnaam is de toeschrijving onzeker.

Natuurlijk areaal van de soort: inheems, algemeen verspreid in België en uiterst algemene soort in Vlaanderen. Boswilg komt voor in de koude en gematigde klimaatzones van Europa en Azië.

1768 MP 6: 391 beschrijft als enige gepanacheerde cultivar de witbonte variëteit van boswilg.

1778 AV 277.

1790 DS 186 nr.28 geeft ook alleen van deze wilgensoort een witbonte cultivar op.

1809 WF 110. Wiegiers geeft buiten “*Salix Capra* (sic) fol. varieg.” nog twee andere qua bladkleur niet gepreciseerde cultivars op: “*Salix Pentandria* (sic) fol. varieg.” en “*Salix Purpurea* fol. varieg.”

Introductiedatum van de cultivar: 1730 (Engeland).

Volgens Rehder is de cultivar met witbont blad nog maar bekend vanaf 1770⁶⁰². Maar Knoop heeft het in 1763 al over een cultivar die “zo mooi wit-bonte Blaaden heeft, en die daerom van den Liefhebbers van bondblaadige Gewassen gecultiveert wordt”⁶⁰³. Toch komt het oudste gegeven weer uit Engeland, van de Londense *Society of Gardeners* die in 1730 “*The Strip’d Sallow*” citeert⁶⁰⁴.

Noot: een andere bontbladige cultivar die volgens Boom al in de 18de eeuw aangeplant werd, is een bonte bladvariëteit van grauwe wilg of *S. cinerea* ‘*Variegata*’ waarvan de bladeren echter witte

592 Wein 1929b, 100.

593 Van der Groen 1687, 7: “*Ick hebber gesien met versilverde bladeren, die uit Engelandt quamen, maer willen hier te landt niet voort.*”

594 Woudstra 2006, 76.

595 Parkinson 1629, 425-426 noemt *Rosmarinum striatum, sive aureum*.

596 Wein 1929b, 100.

597 *Ibid.*; cf. <http://www.dehortus.nl/snippendaalcatalogus.asp>, op 2.10.2007, vgl. Snippendaal 1646: *Rosmarinus anglicus s. aureus*.

598 Jarvis 1979, 242. Deze auteur verwijst ook naar een *Rosmarinus auratus* die al in 1634 groeide in de tuin (South Lambeth) van John Tradescant sr. en mogelijk identiek was aan de goudbonte cultivar.

599 Woudstra 2006, 76.

600 Uilken s.d.³, 845; Anon. 1847, 548.

601 Boerhaave 1720, 1, 260 noemt *Ruta; hortensis; minor; tenuifolia; foliis variegatis argenteis*; vgl. *Society of Gardeners* 1730, 70 nr. 4; Wein 1929b, 104.

602 1974³, 100.

603 Knoop 1763b, 35 nr. 7.

604 *Society of Gardeners* 1730, 71 nr. 9.

en gele vlekken dragen⁶⁰⁵. Dit gegeven vonden we uitsluitend bij deze auteur terug; de cultivar zou al vanaf 1772 in Duitsland voorkomen.

2.2.2.90 *Salvia officinalis* L. cf. ‘Icterina’ of een geel gepanacheerde vorm van *Salvia officinalis* L. of echte salie

1791: (8) *Salvia fol. ex Luteo varieg.* / Saugé à feuilles panachées en jaune

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Europa.

1768 MP 6: 398 beschrijft diverse gepanacheerde cultivars. 1790 DS 188 nr.1 heeft het over een cultuurvariëteit met “geelgerande bladen”.

1803 RF I nr.17: 22 vermeldt dat er cultivars “souvent panachée de différentes couleurs” bestaan.

1809 WF III: “*Salvia Officinalis fol. eleg. varieg.*”, volle grond. Opnieuw is de bladkleur van de bontbladige cultivar door Wiegers niet gepreciseerd.

Introductiedatum van de cultivar: 1576 (België)?

Echte salie werd al gekweekt tijdens de Karolingische periode. Hiervan getuigen de *Brevium exempla ad res ecclesiasticas et fiscales describandas* (812)⁶⁰⁶, de kloostertuin van Sankt Gallen en de *Hortulus*⁶⁰⁷ van Walafried Strabo (ca. 840).

In 1576 groeit er al volgens De l’Obel een cultivar in de tuinen van de Nederlanden: “*Luteolis foliis in Belgarum hortis variat*”⁶⁰⁸. Zou dit de geelbonte cultivar van vandaag kunnen zijn? Feit is dat er in Frankrijk vanaf 1623 (mogelijk zelfs nog 20 jaar eerder) door de Parijse hovenier Jean Robin een cultivar *S. lutea maculata* werd gekweekt⁶⁰⁹. Is dit dezelfde cultivar die bij Munting in 1696 “*Lutea variegata*” wordt genoemd⁶¹⁰? In 17de-eeuwse herbaria zoals dat van Hermans (1652-1653; Brussel)⁶¹¹ en in een jezuïetenherbarium (1666; Brussel)⁶¹² worden ook al variëteiten met gele bladvormen opgegeven. Boom geeft voor de huidige cultivar ‘Icterina’ als vroegste kweekdatum 1770 (Engeland) op⁶¹³. Woudstra vermeldt echter het gebruik van een cultivar die hij als *S. officinalis* ‘Icterina’ bestempelt voor enkele Britse tuinen ca. 1700 (Badminton, *Hampton Court*)⁶¹⁴.

2.2.2.91 *Salvia officinalis* L. cf. ‘Tricolor’ of een driekleurige (groen, witachtig en rose) bonte cultivar van echte salie

1791: (28) *Salvia officinalis tricolor* / Sauche d’Angleterre pan. en trois couleurs

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Europa.

1790 DS 189 nr.1 vermeldt een cultuurvariëteit met “*bladen purperrood, wit en groen*”.

Introductiedatum van de cultivar: 1629 (Engeland).

Voor informatie over de introductiedatum van de soort verwijzen we naar 2.2.2.90.

John Parkinson (1567-1650) noemt als eerste deze cultivar onder de misleidende naam “*Salvia variegata*”. Hij beschrijft hem ‘eindeloos kleurrijk’: “*for upon one branch you shall have the leaves severally marked one from another, as the one half of the leave white, and the other half green, with red shadowed over them both, or more white then green, with some red in it, either parted or shadowed, or dasht here and there, or more green then white, and red therein, eyther in the middle or end of the leafe, or more or lesse parted or striped with white and red in the green, or ...*”⁶¹⁵. Van de driekleurige cultivar vinden we vanaf de 17de eeuw sporen terug in Belgische herbaria zoals dat van Wijnhouts (1633; Dillegem)⁶¹⁶, Hermans (1652; Brussel)⁶¹⁷ en in een jezuïetenherbarium (1666; Brussel)⁶¹⁸ onder de naam “*Salvia tricolor*”. Boom vermeldt dan weer voor de cv. ‘Tricolor’ als vroegste kweekdatum 1896 (Frankrijk), wat dus wel rijkelijk laat gedateerd is⁶¹⁹.

2.2.2.92 *Sambucus nigra* L. cf. ofwel ‘Albopunctata’ ofwel ‘Albovariegata’ of gewone vlier met witbont blad

1791: (50) *Sambucus nigra fol. al. var.* / Sureau à f. pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: inheems en uiterst algemeen voorkomend. Hoofdzakelijk een soort met een Europese verspreiding (noordelijk tot het zuiden van Scandinavië). Ook voorkomend in Noord-Afrika en Klein-Azië. Elders geïntroduceerd.

1768 MP 6: 404 heeft het eerder vaag over een bonte bladvariëteit.

1178 AV 280.

1790 DS 190 nr.1 “*wit-bonte bladen*”.

1803 RF I: nr.161, 248-249 voegt aan de soortbeschrijving toe: “*on le cultive dans les jardins, à feuilles panachées*”.

1809 WF III: “*Sambucus Nigra fol. varieg.*”, volle grond. Weer is de bladkleur van de bontbladige cultivar door Wiegers niet gepreciseerd.

Introductiedatum van de cultivar: 1683 of 1697 (Groot-Brittannië).

Al sinds de oudheid wordt gewone vlier medicinaal gebruikt. Men plantte hem vaak aan in de omgeving van boerderijen en woningen.

Al in 1683 wordt er in de *Hortus Medicus Edinburgensis* een vliersoort met witbont blad gekweekt: *Sambucus humilior frutescens, foliis eleganter variegatis*⁶²⁰. Omdat deze meertermige naam het woord *humilior* (d.i. lager, kleiner) omvat, zou dit kunnen slaan op de huidige, eerder traag groeiende cultivar ‘Albopunctata’⁶²¹. Enkele auteurs vermelden 1770 als vroegste kweekdatum van nog een andere cultivar met witbonte bladeren: ‘Albovariegata’⁶²². Beide cultivars zouden ontstaan zijn in Engeland.

605 Boom 1972⁸, 145.

606 van Haaster 1997, 60-61.

607 Hunink 2004, 12-15.

608 De l’Obel 1576, 299; De l’Obel 1581, 1, 656.

609 Wein 1929b, 99.

610 Munting 1696, 3, 858.

611 De Wildeman 1950, 520.

612 Carolus 1857, 20 nr. 248.

613 Boom 1975³, 261.

614 Woudstra 2006, 77.

615 Parkinson 1629, 446.

616 De Wildeman 1950, 520.

617 Wein 1929b, 99.

618 Carolus 1857, 20 nr. 249.

619 Boom 1975³, 261.

620 Vgl. Boerhaave 1720, 2, 223; Duhamel du Monceau 1755, 2, 254 nr. 4; Robertson 2001, 149.

621 Krüssmann 1978³, 3, 320 geeft 1740 als oudste gegeven.

622 Boom 1972⁸, 397; Krüssmann 1978³, *ibid.*

Woudstra beschrijft de laatste cultivar al voor het Engelse landgoed Badminton vanaf 1697⁶²³.

2.2.2.93 *Sambucus nigra* L. cf. 'Luteovariegata' of gewone vlier met geelbont blad

1791: (37) *Sambucus nigra*, fol. luteo var. / Sureau à f. pan. en jaune

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.2.92.

1768 MP 6: 404 heeft het eerder vaag over een bonte bladvariëteit.

1178 AV 280.

1790 DS 190 nr.1 "geel-bonte bladen".

1803 RF I: nr.161, 248-249 voegt aan de soortbeschrijving toe: "on le cultive dans les jardins, à feuilles panachées".

1809 WF 101: zie 2.2.2.92.

Introductiedatum van de cultivar: 1699 (Engeland).

Zie ook onder 2.2.2.92.

De cultivar met geelbonte bladeren wordt door Knoop in 1763 al vermeld in zijn *Dendrologia of Beschryving der Plantagiegewassen*⁶²⁴. Boom vermeldt als oudst bekende kweekdatum 1755 (Frankrijk) en beroept zich hiervoor waarschijnlijk op Duhamel du Monceau⁶²⁵. Du Monceau verwijst op zijn beurt naar de catalogus van de Londense *Society of Gardeners*⁶²⁶. Maar opnieuw Woudstra beschrijft ook deze cultivar al voor het Engelse landgoed van Mary Somerset in Badminton vanaf 1699⁶²⁷.

2.2.2.94 *Solanum dulcamara* L. cv. of een geelbonte bladcultivar van bitterzoet

1791: (79) *Solanum Duhamara*, fol. ex luteo var. / Morette à f. pan. en jaune

Natuurlijk areaal van de soort: inheems, algemeen in België (met uitzondering van de Ardennen) en Vlaanderen. Het verspreidingsareaal komt grosso modo overeen met de gematigde streken van Europa en West-Azië. In Noord-Amerika is bitterzoet op tal van plaatsen ingeburgerd.

1768 MP 7: 119 beschrijft een gepanacheerde cultivar zonder er de bladkleur bij te vermelden.

1790 DS 193 noemt onder meer een cultivar met "geel-bonte bladen".

1809 WF 115: "*Solanum Dulcamara* fol. ex luteo eleg. varieg.", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1697 (Engeland).

Woudstra vermeldt een geelbonte bladvariëteit voor het landgoed van de hertogin van Beaufort in Badminton vanaf 1697⁶²⁸.

2.2.2.95 *Solanum dulcamara* L. cf. 'Variegatum' of een cultivar met witbont blad van bitterzoet

1791: (60) *Solanum duhamara* fol. ex al. var. / Morette à f. pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.2.94.

1768 MP 7: 119 beschrijft een gepanacheerde cultivar zonder er de bladkleur bij te vermelden.

1790 DS 193 noemt onder meer een cultivar met "wit-bonte bladen".

1809 WF 115: "*Solanum Dulcamara* fol. ex albo eleg. varieg.", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1655 (Frankrijk).

Het oudste gegeven over de cultivar vinden we terug in de Franse *Hortus regius Blesensis* ten tijde van Abel Brunyer in 1655⁶²⁹. Op het landgoed van de hertogin van Beaufort in Badminton duikt ook deze cultivar op, maar dan vanaf 1692⁶³⁰. De Londense *Society of Gardeners* propageert bitterzoet voor gebruik op schaduwrijke muren of gebouwen waar andere planten moeilijk aanslaan⁶³¹. Ook Knoop beschrijft in 1763 de cultivar met "wit-bonte bladen, welkers bladen doorgaans wat gehakkelt of gesnippelt zyn"⁶³². Maar hij stelt dan weer dat men de soort slechts weinig in tuinen gebruikt.

2.2.2.96 *Solanum marginatum* L. f., syn. *Solanum abyssinicum* Jacq. ex Vitm.

1791: (87) *Solanum abissum* / *Solanum d'abissinie*

Natuurlijk areaal van de soort: Ethiopië. De soort is op tal van plaatsen in de wereld ingeburgerd, onder meer op de Canarische eilanden (Gran Canaria, Tenerife).

1809 WF 115: "*Solanum Marginatum*", oranje.

Introductiedatum van de soort: 1775 (Engeland).

De bladeren zijn grijsviltig behaard en witgerand. Waarschijnlijk is de soort pas in het laatste kwart van de 18de eeuw in Europa geïntroduceerd. Het oudste door ons gekende gegeven komt uit de *Hortus Kewensis*. In 1775 zou deze nachtschade ingevoerd zijn in Engeland door de Schotse ontdekkingsreiziger James Bruce (1730-1794)⁶³³. De plant werd pas enige tijd later door Carolus Linnaeus jr. beschreven in 1781. Er is uit ongeveer dezelfde periode nog een andere Belgische waarneming bekend, namelijk in een verkooplijst van een aantal struiken, exotische planten en bloemen uit het domein *Schoonenberg* (Laken) uit 1803. Hierin komen twee exemplaren, van 3 voet hoog, van *S. marginatum* voor⁶³⁴. De plant is bekend als oranjeplant.

623 Woudstra 2006, 77.

624 Knoop 1763b, 80, §3.

625 Boom 1972⁸, 397: deze verwijzing slaat ongetwijfeld op Duhamel du Monceau 1755, 2, 254 nr. 6.

626 Society of Gardeners 1730, 72 nr. 6; vgl. Wein 1929b, 108.

627 Woudstra 2006, 77.

628 *Ibid.*

629 Wein 1929b, 100: *S. scandens foliis ex albis variegatis*.

630 Woudstra 2006, 77 vermeldt vanaf 1700 ook Hampton Court.

631 Society of Gardeners 1730, 74: "These plants are often planted to cover shady Walls or other Buildings,

where few other Things will thrive ...".

632 Knoop 1763b, 9-10 §2.

633 Aiton & Aiton 1810³, 1, 403.

634 Van Ypersele de Strihou 1991, 227.

2.2.2.97 *Syringa vulgaris* L. cv. of gewone sering met geel-bonte bladeren (en vermoedelijk witte bloemen)

1791: (64) *Syringa vulgaris* fol. eleg. ex luteo var. / Lilas avec de feuilles très bien pan. en jaune

Natuurlijk areaal van de soort: Zuidoost-Europa.

1768 MP 7: 218 besteedt weinig aandacht aan de bontbladige cultivars “que quelques personnes recherchent”.

1778 AV 276.

1790 DS 202 nr.1: cultuurvariëteit met “geel-bonte bladen”.

1809 WF 119: “*Syringa Vulgaris folio ex luteo varieg.*”, volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1730 (Engeland).

Ergens in de tweede helft van de 16de eeuw geraakte de gewone sering bij ons bekend, vermoedelijk via tussenkomst van De Busbecq, die in de periode 1554-1562 keizerlijke gezant was in Istanbul. Het verhaal is echter zeer ingewikkeld⁶³⁵. In 1581 getuigt De l’Obel dat de soort bij ons vaak in tuinen werd gekweekt omwille van de lieflijke geur van de bloemen⁶³⁶. Volgens Boom werd *S. vulgaris* al in 1554 in Italië gekweekt⁶³⁷. Maar de Fransman Pierre Belon beschreef de soort voor het eerst al een jaar eerder in *Les Observations de Plusieurs Singularités* uit 1553 (zij het als altijdgroene soort!) na zijn reis door onder meer Istanbul in 1546-1549⁶³⁸. Het is echter niet bekend of hij van de plant zaden meebracht. Wel is het een feit dat De Busbecq na zijn terugkeer uit Istanbul een tekening van een twijg met bloemen en vruchten meebracht, vermoedelijk in Istanbul gemaakt. Maar over door hem meegebrachte zaden bestaat er twijfel. De Italiaan Pier Andrea Matthioli gaf als eerste De Busbecqs tekening weer in zijn *Commentarii* uit 1565⁶³⁹. De soort werd door zijn eigentijdse collega’s dan ook *Lilac Matthioli* genoemd. Maar eigenlijk bestaan er nog drie andere vroege tekeningen van de soort waarvan er twee mogelijk gebaseerd zijn op planten die in Italië zelf gekweekt zijn, mogelijk zelfs voor 1565. Drie Italiaanse botanisten van naam en faam worden er mee in verband gebracht: Pietro Antonioni Michiel, Giacomo Antonio Cortuso en Ulysse Aldrovandi (1522-1605)⁶⁴⁰. Wanneer de eerste gewone sering de tuinen van Italië precies bereikte, is dus niet met zekerheid vast te stellen.

De oudste gegevens over de cultuurvariëteit met geelbonte bladeren gaan terug op de catalogus van de Londense *Society of Gardeners* uit 1730⁶⁴¹. Ook Knoop heeft het in zijn *Dendrologia* over “*Veranderingen*” met geelbonte bladeren⁶⁴².

⁶³⁵ Volgens Cambornac 2003, 84 zou *S. vulgaris* al door de Arabieren in de 10de eeuw in Spanje zijn geïntroduceerd: deze auteur geeft echter geen bronvermelding.

⁶³⁶ De l’Obel 1581, 2, 119-120 schrijft “*Dese plante is nu ter tijt wel bekent / met de welcke veel hoven van Nederlant verciert zijn.*”

⁶³⁷ Boom 1972⁸, 391; vgl. Goeze 1916, 133.

⁶³⁸ Vgl. het door Clusius in het Latijn vertaalde werk van Bel(l)on 1589a, 3, 486 die schrijft: “*Alunt etiam fruticem hederæ foliis, perpetuò virentem, floribus violaceis...*” (onze onderlijning). Vgl. Clusius 1576, 1, 126 die er geen twijfel over laat bestaan dat het wel degelijk om gewone sering gaat. Krausch 2007, 453 verklaart de vergissing

van Belon als volgt: “*Es ist aber durchaus möglich, daß Belon die etwas derben, im Herbst lange grün am Baum bleibenden Blätter des Flieders irrthümlich als immergrün angesprochen hat.*”

⁶³⁹ Lack 2000, 122; vgl. ook Pavord 2005, 247 en Krausch 2007, *ibid.* Voor meer achtergrond over de figuur van De Busbecq, zie Sarton 1942, 557-575.

⁶⁴⁰ Lack 2000, 120-124; Krausch 2007, 453-454.

⁶⁴¹ *Society of Gardeners* 1730, 45 nr. 4; vgl. Wein 1929b, 108. Mogelijk bestaat er nog een ouder gegeven van Furber uit 1727: zie hiervoor Wein 1929b, 106 die “*Lilac, the white with striped Leaves*” citeert. Maar uit Furbers gegeven kan men niet opmaken over welke bontbladige cultivar het gaat.

⁶⁴² Knoop 1763b, 75 §3.

2.2.2.98 *Syringa vulgaris* L. ‘Variegata’ of gewone sering met witbont blad (en vermoedelijk witte bloemen)

1791: (39) *Syringa vulgaris*, fol. ex albo var. / Lilas à feu. pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.2.97.

1768 MP 7: 218 besteedt weinig aandacht aan de bontbladige cultivars “que quelques personnes recherchent”.

1778 AV 276.

1790 DS 202 nr.1: cultuurvariëteit met “wit-bonte bladen”.

1809 WF 119: “*Syringa Vulgaris folio ex albo varieg.*”, volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1730 (Engeland).

Voor de soort: zie 2.2.2.97.

De oudste gegevens over de cultuurvariëteit met witbonte bladeren gaan eveneens terug op de catalogus van de Londense *Society of Gardeners* uit 1730⁶⁴³. En ook over deze cultivar heeft Knoop het in zijn *Dendrologia* als “*Veranderingen*” met witbonte bladeren⁶⁴⁴.

2.2.2.99 *Thymus serpyllum* L. cf. ‘Variegatus’ of een wit gepanacheerde vorm van kleine tijm⁶⁴⁵

1791: (7) *Thimus serpoillum vulgare*, folio ex albo varieg. / Thim commun à feuilles panachées en blanc

Natuurlijk areaal van de soort: inheems in Vlaanderen, maar nu sterk achteruitgaand en uiterst zeldzaam voorkomend, bijna uitsluitend beperkt tot de Kempen. Het is zeer de vraag of de soort elders in België voorkomt (verwarring met *T. praecox* of kruiptijm?). Kleine tijm komt verder voor in de gematigde streken van de noordelijke helft van Europa; Vlaanderen ligt aan de zuidrand van het areaal.

1790 DS 207 nr.2 beschrijft een cultivar met witbonte bladen.

Introductiedatum van de cultivar: 1677 (Duitsland).

Al sinds de Grieks-Romeinse oudheid worden diverse soorten tijm als medicinale plant en als keukenkruid gekweekt. Dat ze ook al sinds de 16de eeuw bij ons in tuinen worden gekweekt staat vast; zo vermeldt onder meer Dodoens in 1554 diverse tijmsorten⁶⁴⁶. Er werd echter in Dodoens’ tijd nog heel wat gedroogde tijm uit de mediterrane regio ingevoerd. Het genus *Thymus* vormt echter een bijzonder ingewikkeld taxonomisch klun, waarbij alleen een zorgvuldige determinatie uitsluitel kan geven over de exacte naamgeving van de soorten. Zonder

⁶⁴³ *Society of Gardeners* 1730, 45 nr. 5; vgl. noot 634.

⁶⁴⁴ Knoop 1763b, 75 §3.

⁶⁴⁵ Een vroegere prelinneaanse naam voor *T. serpyllum* is *Serpillum vulgare minus*: vgl. Marhold & Martonfi 1998, 274. Door afwezigheid van herbariummateriaal uit *Hex* is het echter onmogelijk de plant correct toe te wijzen aan een bepaalde tijmsort!

⁶⁴⁶ Dodoens 1554, 263-267. Vooral de soort die Dodoens *Quendel* of *Onser vrouwen bedstroom* (*Clinopodium*) noemt, is mogelijk *T. serpyllum*; vgl. Dodoens 1583, 276 bij *Serpyllum vulgare*.

herbariummateriaal is het onmogelijk de historisch beschreven tijmsorten ondubbelzinnig op naam te brengen.

Witbonte bladvariëteiten van kleine tijm komen al voor sinds het laatste kwart van de 17de eeuw, zo onder meer in de botanische tuin van Moritz Hoffmann (1621-1698) in het Duitse Altdorf in 1677⁶⁴⁷. Enkele jaren later groeien er ook witbonte cultivars in Groot-Brittannië (1683: *Hortus medicus Edinburgensis*) en Nederland (1687: *Leidse hortus*)⁶⁴⁸. Woudstra ten slotte vermeldt het gebruik van witbonte bladvariëteiten van *T. serpyllum* voor het prestigieuze landgoed van de hertogin van Beaufort in Badminton vanaf 1692⁶⁴⁹.

2.2.2.100 *Thymus vulgaris* L. cf. 'Argentus' of een wit gepanacheerde vorm van echte tijm⁶⁵⁰

1791: (13) *Thymus tenui fol. ex albo eleg. varieg.* / Thim à feuilles très minces pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: mediterraan gebied.

1768 MP 7: 327-328 en 330 beschrijft meerdere gepanacheerde cultivars onder *T. vulgaris* en *T. glaber*. Beide soorten van Miller worden nu tot *T. vulgaris* gerekend⁶⁵¹. De gepanacheerde cultivar onder *T. glaber* draagt onze voorkeur weg. 1790 DS 206 nr.1 beschrijft een cultivar met witbonte bladen.

1809 WF 120 vermeldt "*Thymus Vulgaris fol. varieg.*" zonder precisering van de bladkleur. Volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1665? (Frankrijk), 1692 (Engeland).

Voor de problematiek over het taxonomische kluwen in verband met *Thymus* verwijzen we naar 2.2.2.99.

De oudste, zij het zeer dubieuze opgave van een witbonte bladvariëteit van echte tijm vinden we terug in 1665 in de *Hortus regius parisiensis* ten tijde van Denis Joncquet onder de naam *T. variegato folio*. Wat deze opgave echter zeer verdacht maakt is dat Boerhaave in 1720 als synoniem *Thymus; vulgaris; folio tenuiore, candido & graveolente* vermeldt. Bij hem is dus geen sprake meer van een witbonte bladvariëteit⁶⁵². Vanaf 1692 echter duikt een witbonte bladvariëteit van echte tijm op in de tuin van de hertogin van Beaufort in Badminton, zodat mogelijk ook deze witbonte bladvariëteit uit Groot-Brittannië afkomstig is⁶⁵³.

2.2.2.101 *Ulmus minor* Mill. cf. 'Variegata', syn. *Ulmus carpinifolia* Gled. of een witbonte bladcultivar van gladde iep⁶⁵⁴

1791: (67) *Ulmus, folio ex albo et viridi varieg.* / Orme maigre à fan. en bla. et verd.

Natuurlijk areaal van de soort: inheems, in Vlaanderen zeer algemeen voorkomend, in Wallonië in de Ardennen zeer zeldzaam, elders meer algemeen. Gladde iep is een soort die in Europa (uitgezonderd het uiterste noorden), West-Azië en Noord-Afrika voorkomt.

1768 MP 8: 189 nr.6 besteedt weinig aandacht aan de bontbladige cultivars: "*quelques variétés ... à feuilles panachées, dont on connoît plusieurs nuances que quelques personnes recherchent*"⁶⁵⁵.

1790 DS 221 spreekt na nr.6 alleen in onduidelijke en algemene bewoordingen over cultivars met "*wit-bonte bladen*".

Introductiedatum van de cultivar: 1724 en 1730 (Engeland).

Het geslacht *Ulmus* omvat in Europa een aantal moeilijk op naam te brengen soorten die bovendien pas vanaf de tweede helft van de 18de eeuw min of meer ondubbelzinnig werden beschreven; uitsluitend op basis van literatuurgegevens is het dus geen sinecure een soort, een variëteit of een cultivar exact op naam te brengen⁶⁵⁶.

Volgens Boom is de cultivar sinds 1772 in cultuur (Frankrijk)⁶⁵⁷. Knoop vermeldt echter eerder al in algemene bewoordingen in zijn *Dendrologia* uit 1763 het bestaan van cultivars met "*wit-bonte Bladen, die alleen uit Liefhebbery gekweekt worden*"⁶⁵⁸. Ongetwijfeld doelt hij hiermee op de witbonte bladcultivars die vermeld worden in de catalogus van de Londense *Society of Gardeners* uit 1730. Een van die cultivars is *The small-leaved Strip'd Elm, Ulmus; minor; folio variegato*; de andere is *The strip'd Witch Elm, Ulmus; folio glabro, eleganter variegato*⁶⁵⁹. Die laatste prelinneaanse cultivarnaam komt trouwens al bij Miller voor in zijn eerste uitgave van de *Gardener's Dictionary* van 1724⁶⁶⁰. De 18de-eeuwse naamgeving is echter zeer verwarrend en komt overeen met twee witbonte cultivars die nu beide met de cultivar 'Variegata' van de gladde iep kunnen worden vergeleken. We hebben hier niet te maken met de erg gelijkende cultivar 'Argenteo-variegata' (syn. bij Miller: *Ulmus minor, folio angusto scabro, elegantissime variegato*)⁶⁶¹ van de Engelse veldiep (*Ulmus minor* var. *vulgaris* (Ait.) Richens, syn. *Ulmus procera* Salisb.)⁶⁶².

⁶⁴⁷ Wein 1929b, 102 noemt ze voor de *Florae Altdorfinae deliciae hortenses* van Hoffmann.

⁶⁴⁸ *Ibid.*, 103.

⁶⁴⁹ Woudstra 2006, 77: *silver mother time*.

⁶⁵⁰ Anon. 1847, 636: *Le bon Jardinier* geeft onder meer de variëteit *tenuifolius* op.

⁶⁵¹ Staes 1961, 461: *T. glaber* Miller wordt gelijkgesteld met *T. vulgaris* var. *glaber* (Mill.) Ronn., een tengere variëteit van echte tijm.

⁶⁵² Wein 1929b, 102; vgl. Boerhaave 1720, 1, 155.

⁶⁵³ Woudstra 2006, 78: *silver pot time*.

⁶⁵⁴ In vroegere eeuwen vooral bekend als "*mager olm*" en zonder twijfel (gezien de Franse volksnaam "*Orme maigre*") gaat het om *Ulmus minor* Mill. 'Variegata', tot voor kort ook wel de bonte veldiep genoemd; vgl. De Poederlé 1779, 201-202 en Huberty 1905, 20.

⁶⁵⁵ Vgl. Fontaine 1968, 41 en 43: deze auteur onderscheidt voor *U. minor* (= *U. carpinifolia*) de

cultivars 'Marmorata' en 'Variegata' die momenteel beide tot 'Variegata' worden gerekend. Vgl. ook *Ibid.*, 54 voor het onderscheid met *U. procera* (= *U. minor* var. *vulgaris*) 'Argenteovariegata'. Vgl. eveneens de enorme verwarring op het gebied van naamgeving van de gepanacheerde cultivars bij Wesmael 1863, 389-390 en Wesmael 1864b, 24-25.

⁶⁵⁶ Voor een historisch overzicht van de taxonomische problematiek i.v.m. *Ulmus* verwijzen we naar Richens 1983, 77-97. Maes 2006, 325 geeft een handig determinatieschema voor de meest voorkomende iepen in onze gewesten.

⁶⁵⁷ Boom 1972⁸, 157 baseert zich op Green 1964, maar hij volgt duidelijk niet diens voorgestelde introductiedata! Green 1964, 76 geeft immers als introductiedatum 1802 op en verwijst naar de Franse botanist Dumont de Courset, vgl. Dumont de Courset 1802, 3, 700.

⁶⁵⁸ Knoop 1763b, 44 §2.

⁶⁵⁹ Society of Gardeners 1730, 86 nr. 6; vgl. Wein 1929b, 107.

⁶⁶⁰ Wein 1929b, 105.

⁶⁶¹ Vgl. Green 1964, 56 onder 'Elegantissima Variegata'.

⁶⁶² Miller noemt de Engelse veldiep *Ulmus campestris* (syn. *Ulmus vulgatissima, folio lato scabro* van Johnsons versie van Gerard 1633, 1480) i.t.m. gladde iep die *Ulmus minor* wordt genoemd (syn. *Ulmus minor, folio angusto, glabro*, vgl. Gerard *ibid.*). De Servais geeft als volksnamen van Engelse veldiep *Veld-of-gemeene olm* en voor gladde iep *Kleine Olm-boom of Mager Olm*. Voor de oplossing van deze extreme verwarring in de naamgeving bij Miller verwijzen we naar Richens 1983, 83; we volgen dit werk integraal bij de interpretatie van Miller. Richens steunt in grote mate op Green 1964.

2.2.2.102 *Viburnum lantana* L. cf. 'Variegatum' of een cultivar van wollige sneeuwbal met geelbont blad

1791: (41) *Viburnum lantana*, fol. var. / Viburne à f. pan. en jaune

Natuurlijk areaal van de soort: inheems in België. Mogelijk ook in Vlaanderen inheems, hoewel de meeste (zoniet alle) vondsten hier teruggaan op uit aanplantingen verwilderde exemplaren. Wollige sneeuwbal is vooral een soort van de gematigde streken van Europa; in Zuid-Europa, West-Azië en Noord-Afrika komt de soort over het algemeen zeldzamer voor of ontbreekt ze. De noordgrens van het verspreidingsgebied loopt zowat dwars door ons land⁶⁶³.

1768 MP 7: 534 beschrijft een bontbladige cultivar voor de omgeving van Londen "mais qui, étant transplantée dans une bonne terre, devient vigoureuse, & perd son panache".

1778 AV 281 noemt de cultivar "Viorne panachée, variegata".

1790 DS 214 nr.1.

1803 RF 1 nr.160, 246 vermeldt als opmerking dat er een cultivarvariëteit met gepanacheerde bladeren wordt gekweekt.

1809 WF 124: "*Viburnum Lantana* fol. eleg. varieg.", volle grond. Wiegers preciseert de bladkleur dus niet.

Introductiedatum van de cultivar: 1724 (Engeland).

Vóór de 18de eeuw werd *V. lantana* in onze regio slechts weinig in tuinen als sierboom gehouden. Alleen uit enkele 17de-eeuwse herbaria, bijvoorbeeld Hermans (Brussel 1652-53) en Ricart (Rijssel 1644) blijkt enige interesse, waarschijnlijk uitsluitend van medicinale aard⁶⁶⁴.

De vroegste verwijzing naar het bestaan van een cultivar met geelbont blad vinden we in de eerste uitgave van Millers *Gardener's Dictionary*⁶⁶⁵. Ook Knoop noemt de cultivar, maar over de esthetiek ervan twijfelt hij: "is niet zeer fraai bont"⁶⁶⁶. Knoops esthetische twijfels stemmen aardig overeen met die van Bean ruim twee eeuwen later, die in duidelijke taal stelt: "I have never seen it in a condition that would justify one in planting it"⁶⁶⁷.

2.2.2.103 *Viburnum opulus* L. cf. 'Variegatum' of een witbonte bladcultivar van Gelderse roos

1791: (48) *Viburnum opulus* fol. var. / Boule de neige ou obier à f. pan.

Natuurlijk areaal van de soort: inheems, zeer algemeen voorkomend in Vlaanderen en België. Gelderse roos heeft een zeer ruime Euraziatische verspreiding. Ook in de natuur vindt men witbonte (f. *variegatum*) en geelbonte bladvormen (f. *aureum*).

1809 WF 124: "*Viburnum Opulus* fol. varieg.", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1724 (Engeland).

Ook voor deze witbonte cultivar vinden we de vroegste verwijzing in de eerste uitgave van Millers *Gardener's Dictionary*⁶⁶⁸. Ook Knoop vermeldt een cultivar "met mooie bonte bladen dog deze ziet men weinig"⁶⁶⁹. De cultivar was in de 18de eeuw dus vermoedelijk zeer zeldzaam, getuige het feit dat hij nauwelijks wordt genoemd in de eigentijdse literatuur.

2.2.2.104 *Viburnum tinus* L. cf. 'Variegatum' of de eerder crèmekleurige (?) dan witbonte cultivar van *V. tinus*.

1791: (30) *Viburnum laurus thimus*, fol. ex. al. varieg. / Laurierthym à f. pan. en bla.

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.1.55.

1809 WF 124: "*Viburnum Tinus* fol. varieg.", volle grond. Geen opgave van bladkleur bij Wiegers.

Introductiedatum van de cultivar: 1723 (Duitsland), 1730 (Engeland).

Voor gegevens over de soort: zie 2.2.1.55.

Wat de oudste vermeldingen van de cultivar betreft is er enige onduidelijkheid. Zo vermeldt Achatz Friedrich Wehmann in de *Hortus Caspar Bosianus* ca. 1723 een "*Tinus folio variegato*" zonder de kleur van de bonte bladvariëteit te noemen⁶⁷⁰. In de catalogus van de Londense *Society of Gardeners* uit 1730 treffen we echter twee bladcultivars aan: één witbonte "*foliis ex albo variegatis*" en één geelbonte "*foliis ex luteo variegatis*"⁶⁷¹. Momenteel beschouwt men echter de cultivar 'Variegata' als geelbont, zij het wat crèmekleurig⁶⁷²! De huidige geelbonte cultivar 'Variegatum' wordt door Bean als "tender" omschreven, maar was dit voor de meer witbonte cultivar ook het geval?

2.2.2.105 *Vinca minor* L. cf. 'Argenteovariegata' of een cultivar met witbont blad van kleine maagdenpalm

1791: (106) *Vinca minor* fol. ex al. var. / Pervenche à f. pan. bla.

Natuurlijk areaal van de soort: inheems, in België wijd verspreid voorkomend, in Vlaanderen vooral vrij algemeen in de leem- en zandleemgebieden. De kern van het areaal ligt vooral in Midden-Europa, maar waaiert uit over delen van West- en Zuid-Europa, de Kaukasus en aansluitend Zuidwest-Azië. De soort is op tal van andere plaatsen in de wereld ingeburgerd, waar ze oorspronkelijk als sierplant werd gebruikt.

1768 MP 8: 47.

1790 nr.1, 217 met de bladvariëteit met "wit-bonte bladen".

1809 WF 124: "*Vinca Minor* fol. ex albo varieg.", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1668 (Nederland) en 1677 (Duitsland).

663 Del'Obel 1581, 2, 199 en Dodoens 1644, 1224 vermelden de soort niet als inheems gewas.

664 De Wildeman 1950, 685.

665 Wein 1929b, 105. Boom 1972³, 401 en Krüssmann 1978³, 4, 460 geven 1770 op.

666 Knoop 1763b, 79 §2.

667 Bean 1981⁸, 4, 703; vgl. ook Anon. 1977⁴, 411 die stelt "not very exciting".

668 Wein 1929b, 105. Krüssmann 1978³, 4, 462 geeft 1770 op.

669 Knoop 1763b, 84 §3 beschrijft de cultivar bij watervliet, de vroegere volksnaam van Gelderse roos.

670 Wein 1929b, 105.

671 Society of Gardeners 1730, 81 nrs. 5 en 6 en Duhamel du Monceau 1755, 338 nrs. 5 en 6; vgl. Wein 1929b, 108.

672 Krüssmann 1978³, 4, 468 en Bean 1981⁸, 4, 719.

Kleine maagdenpalm werd zeker al vanaf de volle middeleeuwen in tuinen gekweekt om zijn esthetische kwaliteiten⁶⁷³. Het feit dat het ging om een wintergroene plant die tevens gebruikt werd als heksenwerende plant, als Mariaplant en om guirlandes of *chappelet verts* mee te maken, zal hier niet vreemd aan geweest zijn⁶⁷⁴. Al van in de oudheid werd ze trouwens gekweekt, zowel om symbolische als om medicinale redenen⁶⁷⁵.

Volgens Boom is de witbonte bladvariëteit pas sinds 1770 in cultuur (Engeland)⁶⁷⁶. Maar Woudstra vermeldt al het gebruik van een witbonte bladvariëteit of “*round leav’ d silver periwinkle*” voor het Engelse Badminton vanaf 1697⁶⁷⁷. Bontbladige bladvariëteiten van kleine maagdenpalm werden toen echter al meer dan een kwarteeuw eerder in Nederland gekweekt; daarvan getuigt de catalogus van Florentius Schuyt (Leidse *hortus*) uit 1668⁶⁷⁸. Of de “*Vinca pervinca variegata*” uit het Brusselse jezuïetenherbarium van 1675 overeenkomt met het Nederlandse materiaal is niet duidelijk, maar het is zeker niet onwaarschijnlijk⁶⁷⁹. Ook in de botanische tuin van Moritz Hoffmann in het Duitse Altdorf in 1677 werd al een witbonte bladvariëteit gekweekt⁶⁸⁰.

2.2.2.106 *Viola odorata* L. f. *foliis variegatis* hort. of een witbonte bladvorm van maarts viooltje

1791: (100) *Viola odorata martia fol. ex al. var.* / Violette à f. pan. bla.

Natuurlijk areaal van de soort: inheems. Vermoedelijk is maarts viooltje oorspronkelijk inheems in grote delen van het mediterrane gebied, Klein-Azië en de Kaukasus. Ook in het Atlantische deel van Europa zou de soort van nature voorkomen, noordelijk tot in België (waar ze nu op tal van plaatsen vrij algemeen voorkomt), Nederland en Zuid-Engeland. Overall elders in Europa zou dit viooltje niet oorspronkelijk inheems zijn. Het veelvuldige gebruik als cultuurplant en de latere verwildering van daaruit, maken het moeilijk het oorspronkelijke areaal exact af te lijnen.

1809 WF 124: “*Viola Odorata fol. varieg.*”, volle grond. Geen precisering van de bladkleur.

Introductiedatum van de cultivar: 1699 (Engeland).

Al minstens sinds 1554 werd de plant in onze streken “*in die hoven gheplant*”⁶⁸¹. Maar al veel eerder werd maarts viooltje op tal van miniaturen en schilderijen als tuinplant weergegeven (onder meer als Mariaplant: symbool van nederigheid)⁶⁸². Zeker nog tot in de 16de eeuw ging men zich voor tuinplanten meer dan eens in de natuur bevoorraden⁶⁸³. Trouwens, al van in de oudheid kweekte men de geurige viooltjes om er guirlandes mee te maken en men versierde er de beelden van de goden mee⁶⁸⁴.

Later, zeker vanaf de 13de eeuw, werden ze ook om medicinale redenen gekweekt.

Het oudste gegeven van een cultivar “*violet, silver & sweet*” dateert uit 1699 en komt uit de Engelse tuin van de hertogin van Beaufort in Badminton⁶⁸⁵. In 1720 noemt Boerhaave een cultivar “*Viola Martia; folio eleganter variegato; flore purpureo*” voor de Leidse *Hortus*⁶⁸⁶. Vooral in Frankrijk werden en worden witbonte bladcultivars gekweekt; zo bestond er in het begin van de 20ste eeuw een cultivar ‘Armandine Miller’⁶⁸⁷ en op het eind van dezelfde eeuw een cultivar ‘Reine des Agenais’⁶⁸⁸.

2.2.3 “*Plantes et arbustes du bosquet d’été: Arbustes de la motte*”

Een typisch zomerbosquet bestaat uit planten die vanaf de maand juni beginnen te bloeien en/of uit soorten die tijdens het zomerseizoen mooie of opvallende bladeren en/of vruchten dragen.

Er komen 66 taxa voor op het heuveltje van het zomerbosquet, waarvan 65 verschillende. Ook hier is het collectieaspect dus prominent zichtbaar. Het aandeel van de oranjeplanten is ook in dit deel van de tuin opvallend groot. Voor de voordelen van een heuvelbeplanting verwijzen we naar 2.2.2.

2.2.3.1 *Andromeda polifolia* L. cf. ‘Minima’ ofwel cf. ‘Nana’, syn. ‘Compacta’ of een dwergvorm van lavendelhei

1791: (65) *Andromeda pumila* / Andromède très petit toujours verd.

Natuurlijk areaal van de soort: inheems, circumboreaal, koude en gematigde streken van het noordelijke halfrond. In België bereikt ze de zuidwestgrens van haar verspreidingsgebied. In Wallonië komt ze alleen zeldzaam voor in de (Hoge) Ardennen, in Vlaanderen is ze zeer zeldzaam en beperkt tot het Kempense deel van de provincies Antwerpen en Limburg.

1790 DS 14 beschrijft onder *Andromeda polyfolia* een “*minima*” vorm of “*Aller-kleinste veelbladige Andromede*”: is dit *A. pumila*?⁶⁸⁹

Introductiedatum van de cultivar: einde 18de eeuw?

Als we het schaarse bronnenmateriaal in verband met de introductie van deze soort in de sierplantenteelt zouden mogen geloven is lavendelhei nog maar sinds 1768 als sierplant in cultuur genomen via Engeland⁶⁹⁰. Philip Miller schatte de sierwaarde in 1768 alleszins niet hoog in: “*on la conserve difficilement dans les jardins; & comme elle a peu de beauté, on l’y cultive rarement, si ce*

⁶⁷³ Harvey 1981, 126 en 176.

⁶⁷⁴ Teirlinck 1926, 334-335; Cattabiani 1996, 374-375; Van Hemelrijck 1997, 281, 286, 298-299.

⁶⁷⁵ Vgl. Teirlinck 1904, 84 die ze ook bestempelt als Bacchusplant! Zie ook Pals 1997, 40 en 44 die *V. minor* vermeldt als mogelijk door de Romeinen geïmporteerde cultuurplant, wat o.i. duidt op een foute lezing van Bakker & Boeve 1985, 38 en 110.

⁶⁷⁶ Boom 1972⁸, 381; vgl. Krüssmann 1978³, 4, 471.

⁶⁷⁷ Woudstra 2006, 78.

⁶⁷⁸ Sosef et al. 1987, 110; zie ook Munting 1696, 496.

⁶⁷⁹ Carolus 1857, 23 nr. 58.

⁶⁸⁰ Wein 1929b, 102-103.

⁶⁸¹ Dodoens 1554, 183. Zie ook Pals 1997, 41 en 44 die *V. odorata* vermeldt als mogelijk door de Romeinen geïmporteerde cultuurplant, wat o.i. duidt op een foute lezing van Bakker & Boeve 1985, 38 en 88.

⁶⁸² Zie bv. in Harvey 1981, plaat VI; Landsberg 1998, 78; Impelluso 2003, 128-129.

⁶⁸³ Landsberg 1998, 62 vermeldt nog dat dit gebeurde ten tijde van de Engelse koning Hendrik VIII (koning van 1509 tot 1547).

⁶⁸⁴ Vgl. Blöte-Obbes 1946, 144; Cattabiani 1996, 164-165; Van Hemelrijck 1997, 281 en 287; cf. Teirlinck 1904, 97 en 101-102. Cf. Estienne 1554 die het maarts viooltje een plaats gunt in de *area coronalis* van de *hortus*: “... *est propriè quam violam nigram, aut purpuream, aut martiam vulgo vocamus...*”.

⁶⁸⁵ Woudstra 2006, 78.

⁶⁸⁶ Boerhaave 1720, 1, 243.

⁶⁸⁷ Hegi 1965², 652.

⁶⁸⁸ Bertrand & Casbas 2001, 103.

⁶⁸⁹ Vgl. Von Burgsdorf 1787, 1, 214.

⁶⁹⁰ Anon. 1977⁴, 32; Boom 1972⁸, 359.

*n'est pas pour une collection de botanique*⁶⁹¹. Maar bij Clusius is er in zijn *Rariorum Plantarum Historia* uit 1601 al sprake van een “*Rosmarinus silvestris αοσμος*”, een reukloze rozemarijn of “*wilden Rosmarijn sonder reuck*”⁶⁹². Die moeilijk te houden soort, van levend hoogveen, zou ooit in zijn tuin in Mechelen hebben gestaan. En dit moet zonder twijfel het geval geweest zijn in de periode 1568-1573⁶⁹³. De lavendelhei van Clusius was uit een heidegebied in de Brabantse Kempen afkomstig: “*inter Brabantinae Campaniae ericetum erutum*”.

De naam van de in *Hex* gebruikte *Andromeda* konden we in de literatuur niet terugvinden. We veronderstellen dat het een dwergvorm zou kunnen zijn van de in de natuur zeer vormenrijke *Andromeda polifolia* L. Mogelijk gaat het om *Andromeda polifolia* ‘Nana’ of om ‘Minima’, maar beide nog bestaande cultivars zijn afkomstig uit Japan en zeker de eerste werd pas tijdens het interbellum in Europa ingevoerd! Vermoedelijk slaat de naam dus op een dwergvorm, afkomstig uit Europa of Noord-Amerika. Wiegers spreekt niet over dwergvormen, maar hij maakt in zijn catalogus uit 1809 een onderscheid tussen “*Andromeda Polifolia americana*” en “*Andromeda Polyfolia europea*”⁶⁹⁴. Verschillen beide herkomsten misschien in groeivorm?

2.2.3.2 *Anthyllis barba-jovis* L. of jupitersbaard

1791: (25) *Anthyllis barba jovis* / Barde de jupiter, ou arbuste d'argent

Natuurlijk areaal van de soort: westelijk mediterraan gebied.

1768 MP I: 253-254 beschrijft de plant als oranjerieplant.
1778 AV 283.
1809 WF 15: “*Anthyllis Barba Jovis*”, oranjerie.

Introductiedatum van de soort: 1629 (Engeland), 1644 (Nederland).

De plant is al uit de Romeinse oudheid bekend⁶⁹⁵. De soort werd zeker al in de botanische tuin van Padua gekweekt in 1591⁶⁹⁶. Over de precieze introductiedatum ten noorden van de Alpen bestaan er uiteenlopende meningen in de klassieke dendrologische standaardwerken. De introductiedata variëren er van 1640 tot ca. 1650; een bronvermelding ontbreekt echter⁶⁹⁷. De doorgaans uitstekend gedocumenteerde Engelse tuinhistoricus John Harvey (1911-1997) geeft dan weer 1629 op als introductiedatum voor Engeland⁶⁹⁸. Over de precieze datum van introductie in België en Nederland bestaat eveneens onduidelijkheid wegens naamsverwarring met *Sempervivum tectorum* die ook *Barba Iovis* wordt genoemd. De Wildeman geeft de soort op voor het herbarium Hermans (1652-1653; Brussel)⁶⁹⁹. Het is vrijwel zeker dat het ook jupitersbaard is die in Dodoens in 1644 beschreven wordt voor de Leidse plantentuin ten tijde van de hoogleraar genees- en natuurkunde Everardus Vorstius (1568-1624)⁷⁰⁰.

691 Miller 1786, 1, 212 vermeldt bovendien dat de zaden van zijn lavendelhei afkomstig waren uit Sint-Petersburg!

692 Clusius 1601, 1, 84; vgl. met de benaming “*ros-marijnheide*” bij Heukels 1907, 19.

693 Hunger 1927, 101-124.

694 Wiegers 1809, 13.

695 Louis 1977, 203 verwijst naar Plinius.

696 Capelletti 1995, 212.

697 Bean 1976⁸, 1, 305 vermeldt “*in England since the middle of the seventeenth century*”; Krüssmann 1976³, 1, 168 geeft 1640.

698 Harvey 1998, 228: wij vermoeden dat deze datum verwijst naar Parkinsons *Paradis in Sole, Paradisus terrestris* maar wij konden de plant in dit werk niet terugvinden!

699 De Wildeman 1950, 130.

700 Dodoens 1644, 1485.

2.2.3.3 *Antirrhinum* L. ‘Monstr(u)osum Plenum’?

1791: (34) *Antirrhinum mostrocum fl. Pleno* / Mufle de veau très beau à fleurs

1809 WF 15: “*Antirrhinum Monstrosum*”, oranjerie. Over een cultivar met gevulde bloemen spreekt Wiegers niet.

Vermoedelijk duidt deze naam op een naamsverhaspeling van een cultivar die nu tot *A. majus* gerekend wordt: een natuurlijke monstrositeit met gevulde bloemen van *Antirrhinum majus* L. of grote leeuwenbek.

Vormen met ‘dubbele’ bloemen zijn nog steeds op de markt, bijvoorbeeld ‘Double Madame Butterfly’, ‘Double Azalea Apricot’, ‘Double Azalea Pink’ ... Een catalogus van een 19de-eeuwse kwekerij vermeldt bij *Mufler des jardins* of *Mufle de Veau* onder nr.5 *M. à fleurs doubles*⁷⁰¹.

2.2.3.4 *Aralia spinosa* L. of een soort van duivelswandelstok

1791: (49) *Aralia spinosa* / Angélique épineuse

Natuurlijk areaal van de soort: het zuidoosten van de Verenigde Staten.

1768 MP I: 283 en 285 beschrijft de soort als een eerder vorstgevoelige houtige plant.

1778 AV 271.

1790 DS 17.

1809 WF 16: “*Aralia Spinosa*”, winterbedekking met stro, maten of droge bladeren.

Introductiedatum van de soort: 1687 (Engeland).

Volgens verschillende auteurs werd de soort in de Europese tuinen geïntroduceerd in 1688⁷⁰². Dit jaartal lijkt gerechtvaardigd want Jan Commelin beschrijft de soort al voor de Amsterdamse *Hortus Medicus* in het postuum uitgegeven eerste deel van *Rariorum Plantarum Horti medici Amstelodamensis Historia* (1697). Commelin had trouwens de plant ontvangen via Henry Compton, de bisschop van Londen die een grote botanische tuin in het Engelse Fulham bezat⁷⁰³. Uit een detailstudie van Sandra Morris over de tuinen van *Fulham Palace* blijkt dat de soort er, volgens de grote Engelse botanist John Ray, al in 1687 stond. De bisschop had de plant via John Banister verworven⁷⁰⁴.

Plantenkweker Wiegers leverde in 1787 een exemplaar van *A. spinosa* voor de aanleg van de Engelse tuin in *Alden Biesen*⁷⁰⁵.

2.2.3.5 *Arctostaphylos uva-ursi* (L.) Spreng., syn. *Arbutus uva-ursi* L. of berendruif

1791: (27) *Arbutus uva ursi* / La bousserole

701 Anon. 1847, 430.

702 Rehder 1974³, 679; Krüssmann 1976³, 1, 171. Goeze 1916, 188 geeft als introductiedatum 1596 op: hij vermeldt echter niet de oorsprong van dit gegeven!

703 Wijnands 1983, 47; Wijnands *et al.* 1994, 58.

704 Morris 1991, 57; vgl. Jarvis 1973, 497.

705 Mertens 1995, 388 nr. 91.

Natuurlijk areaal van de soort: gematigde en Arctische zone van Europa, Azië en Noord-Amerika. Niet in België, in de gematigde zone vooral in berggebieden voorkomend.

1768 MP I: 290.

1790 DS 18 nr.2 geeft ze als Nederlandse naam "Aard-bezieboom met beerendruiven".

1809 WF 16: "Arbutus Uva ursi", volle grond.

Introductiedatum van de soort: 1605 (Nederland).

Volgens Boom werd de soort door Clusius in de Nederlandse tuinen geïntroduceerd in 1605⁷⁰⁶. Clusius ontdekte inderdaad berendruif tijdens zijn reis naar Spanje en Portugal ca. 1565 op een berg in "Venta el baul", niet ver van Granada tussen Guadix en Baza. Hij bericht hierover in zijn 'Spaanse flora' uit 1576⁷⁰⁷. Het is dus niet onwaarschijnlijk dat berendruif zelfs nog vroeger dan 1605 onze streken bereikte.

2.2.3.6 *Arctotheca calendula* (L.) Levyns, syn. *Arctotis calendula* L. var. *superba* (L.) L., syn. *Arctotis superba* L., of een soort behorende tot het genus berenoor (fig. 21)

1791: (33) *Arctotis superba* / Arctotis à fleurs très oranges

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Afrika. Ingeburgerd in Centraal- en Zuid-Portugal en Zuid-West-Spanje.

1768 MP I: 300 beschrijft de soort onder de linneaanse benaming *A. calendula* als een delicate oranjerieplant.

1809 WF 16: "Arctotis Superba", oranjerie.

Introductiedatum van de soort: 1687 (Nederland).

Miller stelt deze soort gelijk met de *Anemone affinis Aethiopica* van Paul Hermann in diens *Horti Academici Lugduno-Batavi* uit 1687⁷⁰⁸. Dit sluit fraai aan bij het gegeven van Veendorp *et al.* die bevestigen dat Hermann de plant in zijn Leidse tuincatalogus uit 1687 heeft opgenomen⁷⁰⁹. In die catalogus zijn alle planten opgesomd die in de Leidse *Hortus* groeiden in de periode 1681-1686. Soorten uit het genus *Arctotis* waren vanaf het einde van de 18de eeuw ook in ons land geen zeldzame verschijning meer. Couret-Villeneuve vermeldt "*Arctotis superba*, actuellement *Arctotis calendulacea*" ook voor de *Hortus Gandavensis* in 1802⁷¹⁰(fig. 22).

2.2.3.7 *Arctotis acaulis* L., syn. *Arctotis humilis* Salisb. of een soort behorende tot het genus berenoor⁷¹¹

1791: *Arctotis humillima* / Arctotis nain

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Afrika, Zuidwest-Kaap

1768 MP I: 300 beschrijft de soort als een delicate oranjerieplant.

FIG. 21 *Arctotheca calendula* (L.) Levyns (syn. *Arctotis superba* L.). Uit Moninckx-atlas (1686-1749), © Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA), Bijzondere Collecties, VI G 7 pl.01. *Arctotheca calendula* (L.) Levyns (syn. *Arctotis superba* L.) (Cape Weed).

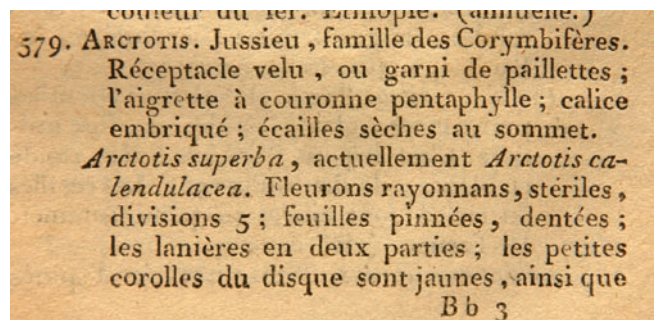

FIG. 22 *Arctotheca calendula* (L.) Levyns (syn. *Arctotis superba* L.). Uittreksel uit Couret-Villeneuve 1802. *Arctotheca calendula* (L.) Levyns (syn. *Arctotis superba* L.) (Cape Weed). By courtesy of the University of Ghent.

⁷⁰⁶ Boom 1972⁸, 363.

⁷⁰⁷ Clusius 1576, 2, 78-80.

⁷⁰⁸ Vgl. Jacquin 1797, 2, 16 nr. 157.

⁷⁰⁹ Veendorp & Baas Becking 1938, 86.

⁷¹⁰ Couret-Villeneuve 1802 nr. 579.

⁷¹¹ Synoniem opgenomen in De Candolle (éd.) 1837, 6, 485 nr. 2.

Introductiedatum van de soort: tussen 1687 en 1705 (Nederland).

De ontdekking van *A. acaulis* komt waarschijnlijk toe aan Heinrich Bernhard Oldenland of aan zijn collega Jan Hartog (ca. 1663-1722), tuiniers van de Compagniestuin in de Kaap⁷¹². Vanaf 1687 exploreerde Oldenland de Kaap, vanaf 1691 hierin bijgestaan door Jan Hartog (Hertog). Deze soort komt in de *Plantae rariores et exoticae* (1706) van Caspar Commelin voor onder de naam *Anemospermos Africana foliis plantaginis flore sulphureo*. *A. acaulis* was blijkbaar in die periode in selecte kringen in trek als oranjerieplant, want we vinden ze bijvoorbeeld ook terug in de Oostenrijkse *Horti Caesarei Schoenbrunnensis* van de in Leiden geboren briljante botanist Nicolaas Jozef baron Jacquin (1727-1817)⁷¹³.

2.2.3.8 *Arctotis aspera* L. of een erg veelvormige soort behorende tot het genus berenoor

1791: (59) *Arctotis asper fl. luteo extus purpureo*. / Arctotis avec des fleurs jaunes en dedans, pourpres en dehors

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Afrika.

1768 MP I: 299-300.

1809 WF 16 geeft twee vormen van deze soort op die qua kleur afwijken van de plant van Hex.

Introductiedatum van de soort: 1710 (Engeland).

Volgens de *Hortus Kewensis* werd de plant in Europa ca. 1710 geïntroduceerd⁷¹⁴. Iets later werd de soort beschreven door Sébastien Vaillant (1669-1722) als *Arctotheca, Jacobaeafolio, radiis florum intus luteis, extus purpureis*. We vonden weinig gegevens over het historische gebruik van deze soort tijdens de 18de eeuw. In een verkooplijst van een aantal struiken, exotische planten en bloemen van het domein *Schoonenberg* (Laken) in 1803 komen twee exemplaren van *A. aspera* van 5 voet hoog voor⁷¹⁵.

2.2.3.9 Variëteit van *Arctotis aspera* L. of een variëteit van de erg veelvormige *A. aspera* behorende tot het genus berenoor

1791: (31) *Arctotis cardui benedicti fol.* / Arctotis avec des feuilles de chardon bénit. à fleurs blanches

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Afrika, Zuidwest-Kaap.

1768 MP I: 300 beschrijft de plant als een delicate oranjerieplant.

Introductiedatum van de soort: ca. 1700 (Nederland).

De ontdekking van deze variëteit van *A. aspera* komt waarschijnlijk toe aan Heinrich Bernhard Oldenland of aan zijn collega Jan Hartog, tuiniers van de Compagniestuin in de Kaap. Beiden ex-

ploreerden ze in opdracht van de VOC. We vinden *A. aspera* onder de naam "*Anemospermos Africana, foliis Cardui Benedicti, florum radiis intus sulphureis*"⁷¹⁶ immers terug in de *Catalogus alter Plantarum Africanarum*⁷¹⁷. De vormen- en kleurenvariatie binnen deze *Arctotis*soort is echter groot, want Caspar Commelin vermeldt in *Rariorum Plantarum Horti medici Amstelodamensis Historia* uit 1701 ook nog een andere bloemkleurvariant onder de naam "*Anemospermos Africana foliis Cardui Benedicti, florum radiis intus albicantibus*"⁷¹⁸ (fig. 23)! Het is uiteraard niet uit te maken over welke bloemkleurvariant het in Hex ging, tenzij het Wiegiers' plant betrof met de naam "*Arctotis Aspera flore albo*"⁷¹⁹.

FIG. 23 *Arctotis aspera* L. (*Anemospermos Africana foliis Cardui Benedicti, florum radiis intus albicantibus*). Uit Moninckx-atlas (1686-1749), © Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA), Bijzondere Collecties, VI G3 pl.22.

Arctotis aspera L. (*Anemospermos Africana foliis Cardui Benedicti, florum radiis intus albicantibus*).

⁷¹² cf. Burman 1737, 25 in *Catalogus alter Plantarum Africanarum quas Henricus Bernardus Oldenlandus, & Joannes Hartog... invenerunt, ac denominaverunt*.

⁷¹³ Jacquin 1797, 2, 16 nr. 158; vgl. Dumont de Courset 1802, 2, 520.

⁷¹⁴ Aiton & Aiton 1813³, 5, 173.

⁷¹⁵ Van Ypersele de Strihou 1991, 227.

⁷¹⁶ Onze onderlijning.

⁷¹⁷ cf. Burman 1737, *ibid*.

⁷¹⁸ Vgl. ook Wijnands 1983, 67-68, onze onderlijning.

⁷¹⁹ Wiegiers 1809, 16.

2.2.3.10 Variëteit van *Arctotis aspera* L.

1791 (6) *Arctotis flore aureo pulcherrimo* / *Arctotis à feuilles blanches de jocabé et une belle fleur jaune*

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Afrika, Zuidwest-Kaap.

1768 MP 1: 299-300?

1809 WF 16: "*Arctotis Aspera flore aurantio*", oranje.

Introductiedatum van de soort: 1720 (Nederland)?

Vermoedelijke introductie in Europa ca. 1720. Toen werd er een qua benaming wel erg gelijkende soort beschreven door Herman Boerhaave voor de plantentuin van Leiden⁷²⁰. In zijn *Index alter plantarum, quae in horto academico Lugduno-Batavo aluntur* geeft hij die vorstgevoelige plant de prelinneaanse naam "*Anemospermos; Africana; folio Jacobaeae tenuiter laciniato; flore aurantio pulcherrimo*"⁷²¹. Indien de soort van Boerhaave identiek is aan die van *Hex*, betreft het de variëteit van *A. aspera*, die ook Wiegers verkocht.

2.2.3.11 *Arctotis plantaginea* L., syn. *Venidium semipapposum* (L.) D.C. var. *plantagineum*, syn. *Venidium plantaginea* (Less.) of een soort behorende tot het genus *berenoor*⁷²²

1791: (28) *Arctotis plantaginea* / *Arctotis avec des feuilles de plantain*

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Afrika.

1768 MP 1: 300 beschrijft de soort als oranjeplant.

Introductiedatum van de soort: 1720 (Nederland).

Vermoedelijke introductie in Europa ca. 1720. Toen werd ook deze soort beschreven door Herman Boerhaave voor de plantentuin van Leiden⁷²³. In zijn *Index alter plantarum, quae in horto academico Lugduno-Batavo aluntur* geeft hij deze vorstgevoelige soort de naam "*Anemospermos; Afra; folio plantaginis; florum radii intus aureis, extus fuscis*". De plant is ook opgenomen in het prestigieuze overzichtswerk *Le botaniste cultivateur* van Georges Louis Marie Dumont de Courset; ze stond dus ongetwijfeld in zijn grote kasteeltuin in Courset ten zuidoosten van Boulogne⁷²⁴.

2.2.3.12 *Azadirachta indica* A. Juss., syn. *Melia azadirachta* L. of *neemboom*⁷²⁵

1791: (50) *Melia azedera major* / *Lilas des indes*

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Azië.

1768 MP 5: 35 beschrijft de soort als een vorstgevoelige houtige plant voor overwintering in de oranje.

1778 AV 283 als (Grand) *Azedarac* bij de oranjeplanten.
1809 WF 75: "*Melia Azedarach major*", oranje.

Introductiedatum van de soort: ca. 1680 (Nederland).

We maken enig voorbehoud bij de juiste identiteit van deze soort, omdat ze van oudsher wordt verward met *M. azedarach* L. of de Indische sering. We begeven ons dus een tikkeltje op glad ijs, wanneer wij hier een keuze maken tussen de twee soorten, gezien de afwezigheid van herbariummateriaal. In tegenstelling met *M. azedarach*, die al bekend was in de 16de eeuw⁷²⁶ en zelfs in de 11de eeuw reeds in het Moorse deel van Spanje⁷²⁷ werd gekweekt, zou *Azadirachta indica* pas in de 17de eeuw Europa bereiken. Zo bestaat er onder meer herbariummateriaal van deze soort van Paul Hermann. Hij vond de plant in Sri Lanka tijdens zijn VOC-periode in de jaren 1672-1679⁷²⁸. Van Miller weten we dat de soort maar zelden in het Engeland van de 18de eeuw werd gekweekt. Volgens zijn zeggen werd de plant in die periode in Nederland vaker als sierplant gehouden. Dat ze ook in ons land niet zo onbekend was, bewijst de catalogus van Wiegers. En hierop aansluitend meldt Delathauwer 40 jaar later in zijn *Belgische Kruidboek of de Gentsche Hovenier*: "*men kan er hier by verscheidene onzer bloemisten jonge planten van bekomen*"⁷²⁹.

2.2.3.13 *Begonia obliqua* L., syn. *Begonia macrophylla* Lam.?

1791: (43) *Begonia obliqua*

Natuurlijk areaal van de soort: endemisch op enkele Caraïbische eilanden (Kleine Antillen: Dominica, Grenada, Guadeloupe, St. Lucia en St. Vincent).

Introductiedatum van de soort: eind 18de eeuw?

1809 WF 20: "*Begonia Obliqua*", oranje.

De franciscanermunnik Charles Plumier (1646-1704) verzamelde en beschreef tijdens drie reizen op de Antillen (1689-1697) honderden planten, waaronder diverse begoniasoorten⁷³⁰. De door Plumier ontdekte soorten, waaronder *B. obliqua*, werden in 1755-1760 door Johannes Burman (1706-1779) in de *Plantarum Americanarum* opgenomen en uitgegeven. Het schitterende illustratiemateriaal is van de hand van Claude Aubriet (1655-1742) en werd uitgevoerd naar het origineel van Plumier. De oorspronkelijke naam van Plumier "*Begonia nivea maxima, folio aurito*" werd door Linnaeus in 1753 als eerste gegeven vermeld bij *Begonia obliqua*.

Het heeft lang geduurd eer de begonia's in Europese tuinen werden ingevoerd. Volgens Van Onsem zou een eerste begonia-soort pas in 1777 in de botanische tuin van Kew zijn beland en kort nadien in 1780 in die van Parijs. Van Onsem neemt bovendien aan dat de echte *B. obliqua* slechts in 1794 in Europa zou zijn ingevoerd⁷³¹. Het gegeven van *Hex* is echter drie jaar ouder! Maar we vermoeden dat Van Onsems informatie niet helemaal correct

⁷²⁰ Boerhaave 1720, 1, 100. Volgens Miller is dit een synoniem van *A. aspera*. Cf. Linnaeus 1763, 2, 1307.

⁷²¹ Onze onderlijning.

⁷²² Volgens Jarvis 2007, 311 is het gebruik van de naam *A. plantaginea* L. onzeker.

⁷²³ Boerhaave 1720, *ibid*.

⁷²⁴ Dumont de Courset 102, *ibid*.

⁷²⁵ Omwille van de toevoeging *major* kiezen we voor deze soort i.p.v. voor *Melia azedarach*.

⁷²⁶ Voor Vlaanderen is het oudste bekende gegeven 1561 in de tuin van apotheker Pieter van Coudenbergh te Antwerpen (Borgerhout), vgl. o.m. Gesner 1561, 249 bij *Azadaracht Avicennae*.

⁷²⁷ Harvey 1992a, 78.

⁷²⁸ Trimen 1888, 141 nr. 161: Hermannherbarium British Museum; Van Ooststroom 1937, 205 f. 120: Hermannherbarium Leiden.

⁷²⁹ Delathauwer 1849, 3, 74.

⁷³⁰ Jarvis 2007, 149-151 en 347.

⁷³¹ Van Onsem 1950, 184-186.

is, want we troffen al 7 soorten begonia's aan in Westons overzicht van de Europese kwekerijgewassen uit 1771, onder meer de witbloemige *B. obliqua*⁷³². Maar bij de interpretatie van die op het eerste zicht eenvoudige soortvermelding duiken problemen op. Linnaeus gebruikte *B. obliqua* immers als een verzamelnaam van alle toen bekende (Midden- en Zuid-Amerikaanse) soorten. Het is dus allesbehalve duidelijk over welke *Begonia*soort het hier precies gaat⁷³³, temeer omdat Wiegers ook nog "*B. Macrap-hylla*" (sic) in zijn catalogusaanbod zitten had. Deze Mechelse plantenkweker gebruikte die benaming dus zeker niet als synoniem voor *Begonia obliqua*!

2.2.3.14 *Calycanthus floridus* L. of een soort behorende tot het genus specerijstruik

1791: (64) *Calicanthus floridus* vel *Pompadoura* vel *basteria*

Natuurlijk areaal van de soort: zuidoosten van de Verenigde Staten.

FIG. 24 *Ceanothus americanus* L. (Amerikaanse sering). Uit Moninckx-atlas (1686-1749), © Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA), Bijzondere Collecties, VI G2 pl.21. *Ceanothus americanus* L. (*New Jersey Tea*).

1768 MP I: 468-470 vermeldt de plant onder de naam *Basteria*. Miller gaf de struik die naam ter ere van zijn Nederlandse vriend Job Baster (1711-1775) uit Zierikzee.

1778 AV 279 noemt de plant *Pompadoura*, *Calycanthus floridus*.

1790 DS 20 beschrijft de soort onder de huidige linneaanse naam *C. floridus* of "*Bloeyende Specery-Boom*".

1809 WF 25: "*Calycanthus floridus*", volle grond.

Introductiedatum van de soort: 1726 (Engeland).

De specerijstruik werd door Mark Catesby, auteur van *The Natural History of Carolina, Florida and the Bahama Islands* (1731-1746) in 1726 naar Engeland meegebracht⁷³⁴. Catesby zag de struik voor het eerst tijdens zijn biologische excursies in de periode 1722-25 in Carolina. Van meet af aan geraakte hij er door gefascineerd: "*The bark is very aromatic, and as odoriferous as cinnamon*"⁷³⁵.

Baron De Poederlé propageerde in ons land "*Butneria ou Basteria*" als winterharde struik: "*il peut servir à décorer les bosquets*"⁷³⁶. Blijkbaar volgde de eigenaar van het kasteelpark Hex zijn raad op. Maar hij was duidelijk niet de enige. Want gegevens vergelijkbaar met *Hex* vinden we in meerdere bronnen terug. Zo is er voor 1784 een vermelding van "*Calycanthus floridus / Butneria, Basteria*" in een verkoopprijs van plantgoed uit een *jardin anglais* (Laken)⁷³⁷. Plantenkweker Wiegers leverde dan weer in 1787 een exemplaar bij de aanleg van de Engelse tuin in *Alden Biesen*⁷³⁸.

2.2.3.15 *Ceanothus americanus* L. of Amerikaanse sering (fig. 24)

1791: (18) *Eranothus* / Thé du nouveau jersai

Natuurlijk areaal van de soort: van het zuiden van Canada tot het noorden van Florida over het gehele centrale en oostelijke deel van Noord-Amerika.

1768 MP 2: 206-207 beschrijft de soort "*ordinairement appelé Thé du Nouveau Jersey*".

1778 AV 272.

1790 DS 34 neemt de soort eveneens op in zijn overzicht en vermeldt onder huishoudelijke gebruiken: "*De Americaanen gebruiken de bladen in plaats van The*" (sic)⁷³⁹.

1809 WF 27: "*Ceanothus Americanus*", volle grond.

Introductiedatum van de soort: 1686 (Nederland).

De meeste auteurs geven 1713 aan als vroegste invoerdatum van de soort en verwijzen naar Engelse import⁷⁴⁰. Maar Wijnands schrijft dat ene Henricus Selijns (1636-1701), een predikant van de Nederlandse Gereformeerde Kerk in de periode 1681-1701, ca. 1686 onder meer *Ceanothus americanus* toezond aan de *Hortus* in Amsterdam⁷⁴¹. Jan Moninckx maakte van de soort reeds in 1689-90 een aquarel⁷⁴².

732 Weston 1771, 2, III.

733 Linnaeus 1753, 2, 1056; cf. Krausch 2007, 71.

734 Aiton & Aiton 1811², 3, 282 en Bean 1976³, 1, 477; vgl. Howard & Staples 1983, 521.

735 Stuart 2002, 247.

736 De Poederlé 1779, 340-341.

737 Stadsarchief Brussel 1784, Archives diverses, n° 69. Met dank aan Roger Deneef voor het doorspelen van dit gegeven.

738 Mertens 1995, 389 nr. 129.

739 Vgl. Fross & Wilken 2006, 31.

740 Bv. Krüssmann 1976⁴, 1, 320; Anon. 1977⁵, 68.

Dit gegeven steunt op Aiton & Aiton 1811², 2, 22 die verwijst naar de tuin van Compton.

741 Wijnands 1983a, 180 en 1988b, 73.

742 Wijnands et al. 1994, 58-59; vgl. Wein 1931, 108 die als vroegste introductie 1697 (Holland) opgeeft.

Weerom was het baron De Poederlé die de Amerikaanse sering in ons land propageerde: “*elle est fort jolie, quand les fleurs sont épanouies*”⁷⁴³.

2.2.3.16 *Chrysanthemoides monilifera* (L.) Norl., syn. *Osteospermum moniliferum* L.

1791: (30) *Osteospermum moniliferum* / Chrisentheme ou marguerite en arbrisseau du cap avec des fleurs en grappes jaunes

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Afrika.

1768 MP 5: 338.

1809 WF 84: “*Osteospermum Moniliferum*”, oranje-rie.

Introductiedatum van de soort: 1678 (Nederland).

Vermoedelijk al geïntroduceerd gedurende het derde kwart van de 17de eeuw. De soort wordt immers vermeld door Jacob Breyne in zijn werk uit 1678: *Exoticarum aliarumque minus cognitarum plantarum centuria*⁷⁴⁴. Dit werk bevat beschrijvingen van 168 zeldzame, tot dan toe meestal niet bekende, door kooplieden, apothekers en regenten in de Nederlanden bijeengebrachte, exotische gewassen. De Kaapse flora maakt hiervan het belangrijkste deel uit⁷⁴⁵.

2.2.3.17 *Chrysocoma coma-aurea* L. (fig. 25)

1791: (7) *Chrysocoma coma aurea* / Flocon ou touffe d’or

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Afrika. Op enkele plaatsen op de Scilly-eilanden (Groot-Brittannië) is *Shrub Goldilocks* ingeburgerd (tuinontvluchter)⁷⁴⁶.

1768 MP 2: 342 en 344 vermeldt: “*le principal mérite de cette plante, est de donner des fleurs durant la plus grande partie de l’année*”.

Introductiedatum van de soort: ca. 1694 (Engeland) en ca. 1700 (Nederland).

Net voor het einde van de 17de eeuw kwam de plant al op meerdere plaatsen in Europa voor. Leonard Plukenet noemde als eerste de soort in het addendum van zijn *Almagestum botanicum* uit 1696, echter nadat hij ze al geïllustreerd had in zijn *Phytographia* uit 1694. Plukenet had de plant gekregen van Jacob Bobart jr. (1641-1719), conservator van de botanische tuin van Oxford⁷⁴⁷. Maar ook in Nederland was de soort in die tijd bekend. Zo vermeldt Caspar Commelin ze in zijn *Rariorum Plantarum Horti medici Amstelodamensis Historia* (1701). Commelin had ze enige tijd ervoor leren kennen via Gerbrand Pancras (1658-1716)⁷⁴⁸.

Nog tot een stuk in de 19de eeuw was de plant bij ons tamelijk populair. Delathauwer maakt in 1848 melding van de heester-vormige plant die “*bloeit in den zomer, met vele kleine bloempjes, die een hooggeel saffraenkleur hebben*” en “*s winters in de groenhuizen (wordt) bevryd*”⁷⁴⁹. In 1890 zag André Devos (1834-?) ze

ook nog in onze tuinen staan⁷⁵⁰. Momenteel vindt men de soort nog nauwelijks in de handel terug.

2.2.3.18 *Cistus salviifolius* L.

1791: (2) *Cistus salviifolius latior* / Cistes à larges feuilles de sauge

Natuurlijk areaal van de soort: mediterraan gebied.

1768 MP 2: 368.

1778 AV 283 neemt ze op als oranje-rieplant.

1809 WF 31: “*Cistus Salvifolius*”, oranje-rie.

Introductiedatum van de soort: 1548 (Engeland).

C. salviifolius was al in de oudheid door Dioscorides bekend⁷⁵¹. Luca Ghini (1490-1556) beschreef de soort in de 16de eeuw voor Italië onder de naam *Cistus foemina*⁷⁵². De Engelse renaissancebotanicus William Turner (1508-1568), die in Bologna geneeskunde studeerde bij Ghini, leerde vermoedelijk via hem de plant kennen. Hij introduceerde ze in ieder geval in Engeland en vermeldt ze in 1548 voor de *Syon Garden*⁷⁵³. De plant werd nog

FIG. 25 *Chrysocoma coma-aurea* L. Uit Moninckx-atlas (1686-1749), © Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA), Bijzondere Collecties, VI G3 pl.43. *Chrysocoma coma-aurea* L. (*Shrub Goldilocks*).

743 De Poederlé 1779, 341.

744 fide Boerhaave 1720, 1, 104 bij *Chrysanthemoides*; *osteospermon*; Sprengel 1818, 2, 122.

745 Kuijlen 1982, 117.

746 Clement & Foster 1994, 330.

747 Plukenet 1696, 400.

748 Wijnands et al. 1983a, 72-73.

749 Delathauwer 1848, 2, 237.

750 Devos 1890, 36.

751 Sprengel 1817, 1, 151.

752 Meyer et al. 1999, 1, 184-185; vgl. Goeze 1916, 134 die 1551 opgeeft.

753 Aiton & Aiton 1811, 3, 305.

tijdens diezelfde 16de eeuw door Clusius, Pena en De l'Obel beschreven voor Frankrijk en Spanje⁷⁵⁴. Het lijkt dus waarschijnlijk dat *C. salviifolius* rond die tijd ook al in ons land werd geteeld, temeer daar De l'Obel zelf in 1581 zegt: “*Ich hebber in Nederlant meer dan vijftiwintich diversche (Cistus)soorten ghesien soo bijden edelen heere Jan van Boisot / Pieter Coudenbergh ende Jan Mouton / die van Spaensch ende Languedocks saedt ghegroeyt waren*”⁷⁵⁵. Zeker is dat *C. salviifolius* in diverse 17de-eeuwse herbaria aanwezig was, zoals in die van Wijnhouts (1633) en Hermans (1652-1653) en in een jezuitenherbarium uit 1666⁷⁵⁶.

2.2.3.19 *Clethra alnifolia* L.

1791: (21) *Clethra major* / Jasmin de Virginie

Opmerking: de benaming *Jasmin de Virginie* slaat nu op de klimplant *Campsis radicans* (L.) Seem. ex Bureau of trompetklimmer.

Natuurlijk areaal van de soort: oostelijk Noord-Amerika. In de Kempen hier en daar als tuinontvluchter opgemerkt.

1768 MP 2, 403.

1790 DS 44.

1809 WF 32: “*Clethra Alnifolia*”, volle grond.

Introductiedatum van de soort: voor 1731 (Engeland).

Zowat alle auteurs geven als vroegste import in Europa 1731 (Engeland) op⁷⁵⁷. Volgens de *Hortus Kewensis* introduceerde Catesby via de plantenkwekerij (Hoxton) van Stephen Bacon (fl. 1709-1733) de soort al voor 1731 in Engeland⁷⁵⁸. Volgens Delathauwer werd de struik in ons land uit Engeland “*overgebracht*” door baron De Poederlé⁷⁵⁹. Dit lijkt te kloppen want de baron bespreekt de struik in 1779 in zijn “*Supplément*” en vernoemt hem als een van de fraaist bloeiende heesters⁷⁶⁰.

2.2.3.20 *Coronilla valentina* subsp. *glauca* (L.) Batt., syn. *Coronilla glauca* L.

1791: (54) *Coronilla glauca seliqua tercti* / Coronille en arbrisseau à fleurs jaunes

Natuurlijk areaal van de soort: mediterraan gebied.

1768 MP 2: 537-539 beschrijft de plant als een eerder vorstgevoelige soort.

1778 AV 283 vermeldt de plant als oranjeplant.

1809 WF 35: “*Coronilla glauca*”, oranjeplant.

Introductiedatum van de soort: 1722 (Engeland).

Het is eerder onduidelijk wanneer deze plant in de meer noordelijk gelegen delen van Europa werd geïntroduceerd. De meeste auteurs houden het bij 1722 als vroegste introductie⁷⁶¹. De soort

werd nochtans al veel eerder beschreven. De Franse botanist Joseph-Pitton de Tournefort beschreef de in het zuiden van Frankrijk inheemse plant onder de naam *Coronilla maritima glaucifolia* in zijn *Institutiones rei herbariae* uit 1700. De Zwitser Caspar Bauhin (1560-1624) ging hem echter ruim vooraf in zijn *Pinax theatri botanici* uit 1623 en noemde de soort *Colutea scorpioides maritima, glauco folio*. Maar waarschijnlijk was het Clusius die de plant voor het eerst typeerde als *Colutea scorpioides* in zijn *Rariorum Plantarum Historia* uit 1601⁷⁶². Het is dus zeker niet uitgesloten dat de plant in onze gewesten al vroeger werd geïmporteerd als oranjeplant.

Nog in de 19de eeuw beschrijft Delathauwer vrij uitvoerig in *Het Belgische Kruidboek* de “*zeegroene of kleverige everwortel*” (*C. val. glauca*) met “*zijn zeer aangenamen giroffel-geur*” en voegt er als teeltaanbeveling aan toe: “*Deze plant kan met zorg onze wintersche koude wederstaen, maer voor alle zekerheid is het best dat men die in de groenhuizen bevrijdt*”⁷⁶³.

2.2.3.21 *Crotalaria laburnifolia* L. cv.

1791: (14) *Crotalaria Laburni, folio flore luteo amplo* / Crotulaire à fleurs jaunes doubles

Natuurlijk areaal van de soort: verspreid over grote delen van tropisch Afrika en Azië. Verder nog voorkomend in Zuid-Afrika, Mauritius, de Seychellen en Australië. Er bestaan verschillende ondersoorten van.

1768 MP 2: 615 beschrijft de soort als een oranjeplant waarvan de bloemen een zeer aangenaam uitzicht hadden, maar waarvan Miller nooit de vruchten waarnam in Engeland.

1809 WF 37: “*Crotalaria Laburnifolia*”, oranjeplant.

Introductiedatum van de soort: 1686 (Nederland).

De soort was al in de Leidse Plantentuin aanwezig tussen 1681 en 1686 en belandde er vermoedelijk via Paul Hermann die ze inzamelde op Sri Lanka⁷⁶⁴. Het herbariummateriaal ervan bleef bewaard⁷⁶⁵. Deze *Crotalaria* werd voor het eerst beschreven in de *Hortus Indicus Malabaricus* (1687-1703) van Hendrik Adriaan Van Rhede tot Drakestein (1636-1691), gouverneur-generaal van de Malabarkust (Indië)⁷⁶⁶.

Nog tot een stuk in de 19de eeuw vinden we de soort als oranjeplant terug. En Delathauwer beschrijft ze zelfs als een “*eenjarige kruidplant van Azië, die in de moeshoven, op de wyze van de Linzen en Erten, wordt gepland*” met eetbare vruchten⁷⁶⁷. Van een cultivar met gevulde bloemen vonden we geen spoor terug.

2.2.3.22 *Digitalis grandiflora* Miller, syn. *Digitalis ambigua* Murray of grootbloemig vingerhoedskruid

1791: (16) *Digitalis ambigua flore luteo* / Digitale ambigu à grandes fleurs jaunes

⁷⁵⁴ Pena & Del'Obel 1571, 418; Clusius 1576, 1, 140-141.

⁷⁵⁵ Del'Obel 1581, 2, 131-132.

⁷⁵⁶ De Wildeman 1950, 670; Carolus 1857, 18 nr. 72.

⁷⁵⁷ Bv. Wein 1931, 152; Boom 1972⁸, 344 en Bean 1976⁸, 1, 669.

⁷⁵⁸ Aiton & Aiton 1811³, 3, 57; vgl. Dillwyn 1843, 14.

⁷⁵⁹ Delathauwer 1848, 2, 39.

⁷⁶⁰ De Poederlé 1779, 341.

⁷⁶¹ Bv. Krüssmann 1976⁸, 1, 405; Bean 1976⁸, 1, 715.

⁷⁶² Clusius 1601, 1, 97-98.

⁷⁶³ Delathauwer 1848, 2, 51.

⁷⁶⁴ Veendorp & Baas Becking 1938, 90.

⁷⁶⁵ Vgl. Trimen 1888, 147 nr. 278: herbarium Hermann (London) en Van Ooststroom 1937, 202: herbarium Hermann (Leiden), fol. 73 (onder).

⁷⁶⁶ Van Rhede tot Drakestein 1689, 9, 49 met illustratie.

⁷⁶⁷ Delathauwer 1848, 2, 59.

Natuurlijk areaal van de soort: inheems in België (zeer zeldzaam in het Maasdistrict) maar niet in Vlaanderen voorkomend. Het areaal strekt zich in hoofdzaak over Midden- en Oost-Europa en West-Azië uit.

1768 MP 3: 60.

1809 WF 41: "*Digitalis Ambigua*", volle grond.

Introductiedatum van de soort: 1561 (Zwitserland).

Boom vermeldt dat grootbloemig vingerkruid al van in 1561 als tuinplant voorkomt in Duitsland⁷⁶⁸. Zijn verwijzing naar 1561 slaat ongetwijfeld op de vermelding in Gesners *Horti Germaniae* waar de plant de naam meekreeg *Digitalis Fuchsii, floribus luteis vel pallidis, maior & minor*. Gesner kweekte de plant in zijn eigen tuin in het Zwitserse Zurich⁷⁶⁹. De plantennaam die Gesner gebruikt verwijst naar de Duitse botanicus Leonhart Fuchs die de soort als wilde plant beschrijft in zijn *De historia stirpium commentarii insignes* van 1542⁷⁷⁰.

2.2.3.23 *Digitalis obscura* L.

1791: (52) *Digitalis obscura* / Digitale avec des feuilles étroites, fleurs noirâtres

Natuurlijk areaal van de soort: Oost- en Zuid-Spanje, Noord-Afrika.

1809 WF 42: "*Digitalis Obscura*", oranjerie.

Introductiedatum van de soort: 1644 (de Nederlanden).

Vermoedelijk werd de plant al in de 17de eeuw in België gekweekt. Dit kunnen we althans afleiden uit de postume editie van Dodoens' *Cruydt-Boeck* uit 1644, waaruit de volgende passage komt over een *Digitalis*soort die er een grote gelijkenis mee vertoont. Hij beschrijft ze onder de benaming *Digitalis angustifolia Montis Sancti*: "*van Spaensch saet hier te lande voortgekomen / staet overeynd met eenen rechten steel / met meer sijdsteelen / met smalle / doch saeghs-ghewijs ghekertelde bladeren: op wiens 'tsoep gulden bloemen staen / wat veranderende van verwen / maer meest als yser roestigh. Het blijft vele jaren over / ende schiet hoogh op als een boomken. Daerom wordt het oock Digitalis exotica arborescens vario flore gheheeten*"⁷⁷¹.

Digitalis obscura is tot de dag van vandaag zeker geen courant gebruikte tuinplant. Naast de vermelding in de plantencatalogus van Wiegers vonden we ook nog een bondige beschrijving in het 19de-eeuwse *Belgische Kruidboek*⁷⁷².

2.2.3.24 *Echium decaisnei* Webb et Berth. subsp. *decaisnei*, syn. *Echium thyrsoflorum* Link

1791: (5) *Echium Thyrsoflorum* / Viperine avec une fleur en forme de thyrses, ou d'une demie pigne environnée de feuillage

Natuurlijk areaal van de soort: endemisch op Gran Canaria (Canarische eilanden).

1809 WF 44: "*Echium Thyrsoflorum*", oranjerie.

Introductiedatum van de soort: 1791 (België)

Over de soort zelf en over het gebruik als sierplant vonden we slechts zeer schaarse historische informatie terug⁷⁷³. Ook nu wordt ze zeer zelden in de handel gevonden, gezien de uiterste zeldzaamheid en de sterk bedreigde status ervan⁷⁷⁴.

2.2.3.25 *Felicia amelloides* (L.) Voss., syn. *Cineraria amelloides* L.

2.2.3.26 *Idem*

1791: (35) en (36) *Cineraria amelloides* / Jacobé Maritime en tige d'arbrisseau avec des fleurs jaunes et bleues ou aster d'afrique

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Afrika.

1768 MP 2: 359 beschrijft de soort als een vrij vorstgevoelige plant die in de winter enige beschutting nodig heeft.

1809 WF 30: "*Cineraria Amelloides*", oranjerie.

FIG. 26 *Grewia occidentalis* L. Uit Moninckx-atlas (1686-1749), © Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA), Bijzondere Collecties, VI G2 pl.20. *Grewia occidentalis* L. (Cross-berry).

⁷⁶⁸ Boom 1975¹, 242; Campbell-Culver 2004, 185 geeft voor Engeland 1696 als introductiedatum.

⁷⁶⁹ Gesner 1561, 256; vgl. Wein 1914, 507.

⁷⁷⁰ Fuchs 1542, 892-894; vgl. Meyer et al. 1999, 1, 626-627.

⁷⁷¹ Dodoens 1644, 253; vgl. Phillips & Rix 1991, 2, 119 "Plant with branched shrubby stems... Flowers

orange-yellow tot brownish red".

⁷⁷² Delathauwer 1849, 4, 129.

⁷⁷³ De Candolle 1846, 10, 17-18.

⁷⁷⁴ Bennett 2003, 104.

Introductiedatum van de soort: 1753 (Engeland).

Volgens Curtis' *Botanical Magazine* werd de plant als sierplant voor het eerst door Philip Miller in 1753 uit zaad opgekweekt⁷⁷⁵. Van *F. amelloides* (in het Afrikaans 'bloumargriet' of 'blou-astertje' genoemd) vinden we in de 19de eeuw, met uitzondering van Wiegers' catalogus, nauwelijks nog een spoor terug. Vandaag duikt ze in de rotstuin hier en daar weer op als eenjarige plant of als uitermate vorstgevoelige dwergstruik.

2.2.3.27 *Grewia occidentalis* L.⁷⁷⁶? (fig. 26)

1791: (19) *Grewia*

Natuurlijk areaal van de soort: West-Kaap tot Zimbabwe en Mozambique.

FIG. 27 *Helichrysum crassifolium* (L.) D. Don. Uit Moninckx-atlas (1686-1749), © Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA), Bijzondere Collecties, VI G 4 pl.02.

Helichrysum crassifolium (L.) D. Don.

1768 MP 3: 521-522 beschrijft de soort zeer gedetailleerd maar als een vorstgevoelige oranjeplant.

1809 WF 56: "*Grewia Occidentalis*", oranje.

Introductiedatum van de soort: ca. 1690 (Nederland en Engeland).

Volgens Hilliers *Manual of Trees & Shrubs* uit 1977 als cultuurplant ingevoerd in 1690⁷⁷⁷. Het verhaal luidt dat Simon van Beaumont de Leidse *hortus* onder meer een *G. occidentalis* schonk, afkomstig van de westelijke Kaap. Jan Moninckx tekende er in 1690 een aquarel van en vermeldde er als Nederlandse naam in bijschrift "*Moorelands Olms-wijs Boomtje, met geveugelde takxkens, en paersche Bloemen*"⁷⁷⁸. Ook Miller vermeldt in 1768 dat *G. occidentalis* al lange tijd in diverse tuinen in Engeland en Nederland werd gekweekt en verwijst hiervoor naar een beschrijving van onder meer Plukenet, in diens *Almagestum botanicum* uit 1696. Uit Curtis' *Botanical Magazine* vernemen we dat er een exemplaar stond in de Engelse koninklijke tuin van *Hampton Court* in 1692⁷⁷⁹. De toenmalige Engelse koning was Willem III (1650-1702) en die was eigenlijk van Nederlandsen bloede. Hij had bovendien een grote botanische belangstelling, wat meteen een verklaring vormt voor de botanische uitwisseling tussen beide landen⁷⁸⁰. In de 19de eeuw ten slotte meldt Delathauwer dat de "*westersche Grewia (...)* sedert veel jaren door de nederlandse Koophandel-maetschappij in België is overgebracht"⁷⁸¹.

2.2.3.28 *Helichrysum crassifolium* (L.) D. Don, syn. *Helichrysum ambiguum* (Pers.) C. Presl.; syn. *Gnaphalium crassifolium* L. of een strobloemsoort (fig. 27)

1791: (22) *Gnaphalium crapi folium* / Imortelle à feuilles épaisses, verd blanchâtre

Natuurlijk areaal van de soort: endemisch op de Balearen, vnl. op Mallorca.

1768 MP 3: 482 en 489 beschrijft de soort onder de naam *Gnaphalium fruticosum*.

1809 WF 56: "*Gnaphalium Crassifolium*", oranje.

Introductiedatum van de soort: 1697 (Nederland).

Wijnands verhaalt dat Gaspar Commelin een exemplaar van deze soort in 1697 kreeg toegestuurd uit de Kaap via een zekere Nicolaas Oortmans (1651-fl. 1697-1714), een 'vrije burger' die in het Kaapgebied woonde en er diverse eigendommen had. Maar hij vermoedt dat de notities van Commelin op een vergissing berusten, omdat de soort helemaal niet in Zuid-Afrika voorkomt en Oortmans nooit enige relatie heeft gehad met het Middellandse Zeegebied. Verder betoogt Wijnands dat ook de aquarel in het werk van Commelin helemaal geen Zuid-Afrikaanse *Helichrysum* voorstelt, maar meer affiniteit vertoont met *H. crassifolium*, een endemische plant uit de Balearen⁷⁸². Ook Linnaeus dacht later dat *H. crassifolium* uit Zuid-Afrika stamde. Maar zijn beschrijving, die stoelde op een exemplaar uit de botanische tuin van Uppsala, betreft eveneens de endemische strobloem uit de Balearen⁷⁸³.

⁷⁷⁵ Curtis 1793, nr. 249; vgl. Aiton & Aiton 1813³, 5, 76.

⁷⁷⁶ Gezien de context (VOC-import), lijkt dit de meest waarschijnlijke soort.

⁷⁷⁷ Anon. 1977³, 133.

⁷⁷⁸ Wijnands 1983, 197; vgl. Wijnands *et al.* 1994, 58.

⁷⁷⁹ Curtis 1798, 422.

⁷⁸⁰ Vgl. Aiton & Aiton 1811³, 3, 300: *The earl of Portland* introduceerde in 1690 al de soort en dit was niemand minder dan de plantenliefhebber Hans Willem Bentinck, een vertrouweling van de koning die uit Nederland was overgekomen.

⁷⁸¹ Delathauwer 1848, 2, 244-245.

⁷⁸² Wijnands 1983, 75-76 *vide* Mrs. Hilliard.

⁷⁸³ Galbany-Casals, Sáez, Benedi & Jarvis 2006, 491.

2.2.3.29 *Helichrysum stoechas* (L.) Moench, syn. *Gnaphalium stoechas* L. of een strobloemsoort

1791: (29) *Gnaphalium Stoechas* / Immortelle jaune ou Stoechas citrin

Natuurlijk areaal van de soort: mediterraan gebied.

1768 MP 3: 478 en 483 noemt de plant eerder vorstgevoelig.
1778 AV 284 neemt de soort op bij de oranjerieplanten.
1809 WF 56: "*Gnaphalium Stoechas*", volle grond.

Introductiedatum van de soort: 16de eeuw?

De plant werd al in de Grieks-Romeinse oudheid beschreven⁷⁸⁴. Ook de renaissancebotanisten uit het noorden herontdekten deze strobloemsoort. Maar er bestond enige verwarring wat de naamgeving betreft. Zo slaan de oudste vermeldingen van *Stichas citrina* duidelijk op een verwante soort, namelijk op *Helichrysum arenarium* (L.) Moench met een hoofdzakelijk Midden- en Oost-Europese verspreiding⁷⁸⁵. De l'Obel twijfelt terecht over de identiteit en over wat wij nu de taxonomische positie noemen van de beschreven soort want "*dese plante is veel beter ende schoonder groeyende op dorre ende steenachtige gronden van Languedoc / Provence*"⁷⁸⁶. Volgens Hilliers *Manual of Trees & Shrubs* is *H. stoechas* als cultuurplant in tuinen gebruikt sinds 1629⁷⁸⁷. Dit gegeven verwijst naar "*Chrysocome sive Stoechas citrina*" uit *Paradisi in sole, Paradisus terrestris* van John Parkinson⁷⁸⁸.

2.2.3.30 *Heliotropium arborescens* L., syn. *Heliotropium peruvianum* L., syn. *Heliotropium corymbosum* Ruiz & Pav. of heliotroop

1791: (11) *Heliotropium peruvianum* / Heliotrope du Perou

Natuurlijk areaal van de soort: endemisch in Peru. Elders in Zuid-Amerika ingeburgerd.

1768 MP 4: 7 vermeldt dat heliotroop in de zomer buiten en in de winter binnen in de serre wordt gezet.
1778 AV 284 beschrijft ze als oranjerieplant.
1803 RF 1 nr.68, 121 vermeldt dat de plant in potten wordt gekweekt.
1809 WF 58: "*Heliotropium Peruvianum*", warme serre.

Introductiedatum van de soort: 1740 (Frankrijk).

Boom geeft als introductiedatum 1740 (Engeland) op⁷⁸⁹. Maar de Engelsman Miller vermeldt echter "... *a été envoyée du Pérou par M. de Jussieu, le jeune, au Jardin Royal à Paris, où elle a donné des fleurs & des semences: on m'en a envoyé quelques graines du jardin du Duc d'Ayen, à Saint Germain, qui ont réussi dans celui de Chelséa*". Krausch maakt het verhaal volledig. Hij verhaalt hoe

de Franse natuurvorser Joseph de Jussieu (1704-1779), een minder bekende broer van de beroemde botanici Antoine (1686-1758) en Bernard de Jussieu (1699-1777), tijdens zijn jarenlange verblijf (1735-1771) in Peru en Bolivia *H. peruvianum* ontdekte. De ontdekking gebeurde in een dal van de Andes. Joseph stuurde tal van planten en zaden, waaronder die van heliotroop uit Peru, naar Frankrijk aan zijn broer Bernard⁷⁹⁰. De introductie gebeurde in Europa dus eerst in Frankrijk, volgens Cuvier inderdaad in 1740, in de *Jardin du Roi* waar Bernard de Jussieu doceerde⁷⁹¹. De plant bereikte kort nadien Linnaeus die ze in 1759 eerst beschreef als *H. arborescens*, maar amper drie jaar later herdoopte tot *H. peruvianum*⁷⁹².

2.2.3.31 *Hibiscus syriacus* L. cf. 'Admiral Dewey' of een cultivar van althaeaboompje met dubbele, witte bloemen

1791: (40) *Hibiscus syriacus flora albo multiplex* / Althea à fleurs doubles blan

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.2.33.

1790 DS 88 beschrijft een cultuurvariëteit met "*dubbeld witte bloemen*".

1809 WF 60: "*Hibiscus Syriacus fl. albo pleno*", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1790 (België)?

Voor de introductie van de soort, zie 2.2.2.33.

Oudere gegevens dan die van De Servais met specifieke kleurvermelding over een cultivar met dubbele witte bloemen kennen we niet⁷⁹³. Nochtans werden cultivars met dubbele bloemen al beschreven in oude Chinese manuscripten, zodat het niet uitgesloten is dat ze al voor de 16de eeuw via de zijderoute verspreid geraakten⁷⁹⁴.

2.2.3.32 *Hibiscus syriacus* L. cf. 'Duc de Brabant' of 'Boule de Feu' of een cultivar van althaeaboompje met dubbele, rode bloemen

1791: (12) *Hibiscus siriacus, flore rubro multiplex* / althea à fleurs doubles rouges

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.2.33.

1790 DS 88 beschrijft een cultuurvariëteit met "*dubbeld roode bloemen*".

1809 WF 60: "*Hibiscus Syriacus fl. rubro pleno*", volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: 1790 (België)?

Voor de introductie van de soort, zie 2.2.2.33.

Oudere gegevens dan die van De Servais over een cultivar met dubbele rode bloemen kennen we niet.

⁷⁸⁴ Louis 1977, 211 noemt Theophrastes, Nicander en Dioscorides naar analogie van Sprengel 1817, 1, 83, 109 en 159.

⁷⁸⁵ Fuchs 1542, 98 beschrijft de plant bij "*De Amarranto*" en Dodoens 1557, 67-68 bij "*Stichas citrina*".

⁷⁸⁶ De l'Obel 1581, 1, 569-570; vgl. Galbany-Casals, Sáez & Benedi 2006, 62-69 geeft een indrukwekkend overzicht van de vele variëteiten en vormen.

⁷⁸⁷ Anon. 1977⁴, 143.

⁷⁸⁸ Parkinson 1629, 373-374.

⁷⁸⁹ Boom 1968, 180.

⁷⁹⁰ Krausch 2007, 202.

⁷⁹¹ Cuvier 1821, 479; vgl. Allorge 2003, 337-354.

⁷⁹² Vgl. Jarvis 2007, 566.

⁷⁹³ Curtis 1789, 83 vermeldt cultivars met dubbele bloemen "*lately introduced*" zonder kleurvermel-

ding. Vgl. Dumont de Courset 1802, 3, 62, die vermeldt cultivars "*à fleurs doubles*" zonder verwijzing naar de bloemkleur. Zie ook Krausch 2007, 213 die voor witte cultivars met gevulde bloemen als vroegste datum 1817 opgeeft (Leipzig).

⁷⁹⁴ Stuart 2003, 153.

2.2.3.33 *Ilex vomitoria* Ait., syn. *Ilex cassine* Walt., non L.

1791: (55) *Capine parcigna* / Le capin de la caroline ou thé du Paraguai

Zie 2.2.1.24

2.2.3.34 *Jasminum grandiflorum* L., syn. *Jasminum officinale* var. *grandiflorum* (L.) Stokes, syn. *Jasminum officinale* f. *grandiflorum* (L.) Kob. of Spaanse jasmijn

1791: (63) *Jasminum grandifl.* / Jasmin d'Espagne à grandes fleurs blanches

Natuurlijk areaal van de soort: vermoedelijk uitsluitend oorspronkelijk inheems op het Arabische schiereiland⁷⁹⁵. Op tal van andere plaatsen is Spaanse jasmijn ingeburgerd, want hij werd oorspronkelijk vooral als sierplant en als plant voor de parfumerie gekweekt.

1768 MP 4: 142 en 145.

1778 AV 284 beschrijft de Spaanse jasmijn bij de oranjeplanten.

1803 RF 1 nr.9, 10 vermeldt de plant terloops in een opmerking over gekweekte jasmijnsoorten.

1809 WF 62: "*Jasminum Grandiflorum*", oranje.

Introductiedatum van de soort: voor 1576 (Spanje), 1576 (België).

Harvey geeft als oudst bekende Europese teeltgegeven 1629 op met als invoerland Engeland⁷⁹⁶. Deze datum gaat terug op *Paradisus in sole*, *Paradisus terrestris* van Parkinson die de soort in 1629 naast "*Iasminum Catalanicum*" ook "*Spanish Iasmine*" of "*Catalonia Iasmine*" noemt⁷⁹⁷. Een heel wat oudere beschrijving is bekend uit de kruidenboeken van De l'Obel uit 1576 en 1581. De l'Obel kent de soort onder de naam '*Jesemijn met groote bloemen*' en hij geeft er een prachtige beschrijving van, met vermelding van het land van herkomst: "*Inde Somer voorleden hebbe ick binnen Bruissel gesien inden hof vanden edelen heere Jan de Boisot / eene soort van Jesemijn / die hy zeer nerstich in eerden potten bewaerde (...). De Bloeme is zeer lieflijck om sien dien vanden ghemeynen Jesemijn niet onghelijck / maer viermael grooter / wijt open / soo breeft als eenen daelder / wit / ende op d'averchte sijde root. De plante is hier te lande ghesonden wt Cataloigne ende Sente* (Sentein, nabij Barcelona?) *in Spaigne*⁷⁹⁸". De kans is groot dat de Spaanse jasmijn via de Moorse beschaving in Spanje is terechtgekomen. Diverse soorten jasmijn werden zeker al vanaf de 12de eeuw in Spanje gekweekt, zoals blijkt uit het landbouwkundige werk van Ibn Al-'Awwâm⁷⁹⁹. Vreemd genoeg hecht men in de recente Spaanse taxonomische literatuur weinig geloof aan de Spaanse connectie van deze soort. Het gaat zover dat men zelfs helemaal niet meer begrijpt waarom men het heeft over 'Spaanse' jasmijn⁸⁰⁰.

795 Chang et al. 1996, 15, 314.

796 Harvey 1998, 242; vgl. Krüssmann 1977, 2, 195.

797 Parkinson 1629, 406.

798 De l'Obel 1576, 543 en citaat uit De l'Obel 1581, 2, 123.

799 Clément-Mullet 2000, 254-256.

800 Laguna 2006, 9 schrijft "*planta que de hecho sule recibir fuera de España el sobrenombre de 'Jazmín*

español; probablemente est apelativo deriva del empleo de su sinónimo Jasminum hispanicum Hort ec DC., publicado por De Candolle en 1844 y recogido del lenguaje culto de los jardineros franceses de la época." De auteur legt de verantwoordelijkheid duidelijk bij de Fransen! Vgl. nochtans de Spaanse origine met als naam *Jasminium catalanicum* bij Carolus 1857, 18 nr. 109 (1666) en 22 nr. 13 (1675) voor 17de-eeuwse Belgische herbaria; *idem* bij De Wildeman

1950, 676 voor het herbarium Hermans 1652-53, ...

801 Fillassier 1830, 117.

802 Sprengel 1817, 1, 80 verwijst naar Theophrastes; cf. Louis 1977, 205.

803 Boom 1975, 181; vgl. Dodoens 1583, 642 bij "*Arborescens verò & quaedam Malva est ...*"

804 Pena & De l'Obel 1571, 292-293 en citaat uit De l'Obel 1581, 1, 797.

805 Gesner 1561, 266; Wein 1914, 498.

2.2.3.35 *Lavatera arborea* L.?

1791: (37) *Lavatera arborea*, *malva japonica* / Mauve en arbre ou mauve du japon à fleurs bleues

Opmerking: De benaming *Mauve du Japon* vonden we alleen terug bij Fillassier⁸⁰¹. Ze slaat volgens hem op *Alcea rosea* of stokroos. Maar zowel van *Alcea rosea* als van *L. arborea* bestaan geen planten met blauwgekleurde bloemen. Van stokroos bestaan tal van bloemkleuren: wit, geel, rood, paars, violet *L. arborea* heeft paarsachtige bloemen. Gezien de hier gebruikte plantennamen *arborea* en *mauve en arbre*, draagt *L. arborea* onze voorkeur weg.

Natuurlijk areaal van de soort: mediterraan gebied en Atlantische kust van West-Europa met als noordgrens Ierland; ook in Macaronesië, maar daar deels inheems en deels ingeburgerd.

1768 MP 4: 327 beschrijft de soort onder de naam "*Lavatera Veneta*".

1778 AV 285 vermeldt de plant bij de oranjeplanten.

1803 RF 2 nr.330, 114 heeft het over een merkwaardig gebruik tijdens de Franse periode: "*Cette plante étrangère se voit chez des particuliers: les ex-capucins de ces provinces la cultivent dans leurs jardins, pour l'écorce de sa tige dont ils faisoient des cordes à discipline ...*".

1809 WF 69: "*Lavatera Arborea*", oranje.

Introductiedatum van de soort: ten laatste in 1557 in Duitsland en Zwitserland, ten laatste in 1571 in België.

De soort is al uit de Grieks-Romeinse oudheid bekend⁸⁰². Boom geeft als datum van introductie 1583 op en verwijst naar België⁸⁰³. Maar de soort werd door De l'Obel al eerder beschreven in 1571⁸⁰⁴. Hij had de plant tijdens zijn studieverblijf in 1563-1564 in Italië gezien en hij vermeldt in *Stirpium Adversaria nova* dat ze in die tijd reeds voorkwam "*inde hoven van Brabant / Walsch-Nederlandt / Enghellandt ende Duytschlandt*". Met het Duitse gegeven verwijst hij waarschijnlijk naar Gesner. De apotheker Georg Öllinger (1487-1557) uit Neurenberg en Conrad Gesner zelf hadden de vorstgevoelige plant nog voor 1561 in hun tuinen staan⁸⁰⁵.

2.2.3.36 *Lavatera olbia* L.

1791: (13) *Lavatera olbia* / Lavaterre avec des feuilles à cinq lobes, terminées en pointes de flèches

Natuurlijk areaal van de soort: mediterraan gebied.

1768 MP 4: 327.

1803 RF 2 nr.330, 115 vermeldt expliciet: "*On le cultive communément dans les parterres*".

Introductiedatum van de soort: ten laatste in 1571 (België).

Boom geeft als datum van introductie 1570 op en verwijst naar België⁸⁰⁶. De soort werd voor het eerst beschreven door Pena & De l'Obel in 1571. De l'Obel schrijft hierover later dat hij ze zag in de Provence bij Hyères "waer dat sy soo vele ende hooghe groeyet datter tuynen ende schutsels afghemaect worden." De mogelijke introductiedatum als cultuurplant moet dus ten vroegste 1565-1566 geweest zijn, aangezien De l'Obel toen Frankrijk bereisde en er bovendien samen met Pena in het huis van de geleerde Franse arts en natuurvorser Guillaume Rondelet (1507-1566) woonde⁸⁰⁷.

2.2.3.37 *Limoniastrum monopetalum* (L.) Boiss., syn. *Statice monopetala* L.

1791: (32) *Statice monopelata*

Natuurlijk areaal van de soort: mediterraan gebied (zuidwesten).

1768 MP 4: 390 en 398 beschrijft de soort onder de naam *Limonium siculum* en vermeldt de vorstgevoeligheid.

1809 WF 117: "*Statice Monopetala*", oranjerie.

Introductiedatum van de soort: ten laatste 1720 (Nederland).

Het is niet bekend wanneer deze Zuid-Europese soort in tuinen is opgedoken. De plant wordt voor het eerst beschreven door de Italiaanse botanicus Paulo Boccone in zijn *Icones et descriptiones plantarum Siciliae, Melitae, Galliae et Italiae* uit 1674⁸⁰⁸. Een introductie in de late 17de eeuw behoort dus tot de mogelijkheden. In ieder geval kwam de plant al voor in de Leidse *hortus* ten tijde van Boerhaave, want ze figureert er als vorstgevoelige soort in zijn *Index alter Plantarum* uit 1720⁸⁰⁹. Volgens Delathauwer werd de plant oorspronkelijk uit Sicilië geïmporteerd⁸¹⁰.

2.2.3.38 *Linaria vulgaris* Mill. cv., syn. *Antirrhinum linaria* L. cv. of een cultivar van vlasbekje?

1791: (66) *Antirrhinum lincaria fl. ex rubro et albo.* / Mufle de veau avec des f. de lin et des fl. bla. rayées de rouge

Opmerking: misschien een cultivar van *Linaria vulgaris* Mill. of vlasbekje. We kwamen echter nergens in de literatuur dergelijke cultivars tegen. Waarschijnlijk betreft het een naamfout.

Natuurlijk areaal van de soort: Europa en West-Azië. Inheems, uiterst algemene soort in Vlaanderen en ook algemeen voorkomend in de rest van België.

1768 MP 4: 401 geeft geen cultivars op.

Introductiedatum van de soort: 16de eeuw.

De soort is al van in de 16de eeuw als wilde plant en als tuinplant bekend⁸¹¹. In de 18de eeuw adviseerde Miller ze in potten in de

tuin aan te planten; ze was immers te invasief! Het zou ons dus verwonderen dat vlasbekje in *Hex* ooit als tuinplant werd aangeplant. Of was de cultivar misschien minder invasief?

2.2.3.39 *Lyonia mariana* (L.) D. Don, syn. *Andromeda mariana* L., syn. *Pieris mariana* (L.) Benth. & Hook

1791: (51) *Andromeda meriana*

Natuurlijk areaal van de soort: het oosten en het zuiden van de Verenigde Staten.

1768 MP 1: 212.

1790 DS 15 nr.2.

1809 WF 13: "*Andromeda Mariana*", volle grond.

Introductiedatum van de soort: 1736 (Engeland) of 1700?

Miller vermeldt dat de soort onder de naam *Arbuscula Mariana, brevioribus evonymi foliis pallidè virentibus* al beschreven werd in *Mantissa Almagesti botanici* van de botanicus-arts Plukenet, een werk dat in Londen verscheen in 1700⁸¹². Volgens andere onderzoekers werd de plant pas ca. 1736 via Peter Collinson geïntroduceerd in Engeland⁸¹³.

2.2.3.40 *Magnolia acuminata* L.

1791: (45) *Magnolia acuminata* / Magnolier avec une large feuille ovale

Natuurlijk areaal van de soort: oostelijk Noord-Amerika.

1768 MP 4: 505.

1790 DS 113 nr.2.

1809 WF 73: "*Magnolia Acuminata*", volle grond.

Introductiedatum van de soort: 1736 (Engeland).

Algemeen wordt aanvaard dat de invoerdatum 1736 is⁸¹⁴. In dat jaar werd de boom ontdekt door John Bartram, die zaden ervan toezond aan Peter Collinson in Engeland. Collinson had in 1746 twee bomen uit zaad opgekweekt in zijn eigen tuin⁸¹⁵. Ook Mark Catesby kende de soort, want hij beschreef ze in *The natural History of Carolina, Florida and the Bahama Islands* uit 1731-1743⁸¹⁶. De Poederlé zegt dat deze magnolia in zijn tijd nog zeer zelden voorkwam in Engeland en dus was dit vermoedelijk ook het geval in België⁸¹⁷.

2.2.3.41 *Magnolia grandiflora* L.

1791: (53) *Magnolia grandiflora* / Laurier tulipier

Zie 2.2.1.32.

806 Boom *ibid.*

807 Pena & De l'Obel 1571, 294 en citaat uit De l'Obel 1581, 1, 800.

808 Boccone 1674, 34-35, fig. 16-17: "*Limonium lignosum, Gallas ferens / Limonium lignosum Gallis viduum*"; vgl. Sprengel 1718, 2, 138.

809 Boerhaave 1720, 1, 76.

810 Delathauwer 1848, 2, 242 schrijft: "*De één-bloemige Grasnechel (Statice monopetala) komt van Sicilië.*"

811 Bv. Dodoens 1554, 97.

812 Dit werk kon door ons niet geraadpleegd worden.

813 Goeze 1916, 190; Bean 1973⁸, 2, 637; Aiton & Aiton 1811³, 3, 51-52. Vreemd is dan wel dat de soort

niet opgenomen werd in de *Hortus Collinsonianus*, vgl. Dillwyn 1843.

814 Bv. Aiton & Aiton 1811³, 3, 331; Goeze 1916, 179; Bean 1973⁸, 2, 643; Boom 1972⁸, 170; Krüssmann 1977², 2, 277.

815 Dillwyn 1843, 32.

816 *Fide* Sprengel 1818, 2, 204.

817 De Poederlé 1772, 209.

2.2.3.42 *Magnolia tripetala* L. of Amerikaanse kransmagnolia

1791 (39) *Magnolia umbrellata vel tripetala* / Magnolier avec des très grandes feuilles en forme de Lance

Natuurlijk areaal van de soort: oostelijk Noord-Amerika.

1768 MP 4: 505.
1790 DS 114 nr.4.
1809 WF 73: "*Magnolia Tripetala*", volle grond.

Introductiedatum van de soort: 1752 (Engeland).

Mark Catesby beschreef als eerste deze soort onder de benaming *Magnolia amplissimo flore albo, fructu coccineo* in zijn werk *The natural History of Carolina, Florida and the Bahama Islands* uit 1731-1743. Maar het was John Bartram, een quakerlandbouwer, die de boom in Groot-Britannië introduceerde in 1752 via zijn geloofsgenoot Peter Collinson in Ridgway House (Mill Hill) en via Philip Miller in de *Chelsea Physic Garden*⁸¹⁸. In het Stadsarchief van Brussel vinden we voor 1784 een vermelding van "*un Magnolier umbrella, tripetala*" in een verkooplijst van plantgoed uit een *jardin anglais* (Laken)⁸¹⁹.

2.2.3.43 *Magnolia virginiana* L., syn. *Magnolia glauca* L.

1791: (9) *Magnolia glauca* / Magnolia petit bleu

Natuurlijk areaal van de soort: oostelijk Noord-Amerika, van Massachusetts tot Florida.

1768 MP 4: 505.
1790 DS 113 nr.1.
1809 WF 73: "*Magnolia Glauca*", volle grond.

Introductiedatum van de soort: 1688 (Engeland / Nederland).

Deze magnolia was de eerste soort van het genus *Magnolia* die uit Noord-Amerika in Europa werd ingevoerd. Hij werd voor het eerst beschreven door John Banister, een Engelse zending, die hem ca. 1688 toezond aan de Londense bisschop Henry Compton voor diens tuin in Fulham⁸²⁰. Nog in datzelfde jaar bereikte de soort ook de buiten *Oud-Teijlingen* bij Warmond, de barokke tuin van Hieronymus Van Beverningk, zo getuigt diens vriend, Jacob Breyne, die op dat moment in Nederland verbleef⁸²¹. In die tijd waren de contacten tussen Nederland en Engeland zeer intens. Baron De Poederlé zal bijna een eeuw later *M. glauca* aanprijzen als de meest winterharde magnolia⁸²².

2.2.3.44 *Medicago arborea* L. of een struikvormige soort rupsklaver

1791: (44) *Medicago arboria* / Luzerne en arbre

Natuurlijk areaal van de soort: mediterraan gebied.

1768 MP 5: 7 en 16-21 geeft als naam *Medica arborea* en beschrijft zeer uitgebreid de struik die vrijwel het hele jaar door bloeit en door hem als behoorlijk winterhard wordt ervaren.

1778 AV 285 vermeldt de soort als oranjerieplant.
1809 WF 75: "*Medicago Arborea*", oranjerie.

Introductiedatum van de soort: 1576 (België), in Zuid-Europa sinds de oudheid gekweekt.

Al tijdens de klassieke Grieks-Romeinse oudheid stond dit struikje bekend als veevoedergewas onder de benaming *κύντισος, cytisus*⁸²³. Het was uiteraard ook al bekend bij de Italiaanse renaissancebotanisten zoals Matthioli. Het is dan ook niet zo verbazend dat De l'Obel, die Italië al bezocht had in 1563-1564, als eerste de plant bij ons beschreef. Dat het struikje al in Vlaanderen gekweekt wordt sinds 1576 vernemen we via hem. De rupsklaver of *Cytisus Maranthe Matth.* groeit in zijn tijd "*inden hof vanden vermaerden man Jan Brancion*" in Mechelen⁸²⁴. Waarschijnlijk geraakte de plant via De l'Obel in Engeland, want ze wordt vermeld bij Gerard in 1596⁸²⁵. De l'Obel vestigde zich immers vanaf 1592 in Engeland, een land dat hij tot zijn dood in 1616 nog nauwelijks zou verlaten.

2.2.3.45 *Myrtus communis* L. cf. 'Flore Pleno' of een gevuld-bloemige cultivar van mirt(e) (fig. 28). Soort zeer variabel in bladgrootte en bladvorm.

1791: (15) *Myrthus multiplex* / Myrthe à fleurs doubles

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Europa, Noord-Afrika, West-Azië.

1768 MP 5: 195 beschrijft de plant met enige aarzeling als een variëteit van *M. belgica* "*car ses feuilles, le port de la plante, & la grosseur de ses fleurs s'accordent mieux avec cette espèce qu'avec aucune autre*".

1778 AV 285 noemt *Myrthus communis multiplex*.
1809 WF 80: vermoedelijk identiek aan "*Myrtus Belgica flore pleno*", oranjerie.

Introductiedatum van de cultivar: 1636 (Frankrijk).

Voor de soort: zie 2.2.2.62.

Bij Guy de la Brosse (1586?-1643) komt in zijn *Description du Jardin Royal* uit 1636 een mirt(e) met gevulde bloemen voor⁸²⁶. Een cultivar met dubbele bloemen wordt ook door Van Ravelingen in Dodoens' *Cruydt-Boeck* van 1644 genoemd. Hij heeft het over "*Myrtus pleno flore*": "*Een soorte van Edelen of kleyenen Myrtus / die gemeinlijck meer bladeren in sijn bloemen heeft dan den Groven*"⁸²⁷. In het herbarium van de Rijksse Frans-Vlaming Pierre Ricart, dat ook uit 1644 dateert, bevindt zich een cultivar met dubbele bloemen⁸²⁸. Munting ten slotte geeft in 1696 in zijn *Nauwkeurige Beschryving der Aardgewassen* een

⁸¹⁸ Vgl. onder meer Bean 1973⁸, 2, 671; Spongberg 1990, 29. Zie ook Aiton & Aiton 1811², 3, 331. Dilwyn 1843 geeft 1753 op!

⁸¹⁹ Stadsarchief Brussel 1784, Archives diverses, n° 69. Met dank aan Roger Deneef voor het doorspelen van dit gegeven.

⁸²⁰ Wein 1930, 97; Morris 1991, 50 en 58.

⁸²¹ Wein 1930, 118-119.

⁸²² De Poederlé 1772, 207-208.

⁸²³ Vgl. Sprengel 1817, 1, 81, 109, 120, 124, 132, 157 die Theophrastes, Nicander, Varro, Vergilius, Columella en Dioscorides noemt. Miller heeft zo zijn twijfels over de juiste identiteit van de plant uit de klassieke oudheid.

⁸²⁴ De l'Obel 1576, 503 en De l'Obel 1581, 2, 52-53.

⁸²⁵ Aiton & Aiton 1812², 4, 395; Harvey 1998, 234; vgl. Goetze 1916, 136.

⁸²⁶ Wein 1929b, 92.

⁸²⁷ Dodoens 1644, 1212.

⁸²⁸ De Wildeman 1950, 414.

uitgebreide beschrijving met prachtige afbeelding van de cultivar die hij “een zeer schoon Gewas, van een gantsch gevallige aanschouwing” noemt⁸²⁹. De cultivar ‘Flore Pleno’ is nog steeds in de handel.

2.2.3.46 *Myrtus communis* L. cv. of een cultivar met gedeeltelijk dubbele bloemen van mirt(e)

1791: (41) *Mirthus semi multiplex* / Mirthes à fleurs semi doubles

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Europa, Noord-Afrika, West-Azië.

Introductiedatum van de cultivar: 1791 (België).

Over de cultivar met gedeeltelijk dubbele bloemen werd geen enkel bijkomend gegeven gevonden.

FIG. 28 *Myrtus communis* L. cf. ‘Flore Pleno’ (gevuldbloemige cultivar van mirt(e)). Uit Munting 1696.
Myrtus communis L. cf. ‘Flore Pleno’ (Common Myrtle, cultivar with double flowers).

⁸²⁹ Munting 1696, 143.

⁸³⁰ Wijnands 1983, 180-181 schrijft: tussen 1686 en 1705.

2.2.3.47 *Noltea africana* (L.) Endl., syn. *Ceanothus africanus* L. (fig. 29)

1791: (26) *Ceanothus africanus* / Thé D’Afrique

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Afrika.

1768 MP 2: 208-209 beschrijft de soort als oranjerieplant.
1809 WF 27: “*Ceanothus Africanus*”, oranjerie.

Introductiedatum van de soort: ca. 1700 (Nederland).

Volgens Miller werd de plant vanuit Kaap de Goede Hoop in Nederland ingevoerd. Van daaruit zou ze verspreid geraken over heel Europa. Vermoedelijk gebeurde de introductie ca. 1700, want Caspar Commelin vermeldt de plant in zijn *Praeludia botanica ad publicas plantarum exoticarum demonstrationes* uit 1703 onder de naam *Alaternoides africana Lauri Serratae folio*. Maria Moninckx (1673?-1757) maakte er ten behoeve van Commelin een illustratie van⁸³⁰. In de catalogus van de Leidse

FIG. 29 *Noltea africana* (L.) Endl. Uit Moninckx-atlas (1686-1749), © Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA), Bijzondere Collecties, VI G5 pl.49.
Noltea africana (L.) Endl (Soap Dogwood).

hortus uit 1720 vinden we de soort opnieuw terug⁸³¹. In 1802 schrijft Dumont De Courset in *Le botaniste cultivateur* over deze oranjerieplant: “Elle n’est pas du tout délicate, et peut supporter les premiers degrés de froid”⁸³². Later in de 19de eeuw zal Delathauwer schrijven dat de “afrikaensche *Ceanothus* (...) *alhier ook by sommige liefhebbers in de oranjerij* (wordt) *gekweekt*”⁸³³.

2.2.3.48 *Pelargonium fulgidum* (L.) Aiton, syn. *Geranium fulgidum* L. (fig. 30)

1791: (61) *Geranium cocaneo fulgidissimo* / Bec de grue à fl. carmins

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Afrika.

1768 MP 3: 421-422.

1809 WF 87: “*Pelargonium fulgidum*”, oranjerie.

Introductiedatum van de soort: 1720 (Nederland).

De plant werd ontdekt door de Nederlander Simon van der Stel tijdens een expeditie naar Namaqualand in 1685-1686

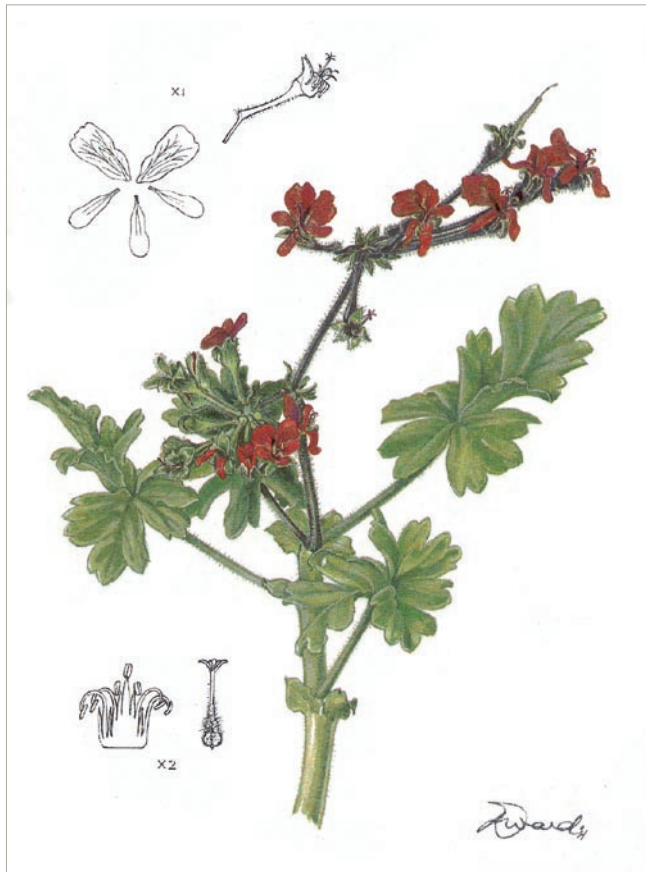

FIG. 30 *Pelargonium fulgidum* (L.) Aiton. Uit Van der Walt 1977. *Pelargonium fulgidum* (L.) Aiton (*Celandine-leaved Pelargonium*).

831 Boerhaave 1720, 2, 214.

832 Dumont de Courset 1802, 3, 611.

833 Delathauwer 1848, 2, 21.

834 Wimmer 2001a, 52 verwijst naar de *Codex Witsenii*.

835 Wilson *et al.* (ed.) 2002, 76-77.

836 Boerhaave 1720, 1, 264.

837 Dillenius 1732, 156-157 en fig. 130; Aiton & Aiton 1812³, 4, 181; Sprengel 1818, 2, 223-224 verwijst naar de *Catalogus plantarum horti Pisani* uit

en mogelijk door de uit Breslau (Wroclaw) afkomstige (Poolse) Duitser Heinrich Claudius getekend⁸³⁴. We vinden de oudste afbeelding⁸³⁵ ervan terug in de *Codex Witsenii*, een gecommentarieerd plaatwerk uit 1695, dat genoemd is naar de Amsterdamse burgemeester Nicolaas Witsen (1641-1717) en een (gedeeltelijke) kopie bevat van de oorspronkelijke tekeningen, die waarschijnlijk verloren zijn gegaan. Witsen bestelde de kopie en was er de eerste bezitter van. De vroegste vermelding van deze soort als tuinplant vinden we terug in de *Index alter plantarum* van Boerhaave uit 1720. Hij geeft ze de naam *Geranium; Africanum; folio alcaeae; flore coccineo, fulgidissimo*⁸³⁶. Vanuit Nederland werd de soort verspreid naar de botanische tuin van Pisa in 1723 en ook al in dat jaar naar de tuin van James Sherard (1666-1737) in Eltham⁸³⁷. Zijn broer, William Sherard (1659-1728), een handelaar en diplomaat, was een uitstekende botanicus en een goede bekende van zowel Paul Hermann als van Herman Boerhaave. Het is niet uitgesloten dat dit de soort is die de auteur van de Luikse *Jardinier portatif* beschrijft als “le *Geranium à feuilles couronnées, & dont la fleur est du plus beau carmin du monde*”⁸³⁸.

2.2.3.49 *Pelargonium hermanniaefolium* (P.J. Bergius) Jacq., syn. *Geranium hermanniaefolium* P.J. Bergius (fig. 31)

1791: (24) *Geranium hermannifolium major* / *Geranium à grandes feuilles D’hermann, avec des petites leurs à bouquet d’un carmin vif*

Natuurlijk areaal van de soort: Kaapprovincie van Zuid-Afrika.

1809 WF 88: “*Pelargonium Hermannifolium*”, oranjerie.

Introductiedatum van de soort: 1767 (Zweden).

De plant werd beschreven door de Zweedse botanist Peter Jonas Bergius (1730-1790), professor in Stockholm en een leerling van Linnaeus, in zijn *Descriptiones plantarum ex Capita Bonae Spei* van 1767⁸³⁹. Dit werk beschrijft de Zuid-Afrikaanse plantencollectie van Mikael Grubb (1728-1808), directeur van de Zweedse Oost-Indische Compagnie. Hoe de soort zich verder verspreidde is ons niet bekend.

2.2.3.50 *Pelargonium laevigatum* (L.f.) Willd. (fig. 32)

1791: (1) *Geranium lavigata* / Bec de grue à feu. de persil

Natuurlijk areaal van de soort: Kaapprovincie van Zuid-Afrika.

1809 WF 88: “*Pelargonium Laevigatum*”, oranjerie.

Introductiedatum van de soort: ca. 1775 (Nederland).

Deze ‘tuingeranium’ werd door Carolus Linnaeus jr. in 1781 beschreven, na inzameling door de Zweedse botanist Carl Peter Thunberg (1743-1828) tijdens zijn Zuid-Afrikaexpeditie in 1772-1775⁸⁴⁰. Thunberg, die nadien doorreisde naar Japan, was een

1723 van M. Tilli; Van der Walt 1977, 1, 16.

838 Anon. 1769, 158.

839 Bergius 1767, 177-178.

840 Van der Walt 1977, 2, 89; vgl. Linnaeus jr. 1781, 306 en Thunberg 1800, 115.

leerling van Linnaeus sr. en opvolger van Linnaeus jr. aan de universiteit van Uppsala. Hij was als chirurgijn aangeworven door de VOC en verzamelde, overigens tot herhaalde ergernis van zijn oversten, allerlei planten die hij vervolgens doorzond naar de Amsterdamse *Hortus*⁸⁴¹.

2.2.3.51 *Pelargonium odoratissimum* (L.) Aiton, syn. *Geranium odoratissimum* L. (fig. 33)

1791: (46) *Geranium odoratissimum* fol. molli crasso odorato / Bec de grue à odeur d'épice

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Afrika.

1768 MP 3: 422 beschrijft de soort als oranjeplant.
1778 AV 284 neemt ze als oranjeplant op.
1809 WF 88: "*Pelargonium Odoratissimum*", oranjeplant.

Introductiedatum van de soort: ca. 1720 (Nederland).

Deze 'tuingeranium' wordt voor het eerst vermeld in de Leidse *hortus* door Herman Boerhaave. In zijn *Index alter plantarum*,

quae in horto academico Lugduno-Batavo aluntur geeft hij de naam *Geranium; Africanum; folio malvae crasso, molli, odoratissimo; flosculo pentapetalo, albo*⁸⁴². Boerhaave voerde een erg drukke correspondentie met vakgenoten over heel Europa en wisselde met hen plantzaden uit. Het hoeft niet te verbazen dat we deze soort in 1724 in de *Chelsea Garden* terugvinden bij Miller en in 1733 in het Duitse Karlsruhe. De plant werd hoofdzakelijk omwille van de aangename (blad)geur in tuinen gekweekt en werd later om dezelfde reden ook bij de bereiding van zepen gebruikt⁸⁴³.

2.2.3.52 *Pelargonium zonale* (L.) L'Hér., syn. *Geranium zonale* L. (fig. 34)

1791: (56) *Geranium zonale* fl. roseo / Bec de grue à fleur couleur de rose

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Afrika.

1768 MP 3, 420 en 432-433.

1778 AV 284 neemt ze als oranjeplant op onder de volksnaam "*Bec-de-grue, en arbrisseau, couleur de feu et violet*".

FIG. 31 *Pelargonium hermanniaefolium* (P.J. Bergius) Jacq. Uit Van der Walt 1977.

Pelargonium hermanniaefolium (P.J. Bergius) Jacq.

FIG. 32 *Pelargonium laevigatum* (L.f.) Willd. Uit Van der Walt 1977.

Pelargonium laevigatum (L.f.) Willd.

841 Wijnands *et al.* 1994, 121.

842 Boerhaave 1720, 1, 263.

843 Aiton & Aiton 1812⁵, 4, 168; Van der Walt 1977, 1, 30; Wimmer 2001a, 54; Krausch 2007, 338.

1809 WF 89: Wiegers geeft drie andere bloemkleurvormen op, “*flore albo, flore rubro en flore carmosino*”, oranje. Introductie van de soort: ca. 1700 (Nederland en Duitsland). Zie 2.2.2.65.

2.2.3.53 *Phylica ericoides* L. (fig. 35)

1791: (3) *Physica Ericoides flore albo* / Bruiere du cap de bonne espérance à fleurs blanches

Zie 2.2.1.40.

2.2.3.54 een roodbloemige vorm van *Phylica ericoides* L.

1791: (48) *Physica ericoides flore rubro* / Bruyère du cap de bonne espérance à fleurs rouges

Opmerking: waarschijnlijk gaat het om rood aangelopen witte bloemen. *Phylica ericoides* is trouwens behoorlijk veelvormig⁸⁴⁴. Wij vonden echter in geen enkele andere bron een vorm met rode bloemen.

Zie 2.2.1.40.

2.2.3.55 *Pistacia terebinthus* L. of terpentijnboom

1791: (62) *Therebinthus* / Therebinte

Opmerking: deze benaming is verwarrend omdat zij zowel op *Pistacia terebinthus* (terpentijnboom) kan slaan als op *P. vera* (pistachenoot). Wij gaan er van uit dat *Pistacia terebinthus* L. of terpentijnboom wordt bedoeld.

Natuurlijk areaal van de soort: Canarische eilanden, Noord-Afrika en aanpalend westelijk Azië en Zuid-Europa.

1768 MP 6: 9 en 13 beschrijft deze soort onder de misleidende naam *Pistacia vera* die nu voor de pistachenoot (*Pistacia vera* L.) gebruikt wordt.

1809 WF 93: “*Pistacia Terebinthus*”, oranje.

Introductiedatum van de soort: bekend uit de oudheid, in Noord-Europa sinds 1588 in Duitsland en in 1634 in Engeland. De terpentijnboom is al uit de Bijbelse oudheid bekend. Ook de Grieken en de Romeinen kenden de soort⁸⁴⁵. In Maerlants *Der Naturen Bloeme* van het einde van de 13de eeuw komt de ter-

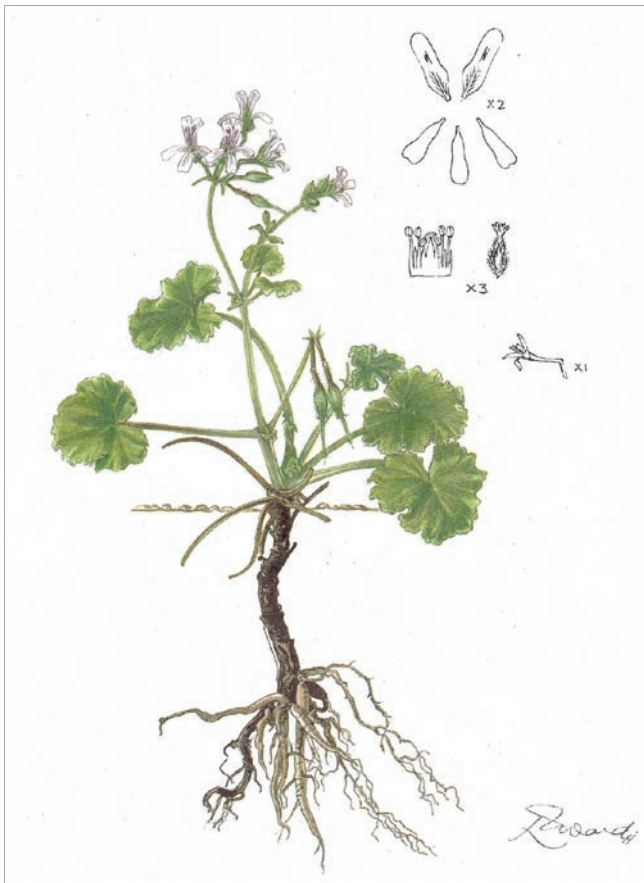

FIG. 33 *Pelargonium odoratissimum* (L.) Aiton. Uit Van der Walt 1977.

Pelargonium odoratissimum (L.) Aiton (Sweet-scented Pelargonium).

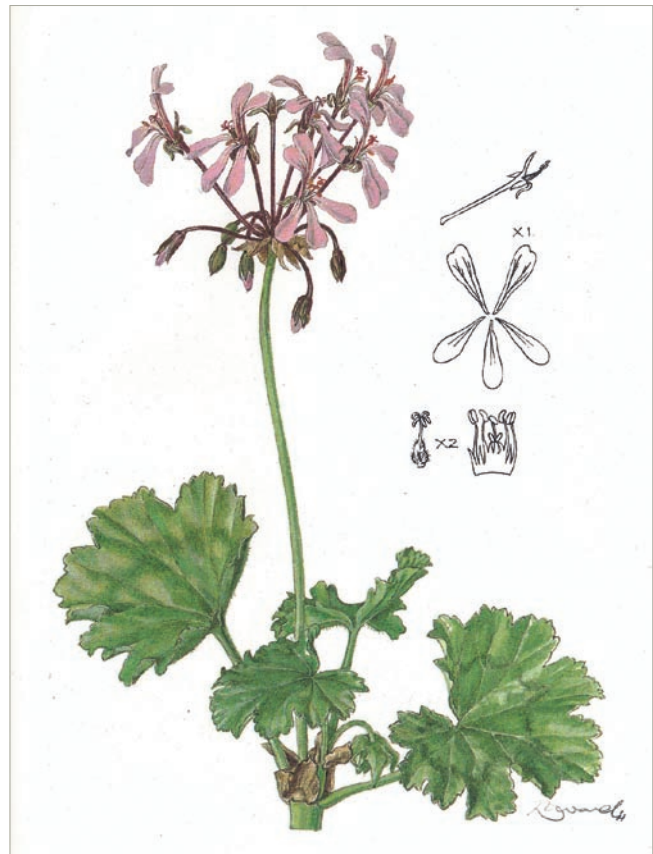

FIG. 34 *Pelargonium zonale* (L.) L'Hér. Uit Van der Walt 1977. *Pelargonium zonale* (L.) L'Hér. (Horse-shoe Pelargonium).

⁸⁴⁴ Vgl. Pillans 1942, 85-87.

⁸⁴⁵ Zie bv. Sprengel 1817, 1, 24, 87, 126, 133 en 161.

pentijnboom ook reeds ter sprake⁸⁴⁶. Waren Maerlants bronnen schatplichtig aan de Moorse beschaving of refereerden ze aan de antieken? Feit is dat Ibn Al-'Awwâm de teelt van de terpentijnboom al uitvoerig bespreekt in zijn 12de-eeuwse, in het Spaanse Sevilla geschreven *Kitâb al-filâha*⁸⁴⁷. Er zijn zelfs aanwijzingen dat de plant in het Moorse deel van Spanje nog eerder werd gekweekt, nl. in de 10de eeuw⁸⁴⁸. Pierre Belon zag de terpentijnboom in de bergachtige natuurgebieden bij Jeruzalem tijdens zijn reizen in de Levant in 1546-1549⁸⁴⁹. Dodoens vermeldt in 1554 de werking van de hars van *terbenthijn*, maar het is vrijwel uitgesloten dat de plant hier toen werd gekweekt⁸⁵⁰. Zo zag zijn tijdgenoot Gesner het boompje nergens in zijn *Horti Germaniae* groeien, maar hij kende wel de soort uit Frankrijk en Italië⁸⁵¹. De oudste introductiegegevens, die we uit de noordelijker gelegen delen van Europa kennen, dateren pas van enkele decennia later. De stadsarts van Neurenberg Joachim Camerarius jr. kweekte

FIG. 35 *Phyllica ericoides* L. Uit Moninckx-atlas (1686-1749), © Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA), Bijzondere Collecties, v1 G3 pl.01.

Phyllica ericoides L. (*Heath-leav'd Phyllica*).

de soort in 1588⁸⁵². Pas een halve eeuw later in 1634 kweekte ook John Tradescant sr. (1570?-1638/39?) de plant op in South Lambeth⁸⁵³. Kende de uit Vlaanderen of Holland stammende Tradescant de soort al uit onze contreien en had hij de terpentijnboom van hieruit naar Engeland overgebracht? Uit de plantencollecties van Ricart (Rijssel, 1644) en Hermans (Brussel 1652-1653) zou men dit kunnen vermoeden, want ze bevatten herbariummateriaal van terpentijnboom. De Nederlanders Jan van der Groen en Abraham Munting zouden een tijd later in diezelfde 17de eeuw terpentijnboom uit zaad winnen⁸⁵⁴.

2.2.3.56 *Punica granatum* L. of de granaatappelboom

1791: (38) *Punica granatum* fl. *Simplici* / Grenadier à fleurs simples

Natuurlijk areaal: Zuid-West-Azië (oorspronkelijk areaal waarschijnlijk beperkt tot Iran en Afghanistan). Elders in Zuid-west-Azië en ook in het mediterrane gebied sinds de oudheid ingeberd.

1768 MP 6: 151-154 wijst op de vorstgevoeligheid van de granaatappelboom "fort commun dans les jardins anglois".

1778 AV 275 vermeldt uitdrukkelijk: "craint les fortes gelées".

1809 WF 98: "*Punica granatum* fl. *simplici*", oranjerie.

Introductiedatum van de soort: ca. 1350 (Engeland).

De granaatappelboom is in het Middellandse Zeegebied sinds de oudheid bekend en beschreven⁸⁵⁵. Men neemt aan dat hij omstreeks 1550 voor het begin van onze tijdrekening in het Middellandse Zeegebied werd ingevoerd vanuit het Kaspische Zeegebied⁸⁵⁶. In het Karolingische *Capitulare de villis* wordt de teelt van granaatappel aangeprezen. Gezien de vorstgevoeligheid van deze soort is het echter weinig waarschijnlijk dat ze in die tijd al bij ons werd gekweekt⁸⁵⁷. Al een eeuw eerder, in het begin van de 8ste eeuw, was de granaatappelboom evenwel in Spanje ingevoerd door de Arabieren⁸⁵⁸. Ibn Al-'Awwâm bespreekt de teelt in Moors-Spanje gedetailleerd, inclusief een beknopt historisch overzicht, in zijn 12de-eeuwse, in het Spaanse Sevilla geschreven *Kitâb al-filâha*⁸⁵⁹.

Op het *Lam Gods* van de gebroeders Van Eyck uit 1432 ziet men al een granaatappelboom⁸⁶⁰, maar het is zeer de vraag of er in de 15de eeuw al bij ons granaatappelbomen in tuinen groeiden. Jan Van Eyck was immers in dienst van hertog Filips de Goede van Bourgondië in 1426-1429 naar *bepaalde verre streken* vertrokken. Het waren geheime missies die hem onder andere naar Spanje en Portugal voerden, en mogelijk ook via Italië naar het Heilige Land. Een deel van de plantengroei op zijn schilderijen leerde hij dus kennen in die landen⁸⁶¹. Misschien maakte hij er daar schetsen van.

Toch is het niet uitgesloten dat de teelt ervan al tijdens de late middeleeuwen sporadisch werd beoefend in noordelijk Europa, want omstreeks 1350 experimenteerde de dominicaner monnik Henry Daniel met de teelt van granaatappelboom in zijn tuin

846 Gysseling 1981, 337-338.

847 Clément-Mullet 2000, 789-790.

848 Harvey 1993, 120.

849 Belon 1589, 2, 331.

850 Dodoens 1554, 457.

851 Gesner 1561, 283.

852 Wein 1914, 474.

853 Jarvis 1979, 237; Harvey 1998, 242.

854 Van der Groen 1687, 15 en Munting 1696, 104-105.

855 Bv. Sprengel 1817, 1, 16; 129 en 150.

856 Hobhouse 1992, 13.

857 van Haaster 1997, 61.

858 Lieutaghi 2004, 682.

859 Clément-Mullet 2000, 229-234.

860 Dierick 1986, 39.

861 Borchert 2002, 14.

in het Engelse Stepney⁸⁶². Hij had zijn teeltinformatie onrechtstreeks uit Spaans-Moorse bron verworven. Dit dankte hij mogelijk aan de inspanningen die de Spaanse koning Alfons X de Wijze (1221-1284, regering: 1252-1284) zich getroostte om de Arabische teksten over onder meer landbouw en horticuultuur te laten vertalen in het Castiliaans. Onze volgende referentie dateert pas van twee eeuwen later. Ze komt van William Turner die granaatappelboom in *Syon Garden* opkweekte. Deze tuin, gelegen bij *Syon House* in het Engelse graafschap Middlesex, werd door hem aangelegd en in 1548 beschreven in zijn *Names of Herbes*⁸⁶³. Pas vanaf de tweede helft van de 16de eeuw zijn er ook gegevens over de kweek van granaatappelboom in onze contreien bekend. Onder meer de Antwerpse apotheker Pieter Van Coudenberghe had er in Borgerhout staan omstreeks 1557 en Antwerpenaar Jan Hoboke kweekte ze in 1581⁸⁶⁴. Dat de teelt niet van een leien dakje verliep lezen we nog in de postume Dodoensuitgave. Zo leverde de teelt van de granaatappel slechts zeer uitzonderlijk vruchten op bij Petrus Hondius (1578?-1621) en dan nog maar ter grootte van een kleine vuist. En de plant was “in houte backen gheset / ende des winters in huys bewaert zijnde”⁸⁶⁵.

2.2.3.57 *Punica granatum* ‘Nana’, syn. *Punica granatum* var. *nana* (L.) Pers., syn. *Punica nana* L. of een dwergvorm van de granaatappelboom

1791: (4) *Punica nana*, *americana pumila fl. simplicis* / Grenadier nain d’amérique à fl. simples

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.3.56.

1768 MP 6: 154 bespreekt deze zeer vorstgevoelige variëteit (oranjerieplant).

1778 AV 284 geeft de plant bij de oranjerieplanten.

1809 WF 98: “*Punica nana*”, oranjerie.

Introductiedatum van de cultivar: eind 17de eeuw of eerste kwart 18de eeuw (Frankrijk).

Voor een bespreking van de soort: zie 2.2.3.56.

Het verhaal van de dwergvariëteit ‘Nana’ is vrij ongewoon. De introductie van de plant gebeurde in Frankrijk omstreeks 1700. Joseph Pitton de Tournefort spreekt over *Punica Americana nana*, seu *humillima Lign.* Hoofdrolspelers waren de broers Alexandre Lignon (?-1718) en Jean-Baptiste Lignon (1667-1729)⁸⁶⁶, allebei “*botaniste du Roi pour les plantes étrangères*”, vandaar de toevoeging *Lign.* aan de plantennaam van de Tournefort. Het Franse plantmateriaal was afkomstig van Guadeloupe dat deel uitmaakt van de Franse Antillen, een eilandengroep gelegen voor de kusten van Centraal-Amerika; vandaar de toevoeging *americana*⁸⁶⁷. We weten dat Jean(-Baptiste) Lignon op de Franse Antillen experimenteerde met dwergvormen van granaatappelboom, die afkomstig waren uit Brazilië. De inwoners van de eilandengroep hadden ze over zee via prauwen op hun eilanden geïmporteerd. Op de eilanden werd het granaat-

appelboompje trouwens in sierhagen gebruikt. Maar hoe was de granaatappelboom dan in Brazilië geraakt, waar hij van nature niet voorkomt? Wij denken aan mogelijk Nederlands import, want in 1630 vielen de Nederlanders het noordoosten van Brazilië binnen. Ze vestigden er zich in een kleine Portugese nederzetting, Santo Antônio do Recife. Graaf Johan Maurits van Nassau-Siegen (1604-1679) nam er ca. 1640 als gouverneur-generaal het administratieve bewind waar. Hij bouwde er zich een comfortabele residentie, genaamd *Vrijburg*. Te midden van de tropische wildernis en de suikerrietplantages verrees zijn optrekje met bijbehorende siertuin van ca. zes hectare. Tot de beplantingen behoorden onder meer ingevoerde oranjebomen en granaatappelbomen⁸⁶⁸. *Vrijburg* verkommerde vrij snel na het vertrek van Johan Maurits uit Brazilië in 1654, maar mogelijk kon een deel van zijn meegebrachte planten in Brazilië overleven. Ontwikkelde zich hieruit de dwergvormen die Jean Lignon kende?

Er waren blijkbaar verschillende dwergcultivars in omloop. Zo spreekt Munting in 1696 van een “*kleyne of lage Granaatboom, met een groote dubbelde Scharlaken Bloem*”⁸⁶⁹. Waarschijnlijk had Munting zijn plant via Frankrijk geïmporteerd, want daar is al sprake van dezelfde dwergcultivar in 1675⁸⁷⁰. Vanaf 1723 werd de dwergvorm met enkele bloem ook in Engeland in “*Dr. Sherard’s garden at Eltham*” gekweekt⁸⁷¹.

De bloemen van deze cultivar zijn veel kleiner en ook de vruchten ervan zijn niet veel groter dan die van een gemiddelde walnoot. De 18de-eeuwse ‘Nana’ was vorstgevoelig en behoefde heel wat verzorging. De huidige handelsvariëteit is heel wat minder vorstgevoelig, zodat het niet onmogelijk is dat ze een andere ontstaansgeschiedenis heeft.

2.2.3.58 *Retama monosperma* (L.) Boiss., syn. *Spartium monospermum* L., syn. *Lygos monosperma* (L.) Heywood, syn. *Genista monosperma* (L.) Lam.

1791: (58) *Genista florida*, *hispanica fl. albo* / Genet d’espagne à fl. bla.

Opmerking: gezien de witte bloemkleur lijkt het ons weinig waarschijnlijk dat het om *Telinaria florida* (L.) C. Presl., syn. *Genista florida* L. of om *Genista hispanica* L. gaat.

Natuurlijk areaal van de soort: zuidwesten van Spanje en het zuiden van Portugal, Noord-Afrika.

1768 MP 7, 162 en 164-165 geeft onder meer als Franse benaming: “*communément appelé Genêt Blanc d’Espagne*”. Dit verklaart de mogelijke naamsverwarring in *Hex*!⁸⁷²

Introductiedatum van de soort: 1690 (Engeland).

Clusius beschrijft in zijn ‘Spaanse flora’ hoe hij nabij Cadiz een door de zeewind geteisterd exemplaar van deze bremsoort nauwkeurig kon observeren op een dorre zandige bodem⁸⁷³. Kort nadien, toen hij opnieuw in de Nederlanden verbleef, werden de hauwen hem vanuit Spanje toegezonden. Dit gebeurde om-

⁸⁶² Harvey 1987, 87; vgl. Campbell-Culver 2004, 129.

⁸⁶³ Aiton & Aiton 1811, 3, 194.

⁸⁶⁴ Gesner 1561, 267 en De l’Obel 1581, 2, 152.

⁸⁶⁵ Dodoens 1644, 1244.

⁸⁶⁶ Jouveau du Breuil 1989, 11: de twee botanisten met de naam (du) Lignon waren actief op Guade-

loupe; vgl. De Tournefort 1700, 1, 14 die “*Lign.*

Alexander & Joannes Lignoni fratres” vermeldt.

⁸⁶⁷ Bean 1976, 3, 437; De Tournefort 1700, 1, 636; vgl. Duhamel de Monceau 1755, 2, 194 nr. 7 en Durner 1996, 80.

⁸⁶⁸ Da Silva & Alcides 2002, 164.

⁸⁶⁹ Munting 1696, 15.

⁸⁷⁰ Laurent 1675, 9.

⁸⁷¹ Bean, *ibid.*; vgl. Aiton & Aiton, *ibid.*

⁸⁷² Vgl. Buc’hoz 1800, 181-182.

⁸⁷³ Clusius 1576, 1, 206 schrijft “*Alterum Gadibus duntaxat, & lovis vicinis, aura marina perflatis, mihi conspectum est arenosus & sterili solo.*” Vgl. Clusius 1601, 102-103.

streeks 1565. In zijn *Kruydtboeck* uit 1581 beschrijft De l'Obel hoe hij in Antwerpen van het bestaan van deze plant op de hoogte gebracht werd door “de vermaerde Medicijn D. Denijs Thomas Portugeis”. We kunnen uit zijn verhaal echter niet opmaken of de plant toen al in onze regio werd gekweekt⁸⁷⁴. Verschillende auteurs geven 1690 op als introductiedatum voor Engeland⁸⁷⁵. Sims is de enige die specificeert wie de invoerder was; hij noemt “Mr. Bentick (sic)”. Ongetwijfeld gaat het hier om de toenmalige intendant van de koninklijke tuinen van Willem en Mary, de Nederlander graaf Hans Willem Bentinck⁸⁷⁶.

2.2.3.59 Twee keuzemogelijkheden: ofwel een roodbloemige variëteit van *Rhododendron calendulaceum* (Michx.) Torrey, syn. *Azalea nudiflora* L. p.p., ofwel *Rhododendron flammeum* (Michx.) Sargent, syn. *Azalea nudiflora* var. *coccinea* Aiton

1791: (57) *Azalea flore rubro* / Azalé à fleurs rouges

Opmerking: er waren slechts enkele rododendronsoorten, variëteiten inbegrepen, van de *Azalea*-series bekend vóór 1791. Ze behoorden alle tot de bladverliezende, Amerikaanse azalea's en tot de subseries *Luteum*. We geven ze hierna in alfabetische volgorde onder de huidige naamgeving: *R. calendulaceum* (Michx.) Torrey, *R. canescens* (Michx.) Sweet, *R. flammeum* (Michx.) Sargent, *R. luteum* Sweet, *R. periclymenoides* (Michx.) Shinners en *R. viscosum* (L.) Torrey⁸⁷⁷. Door de gebrekkige naamgeving in 1791 is het niet mogelijk volledige zekerheid te hebben over de identiteit van de soort. De twee meest waarschijnlijke soorten, in dalende volgorde van voorkeur, zijn:

A: roodbloemige variëteit van *R. calendulaceum* (Michx.) Torrey (fig. 36)

Natuurlijk areaal van de soort: Verenigde Staten, van het zuiden van Pennsylvania over het westen van Virginia tot North Carolina en Georgia.

1768 MP 1: 446 beschrijft de plant misschien onder de naam *Azalea nudiflora*.

1790 DS 21 nr.2 beschrijft vermoedelijk de “vleesch-kleurige” variëteit ervan onder *A. nudiflora*.

1809 WF 20: “*Azalea Nudiflora rubra*”, volle grond.

Introductiedatum van de soort: voor 1768 (Engeland)?

Volgens Davidian werd *R. calendulaceum* voor het eerst in 1749 vermeld door de latere gouverneur van New York, de wetenschappelijke duizendpoot Cadwallader Colden (1688-1776). Later noemde William Bartram de plant *Azalea flammea*, evenwel zonder technische beschrijving. Indien de plant identiek zou zijn aan “*Azalea flore rubente caprifolio similis odorato*” uit de *Hortus Collinsonianus*⁸⁷⁸, dan betekent dit dat ze voor 1768 (de dood van Peter Collinson) zou zijn geïmporteerd. Maar er blijft nog steeds de vraag of de soort wel voor 1800 in Europa werd ge-

introduceerd⁸⁷⁹. Een afbeelding in *Plantarum selectarum icones pictae* uit 1798 van de hortulanus van de Leidse *hortus*, Nicolaas Meerburgh (1734-1814), onder de naam *Azalea rubra*, slaat echter meer dan waarschijnlijk op deze soort⁸⁸⁰.

B: *R. flammeum* (Michx.) Sargent

Natuurlijk areaal van de soort: Verenigde Staten, meer bepaald Centraal-Georgia tot South Carolina.

1790 DS 22 vermeldt een *Azalea coccinea* die waarschijnlijk overeenkomt met *R. flammeum*.

1809 WF 20: “*Azalea coccinea*”, volle grond.

Introductiedatum van de soort: voor 1789 (Engeland)?

Davidian heeft geen gegevens over de exacte datum van ontdekking voor *R. flammeum*⁸⁸¹. Wel vermeldt hij de beschrijving ervan in 1789 door William Aiton, een leerling van Philip Miller. Een afbeelding van *R. flammeum* werd pas in 1792 als *Azalea nudiflora* var. *coccinea* gepubliceerd in Curtis' *Botanical Magazine*⁸⁸².

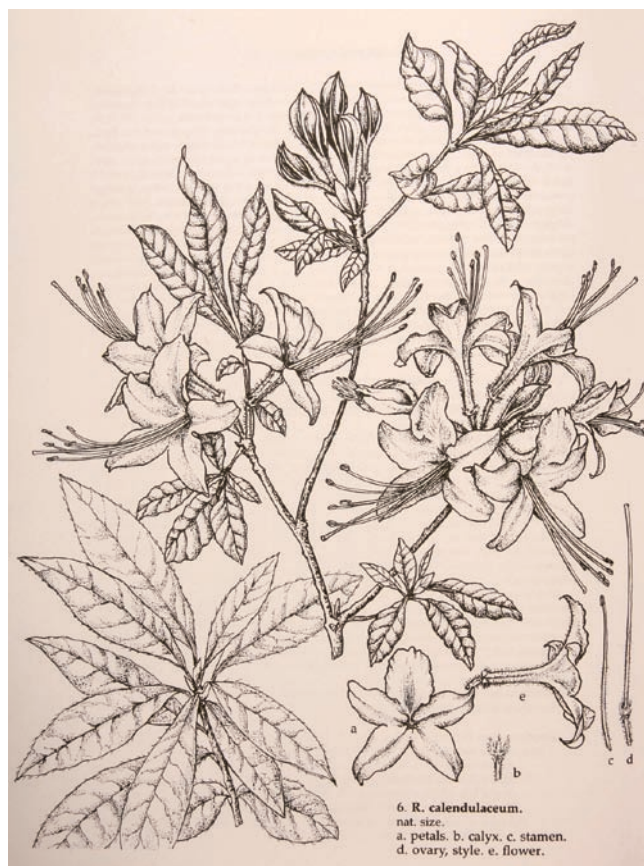

FIG. 36 *R. calendulaceum* (Michx.) Torrey. Uit Davidian 1995. *R. calendulaceum* (Michx.) Torrey (*Flame Azalea*).

⁸⁷⁴ De l'Obel 1581, 2, 105-106.

⁸⁷⁵ Anon. 1977, 131; Harvey 1998, 253; Vgl. Ingram (ed.) 2001, 384 bij “*Genista The white*”.

⁸⁷⁶ Sims 1803, 683.

⁸⁷⁷ Naamgeving volgens Davidian 1995.

⁸⁷⁸ Dillwyn 1843, 6.

⁸⁷⁹ Davidian 1995, 49-52.

⁸⁸⁰ Meerburgh 1798, 2 t. 8. Volgens Anon. 1799, 152 stelt deze afbeelding waarschijnlijk *R. flammeum* (*Azalea coccinea*) voor. Wij denken van niet, het aantal bloemen en de relatieve lengte van de meeldraden duiden eerder op *R. calendulaceum*. Het

oordeel van deze anonieme auteur over het werk van Meerburgh is echter buitengewoon cassant: “*Herr Meerburgh ist bereits durch eine Sammlung schlechter und geschmackloser Abbildungen ...*”.

⁸⁸¹ Davidian 1995, 54-55.

⁸⁸² Curtis 1792, 180.

2.2.3.60 Twee keuzemogelijkheden: ofwel een witbloemige variëteit van *Rhododendron periclymenoides* (Michx.) Shinners., syn. *Azalea nudiflora* L. p.p., syn. *Azalea periclymenoides* Michx., syn. *Rhododendron nudiflorum* (L.) Torr., ofwel *Rhododendron viscosum* (L.) Torr., syn. *Azalea viscosa* L.

1791: (8) *Azalea flore albo* / Chèvre-feuille érigée de l'amérique, à fleurs blanches, ou d'azalé blanc

Opmerking: zie 2.2.3.59.

De twee meest waarschijnlijke soorten, in dalende volgorde van voorkeur, zijn:

A: *Rhododendron periclymenoides* (Michx.) Shinners (fig. 37)

Natuurlijk areaal van de soort: oostelijk deel van Noord-Amerika, meer bepaald de *Appalachian Mountains*.

1768 MP I: 446-447.

1790 DS 21 nr.2 vermeldt een witbloemige vorm.

FIG. 37 *Rhododendron periclymenoides* (Michx.) Shinners. Uit Davidian 1995. *Rhododendron periclymenoides* (Michx.) Shinners (Pinxter Flower).

883 Davidian 1995, 68 maar de datums van Davidian bij Banister, 1725-1730 zijn foutief: de man was reeds lang gestorven. De plant werd beschreven onder de naam *Cistus Virginiana Periclymeni, flore ampliori, minus odorato* in de *Mantissa* van Plukenet

die in 1700 gepubliceerd werd!

884 *Ibid.*, 74. Vgl. Morris 1991, 59; Plukenet 1696, 1, 106 bij *Cistus Virginiani, flore et odore Periclymeni*; Dillwyn 1843, 6 geeft als synoniem *Azalea flore albo an Cistus virginiana*.

885 Boom 1972⁸, 231.

886 Harvey 1998, 264; Bean 1981⁸, 4, 61.

887 Dodoens 1554, 706.

888 Baumann et al. 2001, 104 en 420.

Introductiedatum van de soort: 1734 (Engeland).

De soort werd door John Banister ontdekt op het einde van de 17de eeuw. De quaker Peter Collinson introduceerde de plant in Groot-Brittannië in 1734⁸⁸³.

B: *R. viscosum* (L.) Torr.

Natuurlijk areaal van de soort: oostelijk Noord-Amerika.

1768 MP I: 445-446.

1790 DS 21 nr.1.

Introductiedatum van de soort: 1691 (Engeland) en 1734 (Engeland).

De soort werd beschreven door John Banister, die er in 1691 een exemplaar en een tekening van bezorgde aan zijn broodheer, bisschop Henry Compton. Compton had de plant staan in zijn tuin bij *Fulham Palace*. De quaker Peter Collinson introduceerde de plant een tweede keer in Groot-Brittannië in 1734⁸⁸⁴.

2.2.3.61 *Rosa moschata* Herrm. 'Plena' of een cultivar met gevulde bloemen van muskusroos

1791: (60) *Rosa moschata* / Rosier muscat ou d'alexandrie à fleurs doubles

Natuurlijk areaal van de soort: Centraal-Azië. Op diverse plaatsen binnen het mediterrane gebied ingeburgerd.

1768 MP 6: 302.

1778 AV 280.

1790 DS 169 nr.17 vermeldt bij *Rosa moschata* of "*Muskus Roozen-boom*" een cultivar "*met dubbelde witte bloemen*".

1809 WF 107: "*Rosa Muschata* (sic) *albo pleno*", winterbedekking met stro, matten of droge bladeren.

Introductiedatum van de cultivar: 12de eeuw (Spanje); voor 1561 (België).

Volgens Boom is de enkelbloemige vorm sinds 1596 in Engeland in cultuur⁸⁸⁵. De Engelse onderzoeker John Harvey geeft echter "*ca. 1515*" op als introductiedatum, wat dan weer zou kunnen overeenstemmen met Bean. Die laatste houdt vol dat de muskusroos onder de regering (1509-1547) van Hendrik VIII (1491-1547) via Italië werd geïmporteerd in Groot-Brittannië⁸⁸⁶.

Het blijft echter vrij gewaagd om op basis van tekeningen en erg ontoereikende beschrijvingen volledige zekerheid te verkrijgen over de precieze identiteit van de muskusroos van de 16de eeuw. Zo valt het niet uit te sluiten dat Dodoens de muskusroos al in 1554 beschrijft onder "*Tvierde gheslacht van Roosen*", zij het toch wel zeer onduidelijk⁸⁸⁷. Wat nog meer waarschijnlijk lijkt, is dat de roos die Leonart Fuchs ca. 1563-1564 in de *Codex Vindobonensis Palatinas* liet afbeelden, inderdaad *Rosa moschata* voorstelt. Hij had de tekening laten maken naar herbariummateriaal van Leonhart Rauwolf⁸⁸⁸. Ook de Zwitser Conrad Ges-

ner vermeldt in 1561 een roos die hij “*Rosa muscata*” noemt en hij geeft als referentie de Antwerpse tuin van Pieter van Coudenberghe op. En van Coudenberghe had niet alleen enkele maar ook dubbele muskusrozen⁸⁸⁹. De l’Obel beschrijft in 1581 naast de enkelbloemige muskusroos ook al een *Dobbel Muscus Roose* die in de tuinen wordt gekweekt; hij had ze blijkbaar in Italië leren kennen⁸⁹⁰. In zijn naamgeving in synonymie spreekt hij over “*Nersin serapioni Anguillarae*” en dit is zonder twijfel een verwijzing naar het feit dat de Italiaanse botanist en eerste prefect van de botanische tuin van Padua, Luigi Anguillara (ca. 1512-1570), de cultivar al kende. Vergeten we niet dat de l’Obel een lange periode (1563-64) in de Italiaanse stad Padua vertoefde⁸⁹¹. In een plantenlijst van 1591 wordt voor de *hortus* van Padua trouwens “*Rose moschette doppie*” vermeld⁸⁹².

Het is vrijwel zeker dat de muskusrozen Zuid-Europa bereikten via de Arabische wereld. Al vanaf de 12de eeuw werden in Spanje (Sevilla en omgeving) muskusrozen met dubbele bloemen gekweekt⁸⁹³. De Spaanse medicus Nicolás Monardes (1493-

1588) bevestigt de kweek van *Alexandrijnse roos* of muskusroos in Spanje in zijn *De Rosa et partibus eius* van ca. 1540⁸⁹⁴.

2.2.3.62 *Senecio elegans* L. (fig. 38)

1791: (20) *Senecio elegans* / Seneçons ou jacobé d’afrique en arbrisseau avec une large fleur pourpre très élégante et à feuilles de Seneçon

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Afrika (Kaapprovincie).

1768 MP 7: 2 en 6.

1778 AV 256.

1803 RF 2, 243 vermeldt de plant als zeer algemeen “*dans les jardins et parterres*”.

1809 WF 113 vermeldt uitsluitend gevuldbloemige cultivars als oranjerieplant.

Introductiedatum van de soort: ca. 1700 (Nederland).

Boom geeft als introductiedatum 1700 op⁸⁹⁵. Gerbrand Pancras, gedurende enige tijd commissaris van de Amsterdamse *Hortus*, leverde de plant toen uit eigen tuin aan de genoemde *hortus*. Jan Moninckx maakte er tussen 1698 en 1700 in opdracht van Caspar Commelin een aquarel van⁸⁹⁶. Ook van die periode dateert een beschrijving door de Neurenbergse handelaar en plantenliefhebber Johann Christoph Volckamer (1644-1720).

2.2.3.63 *Silene chalcedonica* (L.) E.H.L. Krause ‘Alboplena’, syn. *Lychnis chalcedonica* L. ‘Alboplena’: volgens de Franse benaming gaat het hier om een witte cultivar met gevulde bloemen van brandende liefde

1791: (17) *Lychnis chalcedonia* / Croix de jérusalem doub. à fl. blanches

Natuurlijk areaal van de soort: Rusland.

1768 MP 4: 475 vermeldt terloops over de door hem nooit geziene cultivar met dubbele witte bloemen: “*cependant on m’a assuré qu’on en trouvoit dans quelques jardins français*”.

Introductiedatum van de cultivar: 17de eeuw?

Brandende liefde zou volgens Boom vanaf 1561 in Duitsland in cultuur zijn gebracht⁸⁹⁷. Dit gegeven is klaarblijkelijk ontleend aan Gesner en wordt bevestigd door Meyer *et al.*⁸⁹⁸. Die laatste auteurs refereren hiervoor aan de onuitgegeven *Codex Vindobonensis Palatinus* van Leonart Fuchs. Fuchs vermeldt hierin dat hij *L. chalcedonica* kreeg toegezonden van Johannes Schmidlapp (fl. 16de eeuw), een inwoner van Schorndorf bij Stuttgart. Schmidlapp wordt door Fuchs beschreven als een enthousiaste botanist met een tuin vol prachtige bloemen⁸⁹⁹. Baumann *et al.* dateren de afbeeldingen van *L. chalcedonica* in het onuitgegeven handschrift van Fuchs ca. 1555-1560 en schrijven ze toe aan Jerg Ziegler (1500-1574/77)⁹⁰⁰. Maar de Engelse onderzoekster Campbell-Culver beweert dat de plant nog tijdens de 14de eeuw onder de

FIG. 38 *Senecio elegans* L. Uit Moninckx-atlas (1686-1749), © Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA), Bijzondere Collecties, v1 G3 pl.29.

Senecio elegans L. (Purple Ragwort).

889 Gesner 1561, 276.

890 De l’Obel 1581, 2, 241-242; vgl. Pena & De l’Obel 1571, 446.

891 Louis 1958, 6.

892 Cappelletti 1995, 234.

893 Clément-Mullet 2000, 250; vgl. Harvey 1993, 120 die verwijst naar “*The Book of Abū’L-Khayr*”.

894 Monardes [1540](?), niet gepagineerd.

895 Boom 1975, 300.

896 Wijnands 1983, 81-82; Wijnands *et al.* 1994, 86.

897 Boom 1975, 85.

898 Gesner 1561, 239; Meyer *et al.* 1999, 188.

899 Vgl. ook Gesner 1561, 287 die een plantenlijst opneemt van de tuin van Schmidlapp.

900 Baumann *et al.* 2001, 280.

naam *Jerusalem Cross* door pelgrims zou zijn meegebracht van hun pelgrimsreis naar het Heilige Land⁹⁰¹. Wij konden tot hier toe haar bronnen niet achterhalen. Maar haar gegeven lijkt niet onwaarschijnlijk, want in een paradijsuintje geschilderd door een Boven-Rijnse meester in ca. 1410, zien we in een hoek van de paradijsuin inderdaad brandende liefde bloeien⁹⁰². De soort was dus al in het begin van de 15de eeuw in Duitsland bekend. In Vlaanderen duikt ze pas veel later als tuinplant op. Ze komt voor onder de naam *Flos Constantinopolitanus* en met vermelding van haar verschillende kleurvormen, in Dodoens' *Florum, et Coronarium odoratarumque nonnullarum herbarum Historia* uit 1568⁹⁰³. Hij zegt bovendien dat de Duitsers en ook de Italiaanse geneesheer-botanist Ulysses Aldrovandi de soort als tuinplant kennen onder de naam *Flos creticus*. Volgens haar naamgeving lijkt het er dus sterk op dat de soort via Kreta Italië bereikte.

Boom vermeldt als introductiedatum van de cultivar 1789 (Engeland)⁹⁰⁴. Maar dit klopt dan weer niet met het weliswaar vrij vage gegeven van Miller dat al dateert van voor 1768. Bovendien spreekt men al in 1644 over dubbele bloemvormen, zonder vermelding van de bloemkleur, "... als offer vele bloemkens in den anderen ghegroeyet waren / kransghewijs / zeer cierlijck in 't aenschouwen"⁹⁰⁵.

2.2.3.64 *Silene dioica* (L.) Clairv. cf. 'Rubroplenum',
syn. *Lychnis dioica* L., syn. *Melandrium sylvestre* (Schkuhr) Röhl., syn. *Melandrium dioicum* (L.) Coss. et Germ., syn. *Melandrium rubrum* (Weigel) Garcke of een cultivar met gevulde (donker)roze bloemen van dagkoekoeksbloem

1791: (10) *Lychnis dioica flore roseo* / Croix de Jérusalem à fleurs doubles, roses

Natuurlijk areaal van de soort: inheems en zowat overal algemeen in ons land. Het zwaartepunt van het verspreidingsgebied ligt in de gematigde delen van Europa en in Centraal-Azië.

1768 MP 4, 477 neemt de cultivar op, maar geeft als Franse naam "*Bouton rouge de Bachelier, ou Passe fleur Jacée*". De benaming "*Croix de Jérusalem*" slaat eigenlijk op *Lychnis chalcidonica* L., maar die heeft uitsluitend cultivars met dieprode of witte bloemen.

1778 AV 243 noemt de plant "*Bourbonnoise double, Lychnis dioica purpurea*".

1803 RF I nr.227, 359 vermeldt de cultivar onder de naam "*Bourbonnoise*".

1809 WF 73: "*Lychnis Dioica flore roseo pleno*", winterbedekking met stro, matten of droge bladeren.

Introductiedatum van de cultivar: ten laatste in 1571 (België).

Volgens Boom wordt de cultivar al sinds 1580 in Engeland gekweekt⁹⁰⁶. Toch zijn er oudere, zij het wat vagere gegevens voor ons land. Zo zegt Dodoens in 1554 over dagkoekoeksbloem of "*Jenettekens*": "*zij worden oock in die hoven gheplant: ende wor-*

den somtijts door veel verplantens heel dobbel van bloemen"⁹⁰⁷. En in 1581 bevestigt De l'Obel ons vermoeden dat ze in zijn tijd al in tuinen voorkwamen. Hij noemt ze "*Dobbel Roode wilde Christus-oogen / oft dobbel roode Materflonen. In Latijn / Lychnis agrestis multiflora*". Eigenlijk had hij samen met Pena al 10 jaar eerder van deze cultivar een beschrijving gegeven in hun *Stirpium Adversaria nova* uit 1571 en ze uitdrukkelijk voor Vlaanderen vermeld⁹⁰⁸. Hij geeft er een mooie afbeelding van. Het lijkt er sterk op dat De l'Obel de plant in Engeland bekend heeft gemaakt.

2.2.3.65 *Solanum bonariense* L.

1791: (47) *Solanum bonariense arborescens papas floribus* / Solanum en arbre du Buenos ayres à fleurs de patate

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Amerika.

1768 MP 7: 114-115 beschrijft de soort als oranjeplant.

1778 AV 285 neemt ze op bij de oranjeplanten.

1803 RF I nr.103, 169 vermeldt een foutieve herkomst van de soort: "*originnaire des provinces méridionales de l'Europe*". Verder geeft Roucel als commentaar: "*on la cultive dans nos parterres et dans les pots*".

1809 WF 115: "*Solanum Bonariense*", oranjeplant.

Introductiedatum van de soort: 1727 (Engeland).

De wetenschappelijke benaming *S. bonariense arborescens papas floribus* in de tuinen van Hex gaat terug op de geïllustreerde tuincatalogus *Hortus Elthamensis* uit 1732 van de uit Duitsland overgekomen botanist Johann Jacob Dillenius⁹⁰⁹. Dillenius was de assistent van de Engelse botanicus William Sherard. In diens opdracht beschreef hij zeer zorgvuldig de tuin van James Sherard, de broer van William. Die tuin lag in Kent in het dorpje Eltham en bevatte een rijke plantenverzameling. De catalogus geeft een exacte beschrijving van tal van in Europa nieuw-geïntroduceerde planten. Linnaeus waardeerde dit werk heel erg en baseerde heel wat wetenschappelijke plantennamen op deze publicatie⁹¹⁰. James Sherard had al vanaf 1727 *S. bonariense* in zijn tuin staan: "*Septembrum mense floruit primum anno 1727*"⁹¹¹. De vroegste vermelding die we kennen voor België komt uit het Brussels stadsarchief. In een verkooplijst van 1784 uit Laken is er sprake van "*un Solanum de Buenos-ayres ou papas / en pot*"⁹¹².

2.2.3.66 *Zantedeschia aethiopica* (L.) Sprengel, syn. *Calla aethiopica* L., syn. *Richardia africana* Kunth. (fig. 39)

1791: (42) *Colocasia vel calla vel arum athiopie* / Pied de veau d'ethiopie

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Afrika.

1768 MP 2: 97-98 beschrijft de soort als een tamelijk winterharde plant.

901 Campbell-Culver 2004, 117.

902 Kluckert 2007, 435; vgl. Harvey 1981, 126 en plaat 5.

903 Dodoens 1568, 72-74.

904 Boom 1975, *ibid.*

905 Dodoens 1644, 269; vgl. Gerard 1633, 466.

906 Boom 1975, 84.

907 Dodoens 1554, 145.

908 De l'Obel 1581, 1, 409-410; Pena & De l'Obel 1571, 142.

909 Dillenius 1732, 364-365.

910 Blunt & Stearn 1995, 151.

911 Dillenius 1732, 365.

912 Stadsarchief Brussel 1784, Archives diverses, n° 69. Met dank aan Roger Deneef voor het doorspelen van dit gegeven.

1809 WF 25 geeft twee cultivars *major* en *minor* bij “*Calla Aethiopica*”, oranjerie.

Introductiedatum van de soort: voor 1644 (Frankrijk).

Volgens Boom werd de plant uit Zuid-Afrika in 1687 in Nederland ingevoerd⁹¹³. Maar enkele Engelse auteurs stellen dat *Z. aethiopica* al uit Zuid-Afrika werd uitgevoerd in de periode 1607-1644⁹¹⁴. Guy de la Brosse gaf er al een illustratie van weer in zijn postuum verschenen *Recueil des Plantes du Jardin du Roi* ca. 1644. In 1687 stond de plant in de plantentuin van Leiden, aldus Paul Hermann in zijn *Horti Academici Lugduno-Batavi*. Van de soort werd destijds een fraai aquarel gemaakt door Jan Mo-ninckx omstreeks 1688-90⁹¹⁵. De plant werd eertijds ook *Arum Africanum* of *Arum Aethiopicum* genoemd⁹¹⁶.

2.2.4 “Bosquet d’été: Platte bande près de la figure de flore”

Een plate-bande is een smal, langwerpige, opgehoogde tuinbed. In *Hex* was het ingevuld met bomen, struiken en vaste planten, waaronder opnieuw een groot aantal oranjerieplanten en/of

FIG. 39 *Zantedeschia aethiopica* (L.) Sprengel. Uit Moninckx-atlas (1686-1749), © Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA), Bijzondere Collecties, VI GI pl.05.

Zantedeschia aethiopica (L.) Sprengel (*Altar-lily*).

vorstgevoelige soorten. Het aantal planten bedroeg 56, verdeeld over 39 verschillende taxa.

2.2.4.1 ?

1791: (85) arbre dont on ne sait pas le nom, donné par Demeure⁹¹⁷

2.2.4.2 *Actaea racemosa* L.

2.2.4.3 *Idem*

1791: (82) *Actea racemosa* / Racines de serpent noir fl. blanches en épis très belles

Opmerking: de soort komt tweemaal voor met hetzelfde nummer 82.

Natuurlijk areaal van de soort: Noord-Amerika.

1768 MP I: 34 en 36.

1803 RF I nr.255, 427 vermeldt in een opmerking de teelt van *Actaea racemosa* “chez des curieux”.

1809 WF 7: “*Actea Racemosa*”, volle grond.

Introductiedatum van de soort: ca. 1635 (Frankrijk).

De oudste beschrijving van een vorm van *A. racemosa* vonden we onder de naam *Aconitum baccis rubris* terug in *Canadensium Plantarum aliarumque nondum editarum Historia* (1635) van Jacques Philippe Cornut⁹¹⁸. De Fransman Cornut (1606-1651) was zelf nooit in Canada geweest. Maar hij kreeg planten toegezonden via contactpersonen uit Parijs, zoals de in hun tijd zeer beroemde hoveniers Jean en Vespasien Robin (1579-1662) en René Morin (?-1659). Of de plant in de 17de-eeuwse tuinen buiten Frankrijk echt ingang vond, is ver van zeker. Pas vanaf de 18de eeuw komen we ze meermaals tegen in Engelse collectietuinen zoals de *Hortus Elthamensis* van James Sherard en de *Chelsea Physic Garden* van Philip Miller, en in Nederlandse plantentuin- en in de 19de eeuw vond een plantenliefhebber zoals Delathauwer het “getrost Sint-Christoffelkruid ... in België bij veel liefhebbers in de kruidhoven...”⁹¹⁹.

2.2.4.4 *Actaea spicata* L. of christoffelkruid

2.2.4.5 *Idem*

1791: (78) *Ente spicata* / Herbe de St Christophe, (78) *Actaea spicata*

Opmerking: de soort komt tweemaal voor met hetzelfde nummer 78, de tweede maal met de correcte naam *Actaea spicata*.

Natuurlijk areaal van de soort: Europa en gematigd Azië. Inheems in België: niet in Vlaanderen en vrij zeldzaam tot zeldzaam in Wallonië voorkomend, meer bepaald in het Maasdistrict, Belgisch-Lotharingen en in enkele valleizones van de Ardennen.

913 Boom 1968, 294.

914 Blunt & Stearn 1995, 308.

915 Wijnands 1983, 46-47; Wijnands et al. 1994, 61.

916 Boerhaave 1720, 2, 74.

917 “Donné par Demeure” werd in de archieftekst doorgehaald.

918 Boom 1975, 107.

919 Delathauwer 1848, 2, 29.

1768 MP I: 34-35.

1803 RF I nr.255, 427 vermeldt als bijzonderheid: “*On cultive cette plante dans les parterres; elle est originaire de Provence*”. De laatste toevoeging van Roucel is zonder meer merkwaardig. Blijkbaar kende hij onvoldoende het huidige Waalse landsgedeelte.

1809 WF 7: “*Actea Spicata*”, volle grond.

Introductiedatum van de soort: 1561 (Zwitserland), 1596 (Engeland).

Boom geeft als oudste introductie in tuinen 1596 (Engeland) op⁹²⁰. Maar Gesner had de plant al in 1561 in zijn eigen tuin⁹²¹. Van De l’Obel vernemen we dat hij de plant die hij *Christophoriana*, an *Actaea Plinij* noemt, “*niet verre vā Turin / in Piemont op de hoevels over de Paw gheleghen*” gevonden had⁹²². Dodoens had de soort een stuk dichterbij gevonden. Hij zag christoffelkruid in

FIG. 40 *Aralia spinosa* L. Uit Moninckx-atlas (1686-1749), © Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA), Bijzondere Collecties, VI 65 pl.08.

Aralia spinosa L. (*Hercules Club*).

de omgeving van de Rijn en de Maas groeien in bergachtig bosgebied⁹²³. Maar het is niet duidelijk of christoffelkruid al in de 16de eeuw in de Belgische tuinen werd gekweekt, waarschijnlijk wel. Voor de 17de eeuw vond De Wildeman de soort terug in de plantencollecties van Wijnhouts (1633: Dillegem), Ricart (1644: Rijsel) en Hermans (1652-1653: Brussel)⁹²⁴.

2.2.4.6 *Andromeda polifolia* L. of lavendelhei

1791: (92) *Andromeda polifolia* / Andromède à pédoncule

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.3.1.

1768 MP I: 211-212.

1790 DS 14 geeft een beschrijving met als volksnaam “*Groote veelbladige Andromede*”.

1803 RF nr.213, 333-334 kent lavendelhei als wilde plant, “*observé dans la Campine*”.

1809 WF 13: “*Andromeda Polifolia*”, volle grond. Wiegers onderscheidt een *americana* en een *europa*-vorm!

Introductiedatum van de soort: 1568-1573 (België).

Zie 2.2.3.1.

2.2.4.7 *Aralia spinosa* L. (fig. 40)

1791: (49) *Aralia spinosa*

Zie 2.2.3.4.

2.2.4.8 *Atriplex portulacoides* L., syn. *Obione portulacoides* (L.) Moq., syn. *Halimione portulacoides* (L.) Aellen of gewone zoutmelde

2.2.4.9 *Idem*

1791: (81) *Atriplex portulacoides fl. albo* / Arroche avec une tige d’arbrisseau et des feuilles ovales fl. blanches

Opmerking: de soort komt tweemaal voor met hetzelfde nummer 81.

Natuurlijk areaal van de soort: kustgebieden van Europa en Klein-Azië, Noord-Afrika en de Canarische eilanden. Inheems in België: gewone zoutmelde is uiterst zeldzaam in Vlaanderen en is er beperkt tot een drietal vaste groeiplaatsen langs onze kust.

1768 MP I: 420 en 423 beschrijft de soort als een waardevolle tuinplant “*dans une terre sèche et graveleuse*”. 1790 DS 20-21 nr.2 beschrijft de soort voor huishoudelijk gebruik als moestuinplant: “*de bladen... worden als de kappers ingelegd en tot toespyze gegeten*”.

1803 RF niet opgenomen. Maar in een handgeschreven tekst uit 1809 beschrijft Roucel later enkele vindplaatsen langs de

920 Boom 1975³, 107: dit slaat ongetwijfeld op Gerard.

921 Gesner 1561, 253.

922 De l’Obel 1581, 1, 828-829; vgl. Pena & De l’Obel 1571, 304.

923 Dodoens 1583, 397.

924 De Wildeman 1950, 56 en 654.

Belgische kust en de Schelde ter hoogte van de huidige haven van Antwerpen⁹²⁵.

Introductiedatum van de soort: 16de eeuw, in oorsprong als moestuinplant (België).

Dodoens noemt in zijn *Crüijdeboeck* uit 1554 de soort *Portulaca marina* of *Zee Porceleyne*. Hij zag ze staan “aen die duynen ende dijcke ende op plaetsen by die zee ghelegen” en vond ze veel in Zeeland⁹²⁶. De l’Obel beschreef in zijn *Kruydtboeck* uit 1581 gewone zoutmelde ook als moestuinplant, een gebruik dat zeker nog tot in de 19de eeuw bekend was. De Wildeman vermeldt de plant voor de Rijselse plantencollectie van Ricart uit 1644⁹²⁷. Ook in een Brussels jezüitenherbarium uit 1666 wordt gewone zoutmelde aangetroffen⁹²⁸. Dat de soort ook omwille van haar sierwaarde werd gebruikt, bewijst Harveys vermelding voor John Evelyns *Elysium Britannicum*. Evelyn gaf de plant een plaats in *the grove* die bestond uit *evergreen trees, shrubs and herbs*⁹²⁹.

2.2.4.10 *Bosea yervamora* L.

1791: (89) *Rosea perva mora* / Verge d’or

Zie 2.2.1.6.

2.2.4.11 *Calycanthus floridus* L.

1791: (64) *Calycanthus floribus, vel pompadoura vel bastaria* / La Pompadoure ou les quatre épices

Zie 2.2.3.14.

2.2.4.12 *Cedronella canariensis* (L.) Webb & Berthel., syn. *Dracocephalum canariense* L. (fig. 41)

1791: (70) *Dracocephalum canariense* / Dracocepholon des îles canaries ou mollandique d’amérique, communément appelé baumier de gilaed à fl. Rouges

Natuurlijk areaal van de soort: Macaronesië, meer bepaald op de Canarische eilanden, Madeira en mogelijk ook op de Azoren.

1768 MP 3: 88-90 beschrijft deze vorstgevoelige soort en beveelt ze aan voor de “plate-bande chaude”.

1809 WF 44: “*Dracocephalum Canariense*”, oranje.

Introductiedatum van de soort: ten laatste in 1692 in Nederland, in 1697 in Engeland.

De plant moet nog voor 1692 in Nederland zijn geïntroduceerd door Jan Commelin⁹³⁰. Een aquarel ervan is opgenomen in de Moninckx-Atlas. Al in 1697 stond de soort ook in Badminton in de tuin van de hertogin van Beaufort⁹³¹. Tussen Nederland en Groot-Brittannië werden nieuwe en onbekende planten intens uitgewisseld door de botanisten van beide landen. Dit gebeurde in het bijzonder in de jaren 1688-1702, tijdens de regeerperiode van koning Willem III en koningin Mary (1662-1695), toen beide landen door dezelfde vorst werden geregeerd.

2.2.4.13 *Diospyros whyteana* (Hiern.) F. White, syn. *Royena lucida* L., syn. *Royena whyteana* Hiern.? (fig. 42)

1791: (80) *Torpnea lucida*

Opmerking: meer dan waarschijnlijk een verhaspeling van de soortnaam *Royena lucida*.

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Afrika, Swaziland, Tanzania, Malawi, Mozambique, Zambia, Zimbabwe.

1768 MP 6: 320-321 beschreven als een zeldzaam gekweekte soort.

1809 WF 109: “*Royena Lucida*”, oranje.

Introductiedatum van de soort: voor 1689 (Nederland), 1690 (Engeland).

FIG. 41 *Cedronella canariensis* (L.) Webb & Berthel. Uit Moninckx-atlas (1686-1749), © Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA), Bijzondere Collecties, VI G3 pl.39. *Cedronella canariensis* (L.) (*Canary Islands Balm*) Webb & Berthel. From Moninckx-atlas (1686-1749).

925 Archieven Nat. Plantentuin: *Recueil des Plantes omises dans la Flore du nord de la France*, Roucel 1809, 31.

926 Dodoens 1554, 613.

927 De Wildeman 1950, 311.

928 Carolus 1857, 17 nr. 49.

929 Harvey 1998, 228; vgl. Ingram (ed.) 2001, 148; zie *Halymus, sea purslan* bij *Frutices et Herbae*

Semper virentes.

930 Wijnands 1983, 114-115.

931 Aiton & Aiton 1811, 3, 418-419.

De plant zou nog voor 1689 in Nederland zijn geïntroduceerd⁹³². Jan Commelin ontving zaden van deze soort uit de Kaap onder de naam "*Buxus capensis*". Hij zou de plant later beschrijven onder een andere naam, "*Staphylolepis Africanum Semper virens, Foliis splendidibus*", in het postuum uitgegeven eerste deel van *Rariorum Plantarum Horti medici Amstelodamensis Historia* (1697). Maria Moninckx maakte hiervoor een aquarel tussen 1686 en 1690. *The earl of Portland* introduceerde de soort al in 1690 in Engeland⁹³³. Dit is niet zo verwonderlijk, want de graaf was niemand minder dan plantenliefhebber Hans Willem Bentinck. Bentinck was een vertrouweling van de koning die uit Nederland was overgekomen om hem in Engeland te kunnen bijstaan.

FIG. 42 *Diospyros whyteana* (Hiern.) F. White. Uit Moninckx-atlas (1686-1749), © Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA), Bijzondere Collecties, VI G 5 pl.22.
Diospyros whyteana (Hiern.) F. White (*Bladder-nut*). From *Moninckx-atlas* (1686-1749).

Meer dan waarschijnlijk slaat de verhaspelde, want onbestaande plantennaam *Torphea lucida* die we vonden in een plantenverkooplijst (1803) afkomstig uit het kasteel *Schoonenberg* (Laken), op net dezelfde soort⁹³⁴. In de *Hortus Gandavensis* vermeldt de hortulanus een *Royena lucida* in 1802, zodat we kunnen besluiten dat de plant in België op meerdere plaatsen bekend was⁹³⁵.

2.2.4.14 *Ginkgo biloba* L., syn. *Salisburia adiantifolia* Smith

2.2.4.15 *Idem*

1791: (76) *Ginkgo biloba*

Opmerking: de soort komt tweemaal voor met hetzelfde nummer 76.

Natuurlijk areaal van de soort: vermoedelijk alleen wild voorkomend in China. Het is niet uitgesloten dat alle bestaande wilde populaties teruggaan op tempelbomen, hoewel ginkgo's waarschijnlijk ook gekweekt werden voor de eetbare en medicinaal nog steeds gebruikte noten⁹³⁶. In Japan werd de soort vooral als tempelboom gebruikt, maar ook daar werden de noten gegeten⁹³⁷.

1790 DS 80-81.

1809 WF 116: "*Salisburia Adiantifolia*", volle grond.

Introductie van de soort: 1730 (Nederland).

Dat de westerse wereld de ginkgo leerde kennen is te danken aan de Duitser Engelbert Kaempfer die als VOC-arts Japan (Nagasaki) in 1690-92 aandeed. Kaempfer beschreef in zijn *Amoenitates Exoticarum* uit 1712 de ginkgo. In de door Sir Hans Sloane (1660-1753) postuum gepubliceerde *History of Japan*, een Engelse vertaling van de reisverslagen van Kaempfer, doken afbeeldingen op van de ginkgozaden. Via de VOC werden omstreeks 1730 zaden in Nederland ingevoerd, onder meer in de botanische tuin van Utrecht, waar nog steeds een ginkgo uit die tijd overeind staat⁹³⁸. In 1754 stonden er ginkgo's in Engeland dankzij de befaamde Schotse plantenkweker James Gordon (1708?-1780), en iets later ook in Wenen (1768), Uppsala (1769), Rouen (1776), Parijs (1780), Schönbrunn (1781) en Montpellier (1788)⁹³⁹. Voor 1784 vonden we een vermelding van "*un ginkgo japonica biloba*" in een verkooplijst van plantgoed uit een *jardin anglais* (Laken). Dit is ongetwijfeld een van de vroegste vermeldingen voor ons land⁹⁴⁰.

2.2.4.16 *Hibiscus syriacus* L. cf. 'Duc de Brabant' of 'Boule de Feu' of een cultivar van althaeaboompje met dubbele, rode bloemen

2.2.4.17 *Idem*

1791: (12) *Hibiscus syriacus flore rubro multiplex*

932 Wijnands 1983, 94.

933 Aiton & Aiton 1811², 3, 61.

934 Van Ypersele de Strihou 1991, 227.

935 Couret-Villeneuve 1802, nr. 440.

936 Del Tredici *et al.* 1992, 202-209.

937 Rein 1889, 231.

938 Veendorp & Baas Becking 1938, 132 vermelden: "*between 1727 and 1737*".

939 Spongberg 1990, 84-85; Aiton & Aiton 1813⁵, 5, 304.

940 Stadsarchief Brussel 1784, Archives diverses, n° 69. Met dank aan Roger Deneef voor het doorspelen van dit gegeven.

Opmerking: de cultivar komt tweemaal voor met hetzelfde nummer 12.

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.2.33.

De cultivar is identiek aan die van 2.2.3.32 in de “*Plantes et arbustes du bosquet d’été: Arbustes de la motte*” met hetzelfde nummer 12.

2.2.4.18 *Iberis gibraltaria* L.

2.2.4.19 *Idem*

1791: (67) *Iberis gibraltaria* fol. *Finnatis* / Crepon sauvage de gibraltar à fleurs bleuâtres très bel

Opmerking: de soort komt tweemaal voor met hetzelfde nummer 67.

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Spanje (o.m. Gibraltar) en Marokko.

1809 WF 63: “*Iberis Gibralterica* (sic)”, oranjerie.

Introductiedatum van de soort: 1732 (Engeland).

Johann Jakob Dillenius, een Duitse botanist waarvan de carrière zich grotendeels afspeelde in Engeland, nam de soort onder de naam *Thlaspidium hispanicum, ampliore flore, folio crasso dentato* op in zijn *Hortus Elthamensis* (1732), een beschrijving van de tuin van James Sherard⁹⁴¹. Een mooie afbeelding van de plant werd bovendien gepubliceerd in Curtis’ *Botanical Magazine*⁹⁴². Op het einde van de 18de eeuw moet de plant nog een bezienswaardigheid geweest zijn want André Thouin (1747-1824), hoogleraar in de plantkunde aan de *Jardin des Plantes* te Parijs, vond ze een aparte vermelding waard bij de oranjerieplanten van de Amsterdamse *Hortus Botanicus*⁹⁴³.

2.2.4.20 *Iberis semperflorens* L.

2.2.4.21 *Idem*

1791: (69) *Iberis semperflorus* fl. albo umbellato / Crepon sauvage en arbre toujours en fleurs, fl. blanches en ombelle, (69) *Iberis semper florens*

Opmerking: de soort komt tweemaal voor met hetzelfde nummer 69, weliswaar onder een licht verschillende naam.

De volksnaam *Crepon sauvage* moet als *Cresson sauvage* gelezen worden. Deze naam vonden we ook terug bij Miller⁹⁴⁴. Nu slaat deze naam op *Rorippa sylvestris* (L.) Besser en helemaal niet op *Iberis* sp.

Natuurlijk areaal van de soort: zie 2.2.2.35.

1768 MP 4: 161-163.

1778 AV 286 beschrijft ze als oranjerieplant onder de naam “*Taraspic d’hiver, Iberis semperflorens*”.

1803 RF 2 nr.309, 71 schrijft dat de plant algemeen gekweekt wordt.

1809 WF 63: “*Iberis Semperflorens*”, oranjerie.

Introductiedatum van de soort: 1679 (Engeland).

Zie verder onder 2.2.2.35.

2.2.4.22 *Jasminum grandiflorum* L., syn. *Jasminum officinale* var. *grandiflorum* (L.) Stokes, syn. *Jasminum officinale* f. *grandiflorum* (L.) Kob. of Spaanse jasmijn

2.2.4.23 *Idem*

1791: (63) *Jasminum grandiflorum* fl. albo, (90) *Jasminum grandiflorum* fl. albo. / Jasmin d’espagne à grandes fleurs blanches

Opmerking: de soort komt tweemaal voor onder verschillende nummers: 63 en 90.

De soort is identiek aan 2.2.3.34.

2.2.4.24 *Lavandula multifida* L.

2.2.4.25 *Idem*

1791: (71) *Lavandula multifida* fol. *Ceruleo* / Lavande à feuilles découpées et fl. bleues

Opmerking: de soort komt tweemaal voor met hetzelfde nummer 71.

Natuurlijk areaal van de soort: mediterraan gebied (westen).

1768 MP 4: 333-335 beschrijft deze vorstgevoelige en moeilijk over te houden soort voor gebruik in o.m. “*les plate-bandes du parterre*”.

1803 RF 2 nr.276, 9 vermeldt de plant in een opmerking: “*Nos curieux cultivent aussi les Lavandula multifida ...*”.

Introductiedatum van de soort: 1597 (Engeland).

Onder de naam *Lavandula multifido folio* beschrijft Clusius deze lavendelsoort in zijn *Rariorum aliquot stirpium per Hispanias observatarum Historia*. Hij vond ze voor het eerst in het uiterste zuiden van Spanje tijdens de maand februari 1565 op een heuvel bij Malaga en later ook nog tijdens de maand maart in de omgeving van Murcia. Nergens anders in Spanje kwam hij de plant tegen⁹⁴⁵. Wanneer deze lavendel voor het eerst in ons land in tuinen opdook is niet bekend, mogelijk al op het einde van de 16de eeuw. In Engeland wordt de plant al door Gerard in 1597 als tuinplant vermeld⁹⁴⁶. De oudste vermeldingen voor onze regio komen uit collecties van het midden van de 17de eeuw. Zo verschijnt ze in de Brusselse collectie Hermans uit 1651-1652 en

941 Dillenius 1732, 382-383.

942 Curtis 1790, 124.

943 Wijnands et al. 1993, 141.

944 Miller 1788, 4, 160.

945 Clusius 1576, 1, 234-236. Voor de chronologie, vgl. Hunger 1927, 81.

946 Aiton & Aiton 1811, 3, 382.

zelfs nog iets vroeger in de Rijksse collectie Ricart uit 1644⁹⁴⁷. Carolus vond de plant terug in een Brussels jezuïetenherbarium uit 1666⁹⁴⁸.

2.2.4.26 *Lavatera arborea* L.

1791: (37) *Lavaterrea arborea*

Zie 2.2.3.35.

2.2.4.27 *Lavatera triloba* L.

1791: (73) *Lavatera trilobata* / Lavaterre avec des feuilles en forme de coeur à trois lobes rondes, fl. rouge

Natuurlijk areaal van de soort: mediterraan gebied (westen).

1768 MP 4: 327-330.

Introductiedatum van de soort: einde 16de eeuw?

Ook deze soort werd voor het eerst door Clusius in zijn 'Spaanse flora' beschreven onder de naam *Althaea frutex* I. Hij vond er een bloeiend exemplaar van in maart 1565 nabij de Zuid-Spaanse stad Orihuela⁹⁴⁹. Over de introductiedatum in onze gewesten vonden we geen precies gegeven terug; vermoedelijk gebeurde dit via Clusius ergens tegen het einde van de 16de eeuw. Waarschijnlijk werden de eerste zaden hem bezorgd door Joos (Jodocus) Goethuyse (ca. 1515-1596), in Italië Giuseppe Casabona of Benincasa genoemd, de hofbotanicus van Cosimo I de Medici (1519-1574) en later ook de directeur van de plantentuin in Firenze⁹⁵⁰. Of de soort veel gekweekt werd voor het einde van de 18de eeuw is onduidelijk. Pas in 1759 zou de plant in Engeland worden geïntroduceerd en daar ging ze door voor een vrij vorstgevoelige plant⁹⁵¹.

2.2.4.28 *Liquidambar styraciflua* L. of amberboom

1791: (75) *Liquidambar vel stiraex arbor virginiana aceris folio* / Liquidambar de la louisiane à feuilles d'érable ou le copalme

Natuurlijk areaal van de soort: oostelijk en centraal deel van de Verenigde Staten, Mexico en Guatemala.

1768 MP 4: 420.

1790 DS 108 nr.1 vermeldt de "*Styrax vloeiende amberboom*" of "*Amberboom met Ahornbladen*".

1809 WF 71: "*Liquidambar Styraciflua*", volle grond.

Introductiedatum van de soort: 1681 (Engeland), 1686 (Nederland).

Men neemt algemeen aan dat de amberboom pas in de 17de eeuw in Europa bekend raakte. De eerste gedetailleerde beschrijving was van de hand van John Bannister die in opdracht van de Londense bisschop Henry Compton in de periode 1678-1680

in Virginia een catalogus van Amerikaanse plantensoorten samenstelde. Hij maakte tekeningen van de zeldzamere soorten en zond ze samen met zaden ervan naar zijn broodheer. Zo bereikte de amberboom in 1681 Engeland. Maar Bannister correspondeerde eveneens met de grote Engelse natuurwetenschapper John Ray en de botanicus-arts Leonard Plukenet⁹⁵². Zowel Ray als Plukenet hadden het in brieven en publicaties over *Styrax folio Aceris* op aangeven van Bannister, omdat de hars van de boom leek op die van de mediterrane *Styrax officinale* of storaxboom. *L. styraciflua* was een van de vele Noord-Amerikaanse soorten die de Engelse tuinen – zoals bisschop Henry Comptons Londense *Fulham Gardens* – op het einde van de 17de eeuw verrijkte. Via de Londense bisschop bereikte de amberboom in 1686 ook de Leidse *hortus* ten tijde van Paul Hermann⁹⁵³.

De Nederlandse dendroloog Boudewijn-Karel Boom (1903-1980) geeft nochtans als introductiedatum voor de amberboom in Nederland 1640 op, maar vermoedelijk berust dit op een foute interpretatie⁹⁵⁴. In de postume Dodoens uit 1644 is er immers sprake van de hars van *Liquidambar* "*die uyt Nieuw Spaegnien met groote menichte ghebroght wordt / vloeyende uyt eenen grooten schoonen ende seer ghetackten boom / met bladeren als Veyl, Ocofol in 't Indiaensch gheheeten. (...) Deze boomen wassen in West-Indien*". Elders in ditzelfde werk wordt er nogmaals over gesproken: "*Ocosotl is eenen boom in Mexico wassende / seer groot / ende fraey om sien, van bladeren van den Veyl seer gheheelyck: ende daer uyt vloeyt een vochtigheit Liquidambar gheheeten. (...) De Olie hier van rieckt als Styrax / ende is elders Oleum de Liquidambar gheheeten*"⁹⁵⁵. De hars was dus blijkbaar via import uit Mexico in onze gewesten eerder bekend geraakt dan de boomsoort.

Van wie was de informatie van de bewerkers van Dodoens afkomstig? Er zijn verschillende mogelijkheden. Toen Hernán Cortéz (1485-1547) in 1519 Mexico ontdekte en veroverde, bevond Bernal Diaz del Castillo (1496-1584) zich onder zijn bemanning. Hij maakte onder andere notities over de plantengroei van het pas veroverde land. In zijn manuscript *Verdadera historia de los sucesos de la conquista* van omstreeks 1568, gedrukt in 1623, beschreef hij onder meer het ceremoniële gebruik van de hars van de amberboom bij de laatste Aztekenkoning Montezuma II (1466-1520)⁹⁵⁶. Een andere Spanjaard, de medicus Nicolás Monardes, had vanaf 1533 een handelsfirma opgezet met de nieuw ontdekte Amerikaanse territoria. Hij dreef onder meer handel in Amerikaanse medicinale producten. In 1565-1574 publiceerde hij over de 'nieuwe geneesmiddelen' in Sevilla een reeks volumes met als titel *Historia medicinal de las cosas que se traen de nuestras Indias occidentales que sirven al uso de la medicina*. In zijn werken behandelt hij onder meer een soort *styrax* van de *ocozotl*, met andere woorden de hars van de amberboom⁹⁵⁷. De publicaties van Monardes werden door Clusius vertaald en in het Latijn gepubliceerd vanaf 1574 tot 1605⁹⁵⁸. In de jaren 1570-1577 ten slotte vertrok ook de Spaanse dokter en natuurvorser Francisco Hernández (1515-1587) in opdracht van zijn koning Filips II (1527-1598) naar Mexico. Hij beschreef er op zijn beurt de amberboom in een manuscript, genaamd *Materia medicinal de*

947 De Wildeman 1950, 679.

948 Carolus 1857, 18 nr. 136.

949 Clusius 1576, 1, 90-92.

950 Vgl. Hunger 1927, 198. Het is echter niet volledig duidelijk of *Althaea fruticans* I in de lijst van Hunger overeenkomt met *L. triloba*. Wel verwijst

Clusius 1601, 2, 24 zelf naar Casabona.

951 Loudon 1838, 1, 361.

952 Spongberg 1990, 18; Stuart 2002, 44.

Campbell-Culver 2004, 239 beweert dat de introductiedatum 1690 is.

953 Wijnands 1983, 109.

954 Boom 1972⁸, 161.

955 Dodoens 1644, 1373 en 1456.

956 Colmeiro 1892, 27.

957 Tomás 2007, 183.

958 Bv. Monardes 1579, 12-13: *Liquid-ambar*.

*la Nueva España*⁹⁵⁹. Ook gegevens uit dit manuscript werden pas decennia later in de 17de eeuw gepubliceerd, onder meer in een Mexicaans werk uit 1615 van de dominicaner monnik Francisco Ximénez de Luna (?-1620) met de titel *Quatro libros de la naturaleza, y virtudes de las plantas, y animales...*. In 1628 verscheen in Rome een verkorte Latijnse versie, naar het origineel, onder de naam *Rerum medicarum Novae Hispaniae Thesaurus...* van de hand van de Napolitaanse fysicus Nardo Antonio Recchi (1540-1595)⁹⁶⁰. De informatie over de amberboom kon in de 16de en de 17de eeuw dus via diverse kanalen eerst Clusius en later ook de uitgevers van de postume Dodoens bereiken. En misschien had Hernández zelfs plantenmateriaal naar Europa meegebracht⁹⁶¹? In dat laatste geval zou het kunnen dat Booms bewering niet helemaal uit de lucht gegrepen is.

Als er al in Vlaanderen amberbomen in tuinen en parken in de 17de eeuw bekend waren, dan moeten ze uitermate zeldzaam zijn geweest. Want De Poederlé beschrijft de soort als nieuw voor België en hij is meer dan verheugd dat hij erin slaagde de boom bij ons uit zaad op te kweken en te laten acclimatiseren⁹⁶². Toch lijkt hij niet de eerste geweest te zijn die de soort in België aanplante. In 1752 was er al een amberboom aangeplant in Boekenbergpark in Deurne⁹⁶³.

2.2.4.29 *Magnolia tripetala* L. of Amerikaanse kransmagnolia

1791: (39) *Magnolia umbrellata vel tripetella*

Zie 2.2.3.42.

2.2.4.30 *Myrtus communis* L. cv. of een cultivar met gedeeltelijk dubbele bloemen van mirt(e)

1791: (41) *Mirthus semi multiplex*

Zie 2.2.3.46.

2.2.4.31 *Olea europaea* L. of olijfbboom

1791: (84) *Olea europea* / Olivier

Natuurlijk areaal van de soort: mediterraan gebied.

1768 MP 5: 272-277 beschrijft de soort uitvoerig, maar hij beschouwt ze voor de noordelijke landen eerder als een curiositeit die men in de winterperiode in de serre laat overleven.

1778 AV 278 onder de naam "*Olivier franc, Olea europaea sativa*".

1803 RF 1 nr.7, 8 zegt over de olijfbboom dat het een Zuid-Europese soort is die bij ons door veel tuinliefhebbers wordt gekweekt voor de parterre.

1809 WF 82 geeft drie olijfbboomcultivars op voor de orangerie.

Introductiedatum van de soort: 1558 (Polen), 1581 (België).

De olijfbboomcultuur werd al in de Bijbel beschreven en in werken uit de Grieks-Romeinse oudheid⁹⁶⁴. De soort is ook bij ons al sinds de oudheid bekend. Al in de Gallo-Romeinse periode werden de vruchten van olijf op grote schaal ingevoerd in *amphorae*. Ook in onze regio werden zaden en vruchten ervan gevonden in archeologische context⁹⁶⁵. Maar de cultuur van de olijfbboom als sierboom of als vruchtboom dateert uit een veel latere periode. De l'Obel beschrijft de kweek van "*Wilden Olijfbboom*" die "*alleene vande tamme... verschillen in grootte ende grovicheyt*" in zijn *Kruydtboeck* uit 1581: "*Mijn heere de Greffier Jan Hoboke heeft dit boomken t'Antwerpen in sijnen hof.*" Zeker vanaf die periode wordt de olijfbboom bij ons door plantenliefhebbers gekweekt⁹⁶⁶. Voor Engeland wordt 1570 als introductiedatum gegeven, maar deze datum lijkt te berusten op een foute interpretatie van de *Stirpium Adversaria nova* van Pena en De l'Obel uit 1571⁹⁶⁷. Oudere kweekgegevens van olijfbboom in noordelijker gelegen regionen vinden we terug bij Gesner. Zo vermeldt hij de teelt van olijfbboom voor de tuin van ene mijnheer Woysseel in het Poolse Wroclaw (Breslau) in 1558⁹⁶⁸.

2.2.4.32 *Pelargonium fulgidum* (L.) Aiton, syn. *Geranium fulgidum* L.

2.2.4.33 Idem

2.2.4.34 Idem

2.2.4.35 Idem

1791: (61) *Geranium fl. coccineo fulgidissimo* / Bec de grue à fleurs carmin

Opmerking: de soort komt viermaal voor met hetzelfde nummer 61.

Zie 2.2.3.48

2.2.4.36 *Pelargonium xhortorum* L. Bailey p.p., syn. *Pelargonium hybridum* (L.) L'Hérit., syn. *Geranium hybridum* L. of tuingeranum?

2.2.4.37 Idem

1791: (77) *Geranium hebridum fl. eleganter kermosino* / Bec-de-grue en arbre à feuilles de mauve et fleurs d'un vif cramoiisi

959 Figueroa-Saavedra 2000, 134 citeert onder 1 (2), cap. 18 "*del Xochiocotzoquahuilto arbol del liquidambar indiano*".

960 Figueroa-Saavedra 2003, 133-154. De opdracht voor dit werk was nog gegeven door Filips II.

961 Vgl. Loudon 1838, 4, 2050; Burdet 1996, 584 schrijft over de expeditie: "*Hernández, son fils et ses collaborateurs, médecins et peintres ont parcourus les Canaries, Cuba et la quasi-totalité des terres décou-*

vertes à ce jour en Nouvelle Espagne. Ils en ont ramené des plantes sèches et vivantes en grand nombre ainsi que 38 volumes de descriptions et de commentaires en latin, espagnol ou en nahuatl, sans oublier d'incombrables dessins". In 1671 gingen het originele manuscript en de tekeningen verloren bij een brand in het Escoriaal.

962 De Poederlé 1772, 202-203 en De Poederlé 1779, 176-177.

963 Anon. 1823, 108; vgl. Van den Bossche 1982, 16.

964 Sprengel 1817, 1, 9; 34 en 58.

965 Pals 1997, 30-31, 44.

966 De l'Obel 1581, 2, 157-158.

967 Aiton & Aiton 1810², 1, 21; vgl. Harvey 1998, 234 die zich daarop baseert. Nergens in de *Adversaria* wordt verwezen naar een introductie in Engeland.

968 Gesner 1561, 269; Wein 1914, 502.

Opmerking: de soort komt tweemaal voor met hetzelfde nummer 77.

Vermoedelijk betreft het een hybride tussen *Pelargonium zonale* (L.) L'Hérit. en *Pelargonium inquinans* (L.) L'Herit., die spontaan in plantencollecties is ontstaan⁹⁶⁹.

1809 WF 88: "*Pelargonium Hybridum*", oranjerie.

Introductiedatum van de hybride: 1732 (Engeland).

De precieze identiteit van de plant blijft tot nog toe raadselachtig⁹⁷⁰. Volgens Hobhouse kwam deze plant al in 1714 voor, maar ze geeft geen enkele literatuurverwijzing. Andere auteurs verwijzen naar James Sherards tuin in *Eltham* en de beschrijving ervan in de *Hortus Elthamensis* door Dillenius in 1732⁹⁷¹.

FIG. 43 *Rosa carolina* L. cf. 'Plena'. Uit Anon. 2007. *Rosa carolina* L. cf. 'Plena' (double Pasture Rose).

⁹⁶⁹ Dumont de Courset 1802, 3, 15 bij *G. zonale* nr. 4: "à fleurs écarlates. Feuilles sans zone. Variétés hybrides. Métis de cette espèce avec le *G. inquinans*."

⁹⁷⁰ Jarvis 2007, 537 schrijft: "The application of this name appears uncertain".

⁹⁷¹ Dillenius 1732, 152; Aiton & Aiton 1812², 4, 171;

Dillwyn 1843, 38 en Stuart 2004, 73.

⁹⁷² De rozentaxonomie is uitermate ingewikkeld. Tot de dag van vandaag is er een voortdurende strijd tussen 'lumpers' en 'splitters'. De vroege taxonomie van *R. carolina* uit de 18de en de 19de eeuw is een mooi voorbeeld van een 'splitters'-men-

taliteit: men hanteert een vrijwel onoverzichtelijk kluwen van nauw verwante soorten. Volgens de huidige 'lumpers'-inzichten worden ze alle tot *R. carolina* gerekend.

⁹⁷³ Jarvis 2007, 799; vgl. Dillenius 1732, 325; Aiton & Aiton 1811², 3, 260 en Loudon 1838, 2, 753.

2.2.4.38 *Pelargonium zonale* (L.) L'Hér., syn. *Geranium zonale* L.

1791: (56) *Geranium zonale* fl. rosea / Bec-de-grue couronné à fl. couleur de rose

Zie 2.2.3.52.

2.2.4.39 *Phylica ericoides* L.

2.2.4.40 Idem

1791: (3) *Physica ericoïdes* fl. albo

Opmerking: de soort komt tweemaal voor met hetzelfde nummer 3.

Zie 2.2.1.40.

2.2.4.41 *Pistacia terebinthus* L. of terpentijnboom

2.2.4.42 Idem

1791: (62) *Therebinthus*

Opmerking: de soort komt tweemaal voor met hetzelfde nummer 62.

Zie 2.2.3.55.

2.2.4.43 *Rosa carolina* L. cf. 'Plena', syn. *Rosa pensylvanica* Wangenh., syn. *Rosa parviflora* Ehrh., *Rosa humilis* Marshall⁹⁷²

1791: (88) *Rosa pensylvanica nana* fl. pallido plenissimo / Rosier nain de pensylvanie à fl. doubles, couleur chair

Natuurlijk areaal van de soort: oostelijk Noord-Amerika (waaronder Florida, South Carolina, North Carolina, Pennsylvania ...).

1790 DS 168 nr.13 beschrijft *Rosa carolina* maar hij spreekt niet over een gevuldbloemige cultivar.

1809 WF 107 vermeldt uitsluitend "*Rosa Pensilvanica nana*" zonder cultivar, volle grond.

Introductiedatum van de cultivar: eind 18de eeuw.

R. carolina wordt beschreven in de *Hortus Elthamensis* door Dillenius in 1732. Deze roos zou omstreeks 1726 in James Sherards tuin in Eltham ingevoerd zijn⁹⁷³.

Mooie voorbeelden van de toenmalige wisselende taxonomische opvattingen vonden we terug bij Dumont de Courset in 1802. Hij beschrijft *R. pennsylvanica* en zijn gevulde vorm respectievelijk als een variëteit en een 'sub'variëteit van *R. carolina*⁹⁷⁴. De eveneens Franse rozenexpert De Pronville maakt in 1818 onderscheid tussen *R. parviflora* (bij hem synoniem van *R. pennsylvanica*) en *R. carolina*, maar hij twijfelt een beetje: "Aucun rosier ne m'a donné autant de peine à déterminer ...; il a de si grands rapports avec le parviflora. ...". De bloemkleur van de gevuldbloemige cultivar omschrijft Du Pronville als "d'un rose très-pâle, mais beaucoup plus vif dans le centre"⁹⁷⁵. Volgens Bean was deze gevuldbloemige roos, waarvan de buitenste bloembladen naar het einde van de bloei toe bleker werden (tot wit), op het einde van de 18de en het begin van de 19de eeuw een van de meest algemene tuinrozen⁹⁷⁶. De Franse 19de-eeuwse natuurvorser Édouard Spach schrijft erover: "Ses fleurs élégantes d'un rose délicat, sa forme naine et touffue, la font généralement rechercher, malgré les difficultés que présentent sa culture et sa propagation. Il faut, pour qu'elle réussisse, la planter en terre de bruyère"⁹⁷⁷. Pierre-Joseph Redouté (1759-1840) vereeuwigde deze gevulde roos in 'les Roses' onder de naam *R. parviflora*⁹⁷⁸ (fig. 43). Deze roos stierf in Europa uit, maar ze werd in de Verenigde Staten herontdekt in 1955 en opnieuw in de handel gebracht.

2.2.4.44 Meerdere keuzemogelijkheden: ofwel een hybride van *Rosa chinensis* Jacq., ofwel *Rosa laevigata* Michx., syn. *R. ternata* Poir., syn. *R. sinica* Ait., syn. *R. nivea* DC., syn. *R. bystrix* Lindl. of 'Cherokee' roos; ofwel *Rosa cymosa* Tratt., syn. *R. indica* L. p.p., syn. *R. microcarpa* Lindl.

1791: (74) *Rosa semper virens indica* / Rosier toujours verd à trois feuilles des indes

Opmerking: enigmatische benaming die vermoedelijk slaat op een roos die uit Indië werd ingevoerd, maar van Chinese afkomst was. Waarschijnlijk betreft het een oranjerieplant. We geven hierna de mogelijkheden. Onze voorkeur gaat uit naar *R. laevigata*. Wanneer men de roos analyseert met de op vegetatieve kenmerken gebaseerde determineertabel van de *Flora of China*, op basis van de Franse benaming *Rosier toujours verd à trois feuilles*, komt men vrij snel bij *R. laevigata* uit⁹⁷⁹!

A: hybride van *Rosa chinensis* Jacq.

Natuurlijk areaal: niet van toepassing wegens mogelijke hybridogene oorsprong.

974 Dumont de Courset 1802, 3, 341.

975 De Pronville 1818, 25-29 nrs. 22, 23 en 26.

976 Bean 1981³, 4, 65-66.

977 Spach 1834, 2, 20.

978 Anon. 2007, 119.

979 Cui zhi & Robertson 2003, 9, 301-302 en 337.

980 Phillips & Rix 1988, 32. Martyn Rix (persoonlijke mededeling d.d. 4.07.2007 via Mevr. Proper-Pranger) schrijft hierover: "it is very unlikely to be *chinensis spontanea* which was rediscovered by Miki-nori Ogisu who worked at the de Belders. *R. chinensis spontanea* is a climber, flowering only in very early spring, and unlikely to do well in Belgium in the 18th C,

even on the wall at Hex".

981 Het lijkt dan ook op het eerste gezicht vreemd dat John Evelyn spreekt over een Chinese roos in de 17de eeuw. Vgl. Harvey 1998, 224; Ingram (ed.) 2001, 389. Het verhaal van Evelyn lijkt zelfs bevestigd te worden aangezien er in een Brussels jezuïetenherbarium van 1666 al een *R. chinensis* voorkomt. Vgl. Carolus 1857, 17 nr. 14. Het klinkt zelfs zeer acceptabel: de Belgische jezuïeten waren al in de 17de eeuw in China actief. Wat blijkt echter de realiteit? De Italiaanse jezuïet Giovanni Ferrari beschrijft in zijn werk *De Florum cultura* uit 1633 een *rosa sinensis*, maar deze naam slaat niet op

een Chinese roos, wel op *Hibiscus rosa-sinensis*.

Vgl. Ferrari 1664, 485-503. De *R. chinensis* van de Vlaamse jezuïeten in 1666 is dus zonder twijfel *H. rosa sinensis*. Zelfs Harvey 1998, 263 maakt in dit verband een interpretatiefout.

982 Bean 1981³, 4, 72.

983 Persoonlijke mededeling Martyn Rix d.d. 4.07.2007 via Mevr. Proper-Pranger. Rix suggereert ons de cultivar 'Viridiflora', maar deze cultivar werd pas omstreeks het midden van de 19de eeuw beschreven.

984 Aiton & Aiton 1811³, 3, 261.

985 Dillwyn 1843, 47.

Introductiedatum: ?

Het meest waarschijnlijk is dat het niet om de zuivere soort maar om een hybride van *Rosa chinensis* Jacq. gaat. Het lijkt immers zeer onwaarschijnlijk dat het hier *R. chinensis* Jacq. var. *spontanea* (Rehder & Wilson) Yu & Ku, herontdekt in 1983, betreft: "an evergreen climber or large bush up to 5 m, but usually around 2-5 m, with few thorns. Leaflets 3-5..."⁹⁸⁰. Deze variëteit is inheems in het westen van China (Guizhou, Hubei, Sichuan).

Het is bovendien zo goed als uitgesloten dat *R. sempervirens indica* identiek is aan de gevuldbloemige roos die afgebeeld is op het geschilderde portret van tuinman Janvier van De Velbruck. Uit de naamgeving in deze inventarislijst blijkt overduidelijk dat er geen sprake is van een roos met gevulde bloemen.

Over het algemeen neemt men aan dat de eerste Chinese rozen tijdens de 18de eeuw in Europa ingevoerd werden⁹⁸¹. Een specimen, daterend van 1733, uit het herbarium van de Leidse burgemeester en botanicus Jan Frederik Gronovius (1686-1762) wordt bewaard in het British Museum. Het kreeg van Nikolaus Joseph Jacquin de naam *Rosa chinensis* in 1768, maar ook de naam *R. indica* sloeg in de 18de eeuw onder meer op deze roos⁹⁸².

R. chinensis of Chinese roos beschouwt men vaak als een verzamelnaam voor tuinrozen. Maar zover ons bekend was geen enkele *R. chinensis* in de 18de eeuw in onze streken groenblijvend. Martyn Rix nuanceert echter: "The Chinese roses are all evergreen when the leaves are not frosted and could be flowering in a greenhouse until Christmas at least"⁹⁸³.

B: *Rosa laevigata* Michx. of 'Cherokee' roos

Natuurlijk areaal: Zuid-China en Taiwan, Vietnam. In de Verenigde Staten in een aantal zuidelijke staten ingeburgerd.

1809 WF 108: "*Rosa Sinica*", oranjerie.

Introductiedatum: 1759 (Engeland).

De soort werd pas in 1803 door de Fransman André Michaux (1746-1803) beschreven in Georgia in het zuiden van de Verenigde Staten. De plant was wel al lange tijd daarvoor in Europa ingevoerd, want Aiton vermeldt dat Philip Miller al in 1759 een "Three-leaved Chinese Rose" in zijn *Chelsea Physic Garden* had staan⁹⁸⁴. Maar men oppert dat ze snel na de invoer daar uitstierf. Maar klopt dit? De Engelse zaadhandelaar en plantenkweker Peter Collinson had in oktober 1767 een "Evergreen rose, from China" van James Gordon gekregen. Jammer genoeg geeft Collinson geen verdere beschrijving⁹⁸⁵. Over de verspreiding elders in Europa is nauwelijks iets bekend. De naam *Rosa sempervirens indica* vonden we voor deze roos nergens terug in de literatuur

van die tijd. Maar blijkbaar bestond er over deze roos een Babelse spraakverwarring door verwisseling met een Chinese roos, uit Indië overgekomen, en door Linnaeus beschreven⁹⁸⁶. Een ding staat vast: deze roos is een groenblijvende, enkelbloemige, Chinese klimroos met gewoonlijk een uit drie, een enkele keer uit vijf blaadjes samengesteld blinkend blad. Is dit trouwens niet de mysterieuze roos die Joseph-Pierre Buc'hoz (1731-1787), wel eens een salonbotanicus genoemd, “*la rose simple de Chine à trois feuilles*” noemt⁹⁸⁷? Pas in het begin van de 19de eeuw, dus na de herontdekking door Michaux, duiken ondubbelzinnige beschrijvingen van deze roos op. Zo schrijft De Pronville in 1818: “*Ce rosier qui n'est pas commun, forme dans nos jardins un buisson médiocre. Il ne perd pas ses feuilles pendant l'hiver, mais on ne le voit jamais fleurir aux environs de Paris*”⁹⁸⁸. Pierre-Joseph Redouté maakte er een prachtige aquarel van in ‘*les Roses*’, gepubliceerd in 1817-1824, onder de naam *R. nivea*⁹⁸⁹ (fig. 44).

FIG. 44 *Rosa laevigata* Michx. (Cherokeeroos). Uit Anon. 2007. *Rosa laevigata* Michx. (Cherokee Rose).

986 Zie hiervoor bij Trattinnick 1823, 1, 89: “*Noli confundere cum R. sinica hortulanorum, quae nivea Decand. est!*”

987 Balis 1966, 31-32 verwijst naar Buc'hoz 1787², vol. 1. Wij konden deze referentie niet nakijken.

Loudon 1838, 3, 776 geeft ze dezelfde naam, “*the trifoliolate-leaved China Rose*”!

988 De Pronville 1818, 100 nr. 155.

989 Anon. 2007, 123.

990 Bean 1981⁸, 4, 55.

991 Balis 1966, 11.

992 *Ibid.* 13; vgl. Dickerson 1999, 64.

993 Baumann *et al.* 2001, 419.

994 Wimmer 1994, 50.

995 Dumont de Courset 1802, 3, 344.

C: *Rosa cymosa* Tratt.

Natuurlijk areaal: Centraal- en Zuid-China, Laos en Vietnam.

Introductiedatum van de soort: 1701 (Engeland).

James Cunningham (? -1709), een chirurg in dienst van de Engelse Oost-Indische Compagnie, exploreerde in China vooral de omgeving van Chusan in de periode 1701-1703. Hij zond zaden en herbariummateriaal naar diverse Engelse botanisten. Zo stuurde hij een vruchtdragend exemplaar van de groenblijvende klimroos *R. cymosa*, een roos met drie- tot zevendelige, samengestelde blaadjes naar de Londense apotheker James Petiver (ca. 1663-1718). Die beschreef de plant in zijn *Gazophylacii Naturae* uit 1704. Een halve eeuw later beschreef Linnaeus ze onder de naam *R. indica*⁹⁹⁰. Het is echter zeer onduidelijk of deze roos in de 18de eeuw enige verspreiding kende in tuinen. Wij vonden ze in de 18de-eeuwse rozenliteratuur met mondjesmaat vermeld.

2.2.4.45 Twee keuzemogelijkheden: ofwel *Rosa gallica* L. ‘*Rosa mundi*’, syn. *Rosa gallica* ‘*Versicolor*’ of een cultivar van de Franse roos, ofwel *Rosa xdamascena* J. Herrm. ‘*York and Lancaster*’ of de cultivar ‘*York and Lancaster*’ van de damascusroos

1791: (83) *Rosa vericolor* / Rosier à fl. de trois couleurs

A: *Rosa gallica* L. ‘*Rosa mundi*’ (fig. 45)

1768 MP 6: 304 en 308.

Natuurlijk areaal van de soort: Zuid-Europa, Oekraïne, Krim, zuidelijk deel van Midden-Europa met mogelijk noordwestelijke uitlopers tot België (Ardennen) en Midden-Frankrijk. Op diverse plekken in Europa ook ingeburgerd.

Introductiedatum van de cultivar: ca. 1550 (Duitsland).

Om haar nut voor de geneeskunde werd de Franse roos al sinds de klassieke oudheid gekweekt⁹⁹¹.

Volgens de legende werd de cultivar ‘*Rosa mundi*’, een cultivar met twee- tot driekleurig wit-rose-roodgestreepte en gevlekte bloemen, door kruisvaarder Thibault IV de Champagne (1201-1253) in 1250 uit het oosten meegebracht en aan zijn geliefde Rosemonde aangeboden. Maar naargelang van de nationaliteit van de rozenliefhebber verschildt het verhaal en de identiteit van Rosemonde⁹⁹². De roos die Leonart Fuchs ca. 1549-1556 in de *Codex Vindobonensis Palatinus* liet afbeelden onder de naam *Rosa domestica ex rubro* is meer dan waarschijnlijk ‘*Rosa mundi*’. Volgens hem werd ze veel in tuinen aangeplant: “*häufig im Garten*”⁹⁹³. Maar verwarring met ‘*York and Lancaster*’ is niet uitgesloten, want de tekening is niet gedetailleerd genoeg. In de 18de eeuw en in het begin van de 19de eeuw was de ‘*Rosa mundi*’ een algemene roos⁹⁹⁴. Ze was zelfs zo algemeen dat Dumont de Courset schrijft: “*Il (le rosier) orne les jardins des chaumières comme ceux des palais*”⁹⁹⁵.

B: *Rosa xdamascena* J. Herrm. ‘York and Lancaster’ (fig. 46)

Natuurlijk areaal van de soort: *Rosa xdamascena* Mill. komt niet in het wild voor. Men veronderstelt dat het gaat om een reeks hybriden van *R. gallica* enerzijds en mogelijk *R. moschata* of *R. phoenicea* Boiss. anderzijds, ofwel om een nog meer complexe hybride van deze soorten⁹⁹⁶. Waarschijnlijk zijn de hybriden ontstaan in het Midden-Oosten.

1768 MP 6: 303 beschrijft deze roos vaag.

1778 AV 280 geeft de roos de naam “*Panachée d’Angleterre, R. versicolor*”.

1803 RF I nr.245, 403 heeft het terloops over een roos met de naam “*versicolor*”.

Introductiedatum van de cultivar: 1601 (België).

De Spaanse dokter Nicholas Monardes vernoemt een damascusroos in zijn *De Rosa et partibus eius* uit 1540. In zijn tijd waren de damascusrozen al dertig jaar in Spanje bekend. Uit de context van het verhaal kan men echter opmaken dat deze rozen bij de Italianen, Fransen en Duitsers al eerder bekend waren⁹⁹⁷. Maar het is verre van duidelijk wat hij precies onder damascusrozen verstaat. Want de naam damascusroos werd aan verschillende rozen gegeven, soms ook aan muskusrozen⁹⁹⁸. Waarschijnlijk werd bij ons de naam *Rosa incarnata* als synoniem gebruikt voor de latere *R. damascena* Mill.⁹⁹⁹. De verwarrende naamgeving met een ontoereikende beschrijving enerzijds, samen met de onvolledige duidelijke prenten en illustraties anderzijds, maakten het echter lange tijd onmogelijk om de precieze identiteit en de introductiedatum van *R. xdamascena* te achterhalen¹⁰⁰⁰. Pas vanaf de 17de eeuw krijgt men zekerheid over het voorkomen¹⁰⁰¹.

FIG. 45 *Rosa gallica* L. ‘Rosa mundi’ (bonte cultivar van de Franse roos). Uit Anon. 2007.

Rosa gallica L. ‘Rosa mundi’ (French Rose ‘Versicolor’).

FIG. 46 *Rosa xdamascena* J. Herrm. ‘York and Lancaster’ (cultivar ‘York and Lancaster’ van de damascusroos). Uit Anon. 2007.

Rosa xdamascena J. Herrm. ‘York and Lancaster’ (Damask Rose ‘York and Lancaster’).

996 Henker 2003, 54.

997 Monardes [1540], zonder paginering: “*Harū rosarum, apud Italos, Gallos, Germanos, diversasque gētes est frequēs usus: quas Damascenas vocāt, quoniā ex Damasco nobilissima Syriæ urbe credūt devenisse. Apud nos vero, triginta fere sunt anni, quam earum*

noticiam attingimus.”

998 cf. Dodoens 1554, 707; Dodoens 1644, 288; Gerard 1633, 1263; vergelijk ten slotte ook met Willmott 1910.

999 Vgl. Bean 1981³, 4, 80; vgl. Dodoens 1554, 707 nr.3 en Dodoens 1583, 189 nr. 2. Waarschijnlijk

is ook de roos, “*Bleek rode Roosen*” opgenomen in de *Libri Picturati* (A 20 nr. 3) van ca. 1565 een damasceneroos, vgl. Swan 1998, 45.

1000 Wein 1929a, 17.

1001 *Ibid.*, 16-21.

Al deze naamsverwarring geeft dan weer voeding aan contro-versiële verhalen over de precieze invoerdatums. Zo verwijst De Wildeman naar een Franse hoogleraar Guillaumin voor de stelling dat de Damascenerroos door de Feniciërs in Italië zou zijn gebracht en van daaruit in 1254 naar Frankrijk. Anderen daar-entegen verwijzen naar de kruisvaarders¹⁰⁰².

Clusius beschreef de cultivar 'York and Lancaster' misschien als eerste¹⁰⁰³. Hij zag de plant in de tuin van Johannes Resteau staan in het Duitse Keulen en noemde de roos "*R. versicolor*". In de postume editie van Dodoens wordt de op dat moment "*in heel Nederlandt door ghemeyn*" geachte plant een "*Provensche Roose met verscheyden of verschietende verwe*" genoemd: "*de helft van de bloeme is wit / de ander rood; oft het derde deel is alleen wit / oft nu heel rood oft heel wit onder de anderen ghemengelt staende*"¹⁰⁰⁴. Uit deze beschrijving kan men afleiden dat het waarschijnlijk om de huidige 'York en Lancasterroos' gaat en niet om 'Rosa mundi'. Het gaat hier immers om een roos met drie kleuren op één struik: wit, rood en halfwit-halfrood!

Volgens de legende werd de roos genoemd naar het huwelijk van Henry VII van Lancaster/Tudor met Elisabeth van York.

FIG. 47 *Rosa xrapa* Bosc cv.? Uit Anon. 2007.
Rosa xrapa Bosc cv. (Rosier Turneps, Rose d'Amour)?

Het embleem van York is immers de witte roos, dat van Lancaster de rode roos. De vreemde vermenging van de tinten in deze cultivar symboliseerde het einde van de Rozenoorlogen die Engeland tijdens de tweede helft van de 15de eeuw teisterden, en de verzoening tussen beide families.

De keuze tussen A en B blijft een heikel punt, want ook 18de- en 19de-eeuwse rozenauteurs wijzen nog op de constante verwarring bij de telers en tuiniers¹⁰⁰⁵.

2.2.4.46 *Rosa moschata* Herrm. of muskusroos

1791: (60) *Rosa moschata* / Rosier muscat ou alexandrin

Natuurlijk areaal van de soort: Centraal-Azië. Op diverse plaatsen binnen het mediterrane gebied ingeburgerd.

1768 MP 6: 302.

1778 AV 280.

1790 DS 169 nr.17.

1809 WF 107: "*Rosa Muschata* (sic) *albo simplici*", winterbedekking met stro, matten of droge bladeren.

Introductiedatum van de soort: 12de eeuw (Spanje), ca. 1515 (Engeland).

Zie 2.2.3.61.

2.2.4.47 *Rosa xrapa* Bosc, syn. *R. turgida* Pers., *R. virginiana* f. *plena* Rehd., syn. 'Rose d'Amour' of vermoedelijk een hybride van *Rosa virginiana* J. Herrm. met dubbele bloemen

1791: (79) *Rosa virginica* fl. *pleno versicolor* / Rosier de virginie à fl. doubles tracéis

Natuurlijk areaal van de hybride: waarschijnlijk is deze roos ontstaan in tuinen.

1809 WF 108: "*Rosa Virginica Versicolore flore pleno*", volle grond.

Introductie van de hybride: tweede helft 18de eeuw

De precieze identiteit van deze vermoedelijke hybride met *R. virginiana* staat nog steeds ter discussie¹⁰⁰⁶.

Is dit een kleurvorm van *Rosa xrapa* Bosc? Dan zou het een hybride van *Rosa virginiana* J. Herrm. zijn met dubbele bontgekleurde bloemen, waarschijnlijk violet-roze tot roze-wit. Vermoedelijk is het de gevuldbloemige roos die Bean beschrijft als: "*It was a tall plant, sparsely armed, with leaves of a darker green than in R. virginiana as then cultivated. Flowers pink, shades with violet, paling with age from the centre outwards*"¹⁰⁰⁷. Deze roos was op het einde van de 18de eeuw in Europa bekend uit tal van beschrijvingen en afbeeldingen¹⁰⁰⁸ (fig. 47). Mogelijk bestaat deze kleurvorm van *R. xrapa* niet meer.

1002 De Wildeman 1950, 508. Vgl. ook Dickerson 1999, 70 voor kruisvaardersverhalen.

1003 Clusius 1601, 1, 114.

1004 Dodoens 1644, 288.

1005 Zie bv. *R. fraxinifolia* Trattinnick 1823, 1, 29.

1006 Verg. Lynes 1962, 213-219.

1007 Bean 1981⁸, 4, 147-148.

1008 Zie o.m. Dumont de Courset 1802, 3, 352 nr.

37 bij *R. fraxinifolia*; De Pronville 1818, 27-28 nr. 25; Trattinnick 1823, 1, 78; Spach 1834, 2, 21; Anon. 2007, 86 en mogelijk ook 139.

2.2.4.48 *Rumex bequaertii* (De Wild.) Robyns, syn. *Rumex abyssinicus* Jacq.

1791: (91) *Rumex abyssinicus* / Oseille d'abyssinie fl. Pourpres

Natuurlijk areaal van de soort: tropische delen van Afrika en Madagascar.

Introductiedatum van de soort: 1775 (Engeland).

Het oudste door ons gekende gegeven komt uit de *Hortus Kewensis*: in 1775 zou deze zuring door de Schotse ontdekkingsreiziger James Bruce in Engeland zijn ingevoerd¹⁰⁰⁹. De soort werd voor het eerst beschreven door Nikolaas Jozef baron Jacquin in zijn *Hortus Botanicus Vindobonensis* (1770-1776)¹⁰¹⁰. Baron Jacquin was geboren in Leiden, maar hij bracht het grootste deel van zijn leven door in Wenen, waar hij professor botanie en directeur van de keizerlijke tuin (Schönbrunn) en van de universitaire plantentuin werd. Oranjerieplant.

2.2.4.49 *Silene dioica* (L.) Clairv. cf. 'Rubroplenum', syn. *Lychnis dioica* L., syn. *Melandrium sylvestre* (Schkuhr) Röhl., syn. *Melandrium dioicum* (L.) Coss. et Germ., syn. *Melandrium rubrum* (Weigel) Garcke of een cultivar met gevulde (donker)rose bloemen van dagkoekoeksbloem

1791: (10) *Lychnis dioica* fl. pleno roseo / Croix de Jérusalem à fleurs doubles roses

Zie 2.2.3.64.

2.2.4.50 *Solanum bonariense* L.

1791: (47) *Solanum bonariense arborens* papas floribus

Zie 2.2.3.65.

2.2.4.51 *Spartium junceum* L. cf. 'Plenum', syn. *Genista juncea* (L.) Scop. of een cultivar van Spaanse brem met gevulde bloemen

1791: (86) *Spartium junceum multiplex* / Genêt d'Espagne à fl. jaunes doubles

Natuurlijk areaal van de soort: mediterraan gebied met inbegrip van Macaronesië.

1778 AV 275.

1790 DS 197 nr.3 vernoemt de "Spaansche brem ... met dubbelde bloemen".

1803 RF 2 nr.133, 122 zegt dat de enkelbloemige soort algemeen wordt gekweekt voor gebruik in de parterres: over een cultivar spreekt hij echter niet.

1809 WF 116: "*Spartium junceum flore pleno*", winterbedekking met stro, matten of droge bladeren.

Introductiedatum van de cultivar: 1723 (Duitsland).

De soort is al bekend sinds de Romeinse oudheid¹⁰¹¹. Spaanse brem kwam ook reeds als cultuurplant voor in het Moorse deel van Spanje omstreeks 1100¹⁰¹². Aiton geeft 1548 op als vroegst bekende introductiedatum voor West-Europa. Hij baseert zich hiervoor op William Turner die de plant opnam in zijn *The Names of Herbes*¹⁰¹³. Maar Spaanse brem werd al enkele jaren eerder in *De Stirpium historia commentarii insignes* van Leonhart Fuchs beschreven¹⁰¹⁴. Dodoens schrijft iets later in 1554 dat de plant bij ons uitsluitend "in der cruytlijfhebbbers hoven" wordt gevonden¹⁰¹⁵.

Het oudste bekende gegeven over de cultivar met gevulde bloemen dateert van 1723 en komt uit de *Hortus Caspar Bosianus* van Achatz Friedrich Wehmann (Leipzig)¹⁰¹⁶. In Engeland zou de cultivar 'Plenum' door Peter Collinson pas in 1746 als sierplant geïntroduceerd zijn¹⁰¹⁷. Hij had de plant gekocht in het Duitse Neurenberg en zorgde voor verdere verspreiding: "I soon inarched it on the single flowered Broom, and gave it to Gray and Gordon, two famous nurserymen, and the public soon had it from them." De Spaanse brem met gevulde bloemen was een stuk moeilijker te kweken dan de wilde vorm en hij geurde klaarblijkelijk niet zoals deze laatste. Dit kunnen we afleiden uit de commentaar in *Le bon Jardinier*: "variété à fleurs doubles et inodores, plus délicate, qu'on multiplie par le greffe"¹⁰¹⁸. Vanaf de 20ste eeuw valt de cultivar niet echt meer in de smaak, zoals blijkt uit de kurkdroge commentaar in een dendrologisch standaardwerk: "Blüten gefüllt, aber wenig wertvoll"¹⁰¹⁹.

2.2.4.52 *hespesia populnea* (L.) Solander ex Correa, syn. *Hibiscus populneus* L. of strandpopulier

1791: (87) *Hibiscus populneus abutili fol.* / Mauve ou Ketmie d'afrique à feuilles d'abutylon

Zie 2.2.1.52.

2.2.4.53 *Trachelium caeruleum* L. of halsbloem

2.2.4.54 *Idem*

1791: (68) *Trachelium caeruleum* / La gantelée à fleurs bleues azure

Opmerking: de soort komt tweemaal voor met hetzelfde nummer 68.

Natuurlijk areaal van de soort: mediterraan gebied (westen).

1768 MP 7: 361-362 beschrijft de soort als parterreplant en als plant dienstig voor muurbegroeiing en Miller besluit: "ces plantes sont très-propres à couvrir des ruines, où elles feront un très-bel effet".

1009 Aiton & Aiton 1811², 2, 324.

1010 Jacquin 1776, 3, 48-49 nr. 93.

1011 Sprengel 1817, 1, 156 verwijst naar Dioscorides; vgl. Louis 1977, 203.

1012 Harvey 1993, 120.

1013 Aiton & Aiton 1812³, 4, 254 noemt Lord Cobham als oudst bekende teler; vgl. Boom 1972⁸, 282.

1014 Fuchs 1542, 738-739.

1015 Dodoens 1554, 722-723.

1016 Wein 1929b, 96.

1017 Dillwyn 1843, 52, vgl. Bean 1981⁸, 4, 465.

1018 Anon. 1847, 614.

1019 Krüssmann 1978⁵, 4, 362.

1778 AV 247 neemt de soort op bij de parterreplanten als “Herbe aux trachées, *Trachelium coeruleum*”.

1803 RF 1 nr.93, 153-154 zegt erover: “se cultive communément dans nos jardins et nos parterres”.

1809 WF 121: “*Trachelium Caeruleum*”, orangerie.

Introductiedatum van de soort: 1640 (Engeland).

De oudste vermelding van deze plant met als benamingen *Cervicaria valerianoides caerulea* of *Trachelium umbelliferum caeruleum* vonden we terug in *Pinax theatri botanici* uit 1623 van Caspar Bauhin¹⁰²⁰. Bauhin verwijst voor de vondst naar de Italiaanse apotheker-botanist uit Verona, Giovanni Pona (1565-1630), die vooral bekend is van zijn flora van de *Monte Baldo*. Volgens de *Hortus Kewensis* van Aiton wordt halsbloem voor het eerst als tuinplant door John Parkinson aangeprezen in diens *Theatrum botanicum* uit 1640¹⁰²¹. Of de soort al in de 17de eeuw bij ons als tuinplant voorkwam, is niet bekend. In 1769 wordt ze door de anonieme auteur van de Luikse *Jardinier portatif* als tweejarige tuinplant vermeld¹⁰²². Dat ze ook nog halfweg de 19de eeuw populair was, bevestigt Delathauwer wanneer hij ze beschrijft als “eene tweejarige kruidplant van Algiers, die ook veel in Italië wast, en alhier door vele liefhebbers alle jaren vroeg in de lente in de bloemtuinen wordt gezaaid”¹⁰²³. Het feit dat ze in de RHS *Good Plant Guide*¹⁰²⁴ van 1998 wordt aangeraden als attractieve bijen- en insectenplant, het vrij frequente gebruik als snijbloem, en dit alles gekoppeld aan de opwarming van het klimaat, is er vermoedelijk de oorzaak van dat halsbloem zich in enkele steden van Noord-West-Europa begint in te burgeren als muurplant¹⁰²⁵.

2.2.4.55 *Viburnum tinus* L.

2.2.4.56 Idem

1791: (73) *Viburnum Laurus thymus* / Laurier thym

Opmerking: de soort komt tweemaal voor met hetzelfde nummer 73.

Zie 2.2.1.55

3 Bespreking en conclusie

Al bij een eerste lezing stelt men vast dat de wetenschappelijke soortnamen en de volksnamen van veel planten verwijzen naar verre streken: China, de Balearen, Ethiopië, Spanje, Indië, Montpellier, Virginia, Carolina, Paraguay, Kaap de Goede Hoop, Libanon, Canada, Japan, de Azoren, Buenos Aires, Gibraltar, de Canarische eilanden, ... Een kleine 40% van de gebruikte planten kwam oorspronkelijk van buiten Europa. Tegen het einde van de 18de eeuw waren heel wat eigenaars van parken en tuinen gepassioneerd door het exotische, wat bijvoorbeeld in *Hex* al bleek uit

de Chinese figuren en de Chinese “bersaw”¹⁰²⁶ in de Franse tuinen of de Chinese zijde in de antichambre van De Velbruck¹⁰²⁷.

Exotische planten werden in heel Europa vanaf de 17de eeuw meestal geïntroduceerd via de diverse Oost-Indische en andere zeevaartcompagnieën. Gedurende een groot deel van de 17de eeuw en tot de tweede helft van de 18de eeuw was de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) uit Nederland de belangrijkste, al begon haar macht geleidelijk te tanen vanaf de eerste decennia van de 18de eeuw¹⁰²⁸. De rol van de VOC bij de ontwikkeling van de westerse kennis van de plantenwereld van de gebieden onder haar invloedssfeer kan moeilijk overschat worden. De beweegreden hiertoe ligt voor de hand, want de primaire doelstelling van de VOC was winst maken met de natuurlijke rijkdommen uit de Oost en dit waren dikwijls specerijen zoals nootmuskaat, kaneel en kruidnagel. Enige kennis en begrip van de natuurlijke hulpbronnen was dus geen overbodige luxe. Nieuwsgierigheid naar economisch belangrijke soorten was van in het begin een leidmotief. Het ging niet alleen om de al bekende specerijen. Zo vroegen apothekers en chirurgijnen al in het jaar 1602 aan de ontdekkingsreizigers: “Dat zij mede brengen tusschen pampier geleyt ... tacxkens van alle andere soorte van boomen die vremd syn, ende daer wassen met bloemen bladeren ende vruchten, soo mogelyck was de fatsoen van de boomen te teekenen, oft sy groot ofte cleyen syn, Inde winter groen blijven ofte niet.”¹⁰²⁹

De memorie, waaruit zojuist geciteerd, wordt toegeschreven aan Clusius die vanaf 1593 als honorair professor en ontwerper en prefect van de Leidse *hortus* zijn oude dag aan de Leidse universiteit doorbracht. Clusius was bezeten van kennis over planten, die veel verder ging dan de louter medische betekenis ervan. Hij had voordien al tal van werken vertaald in de wetenschappelijke taal van toen, het Latijn. Het ging dan vaak om werken waarin de pas ontdekte planten behandeld werden. Als polyglot vertaalde hij onder meer werken van Dodoens (1557), Garcia da Orta (1563), Monardes (1574), Acosta (1582), Belon (1589), Hariot (1590), de Veer (1598) etc. Hij onderhield ook contacten via een netwerk van vele tientallen correspondenten, over heel Europa verspreid. De oorspronkelijke belangstelling van de VOC voor de plantkunde bleef ook na de dood van Clusius voortbestaan, zij het met hoogten en laagten. Tot de bekendste VOC-botanisten behoorden Paul Hermann (1646-1695), Hendrik Adriaan Van Rhede tot Drakestein en Georg Everard Rumpf (Rumphius: 1627-1702). Een indrukwekkende reeks grote wetenschappers verbonden aan de Amsterdamse en Leidse hortussen was actief betrokken bij het onderzoek in de VOC-gebieden. Tot de belangrijkste rekent men Paul Hermann, Herman Boerhaave en Adriaan Van Royen (1704-1779) in Leiden en Johannes Burman en de neven Commelin in Amsterdam¹⁰³⁰. Maar de botanische interesse straalde ook af op amateurs. Het hoeft dus niet te verbazen dat een directeur van de VOC, de Brit George Clifford in zijn landgoed *de Hartecamp* te Haarlem een belangrijke plantencollectie bezat. Deze collectie raakte vooral bekend dankzij de publicatie in 1737 van de *Hortus Cliffortianus* door Carolus Linnaeus.

1020 Bauhin 1623, 95 nr. 20: wij vonden echter Bauhins verwijzing niet terug in de *Descriptio Montis Baldi* in Clusius' *Rariorum Plantarum Historia* uit 1601. Waarschijnlijk betreft het een latere toevoeging.

1021 Aiton & Aiton 1810³, 1, 355.

1022 Anon. 1769, 167. De soort is binnen zijn natuurlijk areaal overjarig.

1023 Delathauwer 1849, 4, 95.

1024 Anon. 1998, 525.

1025 Denters 2005, 14-16 noemt Amsterdam, Haarlem, Leiden, Middelburg en Antwerpen. Eerder was de plant al bekend van de Kanaaleilanden en zuidelijk Engeland.

1026 De Maegd 2007, 152.

1027 Bv. het Boekenbergpark met de Chinese toren in Deurne, opgericht in 1800-1802, vgl. Van den Bossche 1982, 12; de Chinese pagode in Wette- ren in het domein van Vilain XIII, vgl. Anon. 1823, plaat IV.

1028 Braudel 1990, 196-222.

1029 Baas 2002, 124.

1030 *Ibid.*, 126-133.

De groeiende interesse voor de plantkunde bleef uiteraard niet tot Nederland beperkt. We vernoemden al eerder de collectie van de Engelse *Chelsea Physic Garden*, in 1673 aangelegd door de *Society of Apothecaries* waar Philip Miller vijftig jaar lang de hoofd tuinier was. Zijn *Gardener's Dictionary* was ook in de Oostenrijkse Nederlanden een begrip geworden voor de tuinmanskunst. Het werk werd er zeer gunstig onthaald en in de jaren tachtig van de 18de eeuw in het Frans vertaald. Blijkbaar had men niet genoeg aan de toch wel verdienstelijke *Manuel de l'Arboriste et du Forestier belgiques* van Eugène d'Olmen, baron de Poederlé, uit 1772. In het voorwoord bij de vertaling van het werk van Miller lezen we immers: "*Nous n'avons, dans notre langue, aucun Ouvrage que nous puissions comparer à celui de Miller*". Vooral de praktische toepasbaarheid ervan werd bezongen. Omdat er in een eerdere Parijse (Franse) vertaling te veel vertaalfouten stonden – "*l'extrême infidélité de l'Édition de Paris*" – deed men het vertaalwerk zelfs over¹⁰³¹. Het is dan ook niet te verwonderen dat er ook in de Oostenrijkse Nederlanden een groeiende belangstelling was voor de plantkunde, vooral bij de gegoede klasse. Prins-bisschop François-Charles de Velbruck was zelf een exponent van de Verlichting, zij het dat hij zich eerder manifesteerde als een verlicht despoot¹⁰³². Als vriend van verschillende verlichte filosofen en vrijmetselaars was hij onder meer bijzonder geïnteresseerd in de land- en tuinbouw. Blijkbaar was die interesse ook overgegaan op zijn neef graaf Joseph-Romain d'Ansembourg, zoals men uit de plantenlijst kan afleiden.

3.1 De 18de-eeuwse 'Engelse' aanleg van Hex

In *Le guide des curieux qui visitent les eaux de Spa*, een kleine gids voor de kuurgasten van Spa die de ruimere omgeving wilden verkennen, worden ook enkele regels aan het domein *Hex* gewijd. Zo vernemen we dat de prins-bisschop in Heks de eerste pittoreske tuin had laten aanleggen, "*c'est à dire dans le genre anglais*"¹⁰³³.

Maar wat moeten we ons bij een dergelijke aanleg voorstellen? In Baron de Poederlé's *Manuel* uit 1772 wordt aan de vroege 'Engelse' aanleg met bosquets ruime aandacht besteed: "*Les bosquets Anglois sont modelés sur les Forêts & les bois abandonnés à la nature, tant par composition de leurs massifs, formés d'Arbres de toutes espèces, que par l'ensemble de petits sentiers tortueux, & par la manière dont ils se coupent & se communiquent ... Les massifs de ces Bosquets ont des sentiers, qui les séparent & les côtoient, & qui courent rarement l'espace de 12 à 15 pieds ... Ces bosquets se trouvent souvent aux deux cotés d'un parterre en gazon ou bowlingrin ...*"¹⁰³⁴. In hetzelfde handboek beschrijft De Poederlé ook vierseizoenenbosquets. Die werden zeer sterk geapprecieerd in Frankrijk, meer nog dan in Engeland als we De Poederlé mogen geloven. De Poederlé liet zich bij zijn beschrijving trouwens duidelijk inspireren door de Franse agronoom Duhamel du Monceau. Bij dit soort bosquets was het de bedoeling planten die in hetzelfde seizoen bloeiden te groeperen, zowel in de onderste laag van de bloemenborders, in de struik- en heesterlagen, als op het niveau van de hoogste bomen. Het is de verdienste van

De Poederlé dat hij bij ons deze manier van planten ruimer heeft bekendgemaakt.

3.1.1 "Le bosquet toujours verd"

"*Si on aime d'avoir des arbres verts dans les Bosquets, il faut les composer en entier avec ces espèces d'arbres ...*"¹⁰³⁵

Zoals Miller hierboven voorschrijft, stonden in de *bosquet toujours verd* uitsluitend altijdgroene planten. Miller zelf was in zijn voorkeur sterk beïnvloed door John Evelyn. En Evelyn zelf had zijn inspiratie gevonden bij de klassieke auteurs uit de oudheid. Hij getuigde hierover in zijn manuscript *Elysium Britannicum*: "*... an English Garden, even in the midst of Winter, shall appear little inferiour to the Italian, where the Seasons are more kind benigne, and the gardens almost perpetually florid: so that, if all the avirons [environs] of a Dwelling were planted both with the taller, & lower sort of Evergreenes, ... it would even strike and surprise the Winter Spectator, who might imagine himself, by a pleasant {kind of} deception to be transported into some new or enchanted Country ...*". En Evelyns plantenkeuze voor de wintergroene tuin stopte niet bij de winterharde planten. Hij viseerde ook planten die hij *rare and delicate* noemde: "*Now then let us but imagine the beauty & verdure, {& variety} which all these must needes produce; the hardy at all tymes, the tender and more choice in their seasons, & being ranged sometimes in the Conservatory ...*"¹⁰³⁶. Het wintergroene bosquet van *Hex* lijkt wel een afspiegeling van Evelyns ideeën uit het manuscript. Dat is de reden waarom we Evelyn hier uitgebreid citeren. Het 17de-eeuwse manuscript van Evelyn was echter in de 18de eeuw nog niet gepubliceerd, dit zou pas twee eeuwen later gebeuren!

De 57 voorkomende gewassen in de inventaris omvatten 56 verschillende taxa. Alleen een cultivar van *Nerium oleander*, de welriekende oleander met vleeskleurige en rode bontgekleurde, dubbele bloemen komt tweemaal voor. Wat echter vooral opvalt, is dat minder dan een derde van de soorten in ons klimaat min of meer probleemloos in volle grond kan gedijen. De grote meerderheid van de planten, meer dan 60%, is matig tot extreem vorstgevoelig en verdient speciale zorg: de planten moeten beschut worden tegen de winterse kou of beschermd worden tegen te veel winterse neerslag. In het winterbosquet verbleven de meeste planten tijdens de winter in de oranjerie en tijdens de zomer stonden ze in potten, kuipen of manden in het bosquet. Hun natuurlijk verspreidingsareaal is immers de mediterrane regio (meer dan 20 soorten), het Zuid-Afrikaanse Kaapgebied (5 soorten) en andere warme of zelfs tropische gebieden (7 soorten). Het gaat dan over planten als de Noord-Afrikaanse *Aeonium arboreum* (eeuwig blad), de Canarische endem *Bosea yervamora*, de Kaapse heidesoort *Erica lutea*, twee Zuid-Afrikaanse *Rhus*-soorten, de tropisch-Aziatische *Adhatoda vasica* of de pantropische *Thespesia populnea* (strandpopulier).

Volgens alweer De Poederlé waren winterbosquets in de tijd van De Velbruck en d'Ansembourg ruim verspreid. Schitterende voorbeelden ervan in Frankrijk vond men onder meer in het

1031 Miller 1786, V-VII.

1032 Opsomer & Halleux 1998, 320-321.

1033 Anon. 1814, 38; vgl. De Maegd 2007, 165-166. Velbruck was ooit de beschermheer van het kuuroord.

1034 De Poederlé 1772, 387-388; vgl. De Maegd 2007, 166-167.

1035 Miller 1786, I, 542.

1036 Ingram (ed.) 2001, 313 en 315; de geciteerde tekst is volledig overgenomen uit Ingrams publica-

tie van het manuscript. Woorden tussen vierkante haakjes zijn verduidelijkingen in moderne spelling. Door Evelyn later toegevoegde varianten staan tussen accoladevormige haakjes. Vgl. Laird 1998, 196-198.

domein van Duhamel du Monceau in Denainvilliers, niet ver van Péthiviers, en wat later op het einde van de 18de eeuw, in Courset, nabij Boulogne-sur-Mer, in het domein van Dumont de Courset¹⁰³⁷. Een vergelijkbaar maar meer bescheiden winterbosquet bij ons vond men enkele decennia later, in 1817, in de *Hortus botanicus* van Gent (*Baudelo*). Enkele Schotse bezoekers vertelden: “*A department is set apart as a winter garden, or as an evergreen grove, the trees consisting of hollies, savines, cyresses, pines and evergreen oaks*”. Jammer genoeg zeggen ze niets over planten in potten, kuipen en manden, die daar ook moeten hebben gestaan, gezien de wel zeer uitgebreide catalogus van Couret-Villeneuve uit 1802 en een gelijkaardige catalogus van Mussche, de toenmalige hortulanus, uit 1817¹⁰³⁸.

3.1.2 “*La motte panachée*”

“*On trouve dans les jardins des curieux une grande quantité de plantes panachées de différents (sic) genres ...*”¹⁰³⁹

De heuvel met bontbladige planten heeft 106 geïnventariseerde nummers en bevat 105 verschillende meestal bontbladige of – althans wat het blad betreft – meerkleurige taxa, verdeeld over 80 hedendaagse soorten¹⁰⁴⁰. Opnieuw komt slechts één cultivar dubbel voor, een plant vermoedelijk vergelijkbaar met de huidige *Rhamnus alaternus* ‘*Maculata*’ of een geelbonte bladcultivar van de alaternusboom, een laagblijvende mediterrane altijdgroene vuilboom. Ook in dit bosquet bestond zowat een derde van de soorten uit vorstgevoelige en/of oranjerieplanten¹⁰⁴¹. Vanzelfsprekend hoorden hier de witbonte cultivars van *Citrus sinensis* en *Jasminum* bij. Maar ook een cultivar zoals *Aucuba japonica* ‘*Variegata*’, die kort ervoor uit Japan was ingevoerd in Engeland (1783), werd hier misschien als oranjeriegewas behandeld en in kuipen geplant. Want we vernemen van een 19de-eeuwse auteur: “*At First the Aucuba was cared for very tenderly in hothouse, as in France*”¹⁰⁴²! Uit de mediterrane regio kwamen een twintigtal taxa. Opvallend zijn twee Zuid-Afrikaanse *Pelargonium*cultivars of ‘geraniums’, een bontbladige *P. zonale* en een eveneens bontbladige cultivar van *P. capitatum*. Van de bontbladige cultivar van *P. capitatum* is ons geen ouder gegeven bekend.

Uit de lijst blijkt de voorliefde van d’Ansembourg voor bontbladige hulsten en alaternusboompjes. De inheemse hulst (*Ilex aquifolium*) kwam met niet minder dan 11 cultivars voor, waaronder twee erg stekelige ‘egelhulsten’ met witbont en geelbont blad. Ook van de alaternusboom bezat hij 5 verschillende taxa, variërend in bladvorm en bladkleur. Die voorkeur voor hulst groeide blijkbaar onder invloed van de Engelse tuinkunst. De erudiete tuinexpert John Evelyn was in zijn tijd al een vurige pleitbezorger voor het gebruik van hulst in hagen, tuinen, parken en bossen. Zo noteert hij in zijn meest bekende werk uit 1664, *Sylva*, over

de hulst en zijn bonte vormen: “*I have often wonder’d at our curiosity after foreign plants, and expensive difficulties, to the neglect of the culture of this vulgar, but incomparable tree; wether we will propagate it for use and defence, or for sight end ornament*”¹⁰⁴³. Als baron de Poederlé in zijn *Manuel* uit 1772 schrijft “*nous sommes redevables au goût que les Anglois ont eu pour cet arbrisseau de la grande variété de Houx panachés*” heeft hij het dus bij het rechte eind. Maar zelf is hij in zijn boek schatplichtig aan de iets oudere *Traité des Arbres et Arbustes* van Duhamel du Monceau¹⁰⁴⁴. Ook voor de toepassing van alaternusboompjes in de Engelse tuinkunst was Evelyn gewonnen. Zijn bewering: “*I have had the honour to be the first who brought it into use and reputation in the kingdom ...*”¹⁰⁴⁵, moeten we evenwel met een flinke korrel zout nemen. Enkele decennia eerder was het alaternusboompje reeds in Engeland in het tuinassortiment opgedoken, maar het bleef er zeldzaam en het gebruik was beperkt tot de tuinen van de echte plantenliefhebbers. Evelyns passie ervoor was echter in Frankrijk ontstaan tijdens twee bezoeken aan de Parijse tuin en kwekerij van de befaamde hovenier Pierre Morin (ca. 1595-ca. 1658), halfweg de 17de eeuw. Morin had de soort uit de Provence ingevoerd en er in Parijs furore mee gemaakt¹⁰⁴⁶. Evelyn was de eerste die in Engeland grootschalig het gebruik van het alaternusboompje bepleitte. En John Evelyns mening was enorm invloedrijk. Zoals een hedendaagse Engelse tuinhistoricus verwoordt: “*His opinion was sought on every subject and he was much quoted by other writers: he was the great authority.*”¹⁰⁴⁷

Ook de voorliefde voor bontbladige cultivars in het algemeen kwam ongetwijfeld uit Engeland overwaaien. De tuinbouwkundige John Worlidge (ca. 1630-1693) schreef al in 1677: “*For what can be more pleasant than to have groves of walks (when flower that are but for a Day are retired) apparelled with Gilded party-colour garments, some with yellow and Green, others with white and Green, emulating the two royal Metals that by Gilders hand adorn the Palaces of Princes*”¹⁰⁴⁸. Het pleidooi voor gepanacheerde cultivars viel er niet in dovemansoren. Uit de laat-17de-eeuwse plantenlijsten van beroemde tuinen, zoals die van Badminton en *Hampton Court Palace*, blijkt overduidelijk de Engelse belangstelling voor *striped plants*. De publicatie in 1790 te Mechelen van een *Korte verhandeling van de boomen, heesters en houtagtige kruid-gewassen, welke in de Nederlandsche Lugtstreek de winterkoude kunnen uitstaan...*¹⁰⁴⁹ van De Servais illustreert dat bontbladige sierplanten toen ook hier populair waren. Het werk bevat onder meer een vrij volledige opsomming van de hier voorhanden zijnde cultivars van houtige winterharde gewassen, waaronder meer dan 100 bontbladige die De Servais mogelijk zelf in zijn tuin had staan. De voorkeur voor bonte cultivars bleef blijkbaar bij ons langer hangen dan in Engeland zelf. De deelnemers aan de *horticultural tour* van de *Caledonian horticultural Society* uit 1817 in onze gewesten verbazen er zich meer dan

1037 De Poederlé 1772, 397; Lair 1836.

1038 Anon. 1823, 41; vgl. Couret-Villeneuve 1802.

1039 Miller 1788, 5, 376.

1040 De 18de-eeuwse taxonomische opvatting over soorten en cultivars wijkt soms sterk af van de huidige.

1041 Bontbladige cultivars zijn doorgaans ‘gevoeliger’ voor vorst.

1042 Rein 1889, 283.

1043 Evelyn 1706⁴, 301.

1044 De Poederlé 1772, 189; Duhamel du Monceau 1755, 1, 63: “*On est redevable au goût que les Anglois ont eu pour cet arbrisseau*”. Duhamel vermeldt 33 cultivars, die hij grotendeels overnam uit de catalogus van de Londense Society of Gardeners van 1730. Bijna een eeuw eerder dan Duhamel had John Evelyn al 36 cultivars vermeld.

1045 Evelyn 1706⁴, 287.

1046 Leith-Ross 1993, 150-157.

1047 Quest-Ritson 2001, 95; vgl. voor het gebruik van gepanacheerde hulsten ook Boutcher 1776, 217-218 en Woudstra 2006, 66.

1048 Cf. Woudstra 2006, 66; vgl. Wimmer 2001b, 71: “*John Lawrence bewunderte besonders die panaschierten Pflanzen und schlug 1716 vor: Eine vollständige Sammlung hiervon, entsprechend den verschiedenen Zeiten geordnet, wenn sie in ihrer größten Schönheit erscheinen, würde einen sehr überraschenden und angenehmen Eindruck machen*”.

1049 Zie o.m. Balis 1962, 84 nr. 70.

eens over. In het assortiment van de Gentse kwekerij Spae valt hun op: “*Accidental varieties of common shrubs or trees, having the foliage dashed with white or yellow, seem to be much in request in this part of the Continent*”. En wat verder bij een bezoek aan de schitterende tuin van douairière Vilain XIII in Wetteren merken ze op: “*A very long border is appropriated to all sorts of variegated trees, shrubs and herbaceous plants; and the assemblage of trees surpassed, both in number and variety, any collection of the kind which we had ever seen*”¹⁰⁵⁰. Het valt hun bovendien op dat de meeste bontbladige cultivars er heel gezond bij staan, wat meteen een lichte sneer ontlokt ten overstaan van een bepaalde categorie van plantenfysiologen “*who have ascribed all sorts of variegation merely to debility*”. Afgaande op hun appreciatie lijkt het dus goed mogelijk dat er van de meer dan twintig bonte cultivars, waarvan we in *Hex* de oudste vermelding vonden, een groot aantal door Belgische kwekers werd geleverd. De Mechelse plantenkweker Wiegiers had in 1809 een zeer grote hoeveelheid bontbladige soorten in zijn assortiment. En zijn kwekerij bestond toen al een kwarteeuw. Hij behoort dus zeker tot de kandidaat-leveranciers van *Hex*.

3.1.3 “*Plantes et arbustes du bosquet d’été: Arbustes de la motte*”

“*After 1651 South African plants were increasingly introduced, ultimately in such profusion that Gregor Kraus designated the period from 1687 to 1771 as horticulturally ‘die Capzeit’*”¹⁰⁵¹

Van de 66 soorten op het heuveltje in het zomerbosquet is er opnieuw maar één enkel taxon dat tweemaal voorkomt: *Felicia amelloides*, een schitterend Zuid-Afrikaans heestertje met bloemen die iets weg hebben van blauwe madeliefjes. Het is een vorstgevoelige oranjerieplant die de droogte mint en momenteel als eenjarige nog steeds geliefd is¹⁰⁵². De *Kaapse periode* is in *Hex* meer dan duidelijk afleesbaar uit het assortiment van dit deel van de tuin. Bijna één derde van de taxa is uit Zuid-Afrika afkomstig, met als blikvangers een aantal Kaapse soorten uit de genera *Arctotis* en *Pelargonium*¹⁰⁵³. Beide Zuid-Afrikaanse plantengeslachten zouden hun triomfen in de horticuultuur pas enkele decennia later beleven, nadat ze door de kwekerswereld werden veredeld en massaal in bloembedden werden aangewend¹⁰⁵⁴. Bijna een kwart van de andere soorten is van mediterrane afkomst. Een kleiner aantal is van oorsprong Aziatisch of Midden- en Zuid-Amerikaans; een eenzame, vroege begonia springt hier in het oog. Een dwergcultivar van de granaatappelboom, waarvan men in de gespecialiseerde literatuur aanneemt dat hij eveneens vanuit de Caraïbische eilanden werd ingevoerd, getuigt van de vreemde omzwervingen die planten via de mens kunnen maken. De oranjerieplanten overheersen in het zomerbosquet overtuigend. Maar het is niet uitgesloten dat een aantal vrij vorstgevoelige planten, zoals de cultivars van het althaeaboompje, toch het hele jaar door in volle grond stonden. De Schotse deelnemers aan de tuinreis door 19de-eeuws Vlaanderen waren blij verrast dat ze dergelijke cultivars in de botanische tuin van Brussel in volle grond zagen staan: “*Many plants of Althaea frutex (Hibiscus syri-*

acus), with flowers, both single and double, of various hues, purple, white and striped, were blooming freely in the open border. Some of them ten feet high, and quite covered with blossoms.”¹⁰⁵⁵

Bij de winterharde planten is een duidelijke meerderheid uit Noord-Amerika afkomstig. Hiertoe behoren vier magnolia’s en twee rododendrons van de *Azalea series*: *Azalea flore albo* en *Azalea flore rubro*. De ware identiteit van deze azalea’s is jammer genoeg niet geheel duidelijk. Maar veel keuze was er op dat moment nog niet; de bloeiperiode van de Belgische azaleateelt was nog niet ingezet. Algemeen kan men stellen dat Noord-Amerikaanse planten in de loop van de 18de eeuw sterk aan populariteit wonnen, een trend die zich in de 19de eeuw nog zou doorzetten.

Vooraf in het zomerbosquet wordt duidelijk dat de eigenaar van deze tuin geen gewone plantenliefhebber maar een echte *connaisseur* was, gefascineerd door de botanische ontdekkingen van zijn tijd. Hij bezat planten die nog niet veel eerder wetenschappelijk beschreven waren. Zo waren er de eerder onopvallende *tuingeraniums* *Pelargonium hermanniaefolium* uit Zuid-Afrika, in 1767 beschreven door de Zweedse botanist Peter Jonas Bergius, en *Pelargonium laevigatum*, die tijdens de Zuid-Afrikaexpeditie van de eveneens Zweedse Carl Peter Thunberg in 1772-1775 werd ontdekt. En dan was er nog *Echium decaisnei* uit Gran Canaria, waarvan het taxonomische verleden nog niet helemaal kon worden ontrafeld. Ook de ware aard van de Antilliaanse *Begonia obliqua* laat zich niet makkelijk raden. Heel bijzonder was deze begonia zeker, al was het maar door de vroege vermelding¹⁰⁵⁶!

3.1.4 “*Bosquet d’été: Platte bande près de la figure de flore*”

De *Platte-bande près de la figure de Flore* uit het zomerbosquet wijkt af van de andere want verschillende taxa komen meermaals voor. Van de 56 nummers slaan er 39 op verschillende taxa en twee derde van alle planten lijkt ’s winters eerder thuis te horen in de oranjerie. Ook hier vindt men een aantal blikvangers van Zuid-Afrikaanse origine, zoals de *geraniums*: *Pelargonium fulgidum* komt viermaal voor en de nog steeds populaire *P. xhortorum* en *P. zonale* elk tweemaal. Bij de andere oranjerieplanten van mediterrane herkomst staan de terpentijnboom en olijfbom in de lijst naast houtige dwergstruiken als de scheefbloemen *Iberis semperflorens* en *I. gibraltaria*. En opnieuw duikt een recent ontdekte plant op, *Rumex bequaertii*. Die zuringsoort was net zoals de nachtschade, *Solanum marginatum*, kort daarvoor in Engeland ingevoerd. De invoerder was James Bruce, een avontuurlijke Schotse ontdekkingsreiziger, die op zoek was naar de bronnen van de Nijl! Ten slotte komen er in de lijst nog vijf verschillende rozen voor, waarvan het zeer onzeker is of ze al dan niet in volle grond stonden. Het kasteelpark *Hex* geniet nu Europese faam omwille van zijn rozen. Het is dus, alleen al om die reden, interessant om even wat uitgebreider op die 18de-eeuwse rozen in te gaan.

Met uitzondering van de muskusroos, een soort die aan de wieg stond van vele moderne rozen, zijn de andere niet met absolute zekerheid op naam te brengen. Zo vernoemt d’Ansembourg

1050 Anon. 1823, 66-67 en 84.

1051 Blunt & Stearn 1995, 308-309.

1052 Anon. 1998, 178.

1053 Al de ‘geraniums’ uit dit compartiment zijn zuivere soorten met eerder onopvallende bloemen,

geen cultivars. De nu nog steeds populaire ‘tuingeraniums’ ontstonden (in meerderheid) enkele decennia later. Vgl. Grimshaw 2002, 76-79.

1054 Hobhouse 1992, 250.

1055 Anon. 1823, 277.

1056 Vgl. Krausch 2007, 72: “*Als erste Begonie wurde 1777 B. minor Jacq. (= B. nitida Ait.) aus Jamaika in England eingeführt.*”

Rosa ver(s)icolor (rosier à fl. de trois couleurs), maar deze benaming kan zowel op de bonte cultivar van *Rosa gallica* ('Rosa mundi') als op de bonte cultivar van de *R. xdamascena* ('York and Lancaster') slaan. Verder groeiden er twee Noord-Amerikaanse rozen, bijna zeker *Rosa carolina* 'Plena' (*Rosa pensilvanica nana fl. pallido plenissimo*) en meer dan waarschijnlijk een vorm van *Rosa xrapa* (*Rosa virginica fl. pleno versicolor*). Veruit de meest intrigerende onder de geïnventariseerde rozen is echter *Rosa sempervirens indica* of *Rosier toujours verd à trois feuilles des indes*. Dat het hier gaat om een Chinese roos die via de 'Indische Oost' Hex bereikte, ligt voor de hand. Maar gaat het echt om *R. chinensis*? Als dat zo zou zijn, dan betreft het mogelijk een oude altijdgroene cultivar die we nu misschien niet meer kennen. Volgens de summiere Franstalige beschrijving zou deze naam zelfs kunnen slaan op een roos die in 1884 door Augustine Henry voor het eerst werd ontdekt en die in 1983 als wilde vorm werd herontdekt: *Rosa chinensis* var. *spontanea*¹⁰⁵⁷. De geheimzinnige roos uit de lijst van Hex is, als we afgaan op de naamgeving, duidelijk geen gevuldbloemige roos. En dus kan het niet de Chinese roos zijn die Janvier, de tuinman van De Velbruck, in de hand houdt op zijn in 1775 geschilderde portret.

De verwarring in de rozennaamgeving van die tijd sluit echter niet uit dat er nog twee andere meer plausibele kandidaten zijn: *R. cymosa* kan niet zomaar worden genegeerd maar vooral *R. laevigata* is de kanshebber bij uitstek. Beide kandidaten zijn Chinees, zijn groenblijvend en werden ook in de *Indische Oost* gekweekt. Maar ze hebben één groot nadeel: ze geraakten pas echt duidelijk beschreven kort nadat de plantenlijst van Hex werd geschreven. Het verhaal van *R. laevigata* of de Cherokee roos leest bijna als een thriller: de Fransman Michaux ontdekte ze in Georgia in 1803. Men dacht eerst dat de roos echt Amerikaans was, maar ze bleek overeen te komen met een Chinese roos die door Miller al in 1759 in de *Chelsea Physic Garden* werd gehouden. Na Miller raakte men het spoor enigszins bijster, mogelijk door naamsverwarring met andere 'Chinees' rozen. Vermoedelijk was het de Schotse plantenkweker James Gordon die de plant vanaf 1767 verspreidde als *an evergreen rose from China*. Feit is wel dat toen Michaux ze in de Verenigde Staten ontdekte, ze er al behoorlijk was ingeburgerd; anders had hij de roos niet voor een Amerikaanse soort gehouden. Op basis van het eerste deel van de Franse naam *Rosier toujours verd à trois feuilles* biedt de determinatiesleutel naar vegetatieve kenmerken van de huidige Chinese flora soelaas. Men komt, zonder veel beroep te moeten doen op kunstgreepjes, spoedig uit bij *R. laevigata*. Toeval?

3.2 Algemeen Besluit

De plantenlijst van Hex stelt ons dus voor heel wat raadsels: soorten op papier laten zich nu eenmaal niet probleemloos en foutloos identificeren. Zowel het levende materiaal waarop de naambeschrijving is gebaseerd, als een *hortus siccus* of herbarium van de geïnventariseerde planten ontbreekt immers. Een precieze determinatie is dus moeilijk en blijft steeds speculatief. Oude plantenlijsten moeten trouwens heel goed bekeken worden binnen de context van de tijd waarin ze werden opgesteld. Een voorbeeld uit een ander tuingedeelte van het park van Heks kan dit duidelijk maken.

Zelfs een op het eerste zicht gemakkelijk identificeerbare boomsoort zoals *l'arbre vernis du Japon*, die toen elders in Hex voorkwam, stelt ons al voor een naamprobleem¹⁰⁵⁸. Pas naar het einde van de 18de eeuw toe beseften de Fransen, die de zaden van die boom via de jezuïetenpater Pierre d'Incarville (1705-1757) enkele decennia eerder onder die naam hadden geïmporteerd, dat het ging om een foute benaming. *Rhus verniciflua* (vernisboom) of *l'arbre vernis du Japon* bleek in werkelijkheid *le faux vernis du Japon* of *Ailanthus altissima* (hemelboom) te zijn¹⁰⁵⁹! De vernisboom van Hex, uit Parijs geïmporteerd, was dus naar alle waarschijnlijkheid een hemelboom.

Er rijzen nog andere vragen zoals: wie leverde de planten aan De Velbruck of aan d'Ansembourg? Het grote aantal eerder ongewone Zuid-Afrikaanse soorten uit het Kaapgebied, waarvan verschillende ook voorkomen langs de Zuid-Afrikaanse Hexrivier (!), en diverse endemische soorten van enkele eilanden voor de West-Afrikaanse kust, wijzen onder meer op Nederlandse leveranciers in de nadagen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Was de Mechelse plantenkweker Wiegiers misschien de voornaamste contactpersoon en leverde hij het gros van deze planten? Het lijkt niet onmogelijk gezien zijn goed gevulde catalogus uit 1809.

4 Dankwoord

Mijn dank gaat in de eerste plaats uit naar de huidige eigenaar van het kasteeldomein van Hex, graaf d'Ursel. Zijn oprechte belangstelling voor de rijke botanische geschiedenis van zijn domein betekende een grote steun. Mevrouw Letta Proper-Pranger, manager openstelling en plantendagen van Hex, verdient alle dank omwille van haar aanstekelijk enthousiasme en haar kritische zin bij het ontcijferen van de rozen op de plantenlijst. Tuinhistorica Chris De Maegd, erfgoedconsulente bij het Agentschap R-O Vlaanderen, bezorgde me de plantenlijst. Haar vragen waren op het eerste zicht eenvoudig: welke soorten komen op de plantenlijst voor en wanneer werden ze in onze streken geïntroduceerd? Het antwoord op deze vragen bleef echter geruime tijd uit, want de klus was een stuk moeilijker dan gedacht. Dankzij haar vragen konden wij een omvangrijke literatuurdatabank opbouwen, waarmee we de zoektocht konden aanvatten. Die literatuur was echter niet altijd even vlot bereikbaar. Heel wat mensen kwamen ons te hulp. Zo waren er de medewerkers van de bibliotheek van de Diensten voor het Algemeen Regeringsbeleid (DAR). Zij bezorgden ons uit binnen- en buitenland, op onze vraag, vele tientallen publicaties die we op het spoor waren gekomen. Ook Aukje De Haan en Thomas Van Driessche, erfgoedonderzoekers bij het VIOE, en Prof. Dr. Paul Goetghebeur (UGent) hielpen ons bij de opsporing van enkele moeilijk bereikbare publicaties. Roger Deneef, erfgoedconsulent bij R-O Vlaanderen, en Hilde Verboven, erfgoedonderzoeker bij het VIOE bezorgden ons enkele interessante archiefstukken. Het nalezen en kritisch becommentariëren gebeurde door Magda Dewolf, Koen De-force (VIOE), Prof. Dr. Martin Hermy (KULeuven), Ivan Hoste (Nationale Plantentuin van België), Ruben Mantels (VIOE), Dr. Marnix Pieters (VIOE), Dr. Yves Segers (Centrum Agrarische Geschiedenis KULeuven), Herman Van Den Bossche (VIOE), Thomas Van Driessche (VIOE) en Dr. Leo Vanhecke (Nationale

¹⁰⁵⁷ Phillips & Rix 1988, 32; vgl. Bean 1981⁸, 4, 73.

¹⁰⁵⁸ De Maegd 2007, 145.

¹⁰⁵⁹ Hu 1979, 32-35 geeft uitvoerig het verhaal van deze historische vergissing. Boom 2000, 142 neemt jammer genoeg de Franse vergissing over.

Plantentuin van België). Naar al deze personen gaat onze oprechte dank uit.

Voor de fotografie zorgden Kris Vandevorst, Hans Denis en Herman Van den Bossche. De Engelse tekst werd gecorrigeerd door Karen E. Waugh (Vestigia B.V.).

Summary

An interesting plant list from 1791 from the lost English gardens of *Hex* country estate (Heers, Heks, prov. of Limburg): an historical-botanical and cultural-historical analysis

The castle of *Hex* was built in the 18th century on a beautiful hilly natural site in the Hesbaye region of Belgian Limbourg, by the prince bishop of Liège François-Charles de Velbruck (1719–1784). It was then surrounded by formal gardens, inspired by the French garden style. Once the formal gardens had been laid out, the prince bishop had a landscaped park made, one of the first on the European continent, inspired by the English garden style. Upon De Velbruck's death in 1784 his cousin by marriage, the Count d'Ansembourg, inherited his estate. In 1791 Count Joseph-Romain d'Ansembourg made an inventory of all the trees, shrubs, perennials, herbs and orangery plants from the English gardens of *Hex*. The plants were numbered and each one was listed with the then scientific name and their French species name. It is still not always easy to understand which plant is being referred to because the scientific botanical names of that time are often very different to the modern day versions. Fortunately, use was already being made of the binominal or two-termed nomenclature, for example *Thuja orientalis* for the oriental Arbor-Vitae. This system of nomenclature had already existed for some time but was not widely used and only became an international standard in 1867. Before this date it was used by the Swedish botanist Carl von Linné (1707–1778), otherwise known as Carolus Linnaeus. Many binominal species names underwent changes after the 18th century but their old equivalents can be traced with a little research. For a number of varieties d'Ansembourg listed his plants according to a descriptive system with more than two terms, *Arctotis flore aureo pulcherrimo*, for example (a South African species) which can make plants more difficult to identify, although 18th-century synonym lists already existed with more descriptive names. However, identities are more difficult to decipher for cultivars or cultivated varieties. There were no fixed codes for this in 1791 so that comparison with current cultivar names is not straightforward. For example, is the old cultivated variety of shrub that he describes as *Ilex aquifolium fol. aureis spinis et limbis viridis* a synonym for the current English cultivar, that existed prior to 1760, 'Golden Milkmaid' or *Ilex aquifolium*?

In addition, the list in the House archives is not the original but a very recent transcript by someone who was both unfamiliar with 18th-century handwriting and scientific botanical nomenclature. For example, *Bosea yervamora* was copied as *Rosea jervamora*, this is reasonably easy to decipher, but is *Torpnea lucida* as we identified, given the context, *Royena lucida*, or a Bladder-nut (an African date-plum), today known as *Diospyros whyteana*?

The plant list contains 285 items and 240 different *taxa* (categories like species, subspecies, varieties and cultivars) that grew in four different parts of the garden. In the evergreen grove (*Bosquet toujours verd*), 57 items were noted, on the hill with variegated plants (*Motte panachée*) there were 106. The summer grove (*Bosquet d'été*) was divided into two parts in which the number-

ing partially continues, namely 66 items on a hill (*Arbustes de la motte*) and 56 items in a narrow bed next to the statue of Flora (*Platte bande près de la figure de Flore*).

It is clear, from first glance, that the scientific species names and the common names of many plants refer to distant lands: China, the Balearics, Ethiopia, Spain, India, Montpellier, Virginia, Carolina, Paraguay, Cape of Good Hope, Lebanon, Canada, Japan, Azores, Buenos Aires, Gibraltar, Canary Islands, etc.

At the end of the 18th century, a great many owners of parks and gardens were passionate about the exotic, as shown at *Hex* by the Chinese figures and Chinese arbour in the French gardens or the Chinese silk in De Velbruck's antechamber. Exotic plants were often introduced to Europe via the Dutch East India Company (VOC) and it is not surprising that one of this company's directors, the Englishman George Clifford (1685–1760) had a significant collection at his Hartecamp estate (Haarlem). The estate became well known due to the publication in 1737 of *Hortus Cliffortianus* by Carolus Linnaeus. The collection at the *Chelsea Physic Garden*, established in 1673 by the *Society of Apothecaries*, was also renowned thanks to Philip Miller (1691–1771) who was the head gardener there for 50 years. He constructed a pre-eminent botanic garden there and published his discoveries in what became the classic *Gardener's Dictionary*, still the scientific book of reference for cultivated plants. Between 1731 and 1768, no less than eight editions were published; the eighth edition was translated into French and appeared in Brussels with additional commentary as the *Dictionnaire des Jardiniers et des Cultivateurs*. Among the subscribers were the Belgian dendrologist Baron de Poederlé, Abbot Mann (Théodore Augustin Mann), the influential secretary of the Imperial Academy of Brussels, and Abbot de Marci (Jean de Marci), the chancellor of the University of Leuven and a member of the Academy.

Just as Miller prescribed there were only evergreen plants in the evergreen grove (*bosquet toujours verd*). Anyway, in his choice Miller was much influenced by the late *virtuoso* John Evelyn (1620–1705). In his manuscript *Elysium Britannicum* Evelyn wrote: "... an English Garden, even in the midst of Winter, shall appear little inferiour to the Italian, where the Seasons are more kind benigne, and the gardens almost perpetually florid: so that, if all the avirons [environs] of a Dwelling were planted both with the taller, & lower sort of Evergreenes, ... it would even strike and surprize the Winter Spectator, who might imagine himselfe, by a pleasant {kind of} deception to be transported into some new or enchanted Country ...". But many of the evergreen trees, shrubs and herbs Evelyn had in mind were tender exotics. Such evergreens were not performing their function as *verdure* in winter: "Now then let us but imagine the beauty & verdure, {& variety} which all these must needs produce; the hardy at all tymes, the tender and more choice in their seasons, & being ranged sometimes in the Conservatory ...". Evelyn's ideas were reflected in the *bosquet toujours verd* at *Hex*. But Evelyn's manuscript has never been published before the 21th century!

The 57 plants that appeared in the *Hex* inventory consisted of 56 different *taxa*. Only a fragrant cultivar of *Nerium oleander* (formerly called *Nerium indicum*) with flesh-coloured and colourful red double flowers is listed twice. What is striking is that less than a third of the species are able to thrive more or less without problems in our climate when planted in the open ground. The majority of the plants are moderately to extremely sensitive to frost and require special care: the plants must be protected against winter cold and rain. Most of the winter *bosquet* plants

remained in the orangery during the winter while they stood in pots and tubs in the *bosquet* during the summer. Their native habitat was the Mediterranean region (more than 20 species), the Cape in South Africa (5 species) and other warm or even tropical areas (7 species). There were plants like the North African *Aeonium arboreum* (Tree Aeonium), *Bosea yervamora* endemic to the Canaries, the shrub heather from the Cape *Erica lutea*, *Adhatoda vasica* (Malabar nut) from the Asiatic tropics or the pan-tropical *Thespesia populnea* (Portia tree).

The hill with variegated plants (*motte panachée*) had 106 inventoried items and contained 105 different, mostly variegated or, at least as far as the leaves were concerned, multicoloured *taxa* covering 80 contemporary species. Once again, at least one cultivar appears twice, probably a plant comparable to the modern day *Rhamnus alaternus* 'Maculata' or a yellow variegated leaf cultivar of the alaternus, a small Mediterranean evergreen alder buckthorn. About a third of the plants in this *bosquet* were also sensitive to frost and were therefore orangery plants. About 20 *taxa* came from the Mediterranean region. Notable species were two South African *Pelargonium* cultivars, a variegated *P. zonale* and a variegated cultivar of *P. capitatum*. The list reveals d'Ansembourg's love for variegated hollies and alaternus trees (cf. Evelyn). The native holly (*Ilex aquifolium*) was represented by no less than 11 cultivars, amongst which were two extremely prickly *hedgehog hollies* with white and yellow variegated leaves and there were five different *taxa* of the alaternus tree, varying in leaf shape and colour. This preference for holly obviously stemmed from the influence of English garden design. When Baron de Poederlé wrote in his *Manuel* of 1772, "we are indebted to the taste that the English have had for the many varieties of this variegated holly shrub" he expressed his debt to the earlier *Traité des Arbres et Arbustes* by Duhamel du Monceau. Undoubtedly, this preference for variegation also came from England, where John Worlidge (1677) wrote "what could be more agreeable, once the day flowers have withered, than a grove of golden festive colours, sometimes yellow and green, other times white and green, in rivalry with the gold and silver with which princes adorn their palaces."

The publication of *Korte verhandeling van de boomen, heesters en houtagtige kruid-gewassen, welke in de Nederlandsche Lugstreek de winterkoude konden uitstaan* at Mechelen (Malines) in 1790 illustrates that variegated ornamentals were also popular in Belgium. It was attributed to Gaspar-Joseph de Servais (1735–1807), a nobleman from Mechelen, and contained an extremely comprehensive summary of the cultivars of winter hardy plants, amongst which were more than 100 variegated species that De Servais could have had in his own garden. In their passion for variegated ornamentals De Servais and d'Ansembourg were certainly not exceptional. One of the most famous Belgian plant nurseries of the period, Wiegers (Mechelen, Malines), had a large collection of variegated plants. Another 25 years later on a horticultural tour in Belgium in the autumn of 1817, the members of the *Caledonian horticultural Society* observed in a plant nursery at Ghent: "Accidental varieties of common shrubs or trees, having the foliage dashed with white or yellow, seem to be much in request in this part of the Continent". In the Vilain XIII country estate at Wetteren once more they were surprised: "A very long border is appropriated to all sorts of variegated trees, shrubs and herbaceous plants; and the assemblage of trees surpassed, both in number and variety, any collection of the kind which we had ever seen".

So many South African plants were introduced between 1687 and 1771 that it became known as the 'Cape Period'. This profusion is also shown in the shrubby hill (*Arbustes de la motte*). Of the 66 species on the little hill in the summer grove (*bosquet d'été*), once more only one *taxon* appeared twice: *Felicia amelloides*, a magnificent little South African shrub with flowers like blue daisies. This was an orangery plant, sensitive to frost, and preferring dry conditions, and it remains a much loved summer bedding plant to this day. One third of the *taxa* are of South African origin, the eye-catchers being a number of Cape species belonging to the genera *Arctotis* and *Pelargonium*. These are pure species with quite discreet flowers, rather than cultivars like the still popular *garden geraniums* that came into existence a few decades later. Almost a quarter of the rest were Mediterranean, with a smaller number distinct Asiatic or South American; thus the orangery plants dominated the selection. The majority of winter hardy plants originated in North America; this included four magnolias and two deciduous rhododendrons from the Azalea series: *Azalea flore albo* and *Azalea flore rubro*, probably *Rhododendron calendulaceum* and a white-flowered form of *Rhododendron periclymenoides*. The popularity of some North American plants strongly increased at the end of the 18th century.

It was especially obvious in this section that the owner of these gardens was not an average plant enthusiast but a real 'connoisseur', fascinated by the botanical discoveries of his day, who owned plants that had only recently been scientifically described. Such as the rather discreet 'geranium' *Pelargonium hermanniaefolium* from South Africa that was described in 1767 by the Swedish botanist Peter Jonas Bergius (1730–1790) or also from South Africa, *Pelargonium laevigatum* that was recorded in 1772–1775 by another famous Swedish botanist Carl Peter Thunberg (1743–1828).

The flowerbed close to the statue of Flora ("*Platte-bande près de la figure de Flore*") in the summer grove differed from the others in the way that various *taxa* appear repeatedly. Of the 56 items, 39 are different *taxa* and two thirds of all the plants had to go to the orangery over winter. Among these are also some South African eye-catchers, like the geranium *Pelargonium fulgidum* that appears four times and the still popular *P. xhortorum* and *P. zonale*, both of which appeared twice. Amongst other orangery plants of Mediterranean origin were the terebinth and olive tree and also the woody subshrubs like the candytuft *Iberis sempervirens* and *I. gibraltaria*.

Finally, there were another five different roses listed. With the exception of the musk rose, a variety that was the basis for many modern roses, the others cannot be named with certainty. D'Ansembourg used the name *Rosa ver(s)icolor* ('rosier à fl. de trois couleurs') but this could also refer to the variegated French rose (*R. gallica* 'Versicolor' or *R.g.* 'Rosa mundi') as much as the variegated damask rose (*R. x damascena* 'Versicolor' or *R.* 'York and Lancaster'). There were also two North American roses growing there, most probably *Rosa Carolina* 'Plena' (*Rosa pensilvanica nana fl. pallido plenissimo*) and *Rosa xrapa* (*Rosa virginica fl. pleno versicolor*). However, by far the most intriguing rose on the inventory was a Chinese rose *Rosa sempervirens indica* (*Rosier toujours verd à trois feuilles des indes*). According to the nomenclature of this list, it is not a centifolia rose, yet De Velbruck's gardener, Janvier, was painted in 1775 holding a centifolia rose in his hand. The most probably candidate is the Cherokee rose (*Rosa laevigata*), according to Loudon "the trifoliolate-leaved China Rose".

The plant list is often quite puzzling, containing species that on paper are difficult to identify correctly. Living evidence upon which the descriptions were based, or a *hortus siccus* or herbarium of inventoried plants is lacking and so precise identification is difficult. Even the *l'arbre vernis du Japon* at the top of Zavelberg in a different part of the garden, which at first sight seems easy to identify, poses a problem. It was only right at the end of the 18th century that the French realised that the seeds from the tree that had been imported decades earlier under this name by the Jesuit priest Pierre d'Incarville (1705–1757), had been incorrectly named *Rhus verniciflua* (lacquer tree) or *l'arbre vernis du Japon* and that it was actually *le faux vernis du Japon* or *Ailan-*

thus altissima (tree of heaven)! Thus, the lacquer tree at *Hex* that was imported from Paris was more than likely a tree of heaven. Other questions also crop up around the list of plants, such as who delivered the plants to De Velbruck or d'Ansembourg? The large number of rather unusual South African species from the Cape region (Hex River!) and the endemic species from some of the islands of the west coast of Africa seem to indicate that the plant dealers were Dutch traders working with the Dutch East India Company during its latter days. Could it be that the Mechelen's plant nursery of Wiegers was the most prominent intermediary?

—

Bibliografie

- AITON W. & AITON W.T. 1810-1813²: *Hortus Kewensis; or a Catalogue of the Plants cultivated in the Royal Botanic Garden at Kew*, 5 vol., London.
- ALLAIN Y.-M. 2003: Un jardin pour la science. In: CONSTANS M. (dir.), *Jardiner à Paris au temps des rois*, Paris, 234-245.
- ALLORGE L. 2003: *La fabuleuse odyssee des plantes*, Paris.
- ANAGNOSTOU S. 2007: The international transfer of medicinal drugs by the Society of Jesus (sixteenth to eighteenth centuries) and connections with the work of Clusius. In: EGMOND F., HOFTIJZER P. & VISSER R.P.W. (ed.), *Carolus Clusius: Towards a cultural history of a Renaissance naturalist*, Amsterdam, 293-312.
- ANON. 1769: *Jardinier portatif ou la Culture des quatre Classes de Jardins, et de l'Education des Fleurs*, Liège.
- ANON. 1799: *Plantarum Selectarum Icones Pictae, editae a Nicolao Meerburg, Hortulano in academia Lugduno-Batav. Lugd. Batav. 1798. drei Bogen in Fol.maj. nebst 28. Kupfertafeln, Journal für die Botanik* 2.1, 152-157.
- ANON. 1814: *Guide des curieux qui visitent les eaux de Spa ou indication des lieux où se trouvent les curiosités de la nature et de l'art*, Verviers.
- ANON. 1823: *Journal of a horticultural tour through some parts of Flanders, Holland and the North of France, in the autumn of 1817*, Edinburgh.
- ANON. 1847: *Le bon Jardinier (Almanach pour l'année 1847), deuxième partie: Plantes et arbres d'ornement*, Paris.
- ANON. 1977⁺: *Hillier's Manual of Trees and Shrubs*, Winchester.
- ANON. 1996: *Histoire naturelle des Indes: the Drake Manuscript in The Pierpont Morgan Library*, New York - London.
- ANON. 1998: *RHS Good Plant Guide*, London - New York - Sydney - Moscow.
- ANON. 2007: *Pierre-Joseph Redouté: les Roses, toutes les planches*, Hong Kong - Köln - Los Angeles - Madrid - Paris - Tokyo.
- ANTOINE E. 2003: Le Moyen Âge. Jardins royaux et princiers au Moyen Âge. In: CONSTANS M. (dir.), *Jardiner à Paris au temps des rois*, Paris, 84-97.
- ANTONINO B. (dir.) 2004: *l'Herbier d'Ulisse Aldrovandi*, Arles.
- BAAS P. 2002: De VOC in Flora's Lusthoven. In: BLUSSÉ L. & OOMS J. (red.), *De Verenigde Oost-Indische Compagnie en de Wetenschap*, Leiden, 124-137.
- BAKER H.A. & OLIVER E.G.H. 1967: *Ericas in Southern Africa*, Cape Town - Johannesburg.
- BAKKER P. & BOEVE E. 1985: *Stinzenplanten*, Zutphen.
- BALIS A. 1962: *Hortus Belgicus*, Catalogus van de tentoonstelling in de Albert I-bibliotheek augustus-september 1962, Brussel.
- BALIS A. 1966: *De Roos in Beeld*, Catalogus van de tentoonstelling in de Albert I-bibliotheek juni-augustus 1966, Brussel - Antwerpen.
- BARKLEY F.A. & DUCKER BARKLEY E. 1938: A short History of Rhus to the Time of Linnaeus, *The American Midland Naturalist* 19.2, 265-333.

- BAUDOIN J.C., DE SPOELBERCH PH. & VAN MEULDER J. 1992: *Bomen in België: dendrologische inventaris 1987-1992, s.l.*
- BAUHIN C. 1623: *Pinax Theatri Botanici*, Hamburgi.
- BAUMANN B., BAUMANN H. & BAUMANN-SCHLEIHAUF S. 2001: *Die Kräuterbuchhandschrift des Leonart Fuchs*, Stuttgart.
- BEAN W.J. 1973-1981⁸: *Trees and Shrubs hardy in the British Isles*, London.
- BEL(L)ON P. 1553: *De arboribus coniferis, resiniferis, aliis ...*, Parisiis.
- BEL(L)ON P. 1589a: *Plurimarum singularium & memorabilium rerum in Graecia, Asia, Aegypto, Iudaea, Arabia, aliisque exteris Provinciis ab ipso conspectarum Observationes, tribus Libris expressae*, Antwerpiae, (Carolus Clusius Atrebas è Gallicis Latinas faciebat).
- BEL(L)ON P. 1589b: *De neglecta Stirpium Cultura, atque earum cognitione Libellus*, Antwerpiae, (Carolus Clusius Atrebas è Gallico Latinum faciebat).
- BENNETT M. 2003: *Pulmonarias and the Borage family*, London.
- BERGIUS P.J. 1767: *Descriptiones plantarum ex Capita Bonae Spei*, Stockholm.
- BERTRAND B. & CASBAS N. 2001: *Une pensée pour la Violette, Le compagnon végétal II*, Sengouagnet.
- BEUKERS H. 2001: Dodonaeus in Japanese: Deshima Surgeons as Mediators in the Early Introduction of Western Natural History. In: VANDE WALLE W.F. & KASAYA K. (eds), *Dodonaeus in Japan*, Leuven-Kyoto, 281-297.
- BILIMOFF M. 2001: *Promenade dans les jardins disparus: les plantes au Moyen Age d'après les Grandes Heures d'Anne de Bretagne*, Rennes.
- BLÖTE-OBES M.C. 1946: *De geurende kruidhof*, Utrecht.
- BLUNT W. & RAPHAEL S. 1981: *Herbarius & Cruydtboeck*, Amerongen.
- BLUNT W. & STEARN W. 1995: *The Art of Botanical Illustration*, Woodbridge.
- BOCCONE P. 1674: *Icones et Descriptiones Rariorum Plantarum Siciliae, Melitae, Galliae et Italiae*, London.
- BOERHAAVE H. 1720: *Index alter plantarum, quae in horto academico Lugduno Batava aluntur*, Lugduni Batavorum.
- BOHINC P., KORBAR-ŠMID J. & BIZILJ-KREMŽAR L. 1975: Theobromin in *Ilex perado* Blättern, *Planta medica* 28, 374-378.
- BOIVIN B. 1977: La Flore du Canada en 1708: étude d'un manuscrit de Michel Sarrazin et Sébastien Vaillant, *Études littéraires* 10.1-2, 223-297.
- BOOM B.K. 1968: *Flora van kamer- en kasplanten*, Wageningen.
- BOOM B.K. 1972⁸: *Nederlandse dendrologie*, Wageningen.
- BOOM B.K. 1975³: *Flora der gekweekte kruidachtige gewassen*, Wageningen.
- BOOM B.K. 2000³: *Nederlandse dendrologie*, Ede.
- BORCHERT T.-H. (ed.) 2002: *De eeuw van Van Eyck 1430-1530, de Vlaamse Primitieven en het Zuiden*, tentoonstellingscatalogus Groeningemuseum Brugge, 15 maart tot 30 juni 2002, Gent - Amsterdam.

BOS F. 1986: De roggelolie (= oranjelelie, *Lilium bulbiferum croceum*) op de essen van Gieten en Bonnen, *Natura* 83,3, 60-65.

BOUTCHER W. 1766: *A Treatise on Forest-Trees*, Dublin.

BRAEKMAN W.L. 1970: *Middel nederlandse geneeskundige recepten*, Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, Reeks VI nr. 100, Gent.

BRAEKMAN W.L. 1975: *Medische en technische Middel nederlandse recepten*, Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, Reeks III nr. 40, Gent.

BRAEKMAN W.L. 1989: *De Vlaamse horticuultuur in de vroege 16de eeuw: Drie "Profijtelijske" tractaten over poten en enten, zaaïen en planten*, Scripta Medieval and Renaissance texts and Studies 23, Brussels.

BRAUDEL F. 1990: *Beschaving, economie en kapitalisme (15de-18de eeuw). Deel 3: De tijd van de wereld*, Amsterdam.

BRICKELL C.D., BAUM B.R., HETTERSCHIED W.L.A., LESLIE A.C., MCNEILL J., TREHANE P., VRUGTMAN F. & WIERSEMA J.H. (eds) 2004: *International Code of Nomenclature for Cultivated Plants*, Leuven.

BROECKX C. 1856: Le père de la pharmacie belge ou supplément à la notice sur Pierre Coudenberg, *Journal de Pharmacie d'Anvers* 12, 57-69.

BUC'HOZ J.P. 1800: *Traité de la culture des arbres et arbustes qu'on peut élever dans la république et qui peuvent passer l'hiver en plein air*, tome troisième, Paris.

BUIS J. 1985: *Historia forestis: Nederlandse bosgeschiedenis*, Utrecht.

BURDET H.M. 1996: Le récit par Augustin Pyramus de Candolle de l'élaboration de la *Flore du Mexique*, dite aussi *Flore des dames de Genève*, *Anales Jardíns botánico de Madrid* 54, 575-588.

BURMAN J. 1737: *Thesaurus Zeylanicus, exhibens plantas ...*, Amsterdam.

CAMBORNAC M. 2003: *Plantes et jardins du Moyen Age*, Paris.

CAMPBELL-CULVER M. 2004: *The Origin of Plants. The people and plants that have shaped Britain's garden history*, London.

CAPELLETTI E.M. 1995: Living collections in the botanical garden at the time of Cortuso (1591). In: MINELLI A. (ed.), *The Botanical Garden of Padua 1545-1595*, Venice, 197-241.

CAROLUS J. 1857: *Recherches sur les Herbiers des Anciens Botanistes et Amateurs Belges*, Malines.

CATTABIANI A. 1996: *Florario: miti, leggende e simboli di fiori e piante*, Milano.

CHANG M.-CH., CHIU L.-CH., WEI Z. & GREEN P.S. 1996: *Jasminum*. In: ZHENGYI W., RAVEN P. & DEYUAN H. (ed.), *Flora of China* 15, Pekin - San Luis, 307-319.

CHRISTENHUSZ M.J.M. 2004: The *hortus siccus* (1566) of Petrus Cadé: a description of the oldest known collection of dried plants made in the Low Countries, *Archives of natural history* 31.1, 30-43.

CLAPHAM A.R., TUTIN T.G. & MOORE D.M. 1987: *Flora of the British Isles*, Cambridge.

CLEMENT E.J. & FOSTER M.C. 1994: *Alien Plants of the British Isles*, London.

CLÉMENT-MULLET J.-J. (Traduct. de l'arabe, revue et corrigée) 2000: *Ibn 'Al-Awwâm ca. 1180: Le Livre de l'Agriculture, Kitâb Al-Filâha*, Arles.

CLUSIUS C. 1576: *Rariorum aliquot stirpium per Hispanias observatarum Historia, libris duobus*, Antverpiae.

CLUSIUS C. 1583: *Rariorum aliquot stirpium per Pannoniam, Austriam, & vicinas quasdam Provincias observatarum Historia*, Antverpiae.

CLUSIUS C. 1601: *Rariorum Plantarum Historia*, Antverpiae.

COLMEIRO D.M. 1892: *Primeras Noticias acerca de la Vegetación Americana*, Madrid.

COMMELIN J. 1697: *Horti Medici Amstelodamensis rariorum tum Orientalis, quam Occidentalis Indiae, aliarumque Peregrinarum Plantarum*, Amstelodami.

COOK R. (ed.) 1993: *The Voyages of Jacques Cartier*, Toronto.

COURET-VILLENEUVE L.P. 1802: *Hortus Gandavensis Centrali Academiae Annexus*, Gandavi.

CRÉPIN F. 1878: *Guide du botaniste en Belgique*, Bruxelles - Paris.

CUIZHI G. & ROBERTSON K.R. 2003: ROSA. In: ZHENGYI W., RAVEN P. & DEYUAN H. (ed.), *Flora of China* 9, Pekin - San Luis, 296-339.

CURTIS W. 1790-1798 (ed.): *Botanical Magazine*, London.

CUVIER F. (éd.) 1821: *Dictionnaire des Sciences naturelles*, tome vingtième, Paris.

DALÉCHAMPS J. 1587: *Historia Generalis Plantarum*, Lugduni.

DA SILVA M.A. & ALCIDES M.M. 2002: Collecting and framing the wilderness: the garden of Johan Maurits (1604-79) in North-East Brazil, *Garden History* 30.2, 153-176.

DAVIDIAN H.H. 1995: *The Rhododendron Species, volume IV – Azaleas*, Portland (Oregon).

DE CANDOLLE A. (éd.) 1843-1874: *Prodromus systematis naturalis Regni vegetabilis* (vol. 8-17), Paris.

DE CANDOLLE A.-P. 1799-1837: *Plantarum historia succulentarum*, Paris.

DE CANDOLLE A.-P. (ed.) 1824-1841: *Prodromus systematis naturalis Regni vegetabilis* (vol. 1-7), Paris.

DE GROOTE J. 2008 [online], <http://www.tzwin.be/libri%20picturati.htm> (7 augustus 2008).

DELATHAUWER L.A. 1848-1849: *Het Belgische Kruidboek of de Gentsche Hovenier*, Gent.

DELBECQ J.B. 1824: Jugement du concours: Extrait du procès-verbal de la séance du 29 Juin 1824, *Messenger des sciences et des arts* 2, 99-101.

DE L'OBEL M. 1576: *Plantarum seu Stirpium Historia*, Antverpiae.

DE L'OBEL M. 1581: *Kruidtboek oft Beschrijvinghe van allerleye Ghewassen, Kruyderen, Hesteren, ende Gheboomten*, Antwerpen.

DEL TREDICI P., LING H. & YANG G. 1992: The Ginkgos of Tian Mu Shan, *Conservation Biology* 6.2, 202-209.

DE MAEGD C. 2007: *Hex, een prinselijk domein ontsluierd*, Brussel.

DEN OUDEN P. & BOOM B.K. 1965: *Manual of Cultivated Conifers, hardy in the cold- and warm-temperate zone*, The Hague.

- DENTERS T. 2005: Halsbloem (*Trachelium caeruleum L.*): weer een nieuwe muurplant in Nederland!, *Gorteria* 31, 14-16.
- DE POEDERLÉ E.J. 1772: *Manuel de l'Arboriste et du Forestier belgiques*, Bruxelles.
- DE POEDERLÉ E.J. 1779: *Supplément au Manuel de l'Arboriste et du Forestier belgiques*, Bruxelles.
- DE POEDERLÉ E.J. 1788²: *Manuel de l'Arboriste et du Forestier belgiques*, Bruxelles.
- DE PRONVILLE A. 1818: *Nomenclature raisonnée des espèces, variétés et sous-variétés*, Paris.
- DE SERRES O. 1996 (1600): *Le Théâtre d'Agriculture et Mesnage des Champs*, Arles, (Réédition avec une introduction de Pierre Lieutaghi).
- DE SERVAIS G.J. 1790: *Korte Verhandeling van de Boomen, Heesters en Houtagtige Kruidgewassen*, Mechelen.
- DE TOURNEFORT J.P. 1700: *Institutiones Rei Herbariae*, Parisiis.
- DEVOS A. 1890: *Flore des Jardins*, Namur.
- DE WILDEMAN É. 1950: *Notes pour l'Histoire de la Botanique et de L'Horticulture en Belgique*, Académie Royale de Belgique, Classe des Sciences, Mémoires (Deuxième série) 25, Bruxelles.
- DEZALLIER D'ARGENVILLE A.J. 1747: *La Théorie et la Pratique du Jardinage*, Paris.
- DHANENS E. 1998: *Hugo van der Goes*, Antwerpen.
- DICKERSON B.C. 1999: *The Old Rose Adventurer*, Portland (Oregon).
- DIERICK A. 1986: Van Eyck – Botanicus, *M&L* 5.4, 37-40.
- DILLENIUS L.W. 1843: *Hortus Elthamensis seu Plantarum Rariorum quas in Horto suo Elthami in cantio coluit*, Londini.
- DILLWYN J.J. 1732: *Hortus Collinsonianus*, Swansea.
- DODOENS R. 1554: *Crüijdeboek*, Antwerpen.
- DODOENS R. 1557: *Histoire des plantes, suivie du Petit Recueil auquel est contenue la description d'aucunes gommés et liqueurs etc. par Charles de l'Escluse*, Anvers.
- DODOENS R. 1563²: *Crüijdeboek*, Antwerpen.
- DODOENS R. 1568: *Florum, et Coronarium odoratarumque nonnullarum herbarum Historia*, Antverpiae.
- DODOENS R. 1583: *Stirpium Historiae Pemptades Sex sive Libri XXX*, Antverpiae.
- DODOENS R. 1644: *Cruydt-Boeck Remberti Dodonaei, volghens sijne laetste verbeteringhe: met Bijvoeghsels achter elck Capitel uyt verscheyden Cruydt-beschrijvers*, Antwerpen.
- DUHAMEL DU MONCEAU H.-L. 1755: *Traité des Arbres et Arbustes qui se cultivent en France en pleine terre*, Paris.
- DUMONT DE COURSET G.L.M. 1802: *Le botaniste cultivateur*, Paris.
- DURAND TH. 1899: Prodrôme de la Flore belge, tome III, Phanérogames. In: DE WILDEMAN É. & DURAND TH. 1900-1907, *Prodrôme de la Flore belge*, Bruxelles.

- DURNERIN A. 1996: Le transport des plantes. In: VAN SPRANG S. (ed.), *L'Empire de Flore: Histoire et représentation des fleurs en Europe du XVIe au XIXe siècle*, Bruxelles, 80-83.
- EGMOND F. 2005: Clusius, Cluyt, Saint Omer: The Origins of the Sixteenth-Century Botanical and Zoological Watercolours in *Libri picturati* A. 16-30, *Nuncius: annali di storia della scienza* 20.1, 11-67.
- ELAUT L. 1955: De briefwisseling tussen Willem Quackelbeen en Pierandrea Matthioli, *Biologisch Jaarboek Dodonaea* 22, 50-74.
- ELLIOTT B. 2001: *Flora: An Illustrated History of the Garden Flower*, London.
- ESTIENNE C. 1539: *De re hortensi libellus*, Lugduni.
- ESTIENNE C. 1554: *Praedium rusticum*, Lutetiae.
- EVELYN J. 1706^a: *Silva or a discourse of Forest-Trees and the propagation of Timber in His Majesty's Dominions*, London.
- FERRARI G.B. 1664: *Flora, seu De Florum cultura lib. IV*, Amstelodami.
- FERY-HUE F. 2005: Le "romarin": un traité manuscrit anonyme à travers l'Europe médiévale, *Colloque "Voyages en Botanique", 16 & 17 juin 2005*, Besançon, 1-10.
- FIGUEROA-SAAVEDRA M. 2000: Hallazgo de un manuscrito inédito del doctor Francisco Hernández: Materia medicinal de la Nueva España, *Relaciones* 21.81, 129-159.
- FIGUEROA-SAAVEDRA M. 2000: La materia medicinal de la Nueva España: indagaciones sobre su origen e historia, *Revista Española de Antropología Americana* 33, 133-155.
- FILLASSIER J.-J. 1830: *Dictionnaire du Bon Jardinier*, Paris.
- FONTAINE F.J. 1968: Ulmus, *Dendroflora* 5, 37-55.
- FROSS D. & WILKEN D. 2006: *Ceanothus*, Portland (Oregon).
- FUCHS L. 1542: *De historia stirpium commentarii insignes*, Basileae.
- GALBANY-CASALS M., SÁEZ L. & BENEDI C. 2006: Conspectus of *Helichrysum* Mill. Sect. *Stoechadina* (DC.) Gren. & Godr. (Asteraceae, Gnaphalieae), *Orsis* 21, 59-81.
- GALBANY-CASALS M., SÁEZ L., BENEDI C. & JARVIS C.E. 2006: Typification of names in *Gnaphalium* L. and *Helichrysum* Mill. (Asteraceae) and some taxonomic notes, *Taxon* 55, 489-501.
- GALLE F.C. 1997: *Hollies: the genus Ilex*, Portland (Oregon).
- GERARD J. 1633: *The Herball or General Historie of Plantes (very much Enlarged and Amended by Thomas Johnson)*, London.
- GESNER C. 1561: Horti Germaniae. In: CORDUS V., *Annotationes in Pedacii Dioscoridis Anazarbei de Medica materia libros V*, Argentorati.
- GOEZE E. 1916: Liste der seit dem 16. Jahrhundert bis auf die Gegenwart in die Gärten und Parks Europas eingeführten Bäume und Sträucher, *Mitteilungen der Deutschen dendrologischen Gesellschaft* 25, 129-201.
- GREEN P.S. 1964: Registration of cultivar names in Ulmus, *Arnoldia* 24.6-8, 41-80.
- GREUTER W., MCNEILL J., BARRIE F.R., BURDET H.-M., DEMOULIN V., FILGUEIRAS T.S., NICOLSON D.H., SILVA P.C., SKOG J.E., TREHANE P., TURLAND N.J. & HAWKSWORTH D.L. (eds) 2000: *The International Code of Botanical Nomenclature (St. Louis Code)*, Königstein.

GRIMSHAW J. 2002: *The Gardener's Atlas: the origins, discovery, and cultivation of the world's most popular garden plants*, New York.

GROOTENDORST H.J. 1969: Acer, keuringsrapport van de Regelingscommissie Sierbomen N.A.K.B., *Dendroflora* 6, 3-35.

GUILLOT ORTIZ D. & VAN DER MEER P. 2006: Claves para los distintos taxones cultivados como ornamentales en la Península Ibérica e Islas Baleares de la especie *Agave americana* L., *Bouteloua* 1, 13-20.

GYSSELING M. 1981: *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300), Reeks II: Literaire handschriften deel 2, Der Naturen Bloeme*, 's-Gravenhage.

HARIOT T. 1590: *A Briefe and True report of the New Found Land of Virginia ... in the Yeere 1585*, Francoforti ad Moenum.

HARVEY J.H. 1976: Mediaeval Plantsmanship in England: the Culture of Rosemary, *Garden History* 4.2, 47-52.

HARVEY J.H. 1981: *Medieval gardens*, London.

HARVEY J.H. 1987: Henry Daniel, a scientific gardener of the fourteenth century, *Garden History* 15.2, 81-93.

HARVEY J.H. 1989: Garden plants of around 1525: the Fromond list, *Garden History* 17.2, 122-134.

HARVEY J.H. 1992a: Garden plants of Moorish Spain, *Garden History* 20.1, 71-82.

HARVEY J.H. 1992b: Westminster Abbey: the infirmary's garden, *Garden History* 20.2, 97-116.

HARVEY J.H. 1993: The Book of Abū'l-Khayr, *Garden History* 21.1, 118-120.

HARVEY J.H. 1998: The Plants in John Evelyn's 'Elysium Britannicum'. In: O'MALLEY TH. & WOLSCHKE-BULMAHN J. (ed.), *John Evelyn's 'Elysium Britannicum' and European Gardening*, Dumberton Oaks Colloquium on the History of Landscape Architecture 17, 221-268.

HEGI G. 1965²: *Flora von Mitteleuropa, Band V Teil 1*, Berlin - Hamburg.

HEGI G. 1975²: *Flora von Mitteleuropa, Band V Teil 2*, Berlin - Hamburg.

HENIGER J. 1971: Some botanical activities of Herman Boerhaave, professor of botany and director of the botanic garden at Leiden, *Janus* 58.1, 1-78.

HENIGER J. & SOSEF M.S.M. 1989: Antoni Gaymans (ca 1630-1680) and his herbaria, *Archives of Natural History* 16.2, 147-168.

HENKER H. 2003: Rosa. In: HEGI G., *Flora von Mitteleuropa, Band IV Teil 2C*, Berlin - Wien, 1-108.

HEUKELS H. 1907: *Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van planten, s.l.*

HOBHOUSE P. 1992: *Plants in Garden History*, London.

HOHENESTER A. & WELSS W. 1993: *Exkursionflora für die Kanarischen Inseln, mit Ausblicken auf ganz Makaronesien*, Stuttgart.

HOLLAND PH. (transl.) 1601: *C. Plinius Secundus: The Historie of the World. Book XV*, Paris. (<http://penelope.uchicago.edu/holland>, 07.08.2008)

HOWARD R.A. & STAPLES G.W. 1983: The modern names for Catesby's plants, *Journal of the Arnold Arboretum* 64, 511-546.

- HOZESKI B.W. (transl.) 2001: *Hildegard's Healing plants*, Boston.
- HU S.Y. 1979: *Ailanthus*, *Arnoldia* 39.2, 29-50.
- HUBERTY J. 1905: *Les ormes: etudes forestières et botaniques*, Bruxelles.
- HUNGER F.W.T. 1927: *Charles de l'Escluse (Carolus Clusius), Nederlandsch Kruidkundige*, 's-Gravenhage.
- HUNINK V. (vert., incl. en aantekeningen) 1996: *Cato M.P.: Goed boeren*, Amsterdam.
- HUNINK V. (vert.) 2004: *Hortulus: de kloostertuin van Walafried Strabo*, Arnhem.
- IMPELLUSO L. 2003: *La natura e I suoi simboli: piante, fiori e animali*, Milano.
- INGRAM J.E. (ed.) 2001: *Elysium Britannicum or the Royal Gardens*, Philadelphia.
- JACOBSON A. (ed.) 2003: *Anthologie des Bons Jardiniers*, Paris.
- JACQUIN N.J. 1776: *Hortus botanicus Vindobonensis*, vol. 3, Vindobonae.
- JACQUIN N.J. 1797-1804: *Plantarum rariorum Horti Caesarei Schoenbrunnensis, Viennae - Londini - Lugduni Batavorum*.
- JARVIS C. 2007: *Order out of Chaos: Linnaean Plant Names and their types*, London. (<http://www.nhm.ac.uk/jdsml/research-curation/projects/linnaean-typification>, 07.08.2008)
- JARVIS P.J. 1973: North American plants and horticultural innovation in England, 1550-1700, *Geographical Review* 63, 477-499.
- JARVIS P.J. 1979: The introduced trees and shrubs cultivated by the Tradescants at South Lambeth, 1629-1679, *Journal of the Society for the Bibliography of natural History* 9.3, 223-250.
- JELICOE G., JELICOE S., GOODE P. & LANCASTER M. (eds) 2001: *The Oxford Companion to Gardens*, Oxford - New York.
- JELLITTO L. & SCHACHT W. 1990: *Hardy Herbaceous Perennials*, Portland (Oregon).
- JOUVEAU DU BREUIL Y. 1989: Du Lignon, botaniste du Roi à la Guadeloupe, *Généalogie et Histoire de la Caraïbe Bulletin* 2, 11.
- KINGSBURY J.M. 1992: Christopher Columbus as a botanist, *Arnoldia* 52.2, 11-28.
- KLUCKERT E. 2007: De schilderkunst van de Gotiek: panelen, muurschilderingen en boekverluchtingen. In: TOMAN R., *Gotiek: Architectuur, Beeldhouwkunst, Schilderkunst*, 386-467, Keulen - Parijs.
- KNAPP S. 2003: *Plant discoveries*, London.
- KNOOP J.H. 1763a: *Fructologia, of Beschryving der Vrughtbomen en Vrughten, Die men in de Hoven plant en onderhout: waar by derzelver differente Benamingen, Voortteling, Groei-plaatzen, Cultuur, en Huishoudelyk Gebruik, als mede het Confyten en meer andere Toebereidingen der Vrughten, enz, nauwkeurig aangewezen worden*, Leeuwarden.
- KNOOP J.H. 1763b: *Dendrologia, of Beschryving der Plantagiegewassen, Die men in de Tuinen cultiveert, zo wel om te dienen tot cieraad om daar van Allées, Cingels, Heggen, Berçeaux, Cabinets, Pyramiden, Plaizier-Bosschen, enz., als tot Huishoudelyk Gebruik, te Planten*, Leeuwarden.
- KÖRBER-GROHNE U. 1996: *Pflaumen, Kirschpflaumen, Schlehen. Heutige Pflanzen und ihre Geschichte seit der Frühzeit*, Stuttgart.

KRAUSCH H.-D. 2007: „Kaiserkrone und Paeonien rot ...“. *Von der Entdeckung und Einführung unserer Gartenblumen*, München.

KRÜSSMANN G. 1972: *Handbuch der Nadelgehölze*, Berlin - Hamburg.

KRÜSSMANN G. 1976-1978: *Handbuch der Laubgehölze*, Berlin - Hamburg.

KUIJLEN J. 1982: De Danziger botanicus en koopman Jacob Breyne (1637-1697) en zijn betekenis voor de Hollandse plantkunde, *Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek* 5, 116-118.

LACK H.W. 2000: Lilac and Horse-chestnut: discovery and rediscovery, *Curtis's Botanical Magazine* 17.2, 109-137.

LACK H.W. 2001: *Garden Eden: Masterpieces of Botanical Illustration*, Köln.

LACK H.W. 2002: The Discovery and Rediscovery of the Horse Chestnut, *Arnoldia* 61.4, 15-19.

LAGUNA E. 2006: *Jasminum officinale* L. subsp. *grandiflorum* (L.) comb. nova, *Toll negre* 8, 9-12.

LAIR P.-A. 1836: Description des jardins de Courset, aux environs de Boulogne-sur-Mer (Extrait d'un voyage en France), *Mémoires de la Société Royale d'Agriculture et de Commerce de Caen* 4, 187-208. (<http://www.bmlisieux.com/normandie/courset.htm>, 28.02.2008)

LAIRD M. 1998: Parterre, Grove, and Flower Garden: European Horticulture and Planting Design in John Evelyn's Time. In: O'MALLEY TH. & WOLSCHKE-BULMAHN J. (ed.), *John Evelyn's 'Elysium Britannicum' and European Gardening*, Dumbarton Oaks Colloquium on the History of Landscape Architecture 17, 171-219.

LAMBINON J., DE LANGHE J.-E., DELVOSALLE L. & DUVIGNEAUD J. 1998: *Flora van België, het Groothertogdom Luxemburg, Noord-Frankrijk en de aangrenzende gebieden (Pteridofyten en Spermatofyten)*, Meise.

LANDSBERG S. 1995: *The Medieval Garden*, London.

LAURENT J. 1675: *Abrégé pour les arbres nains et autres...*, Paris.

LEGRÉ L. 1900: Un botaniste flamand du XVIe siècle: Valerand Dourez, *Comité flamand de France* 25, 525-540.

LEITH-ROSS P. 1993: A seventeenth-century Paris Garden, *Garden History* 21.2, 150-157.

LEJEUNE M. 1994: Roggelelie ingeburgerd op het Belgische deel van de Sint-Pietersberg, *Natuurhistorisch Maandblad* 83.4, 69-71.

LETEN M. 1991: Hoeveel twijfel is toegestaan? De problematiek van betwistbare floristische opgaven, *Dumortiera* 49, 22-35.

LEURQUIN J. 1994: *Dossier - Première Partie: La présence de la triade arbustive (if, houx, laurier des bois) au sein des hêtraies climaciques, atlantiques et méditerranéennes. Seconde Partie: Organographie, chorologie et biogéographie historique de la triade (if, houx, laurier des bois)*, Charleroi.

L'HÉRITIER DE BRUTELLE C.-L. 1788: *Sertum Anglicum*, Paris.

LIEUTAGHI P. 1992: *Jardin des savoirs, jardin d'histoire*, Salagon.

LIEUTAGHI P. 2004: *Le Livre des Arbres, Arbustes et Arbrisseaux*, Arles.

LIEVOIS D. 2000: Op bezoek bij de hertogen van Bourgondië. In: *Het prinselijk hof ten Walle in Gent*, Jubileumuitgave Stadsarcheologie, bodem en monument in Gent, Gent, 77-202.

LINNAEUS C. 1738: *Hortus Cliffortianus*, Amsterdam.

- LINNAEUS C. 1753: *Species Plantarum*, Holmiae.
- LINNAEUS C. 1762-1763²: *Species Plantarum*, Holmiae.
- LINNAEUS C. jr. 1781: *Supplementum Plantarum*, Brunsvigae.
- LOUDON J.C. 1838: *Arboretum et Fruticetum Britannicum*, London.
- LOUIS A. 1958: *Historische gegevens over het 16^e eeuwse herbarium Stirpium Adversaria Nova*, Medelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Wetenschappen, XX nr.9, Brussel.
- LOUIS A. 1977: *Geschiedenis van de plantkunde, Eerste Periode: De plantkennis in dienst van Farmacie en landbouw van Oudheid tot Renaissance*, Gent.
- LYNES W. 1962: Reclassification of *Rosa rapa* Bosc, *Brittonia* 14, 213-219.
- MAES B. (red.) 2006: *Inheemse bomen en struiken in Nederland en Vlaanderen (herkenning, verspreiding, geschiedenis en gebruik)*, Utrecht.
- MANDIROLA A. 1765: *Manuel du Jardinier; Ouvrage nécessaire aux Cultivateurs, Amateurs de la Botanique, et de la Physique*, Paris.
- MARHOLD K. & MARTONFI P. 1998: Typification of the name *Thymus serpyllum* L. (Lamiaceae), *Botanical Journal of the Linnean Society* 128, 271-276.
- MARTENS E. 1858: Les plantes alimentaires des anciens, *Revue de l'instruction publique en Belgique*, nouvelle série 1, 1-42.
- MATTHIOLI P.A. 1571: *De plantis omnibus, Venetiis*.
- MEERBURGH N. 1798: *Plantarum selectarum icones pictae*, Lugduni Batavorum.
- MERTENS J. 1995: De aanleg van de Engelse tuin in Alden Biesen door landcommandeur Frans von Reischach in 1786-1787, *Miscellanea Baliviae de Juncis, bijdrage tot de geschiedenis van de Duitse orde in de Balije Biezen* 2, 359-389.
- MEYER F.G., TRUEBLOOD E.E. & HELLER J.L. 1999: *The Great Herbal of Leonart Fuchs 'De historia stirpium commentarii insignes, 1542'*, volume 1, Commentary, Stanford.
- MILLER P. 1786-1789: *Dictionnaire des Jardiniers et Cultivateurs (traduit de l'anglois sur la VIIIe édition)*, Bruxelles.
- MONARDES N. [1540]: *De Rosa et Partibus eius de Succis Rosarum*, Hispali.
- MONARDES N. 1579: *Simplicium Medicamentorum ex Novo Orbe delatorum, quorum in medicina usus est, Historia*, Antverpiae.
- MORREN CH. 1852: Du sycomore, de sa nature, de son histoire, de sa culture et de ses utilités, *Journal d'Agriculture pratique* 5, 457-462.
- MORREN E. 1863: La vie et les œuvres de Remacle Fusch, botaniste belge, *Bulletin de l'Académie Royale de Belgique 2ème série* 16.2, 645-686.
- MORRIS S. 1991: Legacy of a bishop: the trees and shrubs of Fulham Palace Gardens introduced 1675-1713, *Garden History* 19.1, 47-59.
- MOSSERAY R. 1939: Matériaux pour une flore de Belgique, *Bulletin du Jardin Botanique de l'Etat* 24, 57-81.
- MOTTET S. & HAMM J. 1958²: *Arbres et arbustes d'ornement de pleine terre*, Paris.

MÜLLER I., MARTIN M. & WIEHL P. 2004: *Anholter-Moyländer Kräuterbuch. Das Kräuterbuch von Johannes Hartlieb in einer um 1470 entstandenen Abschrift aus der Fürstlich Salm-Salm'schen Bibliothek der Wasserburg Anholt FSSB Ms. 46. Wissenschaftlicher Begleitband zur Faksimile-Ausgabe*, Bedburg-Hau.

MUNTING A. 1696: *Nauwkeurige Beschryving der Aardgewassen*, Leyden - Utrecht.

NYLANDT P. 1682: *De Nederlandtse Herbarius of Kruydt-boeck*, Amsterdam.

OPSOMER C. 1984: *Livre des Simples Médecines: Codex Bruxellensis IV.1024 (a 15th-century French Herbal)*, Antwerp.

OPSOMER C. & HALLEUX R. 1998: Wetenschappelijke instellingen en netwerken. In: HALLEUX R., OPSOMER C. & VANDERSMISSEN J. (red.), *Geschiedenis van de wetenschappen in België van de Oudheid tot 1815*, Brussel, 303-330.

OPSOMER J.E. 1961: Willem Quackelbeen: humanist, geneesheer en botanicus (1527-1561), *Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk* 32, 321-374.

OPSOMER J.E. 1966: Plantes exotiques dans les textes flamands des XIIe et XIIIe siècles, *Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer. Bulletin des Séances* 12, 478-492.

OPSOMER J.E. 1976: Sur quelques herbiers du XVIIe siècle conservés à la Bibliothèque Royale Albert Ier, *Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer. Bulletin des Séances* 22, 142-166.

PALS J.-P. 1997: Introductie van cultuurgewassen in de Romeinse tijd. In: ZEVEN A.C. (red.), *De introductie van onze cultuurplanten en hun begeleiders tot 1500 AD*, Wageningen, 25-51.

PARKINSON 1629: *Paradisi in Sole, Paradisus Terrestris*, London.

PASQUIER V. 1861: *Etude sur la vie et les travaux de Pierre Coudenberg*, Anvers.

PAVORD A. 2005: *The naming of names. The search for order in the world of plants*, Bloomsbury.

PENA P. & DE L'OBEL M. 1571: *Stirpium Adversaria Nova*, Londini.

PHILLIPS R. & RIX M. 1988: *Roses*, London.

PHILLIPS R. & RIX M. 1991: *Perennials*, London.

PIGNATTI S. 2002: *Flora d'Italia*, Bologna.

PILLANS N.S. 1942: The genus *Phylica* Linn., *Journal of South African Botany* 8, 1-164.

PLOTZEK J.M., WINNEKES K., KRAUS S. & SURMANN U. (eds) 2001: *Ars vivendi – Ars moriendi*, München.

PLUKENET L. 1696: *Almagestum botanicum sive Phytographiae Pluc'netianae Onomasticon*, Londini.

PURSEGLOVE J.W. 1984: *Tropical Crops: Dicotyledons*, Harlow.

QUEST-RITSON C. 2001: *The English Garden, a social history*, London.

RAMÓN-LACA L. 2001: Charles de l'Écluse and Libri Picturati A. 16-30, *Archives of natural history* 28.2, 195-243.

RAMÓN-LACA L. & MABBERLEY D.J. 2004: The ecological status of the carob-tree (*Ceratonia siliqua*, Leguminosae) in the Mediterranean, *Botanical Journal of the Linnean Society* 144.4, 431-436.

REDOUTÉ P.-J. 1802-1816: *Les Liliacées*, Paris.

- REHDER A. 1974²: *Manual of cultivated trees and shrubs hardy in North America*, New York.
- REIN J.J. 1889: *The Industries of Japan. Together with an Account of its Agriculture, Forestry, Arts, and Commerce from Travels and Research...*, London.
- RICH T.C.G. 1991: *Crucifers of Great Britain and Ireland*, BSBI Handbook No 6, London.
- RICHEHS R.H. 1983: *Elm*, Cambridge.
- ROBERTSON F.W. 2001: James Sutherland's *Hortus Medicus Edinburgensis* (1683), *Garden History* 29.2, 121-151.
- ROUCEL F. 1792: *Traité des plantes les moins fréquentes, qui croissent naturellement dans les environs des villes de Gand, d'Alost, de Termonde et Bruxelles*, Paris - Bruxelles.
- ROUCEL F. 1803 (An XI): *Flore du Nord de la France*, Paris.
- ROUSSEAU J. 1966: Dièreville (Dierville, Dière de Dièreville). In: BROWN G.W., TRUDEL M. & VACHON A., *Dictionary of Canadian Biography*, Toronto, 1, 188.
- RYTZ W. 1933: Das herbarium Felix Platters. Ein Beitrag zur Geschichte der Botanik des XVI. Jahrhunderts, *Verhandlungen der Naturforschenden Gesellschaft in Basel* 44.1, 1-222.
- SARTON G. 1942: Brave Busbecq, *Isis* 33, 557-575.
- SCHOLZ H. & SCHOLZ I. 1995: Unterfamilie Prunoideae. In: HEGI G., *Flora von Mitteleuropa, Band IV Teil 2B*, 446-510, Berlin - Wien.
- SCHONLAND S. 1930: The South African Species of *Rhus* L., *Bothalia* 3.1, 3-115.
- SCHRIJVERS P. (vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien) 2004: *Vergilius (P.V. Maro): Georgica - Landleven*, Groningen.
- SEGRE A. 1996: Le retour de Flore. Naissance et évolution des jardins de fleurs de 1550 à 1650. In: VAN SPRANG S. (ed.), *L'Empire de Flore: Histoire et représentation des fleurs en Europe du XVIe au XIXe siècle*, Bruxelles, 174-193.
- SILBEREISEN R. 1994: Unterfamilie Maloideae: *Pyrus communis*. In: HEGI G., *Flora von Mitteleuropa, Band IV Teil 2B*, 289-298, Berlin - Wien.
- SIMS J. 1801 (ed.): *Botanical Magazine*, London.
- SIMS J. 1803 (ed.): *Curtis's Botanical Magazine*, London.
- SMEYERS M. 1998: *Vlaamse miniaturen van de 8ste tot het midden van de 16de eeuw: de middel-eeuwse wereld op perkament*, Leuven.
- SNIPPENDAAL J. 1646: *Horti Amstelodamensis*, Amstelodami.
(<http://www.dehortus.nl/snippendaalcatalogus.asp>, 07.08.2008)
- SOCIETY OF GARDENERS 1730: *Catalogus Plantarum Tum Exoticarum tum Domesticarum, quae in Hortis haud procul a Londino Sitis in Venditionem propagantur*, London.
- SOSEF M.S.M., VAN VLIET G.J.C.M., VAN DER MEIJDEN R. & SCANNELL M.J.P. 1987: *Catalogue of the Herbaria of Antoni Gaymans (± 1630-1680)*, Leiden.
- SPACH É. 1834: *Histoire naturelle des végétaux*, Paris.
- SPONGBERG S.A. 1990: *A Reunion of Trees: The Discovery of Exotic Plants and Their Introduction into North American and European Landscapes*, Cambridge (Massachusetts) - London.

- SPRAGUE T.A. & NELMES E. 1931: The Herbal of Leonhardt Fuchs, *The Journal of the Linnean Society of London* 48, 545-643.
- SPRENGEL K. 1817-1818: *Geschichte der Botanik*, 2 vol., Altenburg - Leipzig.
- STACE C.A. 1975: *Hybridization and the flora of the British Isles*, London - New York - San Francisco.
- STAES J. 1961: Revisie van het geslacht *Thymus* L. in België, *Bulletin van de Rijksplantentuin* 4, 442-479.
- STUART D. 2002: *The Plants that shaped our Gardens*, London.
- SWAN C. 1998: *l'Herbier de la Renaissance*, Genève.
- TEIRLINCK I. 1904: *Plantenkultus*, Amsterdam (Fotomechanische herdruk uit 1980).
- TEIRLINCK I. 1926: *Flora Magica*, Antwerpen.
- THUNBERG C.P. 1784: *Flora Iaponica*, Lipsiae.
- THUNBERG C.P. 1794: *Prodromus Plantarum Capensium, pars prior*, Upsaliae.
- THUNBERG C.P. 1800: *Prodromus Plantarum Capensium, pars posterior*, Upsaliae.
- TOMÁS J.P. 2007: Two glimpses of America from a distance: Carolus Clusius and Nicolás Monardes. In: EGMOND F., HOFTIJZER P. & VISSER R.P.W. (eds), *Carolus Clusius: Towards a cultural history of a Renaissance naturalist*, Amsterdam, 173-193.
- TRATTINNICK L. 1823: *Rosacearum monographia*, Vindobonae.
- TREW C.J. 1750-1773: *Plantae selectae*, Norimbergae.
- TRIMEN H. 1888: Hermann's Ceylon Herbarium, *Journal of the Linnean Society. Botany* 24, 129-155.
- TURNER R. 1998: *Euphorbias: a Gardeners' Guide*, London.
- UBRIZSY SAVOIA A. 1993: Le piante americane nell'Erbario di Ulisse Aldrovandi, *Webbia* 48, 579-598.
- UBRIZSY SAVOIA A. 1995: The botanical garden of Padua in Guilandino's day. In: MINELLI A. (ed.), *The Botanical Garden of Padua 1545-1595*, Venice, 173-195.
- UBRIZSY SAVOIA A. 2004: Fiches de présentation des planches. In: ANTONINO B. (dir.), *l'Herbier d'Ulisse Aldrovandi*, Arles, 226-253. (<http://www.filosofia.unibo.it/aldrovandi/pinakesweb>, 07.08.2008)
- UBRIZSY SAVOIA A. & HENIGER J. 1983: Carolus Clusius and American plants, *Taxon* 32.3, 424-435.
- UULKENS T.F. s.d.: *Groot Warmoeziers Handboek*, Leyden.
- VAN DE LAAR H.J. 1970: *Prunus laurocerasus*, *Dendroflora* 7, 42-61.
- VAN DEN BOSSCHE H. 1982: Het Boekenbergpark te Deurne, *M&L* 1.6, 10-19.
- VAN DER GROEN J. 1687: *Den Nederlandtschen hovenier*, Brussel.
- VAN DER MEIJDEN R. 2005²³: *Heukels' Flora van Nederland*, Groningen/Houten.
- VAN DER WALT J.J.A. 1977: *Pelargoniums of Southern Africa* 1-2, Cape Town.

VANDEWIELE L.J. 1970: *Een Middelnederlandse versie van de Circa instans van Platearius naar de hss Portland, British Museum MS. Loan 29/332 (XIVe eeuw) en Universiteitsbibliotheek te Gent Hs. 1457 (XVe eeuw)*, Oudenaarde.

VANDEWIELE L.J. 1974: *Den Herbarius in Dyetsche (Antwerp ca. 1500)*, Gent.

VANDEWIELE L.J. 1993: Wat groeide er in de tuin van Pieter van Coudenbergh? In: DE NAVE F. & IMHOF D. (red.), *De Botanica in de Zuidelijke Nederlanden (einde 15de eeuw - ca. 1650)*, Tentoonstellingscatalogus Antwerpen 93, Antwerpen, 23-31.

VANDOMMELE H. 1987: *Pruimen voor Miljoenen*, Sint-Niklaas.

VAN HAASTER H. 1997: De introductie van cultuurgewassen in de Nederlanden tijdens de Middeleeuwen. In: ZEVEN A.C. (red.), *De introductie van onze cultuurplanten en hun begeleiders tot 1500 AD*, Wageningen, 53-104.

VAN HEMELRIJCK T. 1997: L'usage des fleurs lors des fêtes et des cérémonies. L'exemple de la littérature française des XIVe et XVe siècles. In: RASSART-EECKHOUT E., SOSSON J.P., THIRY C. & VAN HEMELRIJCK T. (eds), *La vie matérielle au Moyen Âge*, Publications de l'Institut d'études Médiévales Textes Etudes Congrès 18, 277-301.

VAN HULTHEM C. 1837: *Discours sur l'état ancien et moderne de l'Agriculture et de la Botanique dans les Pays-Bas à l'époque du salon d'exposition de fleurs, le dimanche 29 juin 1817. Hommage à la Mémoire de feu M. Charles Van Hulthem*, Mechelen.

VAN LANDUYT W., HOSTE I., VANHECKE L., VAN DEN BREMT P., VERCRUYSSSE W. & DE BEER D. 2006: *Atlas van de Flora van Vlaanderen en het Brussels Gewest*, Brussel - Meise.

VAN ONSEM J.G. 1950: *Geschiedenis van de bloemeteelt in Oost-Vlaanderen*, Gent.

VAN OOSTSTROOM S.J. 1937: Hermann's collection of Ceylon plants in the Rijksherbarium (National Herbarium) at Leyden, *Blumea*, supplement 1 (J.J. Smith jubilee volume), 191-209.

VAN RHEDE TOT DRAKESTEIN H. 1689: *Horti Malabarici Pars Nona, de Herbis et diversis illarum Speciebus*, Amstelodami.

VAN SETERS W.H. 1953: Prof. Johannes Brosterhuysen (1596-1650), stichter en opziener van de Medicinale Hof te Breda, *De Oranjeboom* 6, 106-151.

VAN YPERSELE DE STRIHOU A. & P. 1991: *Laken. Een kasteel in het Verlichte Europa, s.l.*

VEENDORP H. & BAAS BECKING L.G.M. 1938 (reprint 1990): *Hortus Academicus Lugduno-Batavus 1587-1937*, Leiden.

VERLOOVE F. 2002: *Ingeburgerde plantensoorten in Vlaanderen*, Mededeling van het Instituut voor Natuurbehoud 20, Brussel.

VIAENE A. 1965: Appelen van Oranje: invoer en verspreiding in de Lage Landen 1300-1650, *Biekerf* 66, 289-294.

VON BURGSDORF F.A.L. 1787: *Anleitung zur sichern Erziehung und zweckmäßigen Anpflanzung der einheimischen und fremden Holzarten; welche in Deutschland und unter ähnlichen Kilma im Freyen fortkommen*, Berlin.

WEBER H.E. 1995: Familie Grossulariaceae. In: HEGI G., *Flora von Mitteleuropa, Band IV Teil 2A*, 48-68, Berlin - Wien.

WEBERLING F. 1966: 122. Familie Caprifoliaceae. In: HEGI G., *Flora von Mitteleuropa, Band VI Teil 2*, 3-87, Berlin - Hamburg.

WEIN K. 1914: Deutschlands Gartenpflanzen um die Mitte des 16. Jahrhunderts, *Beihfte zum Botanische Centralblatt* 31.2, 463-555.

WEIN K. 1929a: Die Geschichte der „Monatsrose“ in ihren Anfängen, *Rosen-Zeitung* 44, 16-21.

WEIN K. 1929b: Barock, Rokoko und die Dendrologie, *Mitteilungen der Deutschen dendrologischen Gesellschaft* 41, 88-116.

WEIN K. 1930: Die erste Einführung nordamerikanischer Gehölze in Europa I, *Mitteilungen der Deutschen dendrologischen Gesellschaft* 42, 95-154.

WEIN K. 1931: Die erste Einführung nordamerikanischer Gehölze in Europa II, *Mitteilungen der Deutschen dendrologischen Gesellschaft* 43, 137-163.

WEIN K. 1932: Altweltliche Gehölze der europäischen Gärten im Wandel der Jahrhunderte, *Mitteilungen der Deutschen dendrologischen Gesellschaft* 44, 130-152.

WESMAEL A. 1863: Monographie des Ormes: les ormes forestiers et d'ornement, leur histoire et leur culture, *Bulletin de la fédération des sociétés d'horticulture de Belgique*, 380-402.

WESMAEL A. 1864a: Monographie des Groseillers et de leurs variétés propres aux jardins fruitiers et d'agrément, *Bulletin de la fédération des sociétés d'horticulture de Belgique*, 223-247.

WESMAEL A. 1864b: Catalogue raisonné des arbres forestiers et d'ornement de pleine terre en Belgique, *Bulletin de la fédération des sociétés d'horticulture de Belgique*, 249-290.

WESTON R. 1770-1777: *Botanicus Universalis et Hortulanus exhibens Descriptiones Specierum et Varietatum Arborum, Fruticum, Herbarum, Florum & Fructuum tam indigenum quam exoticorum per totum Orbem tam cultorum in Hortis et Viridariis Europaeis* (4 volumes), Londini.

WIEGERS F.A. 1809: *Collection d'arbres, arbrisseaux, plantes et oignons étrangers, s.l.*

WIJNANDS D.O. 1983a: *The Botany of the Commelins*, Rotterdam.

WIJNANDS D.O. 1983b: Planten uit de collectie van Henricus d'Acquet. In: KUIJLEN J., OLDENBURGER-EBBERS C.S. & WIJNANDS D.O., *Paradisus Batavus – Bibliografie van plantencatalogi van onderwijstuinen, particuliere tuinen en kwekerscollecties in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden (1550-1839)*, Wageningen, 39-48.

WIJNANDS D.O. 1988a: Lijst van plantennamen. In: VAN DER GROEN J., *Den Nederlandtschen hovenier*, Utrecht, 161-177.

WIJNANDS D.O. 1988b: Hortus auriaci: the gardens of orange and their place in late 17th-century botany and horticulture, *Journal of Garden History* 8.2-3, 61-86.

WIJNANDS D.O., ZEVENHUIZEN E.J.A. & HENIGER J. 1994: *Een Sieraad voor de Stad: de Amsterdamse Hortus Botanicus*, Amsterdam.

WILLE H. 1997: The albums of Karel van Sint-Omaars (1533-1569) (Libri picturati A 16-31, in the Jagiellon Library in Krakow), *Archives of natural history* 24.3, 423-437.

WILLMOTT E. 1910: *The genus Rosa*, London.

WILSON M.L., TOUSSAINT VAN HOVE-EXALTO TH. & VAN RIJSSEN W.J.J. (ed.) 2002: *Codex Witsenii*, Cape Town.

WIMMER C.A. 1994: Rosen in Barockgarten, *Zandera* 9.2, 41-60.

WIMMER C.A. 2001a: Barocke Pelargonien, *Gartenpraxis* 1, 50-55.

WIMMER C.A. 2001b: *Bäume und Sträucher in historischen Garten*, Muskauer Schriften Band 3, Dresden.

WOUDSTRA J. 2006: 'Striped plants': the First collections of variegated plants in late seventeenth-century gardens, *Garden History* 34.1, 64-79.

ZEMANEK A., UBRISZY SAVOIA A. & ZEMANEK B. 2007: The beginnings of ecological thought in the Renaissance: an account based on the *Libri picturati* A. 18-30 collection of watercolours, *Archives of natural history* 34.1, 87-108.

BIJLAGE I:**register van moderne plantnamen**

In een dik lettertype: de namen met voorrang volgens de prioriteitsregel

- Acer* sp.:** 2.2.2.1
***Acer campestre* L.:** 2.2.2.2
Acer campestre L. 'Albovariegatum': 2.2.2.2
Acer campestre f. *albovariegatum* Hayne: 2.2.2.2
***Acer pseudoplatanus* L.:** 2.2.2.3
Acer pseudoplatanus f. *albovariegatum* (Hayne) Schwerin: 2.2.2.3
Acer pseudoplatanus L. 'Argentovariegatum': 2.2.2.3
Acer pseudoplatanus f. *argenteovariegatum* Hort.: 2.2.2.3
Acer pseudoplatanus L. 'Variegatum': 2.2.2.3
Acer pseudoplatanus var. *variegatum* West.: 2.2.2.3
***Actaea racemosa* L.:** 2.2.4.2, 2.2.4.3
***Actaea spicata* L.:** 2.2.4.4, 2.2.4.5
***Adhatoda vasica* Nees.:** 2.2.1.1
***Aeonium arboreum* Webb & Berthel.:** 2.2.1.2
***Aeonium arboreum* (L.) Webb. et Berth. 'Albovariegatum':** 2.2.2.4
***Aeonium arboreum* (L.) Webb. et Berth. 'Luteovariegatum':** 2.2.2.5
***Aesculus hippocastanum* L.:** 2.2.2.6
***Aesculus hippocastanum* L. 'Albovariegatum':** 2.2.2.6
***Aesculus hippocastanum* L. 'Aureovariegatum':** 2.2.2.7
***Agave americana* L.:** 2.2.2.8
***Agave americana* L. 'Marginata':** 2.2.2.8
***Ailanthus altissima*:** 3.2
***Alaternus angustifolia* Mill.:** 2.2.1.45
***Aloë variegata* L.:** 2.2.2.9
***Alyssum saxatile* L. 'Variegatum':** 2.2.2.15
***Amaryllis cylindracea* L'Héritier:** 2.2.1.15
***Amygdalis communis* L.:** 2.2.2.71
***Andromeda mariana* L.:** 2.2.3.39
***Andromeda polifolia* L.:** 2.2.3.1, 2.2.4.6
***Andromeda polifolia* L. 'Compacta':** 2.2.3.1
***Andromeda polifolia* L. 'Minima':** 2.2.3.1
***Andromeda polifolia* L. 'Nana':** 2.2.3.1
***Anthyllis barba-jovis* L.:** 2.2.3.2
***Antirrhinum linaria* L.:** 2.2.3.38
***Antirrhinum majus* L.:** 2.2.2.10, 2.2.2.11
***Antirrhinum majus* L. subsp. *majus*:** 2.2.2.10
***Antirrhinum majus* L. subsp. *tortuosum* (Bosc.) Rouy:** 2.2.2.11
***Antirrhinum* L. 'monstr(u)osum Plenum':** 2.2.3.3
***Antirrhinum siculum* Miller:** 2.2.2.11
***Antirrhinum tortuosum* Bosc.:** 2.2.2.11
***Aralia spinosa* L.:** 2.2.3.4, 2.2.4.7
***Arbutus unedo* L.:** 2.2.1.3
***Arbutus unedo* f. *rubra* (Ait.) Rehder:** 2.2.1.4
***Arbutus uva-ursi* L.:** 2.2.3.5
***Arctostaphylos uva-ursi* (L.) Spreng.:** 2.2.3.5
***Arctotheca calendula* (L.) Levyns:** 2.2.3.6
***Arctotis acaulis* L.:** 2.2.3.7
***Arctotis aspera* L.:** 2.2.3.8, 2.2.3.9, 2.2.3.8, 2.2.3.10
***Arctotis calendula* L. var. *superba* (L.) L.:** 2.2.3.6
***Arctotis humilis* Salisb.:** 2.2.3.7
***Arctotis plantaginea* L.:** 2.2.3.11
***Arctotis superba* L.:** 2.2.3.6
***Arundo donax* L. 'Variegata':** 2.2.2.12

- A. donax* var. *versicolor* (Mill.) Stokes: 2.2.2.12
Asparagus acutifolius L.: 2.2.1.5
Astrantia major L.: 2.2.2.13
Astrantia major L. cf. 'Variegata': 2.2.2.13
Astrantia major L. 'Suningdale Variegated': 2.2.2.13
Atriplex portulacoides L.: 2.2.4.8., 2.2.4.9
Aucuba japonica Thunb.: 2.2.2.14
Aucuba japonica Thunb. 'Variegata': 2.2.2.14
Aucuba japonica f. *variegata* (Dombrain) Rehd.: 2.2.2.14
Aucuba japonica var. *maculata* Reg.: 2.2.2.14
Aurinia saxatilis (L.) Desv.: 2.2.2.15
Aurinia saxatilis (L.) Desv. 'Variegata': 2.2.2.15
Azadirachta indica A. Juss.: 2.2.3.12
Azalea nudiflora L. p.p.: 2.2.3.59, 2.2.3.60
Azalea nudiflora var. *coccinea* Aiton: 2.2.3.59
Azalea periclymenoides Michx.: 2.2.3.60
Azalea viscosa L.: 2.2.3.60
- Begonia macrophylla* Lam.: 2.2.3.13
Begonia obliqua L.: 2.2.3.13
Bosea yervamora L.: 2.2.1.6, 2.2.4.10
Bupleurum fruticosum L.: 2.2.1.7
Buxus balearica Lam.: 2.2.1.8
Buxus sempervirens L.: 2.2.1.9
Buxus sempervirens L. 'Argenteovariegata': 2.2.1.9
Buxus sempervirens L. 'Aureovariegata': 2.2.1.9
B. sempervirens L. 'Elegans': 2.2.2.16
Buxus sempervirens L. 'Elegantissima': 2.2.2.16
Buxus sempervirens L. 'Myrtifolia': 2.2.1.10
- Calla aethiopica* L.: 2.2.3.66
Calycanthus floridus L.: 2.2.3.14, 2.2.4.11
Carpinus betulus L.: 2.2.2.17
Carpinus betulus L. 'Variegata': 2.2.2.17
Carpinus betulus L. var. *aureovariegata* Nich.: 2.2.2.17
Ceanothus africanus L.: 2.2.3.47
Ceanothus americanus L.: 2.2.3.15
Cedronella canariensis (L.) Webb & Berthel.: 2.2.4.12
Cedrus libani A. Rich.: 2.2.1.11
Centaurea benedicta L.: 2.2.2.19
Ceratonia siliqua L.: 2.2.1.12
Cheiranthus cheiri L.: 2.2.2.27
Chrysanthemoides monolifera (L.) Norl.: 2.2.3.16
Chrysocoma coma-aurea L.: 2.2.3.17
Cineraria amelloides L.: 2.2.3.25, 2.2.23.26
Cineraria maritima L.: 2.2.2.48, 2.2.2.49
Cistus salviifolius L.: 2.2.3.18
Citrus sinensis (L.) Osbeck: 2.2.2.18
Citrus sinensis (L.) Osbeck 'Variegata': 2.2.2.18
Clethra alnifolia L.: 2.2.3.19
Cneorum tricoccon L.: 2.2.1.13
Cneorum tricoccum L.: 2.2.1.13
Cnicus benedictus L.: 2.2.2.19
Convolvulus cneorum L.: 2.2.2.20
Cornus amomum Mill.: 2.2.2.21
Cornus sanguinea L.: 2.2.2.22
Cornus sanguinea L. 'Variegata': 2.2.2.22
Coronilla glauca L.: 2.2.3.20
Coronilla valentina subsp. *glauca* (L.) Batt.: 2.2.3.20
Crataegus monogyna Jacq.: 2.2.2.23
Crataegus monogyna Jacq. 'Albovariegata': 2.2.2.23
Crinum angustifolium (L.f.): 2.2.1.15

Crotalaria laburnifolia L.: 2.2.3.21
Cupressus sempervirens L. f. *sempervirens*: 2.2.1.14
Cyrtanthus angustifolius (Linnaeus f.) W. Aiton: 2.2.1.15

Danaë racemosa Moench: 2.2.1.16
Daphne cneorum L.: 2.2.1.17
Daphne laureola L.: 2.2.1.18, 2.2.2.24
Diervilla lonicera Mill.: 2.2.2.25
Digitalis ambigua Murray: 2.2.3.22
Digitalis grandiflora Miller: 2.2.3.22
Digitalis obscura L.: 2.2.3.23
Diospyros whyteana (Hiern.) F. White: 2.2.4.13
Dracocephalum canariense L.: 2.2.4.12

Echium decaisnei Webb et Berth. subsp. *decaisnei*: 2.2.3.24
Echium thyrsoflorum Link: 2.2.3.24
Epilobium hirsutum L.: 2.2.2.26
Erica imbellis Salisb.: 2.2.1.19
Erica lutea Berg.: 2.2.1.19
Erysimum cheiri (L.) Crantz: 2.2.2.27
Euonymus europaeus L.: 2.2.2.28
Euphorbia amygdaloides L.: 2.2.2.29
Euphorbia amygdaloides L. 'Variegata': 2.2.2.29

Felicia amelloides (L.) Voss: 2.2.3.25, 2.2.2.26
Filipendula ulmaria (L.) Maxim.: 2.2.2.30
Filipendula ulmaria (L.) Maxim. 'Variegata': 2.2.2.30

Genista florida L.: 2.2.3.58
Genista hispanica L.: 2.2.3.58
Genista juncea (L.) Scop.: 2.2.4.51
Genista monosperma (L.) Lam.: 2.2.3.58
Geranium capitatum L.: 2.2.2.64
Geranium fulgidum L.: 2.2.3.48
Geranium hermanniaefolium P.J.Bergius: 2.2.3.49
Geranium hybridum L.: 2.2.4.36, 2.2.4.37
Geranium odoratissimum L.: 2.2.3.51
Geranium zonale L.: 2.2.2.65, 2.2.3.52
Ginkgo biloba L.: 2.2.4.14, 2.2.4.15
Glechoma hederacea L.: 2.2.2.31
Glechoma hederacea L. 'Variegata': 2.2.2.31
Gnaphalium crassifolium L.: 2.2.3.28
Gnaphalium stoechas L.: 2.2.3.29
Grewia occidentalis L.: 2.2.3.27

Halimione portulacoides (L.) Aellen: 2.2.4.8, 2.2.4.9
Hedera helix L.: 2.2.2.32
Hedera helix L. 'Argenteovariegata': 2.2.2.32
Helichrysum ambiguum (Pers.) C. Presl.: 2.2.3.28
Helichrysum crassifolium (L.) D. Don: 2.2.3.28
Helichrysum stoechas (L.) Moench: 2.2.3.29
Heliotropium arborescens L.: 2.2.3.30
Heliotropium corymbosum Ruiz & Pav.: 2.2.3.30
Heliotropium peruvianum L.: 2.2.3.30
Hibiscus populneus L.: 2.2.1.52, 2.2.4.52
Hibiscus syriacus L.: 2.2.2.33
Hibiscus syriacus L. 'Admiral Dewey': 2.2.3.31
Hibiscus syriacus L. 'Boule de Feu': 2.2.3.32, 2.2.4.16, 2.2.4.17
Hibiscus syriacus L. 'Duc de Brabant': 2.2.3.32, 2.2.4.16, 2.2.4.17
Hibiscus syriacus L. 'Variegata': 2.2.2.33
Hypericum androsaemum L.: 2.2.2.34
Hypericum androsaemum L. f. *variegatum* D.Mc.Clintock & C. Nels.: 2.2.2.34

- Iberis gibraltarica* L.: 2.2.4.18, 2.2.4.19
Iberis semperflorens L.: 2.2.2.35, 2.2.4.20, 2.2.4.21
Iberis sempervirens L.: 2.2.1.20
Ilex aquifolium L.: 2.2.1.21, 2.2.2.36, 2.2.2.37
Ilex aquifolium L. 'Angustifolia Albo-Marginata': 2.2.2.38
Ilex aquifolium L. 'Angustifolia Aureomaculata': 2.2.2.39
Ilex aquifolium L. 'Argentea Medio-Picta': 2.2.2.40
Ilex aquifolium L. 'Aurea Marginata': 2.2.2.41, 2.2.2.42, 2.2.2.43
Ilex aquifolium L. 'Aurea Medio-Picta': 2.2.2.44
Ilex aquifolium cf. 'Ferox Argentea': 2.2.2.45
Ilex aquifolium cf. 'Ferox Aurea': 2.2.2.46
Ilex aquifolium L. 'Golden Milkmaid': 2.2.2.44
Ilex aquifolium L. f. *heterophylla* (Ait.) Loes.: 2.2.1.21
Ilex aquifolium L. 'Heterophylla': 2.2.1.21
Ilex aquifolium L. f. *laurifolia*: 2.2.1.21
Ilex aquifolium L. 'Laurifolia': 2.2.1.21
Ilex aquifolium L. 'Myrtifolia': 2.2.1.22
Ilex aquifolium L. 'Silver Milkmaid': 2.2.2.40
Ilex caroliniana (Lam.) Loes.: 2.2.1.24
Ilex cassine Walt., non L.: 2.2.1.24, 2.2.3.33
Ilex perado Aiton: 2.2.1.23
Ilex perado subsp. *platyphylla* (Webb & Berthelot) Tutin: 2.2.1.23
Ilex vomitoria Ait.: 2.2.1.24, 2.2.3.33
Iris germanica L.: 2.2.2.47
Iris germanica L. 'Variegata': 2.2.2.47
- Jacobaea maritima* (L.) Pelser & Meijden subsp. *maritima*: 2.2.2.48, 2.2.2.49
Jacobaea incana (L.) Veldkamp: 2.2.2.50
Jacobaea vulgaris Gaertn.: 2.2.2.50
Jasminum azoricum L.: 2.2.2.51
Jasminum grandiflorum L.: 2.2.3.34, 2.2.4.22, 2.2.4.23
Jasminum humile L.: 2.2.1.25
Jasminum officinale L.: 2.2.2.52
Jasminum officinale L. 'Aureum': 2.2.2.52
Jasminum officinale L. 'Aureovariegata': 2.2.2.52
Jasminum officinale f. *grandiflorum* (L.) Kob.: 2.2.3.34, 2.2.4.22, 2.2.4.23
Jasminum officinale var. *grandiflorum* (L.) Stokes: 2.2.3.34, 2.2.4.22, 2.2.4.23
Juniperus lycia L.: 2.2.1.26
Juniperus phoenicea var. *lycia* Lois.: 2.2.1.26
Juniperus phoenicea L. p.p.: 2.2.1.26, 2.2.1.27
Juniperus sabina L.: 2.2.1.28
Juniperus sabina 'Variegata': 2.2.1.29, 2.2.2.53
Juniperus virginiana L.: 2.2.1.30
Justicia adhatoda L.: 2.2.1.1
- Laurus nobilis* L.: 2.2.1.31
Laurus nobilis L. 'Variegata': 2.2.2.54, 2.2.2.55
Lavandula multifida L.: 2.2.4.24, 2.2.4.25
Lavatera arborea L.: 2.2.3.35, 2.2.4.26
Lavatera olbia L.: 2.2.3.36
Lavatera triloba L.: 2.2.4.27
Ligustrum vulgare L.: 2.2.2.56
Ligustrum vulgare L. cf. 'Argenteovariegatum': 2.2.2.56
Ligustrum vulgare L. cf. 'Aureovariegatum': 2.2.2.57
Lilium bulbiferum L.: 2.2.2.58
Limoniastrum monopetalum (L.) Boiss.: 2.2.3.37
Linaria vulgaris Mill.: 2.2.3.38
Liquidambar styraciflua L.: 2.2.4.28
Lonicera periclymenum L.: 2.2.2.59
Lonicera periclymenum L. f. *quercina* (West.) Rehd.: 2.2.2.59
Lychnis chalcedonica L.: 2.2.3.63
Lychnis chalcedonica L. 'Alboplena': 2.2.3.63

- Lychnis dioica* L.: 2.2.3.64, 2.2.4.49
Lygos monosperma (L.) Heywood: 2.2.3.58
Lyonia mariana (L.) D. Don: 2.2.3.39
- Magnolia acuminata* L.: 2.2.3.40
Magnolia glauca L.: 2.2.3.43
Magnolia grandiflora L.: 2.2.1.32, 2.2.3.41
Magnolia tripetala L.: 2.2.3.42, 2.2.4.29
Magnolia virginiana L.: 2.2.3.43
Medicago arborea L.: 2.2.3.44
Melandrium dioicum (L.) Coss. et Germ.: 2.2.3.64, 2.2.4.49
Melandrium rubrum (Weigel) Garcke: 2.2.3.64, 2.2.4.49
Melandrium sylvestre (Schkuhr) Röhl.: 2.2.3.64, 2.2.4.49
Melia azadirachta L.: 2.2.3.12
Mentha aquatica L.: 2.2.2.60
Mentha aquatica L. 'Variegata': 2.2.2.60
Mentha xpiperita L.: 2.2.2.61
Mentha xpiperita L. 'Variegata': 2.2.2.61
Myrtus sp.: 2.2.2.62, 2.2.3.46, 2.2.4.30
Myrtus communis L. 'Flore Pleno': 2.2.3.45
Myrtus communis L. var. *mucronata*: 2.2.2.62
Nerium indicum Mill.: 2.2.1.35, 2.2.1.36, 2.2.1.37
Nerium odorum Soland.: 2.2.1.35, 2.2.1.36, 2.2.1.37
Nerium oleander L.: 2.2.1.33, 2.2.1.34, 2.2.1.35, 2.2.1.36, 2.2.1.37
Nerium oleander L. 'Variegata': 2.2.2.63
- Noltea africana* (L.) Endl.: 2.2.3.47
- Obione portulacoides* (L.) Moq.: 2.2.4.8, 2.2.4.9
Olea europaea L.: 2.2.4.31
Osteospermum moniliferum L.: 2.2.3.16
- Pelargonium capitatum* (L.) L'Hér.: 2.2.2.64
Pelargonium fulgidum (L.) Aiton: 2.2.3.48, 2.2.4.32, 2.2.4.33, 2.2.4.34, 2.2.4.35
Pelargonium hermanniaefolium (P.J.Bergius) Jacq.: 2.2.3.49
Pelargonium hybridum (L.) L'Hérit.: 2.2.4.36, 2.2.4.37
Pelargonium laevigatum (L.f.) Willd.: 2.2.3.50
Pelargonium odoratissimum (L.) Aiton: 2.2.3.51
Pelargonium xhortorum L. Bailey p.p.: 2.2.4.36, 2.2.4.37
Pelargonium zonale (L.) L'Hér.: 2.2.2.65, 2.2.3.52, 2.2.4.38
Phillyrea angustifolia L.: 2.2.1.38
Phillyrea latifolia L.: 2.2.1.39
Phlox paniculata L.: 2.2.2.66
Phylica ericoides L.: 2.2.1.40, 2.2.3.53, 2.2.3.54, 2.2.4.39, 2.2.4.40
Physalis alkekengi L.: 2.2.2.67
Physalis alkekengi L. 'Variegata': 2.2.2.67
Pieris mariana (L.) Benth. & Hook: 2.2.3.39
Pinus cedrus L.: 2.2.1.11
Pistacia terebinthus L.: 2.2.3.55, 2.2.4.41, 2.2.4.42
Platycladus orientalis (L. f.) Franco: 2.2.1.54
Polemonium caeruleum L.: 2.2.2.68
Polemonium caeruleum L. 'Variegatum': 2.2.2.68
Prunus amygdalus Batsch: 2.2.2.71
Potentilla argentea L.: 2.2.2.69
Prunus communis Arcang. non Hudson: 2.2.2.71
Prunus domestica L.: 2.2.2.70
Prunus domestica L. 'Ovoidea': 2.2.2.70
Prunus dulcis (Mill.) D.A. Webb: 2.2.2.71
Prunus dulcis (Mill.) D.A. Webb 'Argenteovariegata': 2.2.2.71
Prunus dulcis (Mill.) D.A. Webb 'Variegata': 2.2.2.71
Prunus laurocerasus L.: 2.2.1.41
Prunus laurocerasus L. 'Aureovariegata': 2.2.2.72

Prunus laurocerasus L. 'Castlewellan': 2.2.2.73
Prunus laurocerasus L. 'Marbled White': 2.2.2.73
Prunus laurocerasus L. cf. 'Variegata': 2.2.2.73
Prunus virginiana L.: 2.2.2.74
Ptelea trifoliata L.: 2.2.2.75
Punica granatum L.: 2.2.3.56
Punica granatum 'Nana': 2.2.3.57
Punica granatum var. *nana* (L.) Pers.: 2.2.3.57
Punica nana L.: 2.2.3.57
Pyrus communis L. subsp. *communis*: 2.2.2.76
Pyrus communis var. *sativa* (DC.) DC.: 2.2.2.76

Quercus ilex L.: 2.2.1.42
Quercus robur L.: 2.2.2.77
Quercus robur L. 'Argenteovariegata': 2.2.2.77
Quercus robur L. f. *variegata* p.p. (West.) Rehd.: 2.2.2.77
Quercus robur L. cf. 'Variegata': 2.2.2.77
Quercus suber L.: 2.2.1.43

Retama monosperma (L.) Boiss.: 2.2.3.58
Rhamnus alaternus L.: 2.2.1.44, 2.2.2.78, 2.2.2.79
Rhamnus alaternus L. 'Argenteovariegata': 2.2.2.79, 2.2.2.80
Rhamnus alaternus L. 'Maculata': 2.2.2.81, 2.2.2.82
Rhamnus alaternus var. *angustifolius* (Mill.) Ait.: 2.2.1.45
Rhamnus perrieri Hort.: 2.2.1.45
Rhododendron calendulaceum (Michx.) Torrey: 2.2.3.59
Rhododendron flammeum (Michx.) Sargent: 2.2.3.59
Rhododendron nudiflorum (L.) Torr.: 2.2.3.60
Rhododendron periclymenioides (Michx.) Shinn.: 2.2.3.60
Rhododendron viscosum (L.) Torr.: 2.2.3.60
Rhus angustifolia L.: 2.2.1.46
Rhus laevigata L.: 2.2.1.47
Rhus mucronata Thunb. var. *laevigata* Schonland: 2.2.1.47
Rhus verniciflua L.: 3.2
Ribes nigrum L.: 2.2.2.83
Ribes nigrum L. cf. 'Coloratum': 2.2.2.83
Ribes nigrum L. cf. 'Marmoratum': 2.2.2.84
Ribes nigrum L. 'Reticulatum': 2.2.2.84
Ribes rubrum L.: 2.2.2.85
Ribes rubrum L. s.l. 'Variegatum': 2.2.2.85
Richardia africana Kunth.: 2.2.3.66
Rosa carolina L.: 2.2.4.43
Rosa carolina L. 'Plena': 2.2.4.43
Rosa chinensis Jacq.: 2.2.4.44
Rosa cymosa Tratt.: 2.2.4.44
Rosa gallica L.: 2.2.4.45
Rosa gallica L. 'Rosa mundi': 2.2.4.45
Rosa gallica 'Versicolor': 2.2.4.45
Rosa humilis Marshall: 2.2.4.43
Rosa hystrix Lindl.: 2.2.4.44
Rosa indica L. p.p.: 2.2.4.44
Rosa laevigata Michx.: 2.2.4.44
Rosa microcarpa Lindl.: 2.2.4.44
Rosa moschata Herrm.: 2.2.3.61, 2.2.4.46
Rosa moschata Herrm. 'Plena': 2.2.3.61
Rosa nivea DC.: 2.2.4.44
Rosa parviflora Ehrh.: 2.2.4.43
Rosa pennsylvanica Wangenh.: 2.2.4.43
Rosa sinica Ait.: 2.2.4.44
Rosa ternata Poir.: 2.2.4.44
Rosa turgida Pers.: 2.2.4.47

- Rosa virginiana* J. Herrm.: 2.2.4.47
Rosa virginiana f. plena Rehd.: 2.2.4.47
Rosa xdamascena J. Herrm.: 2.2.4.45
Rosa xdamascena J. Herrm. 'York and Lancaster': 2.2.4.45
Rosa xrapa Bosc: 2.2.4.47
 'Rose d'Amour': 2.2.4.47
Rosmarinus officinalis L.: 2.2.1.48
Rosmarinus officinalis L. cf. 'Argenteovariegatus': 2.2.2.86
Rosmarinus officinalis L. cf. 'Aureovariegatus': 2.2.2.87
Royena lucida L.: 2.2.4.13
Royena whyteana Hiern.: 2.2.4.13
Rumex abyssinicus Jacq.: 2.2.4.48
Rumex bequaertii (De Wild.) Robyns: 2.2.4.48
Ruscus aculeatus L.: 2.2.1.49
Ruscus racemosus L.: 2.2.1.16
Ruta graveolens L.: 2.2.1.50
Ruta graveolens L. 'Variegata': 2.2.2.88
- Salisburia adiantifolia* Smith: 2.2.4.14, 2.2.4.15
Salix caprea L.: 2.2.2.89
Salix caprea L. 'Variegata': 2.2.2.89
Salvia officinalis L.: 2.2.2.90
Salvia officinalis L. 'Icterina': 2.2.2.90
Salvia officinalis L. 'Tricolor': 2.2.2.91
Sambucus nigra L.: 2.2.2.92
Sambucus nigra L. 'Albopunctata': 2.2.2.92
Sambucus nigra L. 'Albovariegata': 2.2.2.92
Sambucus nigra L. 'Luteovariegata': 2.2.2.93
Sempervivum arboreum L.: 2.2.1.2
Sempervivum arboreum var. *albovariegatum* (West.) Boom: 2.2.2.4
Sempervivum arboreum var. *luteovariegatum* (West.) Boom: 2.2.2.5
Senecio cineraria DC.: 2.2.2.48, 2.2.2.49
Senecio elegans L.: 2.2.3.62
Senecio incana L.: 2.2.2.50
Senecio jacobaea L.: 2.2.2.50
Silene chalcedonica (L.) E.H.L. Krause: 2.2.3.63
Silene chalcedonica (L.) E.H.L. Krause 'Alboplana': 2.2.3.63
Silene dioica (L.) Clairv.: 2.2.3.64
Silene dioica (L.) Clairv. 'Rubroplenum': 2.2.3.64, 2.2.4.49
Solanum abyssinicum Jacq. ex Vitm.: 2.2.2.96
Solanum bonariense L.: 2.2.3.65, 2.2.4.50
Solanum dulcamara L.: 2.2.2.94
Solanum dulcamara L. 'Variegatum': 2.2.2.95
Solanum marginatum L. f.: 2.2.2.96
Solanum pseudocapsicum L.: 2.2.1.51
Spartium junceum L.: 2.2.4.51
Spartium junceum L. 'Plenum': 2.2.4.51
Spartium monospermum L.: 2.2.3.58
Statice monopetala L.: 2.2.3.37
Syringa vulgaris L.: 2.2.2.97
Syringa vulgaris L. 'Variegata': 2.2.2.98
- Telinaria florida* (L.) C. Presl.: 2.2.3.58
Thespesia populnea (L.) Solander ex Correa: 2.2.1.52, 2.2.4.52
Thuja occidentalis L.: 2.2.1.53
Thuja orientalis L.: 2.2.1.54
Thymus serpyllum L.: 2.2.2.99
Thymus serpyllum L. 'Variegatus': 2.2.2.99
Thymus vulgaris L.: 2.2.2.100
Thymus vulgaris L. 'Argenteus': 2.2.2.100
Trachelium caeruleum L.: 2.2.4.53, 2.2.4.54

Ulmus carpinifolia Gled.: 2.2.2.101

Ulmus minor Mill.: 2.2.2.101

Ulmus minor Mill. cf. 'Variegata': 2.2.2.101

Venidium plantaginea (Less.): 2.2.3.11

Venidium semipapposum (L.) D.C. var. *plantagineum*: 2.2.3.11

Viburnum lantana L.: 2.2.2.102

Viburnum lantana L. 'Variegatum': 2.2.2.102

Viburnum opulus L.: 2.2.2.103

Viburnum opulus L. 'Variegatum': 2.2.2.103

Viburnum tinus L.: 2.2.1.55, 2.2.4.55, 2.2.4.56

Viburnum tinus L. 'Variegatum': 2.2.2.104

Vinca minor L.: 2.2.2.105

Vinca minor L. 'Argenteovariegata': 2.2.2.105

Viola odorata L.: 2.2.2.106

Viola odorata L. f. *foliis variegatis* hort.: 2.2.2.106

Yucca aloifolia L.: 2.2.1.56

Yucca gloriosa L.: 2.2.1.57

Zantedeschia aethiopica (L.) Sprengel: 2.2.3.66

BIJLAGE 2:**register van beschrijvende, prelinneaanse en andere niet meer geldige plantennamen**

Het gebruik van * verwijst naar het notenapparaat

- Acer majus, foliis eleganter variegatis*: 2.2.2.3
Acer pseudo platanus fol. elegantis. ex al. var.: 2.2.2.3
Actaea Plinij: 2.2.4.4
Agave Americana foliis eleganter striatis: 2.2.2.8
Agrifolium non spinosum: 2.2.1.21
Alaternoides africana Lauri Serratae folio: 2.2.3.47
Alaternus angustifolia: 2.2.2.80
Alaternus foliis ex luteo variegatis: 2.2.2.81*
Alaternus monspeliaca: 2.2.2.80
Alcea arborescens: 2.2.2.33
Aloë Africana humilis foliis ex albo & viridi variegatis: 2.2.2.9*
Aloë agave americana: 2.2.2.8
Aloë agave americana, fol. luteo eleg. striato: 2.2.2.8
Aloë ex America: 2.2.2.8
Aloë, Indica Herba: 2.2.2.8
Aloe Yucca folio caulescens: 2.2.1.56*
Althaea frutex I: 2.2.4.27
Amygdalus communis fol. eleg. ex albo var.: 2.2.2.71
Andromeda pumila: 2.2.3.1
Anemone affinis Aethiopica: 2.2.3.6
Anemospermos Africana foliis Cardui Benedicti, florum radiis intus albicantibus: 2.2.3.9
Anemospermos Africana, foliis Cardui Benedicti, florum radiis intus sulphureis: 2.2.3.9
Anemospermos Africana foliis plantaginis flore sulphureo: 2.2.3.7
Anemospermos; Africana; folio Jacobaeae tenuiter laciniato; flore aurantio pulcherrimo: 2.2.3.10
Anemospermos; Afra; folio plantaginis; florum radiis intus aureis, extus fuscis: 2.2.3.11
Antirrhinum augustifolia foliis ex albo variegatis: 2.2.2.11
Antirrhinum; angusto folio linariae, eleganter variegato; flore rubro, rictu luteo: 2.2.2.11
Antirrhinum Majus angustifolia ex albo variegata: 2.2.2.11
Antirrhinum majus lato, fol. eleg. ex aureo varieg.: 2.2.2.10
Antirrhinum Monstrosum fl. pleno: 2.2.2.3
Aquifolium alterum: 2.2.1.21*
Aquifolium; foliis angustioribus; spinis et limbis flavescens: 2.2.2.41*
Aquifolium; foliis latioribus; spinis et limbis flavescens: 2.2.2.43
Aquifolium; foliis oblongis; spinis et limbis flavescens: 2.2.2.42*
Aquifolium foliis parvis, interdum vix spinosis: 2.2.1.22
Arborescens Graecum: 2.2.1.2
Arbor Vitae: 2.2.1.53
Arbuscula Mariana, brevioribus evonymi foliis pallidè virentibus: 2.2.3.39
Arctotheca, Jacobaeafolio, radiis florum intus luteis, extus purpureis: 2.2.3.8
Arctotis cardui benedicti fol.: 2.2.3.9
Arctotis flore aureo pulcherrimo: 2.2.3.10
Arctotis humillima: 2.2.3.7
Arum Africanum: 2.2.3.66
Arum Aethiopicum: 2.2.3.66
Aurantia fructu dulci, fol. ex albo varieg.: 2.2.2.18
Aurantium virgatum: 2.2.2.18
Azadaracht Avicennae: 2.2.3.12*
Azalea coccinea: 2.2.3.59
Azalea flore albo: 2.2.3.60
Azalea flore rubro: 2.2.3.59
Azalea flore rubente caprifolio similis odorato: 2.2.3.59
Azalea rubra: 2.2.3.59

- Barba capri*: 2.2.2.30
Basteria: 2.2.3.14
Begonia nivea maxima, folio aurito: 2.2.3.13
Butneria: 2.2.3.14
Buxus angustifolia, arborescens, foliis lanceolatis: 2.2.1.10
Buxus arborescens myrti rotundiore fol.: 2.2.1.10
Buxus aureus: 2.2.1.9
Buxus capensis: 2.2.4.13
Buxus ex albo variegatus: 2.2.1.9*
Buxus suffruticosa fol. elegantiss. ex al. var.: 2.2.2.16
- Cassine paragua*: 2.2.1.24, 2.2.3.33
Cassine rotundo crasso parado: 2.2.1.23
Cedrus Lycia: 2.2.1.53
Cedrus virginiana: 2.2.1.30*
Cerasus Trapezuntina: 2.2.1.41
Cervicaria valerianoides caerulea: 2.2.4.53
Chamelea tricoccus: 2.2.1.13
Cheiranthus cheiri leucoium, fol. ex albo varieg.: 2.2.2.27
Christophoriana: 2.2.4.4
Chrysanthemoides; osteospermon: 2.2.3.16*
Cineraria maritima fol. ex albo varieg.: 2.2.2.48
Cineraria Maritima fol. varieg.: 2.2.2.48
Cistus virginiana: 2.2.3.60
Cistus Virginiani, flore et odore Periclymeni: 2.2.3.60
Cistus Virginiana Periclymeni, flore ampliori, minus odorato: 2.2.3.60
Cletra major: 2.2.3.19
Clinopodium: 2.2.2.100*
Cneorum Matthioli: 2.2.1.17
Colocasia: 2.2.3.66
Colutea scorpioides: 2.2.3.20
Colutea scorpioides maritima, glauco folio: 2.2.3.20
Convolvulus argenteus: 2.2.2.20
Cornus americanus, fol. ex luteo var.: 2.2.2.21
Cornus americana sylvestris domesticae similis: 2.2.2.21
Cornus (anomum) arborea, foliis ovatis petiolatis, floribus corymbosis terminalibus: 2.2.2.21
Coronilla maritima glauco folio: 2.2.3.20
Crataegus Oxia-cantha foliis ex albo varieg.: 2.2.2.23
Cromadia: 2.2.1.41
Cytisus: 2.2.3.44
Cytisus Maranthe: 2.2.3.44
Dacttylus Trapezuntius: 2.2.1.41*
- Daphné laureola sempervirens, fol. eleg. varieg.*: 2.2.2.24
Daphnoides Dodonaei: 2.2.1.18*
Diervilla acadensis: 2.2.2.25
Digitalis angustifolia Montis Sancti: 2.2.3.23
Digitalis exotica arborescens vario flore: 2.2.3.23
Digitalis Fuchsii, floribus luteis vel pallidis, maior & minor: 2.2.3.22
- Epilobium hirsutum, folio eleg. varieg.*: 2.2.2.26
Euphorbia amygdaloides, fol. ex albo varieg.: 2.2.2.29
Evonimus Europaeus fol. varieg.: 2.2.2.28
- Flos Constantinopolitanus*: 2.2.3.63
Frutex Virginianus trifolius Ulmi Samarris Banisteri: 2.2.2.75*
- Genista hispanica fl. albo*: 2.2.3.58
Geranium; Africanum; arborescens; alchimillae folio hirsuto, elegantissime variegato; floribus rubicundis: 2.2.2.65
Geranium Africanum, arborescens, Alchimillae hirsuto folio, floribus rubicundis: 2.2.2.65*
Geranium; Africanum; folio alcaeae; flore coccineo, fulgidissimo: 2.2.3.48

Geranium; Africanum; folio malvae crasso, molli, odoratissimo; flosculo pentapetalo, albo: 2.2.3.51
Geranium africanum maximum: 2.2.2.65
Geranium coccineo fuligidissimo: 2.2.3.48
Geranium malvaticum odoratum Indicum: 2.2.2.64
Geranium zonale flore albo: 2.2.3.52
Geranium zonale flore carmosino: 2.2.3.52
Geranium zonale fl. roseo: 2.2.3.52
Geranium zonale flore rubro: 2.2.3.52
Geranium zonale, folio eleg. ex albo variegato: 2.2.2.65
Gesminum luteum inodorum: 2.2.1.25

Halymus: 2.2.4.8*
Hibiscus populneus abutili fol.: 2.2.4.52
Hibiscus siriacus, fol. ex. al. var.: 2.2.2.33
Hibiscus siriacus, flore rubro multiplex: 2.2.3.32, 2.2.4.16
Hibiscus Syriacus fl. albo pleno: 2.2.3.31
Hibiscus syriacus flore albo multiplex: 2.2.3.31
Hibiscus Syriacus fl. rubro pleno: 2.2.3.32

Iasminum Catalanicum: 2.2.3.34
Iberis Semperflorens fol. eleg. varieg.: 2.2.2.35
Ilex aquifolium angustifol. ex luteo eleg. var.: 2.2.2.39
Ilex aquifolium angustifol. spinis et limbis aureis : 2.2.2.41
Ilex Aquifolium angustifol. varieg.: 2.2.2.38
Ilex aquifolium fol. angustioribus spinis et limbis albicantibus: 2.2.2.38
Ilex aquifolium fol. argenteis spinis et limbis viridibus: 2.2.2.40
Ilex aquifolium fol. aureis spinis et limbis viridibus: 2.2.2.44
Ilex quifolium, fol. echinatis superficie ex aureo varieg. : 2.2.2.46
Ilex aquifolium fol. lanceolatis ex albo eleg. varieg.: 2.2.2.37
Ilex aquifolium, fol. oblongis spinis et limbis flavescentibus: 2.2.2.42
Ilex aquifolium, fol. subrotundis ex al. eleg. var.: 2.2.2.36
Ilex aquifolium fol. superficie echinatis ex albo var.: 2.2.2.45
Ilex aquifolium humilis: 2.2.1.22
Ilex aquifolium latifol. spinis et limbis aureis : 2.2.2.43
Ilex Aquifolium latifol. varieg.: 2.2.2.43
Ilex Aquifolium laurifolium: 2.2.1.21
Ilex aquifolium lauri fol. spinis viduis : 2.2.1.21
Ilex Echinata fol. ex albo eleg. varieg.: 2.2.2.45
Ilex Echinata fol. ex luteo eleg. varieg.: 2.2.2.46
Iris Foetidissima fol. eleg. striatis: 2.2.2.47
Iris germanica humilis foliis eleganter striatis: 2.2.2.47

Jasminium catalanicum: 2.2.3.34*
Jasminum azoricum trifoliatum fol. eleg. ex luteo var.: 2.2.2.51
Jasminum Azoricum fol. ex aureo varieg.: 2.2.2.51
Jasminum officinale, fol. ex aureo var.: 2.2.2.52
Jasminum Officinale fol. ex luteo varieg.: 2.2.2.52
Juniperus sabina fol. ex luteo var.: 2.2.1.29, 2.2.2.53

Ketmia: 2.2.2.33
Ketmia; Syrorum, foliis ex albo eleganter variegates: 2.2.2.33
Khatmi: 2.2.2.33
Khayri: 2.2.2.27*

Laurocerasus: 2.2.1.41*
Laurus alexandrinus: 2.2.1.16
Laurus Nobilis fol. variegatis: 2.2.2.54
Laurus; vulgaris; folio elegantissime variegata aureo: 2.2.2.54
Laurus vulgaris vel nobilis, fol. eleg. ex al. var.: 2.2.2.55
Lavatera Veneta: 2.2.3.35
Lavendula multifido folio: 2.2.4.24
Ligustrum Vulgare ex albo varieg.: 2.2.2.56

- Ligustrum Vulgare ex luteo varieg.*: 2.2.2.57
Ligustrum Vulgare Folio Variegato: 2.2.2.57
Lilium bulbiferum folia arg.: 2.2.2.58*
Lilium bulbiferum, fol. eleganter ex albo varieg.: 2.2.2.58
Lilium Bulbiferum fol. eleg. varieg.: 2.2.2.58
Limonium lignosum, Gallas ferens: 2.2.3.37
Limonium lignosum Gallis viduum: 2.2.3.37
Lonicera Diervilla, fol. luteo maculato: 2.2.2.25
Lonicera fol. querci effigie et luteo var.: 2.2.2.59
Lychnidea folio Salicino: 2.2.2.66
Lychnis agrestis multiflora: 2.2.2.64
Lychnis dioica fl. pleno roseo: 2.2.4.49
Lychnis Dioica flore roseo pleno: 2.2.3.64
Lysimachia Virginiana umbellata, maxima: 2.2.2.66
- Magnolia amplissimo flore albo, fructu coccineo*: 2.2.3.42
Magnolia umbrella: 2.2.3.42
Malus Aurantia foliis & fructu variegatis: 2.2.2.18
Malva japonica: 2.2.3.35
Medica arborea: 2.2.3.44
Melia Azedarach major: 2.2.3.12
Mentha aquatica fol. ex albo varieg.: 2.2.2.60
Mentha piperita, fol. varieg.: 2.2.2.61
Mentha spicis brevioribus & habitioribus, foliis Menthae fuscae, sapore fervido piperis: 2.2.2.61*
Mirthus semi multiplex: 2.2.3.46
Myrthus multiplex: 2.2.3.45
Myrtus Belgica flore pleno: 2.2.3.45
Myrtus mucronata, folio ex albo varieg.: 2.2.2.62
Myrtus pleno flore: 2.2.3.45
- Nerium indicum latifolium, floribus odoratis plenis*: 2.2.1.35, 2.2.1.36 en 2.2.1.37
Nerium latifolium: 2.2.1.35, 2.2.1.36 en 2.2.1.37
Nerium oleander flore pleno ex carneo et rubro varieg. odorato: 2.2.1.35 en 2.2.1.36
Nerium oleander flore roseo pleno, odorato: 2.2.1.37
- Padus Lauro-cerasus foliis semper virentibus*: 2.2.1.41
Pelargonium Capitatum eleganter variegato: 2.2.2.64
Pelargonium Zonale rubro fol. varieg.: 2.2.2.65
Pelargonium Zonale carmosino fol. varieg.: 2.2.2.65
Pentaphyllum petraeum Mutoni: 2.2.2.69*
Phlox Paniculata fol. ex luteo eleg. varieg.: 2.2.2.66
Phylerea Arbor Galloprovinciae: 2.2.1.39
Phylirea ericoides flore rubro: 2.2.3.54
Phylirea fol. argenteis: 2.2.2.79
Phylirea fol. aureus: 2.2.2.81
Phyllyrea fol. argenteo: 2.2.2.79
Phyllyrea fol. aureo: 2.2.2.81
Physalis alkekengi fol. ex al. var.: 2.2.2.67
Pirus foliis ex luteo maculato: 2.2.2.76
Pirus virginiana, fol ex albo var.: 2.2.2.74
Pompadoura: 2.2.3.14
Portulaca marina: 2.2.4.8
Potentilla argentea fol. ex albo varieg.: 2.2.2.69
Prunus domestica fol. ex al. var.: 2.2.2.70
Prunus Domestica folio maculato: 2.2.2.70
Prunus Padus fol. Variegat.: 2.2.2.74
Prunus padus laurocerasus ex. al. varieg.: 2.2.2.73
Prunus padus laurocerasus fol. luteo varieg.: 2.2.2.72
Prunus Padus virginiana: 2.2.2.74
Ptelea trifoliata fol. ex aureo maculato: 2.2.2.75
Punica Americana nana: 2.2.3.57
Punica humillima: 2.2.3.57

- Punica nana, americana pumila fl. simplici*: 2.2.3.57
Pyrus Folio variegato: 2.2.2.76
Pyrus sativa, foliis ex auro variegatis: 2.2.2.76
Pyrus virginiana fol. ex albo eleganter varieg.: 2.2.2.74

Quercus Robur fol. Variegato: 2.2.2.77
Quinquefolium luteum minimum: 2.2.2.69*

Rhamnus alaternus fol. ex albo var.: 2.2.2.79
Rhamnus alaternus fol. ex luteo maculatis: 2.2.2.81
Rhamnus alaternus monspeliacus fol. ex al. conspicis: 2.2.2.80
Rhus Africanum trifoliatum majus; folio subrotundo integro, molli et incano: 2.2.1.46*
Rhus argenteum: 2.2.1.46
Rhus trifoliatum, Africanum, majus, folio subrotundo integro, molli & incano: 2.2.1.46*
Ribes, fructu nigro, folio variegato: 2.2.2.83
Ribes nigrum fol. ex al. var.: 2.2.2.83
Ribes nigrum fol. ex luteo var.: 2.2.2.84
Ribes Nigrum fol. varieg.: 2.2.2.83
Ribes rubrum fol. ex al. eleg. var.: 2.2.2.85
Ribes Rubrum fol. varieg.: 2.2.2.85
Rosa fraxinifolia: 2.2.4.45*
Rosa chinensis: 2.2.4.44*
Rosa indica: 2.2.4.44
Rosa pensilvanica nana fl. pallido plenissimo: 2.2.4.43
Rosa semper virens indica: 2.2.4.44
Rosa versicolor: 2.2.4.55
Rosa virginica fl. pleno versicolor: 2.2.4.47
Rosa Virginia Versicolore flore pleno: 2.2.4.47
Rosmarinus Officinalis fol. ex albo varieg.: 2.2.2.86
Rosmarinus Officinalis fol. ex luteo varieg.: 2.2.2.87
Rosmarinum striatum, sive aureum: 2.2.2.87*
Rosmarinus silvestris: 2.2.3.1
Ruta hortensis: 2.2.1.50
Ruta; hortensis; minor; tenuifolia; foliis variegatis argenteis: 2.2.2.88

Sabina folio variegato: 2.2.1.29
Salix Caprea fol. varieg.: 2.2.2.89
Salix Pentandra fol. varieg.: 2.2.2.89
Salix Purpurea fol. varieg.: 2.2.2.89
S. Antoniae herba major hirsute: 2.2.2.26*
Salvia fol. ex Luteo varieg.: 2.2.2.90
Salvia lutea maculata: 2.2.2.90
Salvia Lutea variegata: 2.2.2.90
Salvia Officinalis fol. eleg. varieg.: 2.2.2.90
Salvia variegata: 2.2.2.91
Salvia tricolor: 2.2.2.91
Sambucus humilior frutescens, foliis eleganter variegatis: 2.2.2.92
Sambucus nigra fol. al. var.: 2.2.2.92
Sambucus nigra, fol. luteo var.: 2.2.2.93
Sambucus Nigra fol. varieg.: 2.2.2.92
Sanicula foemina: 2.2.2.13
Serpillum vulgare minus: 2.2.2.99*
Serpyllum vulgare: 2.2.2.100*
Seseli Aethiopicum: 2.2.1.7
Solanum abissum: 2.2.2.96
Solanum amomum: 2.2.1.51
Solanum bonariense arborescens papas floribus: 2.2.3.65
Solanum duhamara fol. ex al. var.: 2.2.2.94
Solanum Dulcamara, fol. ex luteo var.: 2.2.2.95
Solanum scandens foliis ex albis variegatis: 2.2.2.95
Spartium Junceum flore pleno: 2.2.4.51
Spartium junceum multiplex: 2.2.4.51

Spirea ulmaria foliis eleg. varieg.: 2.2.2.30
Staphylodendron Africanum Semper virens, Foliis splendentibus: 2.2.4.13
Stichas citrina: 2.2.3.29
Stirax arbor virginiana aceris folio: 2.2.4.28
Suber: 2.2.1.43
Suber latifolia: 2.2.1.43
Syringa Vulgaris folio ex albo varieg.: 2.2.2.98
Syringa vulgaris fol. eleg. ex luteo var.: 2.2.2.97

Therebinthus: 2.2.3.55
Thlaspidium hispanicum, ampliore flore, folio crasso dentato: 2.2.4.18
Thlaspi Latifolium platycarpon Leucoii foliis: 2.2.2.35*
Thlaspi montanum candidum: 2.2.1.20
Thimus serpillum vulgare, folio ex albo varieg.: 2.2.2.99
Thymus; vulgaris; folio tenuiore, candido & graveolente: 2.2.2.100
Thya: 2.2.1.53
Tini: 2.2.1.55
Torphea lucida: 2.2.4.13
Trabison curmasi: 2.2.1.41*
Trachelium umbelliferum caeruleum: 2.2.4.53

Ulmus, folio ex albo et viridi varieg.: 2.2.2.101
Ulmus minor, folio angusto, glabro: 2.2.2.101*
Ulmus minor, folio angusto scabro, elegantissime variegato: 2.2.2.101
Ulmus vulgatissima, folio lato scabro: 2.2.2.101*

Veratrum nigrum: 2.2.2.13
Viburnum laurus thimus, fol. ex. al. varieg.: 2.2.2.104
Viburnum laurustinus: 2.2.1.55
Vinca Minor fol. ex albo varieg.: 2.2.2.105
Vinca pervinca variegata: 2.2.2.105
Viola lutea: 2.2.2.27
Viola Martia; folio eleganter variegato; flore purpureo: 2.2.2.106
Viola nigra: 2.2.2.106*
Viola odorata martia fol. ex al. var.: 2.2.2.106
Viola purpurea: 2.2.2.106

BIJLAGE 3:**register van de op de lijst van 1791 gebruikte Franse plantnamen**

Alle Franse namen worden hieronder volgens de huidige spelling weergegeven. De verhaspelde namen uit 1791 worden hierna weergegeven volgens onze interpretatie.

- Aiguille d'Adam: 2.2.1.57
 Alaterne à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.79
 Alaterne à feuilles panachées en jaune: 2.2.2.81
 Alaterne d'Espagne: 2.2.1.43
 Alaterne de Montpellier: 2.2.1.45
 Alaterne de Montpellier à feuilles poudrées en blanc: 2.2.2.80
 Alkékenge à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.67
 Aloès à gorge de perdrix: 2.2.2.9
 Aloès à gorge de perroquet: 2.2.2.9
 Althaea à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.33
 Althaea à fleurs doubles blanches: 2.2.3.31
 Althaea à fleurs doubles rouges: 2.2.3.32
 Alysson à tige d'arbrisseau, et feuilles panachées en jaune: 2.2.2.15
 Amandier commun à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.71
 Andromède à pédoncule: 2.2.4.6
 Andromède très petit toujours vert: 2.2.3.1
 Angélique épineuse: 2.2.3.4
 Arbousier à fleurs rouges: 2.2.1.4
 Arbousier commun: 2.2.1.3
 Arbre de la verge d'or: 2.2.1.6
 Arbre de vie: 2.2.1.53
 Arbre vernis du Japon: 3.2
 Arbuste d'argent: 2.2.3.2
 Arctotis à feuilles blanches de jacobée et une belle fleur jaune: 2.2.3.10
 Arctotis à fleurs très oranges: 2.2.3.6
 Arctotis avec des feuilles de chardon bénit à fleurs blanches: 2.2.3.9
 Arctotis avec des feuilles de plantain: 2.2.3.11
 Arctotis avec des fleurs jaunes en dedans, pourpres en dehors: 2.2.3.8
 Arctotis nain: 2.2.3.7
 Argentine à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.69
 Arroche avec une tige d'arbrisseau et des feuilles ovales à fleurs blanches: 2.2.4.8
 Asperge à feuilles piquantes, fleurs odorantes: 2.2.1.5
 Aster d'Afrique: 2.2.3.25
 Aube épine à feuilles très bien panachées en blanc: 2.2.2.23
 Azalée à fleurs rouges: 2.2.3.59
 Azalée blanche: 2.2.3.60
- Barbe de Jupiter: 2.2.3.2
 Baumier de Gilead à fleurs rouges: 2.2.4.12
 Bec-de-grue à feuilles de persil: 2.2.3.50
 Bec-de-grue à feuilles très bien panachées: 2.2.2.64
 Bec-de-grue à fleurs carmines: 2.2.3.48, 2.2.4.32
 Bec-de-grue à fleur couleur de rose: 2.2.3.52
 Bec-de-grue à odeur d'épice: 2.2.3.51
 Bec-de-grue à pied de lion et feuilles très bien panachées en blanc: 2.2.2.65
 Bec-de-grue couronné à fleurs couleur de rose: 2.2.4.38
 Bec-de-grue en arbre à feuilles de mauve et fleurs d'un vif cramoisi: 2.2.4.36
 Boule de neige à feuilles panachées: 2.2.2.103
 Bousserole: 2.2.3.5
 Bruyère à fleurs jaunes: 2.2.1.19
 Bruyère du Cap de Bonne Espérance à fleurs blanches: 2.2.1.40, 2.2.3.53

Bruyère du Cap de Bonne Espérance à fleurs rouges: 2.2.3.54

Buis en arbre à feuilles de myrte: 2.2.1.10

Buis nain à feuilles très bien panachées en blanc: 2.2.2.16

Buis panaché: 2.2.1.9

Camelée fl. jaune fl. rouge: 2.2.1.13

Cameline à tige d'arbrisseau, et feuilles panachées en jaune: 2.2.2.15

Caroubier: 2.2.1.12

Cassine de la Caroline: 2.2.1.24, 2.2.3.33

Cassis à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.83

Cassis à feuilles panachées en jaune: 2.2.2.84

Cèdre à feuilles de cyprès à fruits jaunes: 2.2.1.26

Cèdre du Liban: 2.2.1.11

Cèdre rouge: 2.2.1.30

Chardon bénit panaché en blanc: 2.2.2.19

Charme à feuilles panachées en jaune: 2.2.2.17

Chêne à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.77

Chêne liège: 2.2.1.43

Chêne vert: 2.2.1.42

Chêne yeuse: 2.2.1.42

Chèvrefeuille à feuilles de chêne panachées en jaune: 2.2.2.59

Chèvrefeuille érigée de l'Amérique, à fleurs blanches: 2.2.3.60

Chrysanthème du Cap en arbrisseau avec des fleurs en grappes jaunes: 2.2.3.16

Ciste à larges feuilles de sauge: 2.2.3.18

Copalme: 2.2.4.28

Cornouiller d'Amérique à feuilles panachées en jaune: 2.2.2.21

Cornouiller sanguin à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.22

Coronille en arbrisseau à fleurs jaunes: 2.2.3.20

Cresson sauvage à feuilles très bien panachées en jaune: 2.2.2.35

Cresson sauvage de Gibraltar à fleurs bleuâtres très belles: 2.2.4.18

Cresson sauvage en arbre toujours en fleurs, fleurs blanches en ombelle: 2.2.4.20

Crinum à feuilles étroites: 2.2.1.15

Croix de Jérusalem à fleurs doubles blanches: 2.2.3.63

Croix de Jérusalem à fleurs doubles roses: 2.2.3.64, 2.2.4.49

Crotulaire à fleurs jaunes doubles: 2.2.3.21

Cyprès pyramidal: 2.2.1.14

Dierville à feuilles maculées en jaune: 2.2.2.25

Digitale ambigue à grandes fleurs jaunes: 2.2.3.22

Digitale avec des feuilles étroites, fleurs noirâtres: 2.2.3.23

Dracocephalon des Îles Canaries: 2.2.4.12

Échelle de Jacob très bien panachée: 2.2.2.68

Érable à feuilles panachées en jaune: 2.2.2.1

Érable de bois à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.2

Érable sycomore à feuilles très bien panachées en blanc: 2.2.2.3

Euphorbe superb. panaché en blanc: 2.2.2.29

Faux vernis du Japon: 3.2

Filaria à larges-feuilles: 2.2.1.39

Filaria à feuilles étroites: 2.2.1.38

Flocon: 2.2.3.17

Fraisier en arbre: 2.2.1.3

Fraisier en arbre à fleurs rouges: 2.2.1.4

Fusain d'Europe à feuilles panachées: 2.2.2.28

Gantelée à fleurs bleues azures: 2.2.4.54

Genêt d'Espagne à fleurs blanches: 2.2.3.58

Genêt d'Espagne à fleurs jaunes doubles: 2.2.4.51

Genévrier de Virginie: 2.2.1.30

Géranium à grandes feuilles d'Hermann, avec des petites fleurs à bouquet d'un carmin vif:
2.2.3.49

- Géranium Rosa des jardiniers à feuilles très bien panachées: 2.2.2.64
 Giroffier à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.27
 Grand aloès d'Amérique à feuilles lignées en jaune: 2.2.2.8
 Grand buis de Mahon à larges feuilles: 2.2.1.8
 Grande sarriette des montagnes à feuilles panachées en jaune: 2.2.2.13
 Grand genévrier Blanc: 2.2.1.27
 Grenadier à fleurs simples: 2.2.3.56
 Grenadier nain d'Amérique à fleurs simples: 2.2.3.57
 Groseillier noir à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.83
 Groseillier à fruits noirs à feuilles panachées en jaune: 2.2.2.84
 Groseillier à fruit rouge à feuilles très bien panachées en blanc: 2.2.2.85
 Guimauve: 2.2.1.6
- Hélioïtrophe du Pérou: 2.2.3.30
 Herbe de St. Antoine à feuilles très bien panachées en blanc: 2.2.2.26
 Herbe de St. Christophe: 2.2.4.4
 Houx à feuilles allongées, d'un gros vert, les épines et les bords clair-verts: 2.2.2.42
 Houx à feuilles blanches, épines et bords verdâtres: 2.2.2.40
 Houx à feuilles de laurier: 2.2.1.21
 Houx à feuilles de limonier: 2.2.1.23
 Houx à feuilles en forme de lance très bien panachées en blanc: 2.2.2.37
 Houx à feuilles étroites panachées en jaune: 2.2.2.39
 Houx à feuilles étroites, les épines et les bords en jaune: 2.2.2.41
 Houx à feuilles jaunes, les bords et les épines verts: 2.2.2.44
 Houx à feuilles très étroites, les épines et les bords blanchâtres: 2.2.2.38
 Houx à larges feuilles les épines et les bords en jaune: 2.2.2.43
 Houx dont la feuille est arrondie à la queue et très bien panachée en blanc: 2.2.2.36
 Houx frelon: 2.2.1.49
 Houx hérisson à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.45
 Houx hérisson à feuilles panachées en jaune: 2.2.2.46
 Houx nain à petites feuilles: 2.2.1.22
- Immortelle à feuilles épaisses, vert blanchâtre: 2.2.3.28
 Immortelle jaune: 2.2.3.29
 Iris commun à feuilles très bien lignées en blanc: 2.2.2.47
- Jacobée: 2.2.2.50
 Jacobée avec une large fleur pourpre très élégante et à feuilles de Sénéçon: 2.2.3.62
 Jacobée maritime à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.48
 Jacobée maritime à feuilles blanches: 2.2.2.49
 Jacobée maritime en tige d'arbrisseau avec des fleurs jaunes et bleues: 2.2.3.25
 Jasmin à fleurs jaunes: 2.2.1.25
 Jasmin commun à feuilles panachées en jaune: 2.2.2.52
 Jasmin des Açores à feuilles très bien panachées en jaune: 2.2.2.51
 Jasmin d'Espagne à grandes fleurs blanches: 2.2.3.34, 2.2.4.22
 Jasmin de Virginie: 2.2.3.19
 Joubarbe en arbre: 2.2.1.2
 Joubarbe en arbre à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.4
 Joubarbe en arbre à feuilles panachées en jaune: 2.2.2.5
- Ketmie d'Afrique à feuilles d'abutilon: 2.2.4.52
- Lauréole: 2.2.1.18
 Lauréole à feuilles panachées: 2.2.2.24
 Laurier: 2.2.1.31
 Laurier alexandrin: 2.2.1.16
 Laurier-cerise à feuilles toujours d'un vert clair: 2.2.1.41
 Laurier-cerise à lait avec des feuilles panachées en blanc: 2.2.2.73
 Laurier-cerise à lait, avec des feuilles panachées en jaune: 2.2.2.72
 Laurier commun: 2.2.1.41
 Laurier commun à feuilles panachées: 2.2.2.54
 Laurier commun à feuilles très bien panachées en blanc: 2.2.2.55

Laurier rose à feuilles panachées: 2.2.2.63
 Laurier rose à fleurs blanches: 2.2.1.34
 Laurier-rose à fleurs doubles, panachées de couleur de chair et rouge odorante: 2.2.1.35
 Laurier rose à fleurs roses simples: 2.2.1.33
 Laurier sauvage: 2.2.1.41
 Laurier-thym: 2.2.1.55, 2.2.4.55
 Laurier-thym à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.104
 Laurier tulipier: 2.2.1.32, 2.2.3.41
 Lavande à feuilles découpées et fleurs bleues: 2.2.4.24
 Lavatère avec des feuilles à cinq lobes, terminées en pointes de flèches: 2.2.3.36
 Lavatère avec des feuilles en forme de cœur à trois lobes ronds, fleur rouge: 2.2.4.27
 Le plus grand mufler de veau à feuilles étroites, très bien panachées en jaune: 2.2.2.10
 Les quatre épices: 2.2.4.11
 Lierre herbacé à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.26
 Lierre panaché en blanc: 2.2.2.32
 Lierre rampant à feuilles panachées: 2.2.2.31
 Lilas à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.98
 Lilas avec de feuilles très bien panachées en jaune: 2.2.2.97
 Lilas des Indes: 2.2.3.12
 Liquidambar de la Louisiane à feuilles d'érable: 2.2.4.28
 Liseron à feuilles d'un blanc argenté: 2.2.2.20
 Luzerne en arbre: 2.2.3.44
 Lys orange à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.58

Magnolier avec une large feuille ovale: 2.2.3.40
 Magnolier avec des très grandes feuilles en forme de lance: 2.2.3.42
 Magnolia petit bleu: 2.2.3.43
 Marguerite du Cap en arbrisseau avec des fleurs en grappes jaunes: 2.2.3.16
 Marronnier des Indes à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.6
 Marronnier des Indes à feuilles panachées en jaune: 2.2.2.7
 Mauve d'Afrique à feuilles d'abutilon: 2.2.4.52
 Mauve du Japon à fleurs bleues: 2.2.3.35
 Mauve en arbre: 2.2.1.52, 2.2.3.35
 Menthe à poivre à feuilles panachées: 2.2.2.61
 Menthe d'eau à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.60
 Mille Pertuis panaché: 2.2.2.34
 Moldavique d'Amérique: 2.2.4.12
 Morelle à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.95
 Morelle à feuilles panachées en jaune: 2.2.2.94
 Mufler de veau à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.11
 Mufler de veau avec des feuilles de lin et des fleurs blanches rayées de rouge: 2.2.3.38
 Mufler de veau très beau à fleurs doubles: 2.2.3.3
 Myrte à fleurs doubles: 2.2.3.45
 Myrte à fleurs semi doubles: 2.2.3.46
 Myrte panaché en blanc: 2.2.2.62

Noyer de Malabar: 2.2.1.1
 Noyer des Indes: 2.2.1.1

Obier à feuilles panachées: 2.2.2.103
 Olivier: 2.2.4.31
 Oranger à fruit doux, panachées en blanc: 2.2.2.18
 Oreille de lièvre: 2.2.1.7
 Orme maigre à feuilles panachées en blanc et vert: 2.2.2.101
 Oseille d'Abyssinie fleurs pourpres: 2.2.4.48

Pain de St. Jean: 2.2.1.12
 Pervenche à à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.105
 Phlox avec des feuilles en forme de lance, panachées en jaune: 2.2.2.66
 Pied de veau d'Éthiopie: 2.2.3.66
 Poirier à feuilles maculées en jaune: 2.2.2.76
 Poirier de Virginie à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.74

- Pompadour: 2.2.4.11
 Prunier commun à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.70
 Prunier de Virginie à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.74
- Racines de serpent noir à fleurs blanches en épis très belles: 2.2.4.2
 Reine des prés à feuilles très bien panachées: 2.2.2.30
 Romarin: 2.2.1.48
 Romarin à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.86
 Romarin à feuilles panachées en jaune: 2.2.2.87
 Roseau en ruban ligné vert et blanc: 2.2.2.12
 Rosier à fleurs de trois couleurs: 2.2.4.45
 Rosier Alexandrin: 2.2.4.46
 Rosier d'Alexandrie à fleurs doubles: 2.2.3.61
 Rosier de Virginie à fleurs doubles tracés (?): 2.2.4.47
 Rosier muscat: 2.2.3.61, 2.2.4.46
 Rosier nain de Pennsylvanie à fleurs doubles, couleur chair: 2.2.4.43
 Rosier toujours vert à trois feuilles des Indes: 2.2.4.44
 Rue: 2.2.1.50
 Rue en arbre panachée en blanc: 2.2.2.88
- Sabine: 2.2.1.28
 Sabine panaché: 2.2.1.29
 Sabine panaché en jaune: 2.2.2.53
 Sauge à feuilles panachées en jaune: 2.2.2.90
 Sauge d'Angleterre panachée en trois couleurs: 2.2.2.91
 Saule à feuilles très bien panachées en blanc: 2.2.2.89
 Sénéçon d'Afrique en arbrisseau avec une large fleur pourpre très élégante: 2.2.3.62
 Seséli d'Ethiopie: 2.2.1.7
 Solanum amomum à beaux fruits rouges: 2.2.1.51
 Solanum d'Abyssinie: 2.2.2.96
 Solanum en arbre de Buenos Aires à fleurs de patate: 2.2.3.65
 Stoechas citrin: 2.2.3.29
 Sumac à feuilles unies: 2.2.1.47
 Sumac à grandes feuilles: 2.2.1.46
 Sureau à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.92
 Sureau à feuilles panachées en jaune: 2.2.2.93
- Térébinthe: 2.2.3.55
 Thé d'Afrique: 2.2.3.47
 Thé du Paraguay: 2.2.1.24, 2.2.3.33
 Thlaspi toujours vert: 2.2.1.20
 Thé du Nouveau Jersey: 2.2.3.15
 Thuya de la Chine: 2.2.1.54
 Thuya du Canada: 2.2.1.53
 Thym à feuilles très minces panachées en blanc: 2.2.2.100
 Thym commun à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.99
 Touffe d'or: 2.2.3.17
 Trèfle en arbre à feuilles maculées en jaune: 2.2.2.75
 Troène à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.56
 Troène à feuilles panachées en jaune: 2.2.2.57
 Thymelée des Alpes à fleurs pourpres très odorantes: 2.2.1.17
- Valériane grecque très bien panachée: 2.2.2.68
 Verge d'or: 2.2.1.6, 2.2.4.10
 Viburne à feuilles panachées en jaune: 2.2.2.102
 Violette à feuilles panachées en blanc: 2.2.2.106
 Vipérine avec une fleur en forme de thyrse: 2.2.3.24
 Vipérine avec une fleur en forme d'une demie pigne environnée de feuillage: 2.2.3.24
- Yucca de pleine terre à fleurs blanches, en cloches: 2.2.1.57
 Yucca d'orangerie: 2.2.1.56

BIJLAGE 4:**register van moderne Nederlandse plantnamen**

Aalbes: 2.2.2.85
 Aardbeiboom: 2.2.1.3, 2.2.1.4
 Althaeaboompje: 2.2.2.33, 2.2.3.31, 2.2.3.32, 2.2.4.16, 2.2.4.17
 Amandel: 2.2.2.71
 Amandelwolfsmelk: 2.2.2.29
 Amberboom: 2.2.4.28
 Amerikaanse kransmagnolia: 2.2.3.42, 2.2.4.29
 Amerikaanse sering: 2.2.3.15

Begonia: 2.2.3.13
 Berendruif: 2.2.3.5
 Berenoor: 2.2.3.6, 2.2.3.7, 2.2.3.8, 2.2.3.9, 2.2.3.10, 2.2.3.11
 Bitterzoet: 2.2.2.94, 2.2.2.95
 Blauwe lis: 2.2.2.47
 Boswilg: 2.2.2.89
 Brandende liefde: 2.2.3.63
 Broodboom: 2.2.2.14

Cherokeeroos: 2.2.4.44
 Christoffelkruid: 2.2.4.4, 2.2.4.5
 Cultuurpeer: 2.2.2.76
 Cypres: 2.2.1.14

Dagkoekoeksbloem: 2.2.3.64, 2.2.4.49
 Damascusroos: 2.2.4.45
 Duivelswandelstok: 2.2.3.4, 2.2.4.7

Echte jasmijn: 2.2.2.52
 Echte salie: 2.2.2.90, 2.2.2.91
 Echte tijm: 2.2.2.100
 Eenstijlige meidoorn: 2.2.2.23
 Eeuwig blad: 2.2.1.2, 2.2.2.4, 2.2.2.5
 Egelhulst: 2.2.2.45, 2.2.2.46
 Eierpruim: 2.2.2.70
 Esdoorn: 2.2.2.1

Franse roos: 2.2.4.45
 Gelderse roos: 2.2.2.103
 Gewone esdoorn: 2.2.2.3
 Gewone hopboom: 2.2.2.75
 Gewone sering: 2.2.2.97, 2.2.2.98
 Gewone vlier: 2.2.2.92, 2.2.2.93
 Gewone zoutmelde: 2.2.4.8, 2.2.4.9
 Gezegende distel: 2.2.2.19
 Ginkgo: 2.2.4.14, 2.2.4.15
 Gladde iep: 2.2.2.101
 Granaatappelboom: 2.2.3.56, 2.2.3.57
 Groenblijvende scheefbloem: 2.2.1.20
 Grootbloemig vingerhoedskruid: 2.2.3.22
 Groot sterrenscherm: 2.2.2.13
 Grote leeuwenbek: 2.2.2.10, 2.2.2.11

Haagbeuk: 2.2.2.17
 Halsbloem: 2.2.4.53, 2.2.4.54
 Harig wilgenroosje: 2.2.2.26

- Heliotroop: 2.2.3.30
 Hemelboom: 3.2
 Honderdjarige aloë: 2.2.2.8
 Hondsdraf: 2.2.2.31
 Hulst: 2.2.1.21, 2.2.1.22, 2.2.2.36, 2.2.2.37, 2.2.2.38, 2.2.2.39, 2.2.2.40, 2.2.2.41, 2.2.2.42, 2.2.2.43, 2.2.2.44

 Jacobskruiskruid: 2.2.2.50
 Jacobs ladder: 2.2.2.68
 Johannesbroodboom: 2.2.1.12
 Jupitersbaard: 2.2.3.2

 Kleine maagdenpalm: 2.2.2.105
 Kleine tijm: 2.2.2.99
 Klimop: 2.2.2.32
 Kurkeik: 2.2.1.43

 Lampionplant: 2.2.2.67
 Laurier: 2.2.1.31, 2.2.2.54, 2.2.2.55
 Laurierkers: 2.2.1.41, 2.2.2.72, 2.2.2.73
 Lavendelhei: 2.2.3.1, 2.2.4.6
 Libanonceder: 2.2.1.11

 Maarts viooltje: 2.2.2.106
 Mansbloed: 2.2.2.34
 Mirt(e): 2.2.2.62, 2.2.3.45, 2.2.3.46, 2.2.4.30
 Moerasspirea: 2.2.2.30
 Muskusroos: 2.2.3.61, 2.2.4.46
 Muurbloem: 2.2.2.27

 Neemboom: 2.2.3.12

 Oleander: 2.2.1.33, 2.2.1.34, 2.2.2.63
 Olijfbom: 2.2.4.31
 Oosterse levensboom: 2.2.1.54

 Palmboompje: 2.2.1.9, 2.2.1.10, 2.2.2.16
 Palmlelie: 2.2.1.57
 Patrijlsveer: 2.2.2.9
 Pepermunt: 2.2.2.61
 Pijlriet: 2.2.2.12
 Pruijm: 2.2.2.70

 Reuzenriet: 2.2.2.12
 Rode ceder: 2.2.1.30
 Rode kornoelje: 2.2.2.22
 Roggelelie: 2.2.2.58
 Rotsschildzaad: 2.2.2.15
 Rozemarijn: 2.2.1.48, 2.2.2.86, 2.2.2.87
 Rozemarijnpeperboompje: 2.2.1.17
 Rupsklaver: 2.2.3.44

 Scherpe yucca: 2.2.1.56
 Sevenboom: 2.2.1.28, 2.2.1.29, 2.2.2.53
 Spaanse aak: 2.2.2.2
 Spaanse brem: 2.2.4.51
 Spaanse jasmijn: 2.2.3.34, 2.2.4.22, 2.2.4.23
 Specerijstruik: 2.2.3.14, 2.2.4.11
 Steeneik: 2.2.1.42
 Stekelige muizendoorn: 2.2.1.49
 Strandpopulier: 2.2.1.52, 2.2.4.52
 Strobloem: 2.2.3.28, 2.2.3.29

Terpentijnboom: 2.2.3.55, 2.2.4.41, 2.2.4.42

Tuingeraniam: 2.2.2.64, 2.2.2.65, 2.2.3.48, 2.2.3.49, 2.2.3.50, 2.2.3.51, 2.2.3.52, 2.2.4.36, 2.2.4.37,
2.2.4.38

Vernisboom: 3.2

Viltganzerik: 2.2.2.69

Virginische vogelkers: 2.2.2.74

Vlambloem: 2.2.2.66

Vlasbekje: 2.2.3.38

Watermunt: 2.2.2.60

Welriekende oleander: 2.2.1.35, 2.2.1.36, 2.2.1.37

Westerse levensboom: 2.2.1.53

Wijnruit: 2.2.1.50, 2.2.2.88

Wilde kamperfoelie: 2.2.2.59

Wilde kardinaalsmuts: 2.2.2.28

Wilde liguster: 2.2.2.56, 2.2.2.57

Witte paardenkastanje: 2.2.2.6, 2.2.2.7

Wollige sneeuwbal: 2.2.2.102

Zeeuws knoopje: 2.2.2.13

Zilverkruid: 2.2.2.48, 2.2.2.49

Zilverwinde: 2.2.2.20

Zoete sinaasappel: 2.2.2.18

Zomereik: 2.2.2.77

Zwarte bes: 2.2.2.83, 2.2.2.84

Zwart peperboompje: 2.2.1.18, 2.2.2.24

BIJLAGE 5:**personenregister**

Bij elke persoon wordt verwezen naar de eerste vermelding in de tekst.

- Aiton William (1731-1793), Schotse plantkundige: 2.2.1.8
 Albertus Magnus (1200-1280), Duitse geleerde en bisschop van Regensburg: 2.2.1.9
 Alfons X de Wijze (1221-1284), Spaanse koning, dichter, jurist en astronoom: 2.2.3.56
 Aldrovandi Ulysse (1522-1605), Italiaanse arts, plantkundige en zoöloog: 2.2.2.97
 Andrieux Adélaïde (1756-1836), Franse plantenkweker en medestichter van de firma Vilmorin-Andrieux: 2.2
 Anguillara Luigi (ca. 1512-1570), Italiaanse arts en plantkundige: 2.2.3.61
 Aubriet Claude (1655-1742), Franse plantentekenaar: 2.2.3.13
- Bacon Stephen (fl. 1709-1723), Engelse plantenkweker: 2.2.3.19
 Banister John (1650-1692), Engelse plantenverzamelaar en plantkundige, zendeling in Noord-Amerika: 2.2.2.21
 Bartram John (1699-1777), Engels/Amerikaanse plantkundige en tuinbouwkundige: 2.2.1.32
 Bartram William (1739-1823), Engels/Amerikaanse natuurvorser en -tekenaar: 2.2.3.59
 Baster Job (1711-1775), Nederlandse plantenliefhebber: 2.2.3.14
 Bauhin Caspar (1560-1624), Zwitserse plantkundige: 2.2.3.20
 Beaufort: zie Somerset Mary
 Belon Pierre (1518-1564), Franse ontdekkingsreiziger en botanist: 2.2.1.11
 Bentinck graaf Hans Willem (1649-1709), Nederlandse diplomaat, tuineigenaar en intendant van de koninklijke tuinen van Willem en Mary in Engeland: 2.2.2.64
 Bergius Peter Jonas (1730-1790), Zweedse plantkundige: 2.2.1.19
 Bobart Jacob jr. (1641-1719), Engelse plantkundige en conservator van de plantentuin van Oxford: 2.2.3.17
 Boccone Paulo (1631-1704), Italiaanse plantkundige: 2.2.2.35
 Boerhaave Herman (1668-1738), Nederlandse arts en plantkundige, hoogleraar in Leiden: 2.2.2.12
 Boom Boudewijn-Karel (1903-1980), Nederlandse dendroloog en plantkundige: 2.2.4.28
 Bourdichon Jean (ca. 1457-1521), Franse miniaturist: 2.2.2.52
 Breyne Jacob (1637-1697), koopman en plantkundige uit Danzig (nu Gdansk in Polen): 2.2.2.22
 Brosterhuysen Johannes (1596-1650), Nederlandse hoogleraar en plantkundige: 2.2.1.30
 Browne William (1628?-1678), Engelse plantkundige: 2.2.2.86
 Bruce James (1730-1794), Schotse ontdekkingsreiziger en schrijver: 2.2.2.96
 Brunyer Abel (1573-1665), Franse plantkundige: 2.2.2.79
 Burman Johannes (1706-1779), Nederlandse plantkundige en hoogleraar: 2.2.3.13
- Camerarius Joachim jr. (1534-1598), Duitse arts en plantkundige: 2.2.2.8
 Cartier Jacques (1491-1557), Franse ontdekkingsreiziger: 2.2.1.53
 Catesby Mark (1682-1749), Engelse natuuronderzoeker, actief in Amerika: 2.2.1.32
 Claudius Heinrich (1655-1697), Pools-Duitse apotheker en plantentekenaar: 2.2.2.9
 Clifford George (1685-1760), Engels-Nederlandse directeur van de Verenigde Oost-Indische Compagnie en plantenverzamelaar: 2.2.1.46
 Clusius: zie De l'Escluse
 Colden Cadwallader (1688-1776), Engels/Amerikaanse fysicus, landbouwkundige, plantkundige en gouverneur van New York: 2.2.3.59
 Collinson Peter (1694-1768), Engelse plantenliefhebber en zaadhandelaar: 2.2.2.66
 Columbus Christoffel (1451-1505), Italiaanse ontdekkingsreiziger: 2.2.2.8
 Commelin Caspar (1668-1731), Nederlandse drukker, uitgever en plantkundige: 2.2.2.65
 Commelin Jan (1629-1692), Nederlandse koopman in kruiden en drogerijen en plantkundige: 2.2.2.18
 Compton Henri (1632-1713), Engelse plantenliefhebber, bisschop van Londen: 2.2.2.21
 Cornut Jacques Philippe (1606-1651), Franse plantkundige: 2.2.4.2
 Cortéz Hernán (1485-1547), Spaanse ontdekkingsreiziger en veroveraar: 2.2.4.28
 Cortuso Giacomo Antonio (1513-1603), Italiaanse plantkundige en hoofd van de plantentuin van Padua van 1590 tot 1603: 2.2.2.8

Couret-Villeneuve Louis-Pierre (1749-1806), Franse agronoom en plantkundige, leraar aan de école centrale van Gent: 2.2.1.6

Cunningham James (? – 1709), Engelse chirurg en plantkundige: 2.2.4.44

Daniel Henry (ca. 1315/1320–1386), Engelse medicus: 2.2.1.14

d'Ansembourg graaf Joseph-Romain (1745-1798), Belg, eigenaar van het kasteel Hex: 1, 2.1

d'Acquet Henricus (1632-1706), Nederlandse geneesheer, burgemeester van Delft en plantenverzamelaar: 2.2.1.16

Daléchamps Jacques (1513-1588), Franse wetenschapper en plantkundige: 2.2.1.20

De Brimeu Marie (?-1605), Belgisch/Nederlandse prinses van Chimay en plantenliefhebster: 2.2.2.58

De Busbecq Ogier Ghiselin (1522-1592), gezant van de Oostenrijkse keizer in Istanbul in 1554-1562: 2.2.2.6

De Candolle Augustin Pyrame (1778-1841), Zwitsers plantkundige: 2.2.

De Jussieu Antoine (1686-1758), Franse arts en plantkundige: 2.2.3.30

De Jussieu Bernard (1699-1777), Franse arts en plantkundige: 2.2.3.30

De Jussieu Joseph (1704-1779), Franse arts en natuurvorser in Zuid-Amerika: 2.2.3.30

De la Brosse Guy (1586?-1643), Franse arts en plantkundige: 2.2.3.45

De l'Escluse Charles (Clusius) (1526-1609), Frans-Vlaamse plantkundige: 2.2.1.2

De l'Obel Matthias (1538-1616), Frans-Vlaamse arts en plantkundige: 2.2.1.2, 2.2.1.31

De Marci François (?-1791), Belg, kanselier van de universiteit van Leuven en lid van de Keizerlijke Brusselse Academie: 2.2

de Medici hertog Cosimo I (1519-1574), Italiaanse heerser, hertog van Toscane: 2.2.4.27

De Poederlé: zie d'Olmen de Poederlé

De Serres Olivier (1539-1619), Franse landbouwkundige: 2.2.2

De Servais Gaspard-Joseph (1735-1807), Belgische dendroloog: 2.2

De Tournefort Joseph- Pitton (1656-1708), Franse plantkundige: 2.2.1.56

De Velbruck prins François-Charles (1719-1784), prins-bisschop en eigenaar van het kasteel Hex: 1

De Vos André (1834-?), Belgische plantkundige: 2.2.3.17

Diaz del Castillo Bernal (1496-1584), Spaanse veroveraar en auteur: 2.2.4.28

Dierville (ca. 1670-?), Franse arts en schrijver: 2.2.2.25

Dillenius Johann Jakob (1687-1747), Duits/Engelse plantkundige en plantentekenaar: 2.2.2.66

D'Incarville Pierre (1705-1757), Franse jezuïet en plantkundige: 3.2

Dioscorides Pedanios (ca. 40-ca. 90), Griekse wetenschapper: 2.2.1.7, 2.2.1.16

Dodoens Rembert (1517/18-1585), Vlaamse arts en plantkundige: 2.2.1.31

d' Olmen de Poederlé baron Eugène, (1742-1813), Belgische dendroloog en natuurkenner: 2.2

Dodoens Rembert (1517-1585), Vlaamse arts en plantkundige: 2.2.1.3

Dourez Valerand (ca. 1530–1571/75), Frans-Vlaamse apotheker en plantkundige: 2.2.1.2

Duhamel du Monceau Henri-Louis (1700-1782), Franse wetenschapper en politicus: 2.2.1.16

Dumont de Courset Georges Louis Marie (1746-1824), Franse tuinier en plantkundige: 2.2.1.5, 2.2.1.19

Ehret Georg Dionysius (1708-1770), Duitse plantenschilder en -tekenaar: 2.2.1.32

Evelyn John (1620-1706), Engelse dagboekschrijver, 'virtuoso', tuinkenner en tuinontwerper: 2.2.1

Fairchild Thomas (1667-1729), Engelse plantenkweker: 2.2.1.29

Ferrari Giovanni Battista (1584-1655), Italiaanse jezuïet en plantkundige: 2.2.2.18

Filassier Jean-Jacques (1736-1806), Franse tuinier en plantkundige: 2.2.1.8

Filips II (1527-1598), koning van Spanje: 2.2.4.28

Fuchs Louis (1818-1904), Belgische tuin- en landschapsontwerper: 1

Furber Robert (1674-1756), Engelse plantenkweker: 2.2.1.29

Fusch Remacle (?-1587), Belgische plantkundige: 2.2.1.14

Gaymans Antoni (ca. 1630-1680), Nederlandse apotheker en plantkundige: 2.2.2.64

Gerard John (1545-1612), Engelse plantkundige: 2.2.1.57

Gesner Konrad (1516-1565), Zwitserse wetenschapper en plantkundige: 2.2.1.21

Ghini Luca (1490-1556), Italiaanse arts en botanist: 2.2.3.18

Goethuyse Joos (Jodocus) (ca. 1515-1596): Vlaamse plantkundige, in Italië gekend als Giuseppe Casabona: 2.2.4.27

Gordon James (1708?-1780), Schotse plantenkwaker en tuinier: 2.2.4.14

- Graef(f)er John (?-1802), Britse plantenkweker en landschapontwerper: 2.2.2.14
 Gray Christopher (1694-1764), Engelse plantenkweker: 2.2.1.29
 Gronovius Jan Frederik (1686-1762), Nederlandse burgemeester (Leiden) en plantkundige: 2.2.4.44
 Grubb Mikael (1728-1808), Zweed, plantenliefhebber en directeur van de Zweedse Oost-Indische Compagnie: 2.2.3.49
- Har(r)iot Thomas (1560-1621), Engelse wetenschapper en ontdekkingsreiziger: 2.2.1.24
 Hartog Jan (ca. 1663-1722), Nederlandse tuinier en plantenverzamelaar in de Kaap: 2.2.2.7
 Harvey John Hooper (1911-1997), Engelse tuin- en architectuurhistoricus: 2.2.3.2
 Hendrik VIII (1491-1547), koning van Engeland van 1509 tot 1547: 2.2.3.61
 Hermann Paul (1646-1695), Nederlandse arts en plantkundige: 2.2.1.1
 Hernández Francisco (1515-1587), Spaanse arts en natuurvorser: 2.2.4.28
 Hoboke Jan (fl. 1581), Vlaamse plantenliefhebber: 2.2.3.56
 Hoffmann Moritz (1621-1698), Duitse plantkundige en anatoom: 2.2.2.99
 Hondius Petrus (1578?-1621), Nederlandse schrijver en plantkundige: 2.2.3.56
- Ibn Al-'Awwâm (fl. 12de-13de eeuw), Spaans-Islamitische landbouwkundige: 2.2.2.33
- Jacquin baron Nicolaas Jozef (1727-1817), Oostenrijkse plantkundige van Nederlandse afkomst: 2.2.3.7
 Jeanne de Valois (ca. 1289-1354), Franse prinses, door huwelijk gravin van Henegouwen en Holland: 2.2.1.48
 Joncquet Denis (?-1671), Franse arts en plantkundige: 2.2.2.18
- Kaempfer Engelbert (1651-1715), Duitse VOC-arts (in Japan) en plantkundige: 2.2.1.54
 Karel V (De Wijze genoemd) (1338-1380), Franse koning: 2.2.1.48
 Kiggelaer Frans (1648-1722), Nederlandse apotheker en botanist: 2.2.1.56
 Klein Jakob Theodor (1685-1759), Pools-Pruisische jurist, wiskundige, plant- en dierkundige: 2.2.2.62
 Knoop Johann Hermann (1700-1769), Duits-Nederlandse tuinier en plantkundige: 2.2.1.29
- Lévêque de Vilmorin Philippe Victoire (1746-1804), Franse plantenkweker en medestichter van de firma Vilmorin-Andrieux: 2.2
 Lignon Alexandre (?-1718), Franse plantkundige, actief op Guadeloupe: 2.2.3.57
 Lignon Jean-Baptiste (1667-1729), Franse plantkundige, actief op Guadeloupe: 2.2.3.57
 Linnaeus Carolus (1707-1778), Zweedse geneesheer en plantkundige: 2.1
 Linnaeus Carolus jr. (1741-1783), Zweedse geneesheer en plantkundige: 2.2.2.96
 Lion Claude (fl. 1680), Belgische arts en plantkundige: 2.2.1.9
- Mandirola Agostino (fl. 17de eeuw), Italiaanse franciscaner monnik, theoloog en tuinbouwkundige: 2.2.2.50
 Mann Théodore Augustin (1735-1809), Belg, secretaris van de Keizerlijke Brusselse Academie en meteoroloog: 2.2
 Mary II Stuart (1662-1695), koningin van Engeland (1689-1695): 2.2.4.12
 Masson Francis (1741-1805), Schotse plantkundige: 2.2.1.15, 2.2.1.19
 Matthioli Pietro Andrea (1501-1577), Italiaanse arts en plantkundige afkomstig uit Siena: 2.2.1.38
 Meerburgh Nicolaas (1734-1814), Nederlandse plantkundige: 2.2.3.59
 Michiel Pietro Antonioni (1510-1576), Venetiaanse plantkundige: 2.2.1.34
 Miller Philip (1691-1771), Engelse tuinier en plantkundige: 2.2
 Monardes Nicolás (1493-1588), Spaanse arts en plantkundige: 2.2.3.61
 Moninckx Jan (?-1714), Nederlandse kunstenaar en plantenschilder: 2.2.2.65
 Moninckx Maria (1673?-1757), Nederlandse kunstenaars en plantenschilder: 2.2.3.47
 Montezuma II (1466-1520), Mexicaanse Aztekenvorst: 2.2.4.28
 Morin Pierre (ca. 1595-ca. 1658), Franse hovenier en plantenkweker: 3.1.2
 Morin René (?-1659), Franse hovenier en plantenkweker: 2.2.4.2
 Mouton Jean (?-1589), Belgische apotheker en plantkundige: 2.2.2.69
 Munting Abraham (1622-1683), Nederlander, directeur van de botanische tuin van Groningen: 2.2.1.21
- Oldenland Heinrich Bernhard (ca. 1663-1697), Duitse plantenverzamelaar in Zuid-Afrika in opdracht van de VOC: 2.2.2.65

- Öllinger Georg (1487-1557), Duitse apotheker en natuurvorser: 2.2.3.35
 Oortmans Nicolaas (1651-fl. 1697-1714), Nederlandse rechtskundige in Zuid-Afrika: 2.2.3.28
- Pancras Gerbrand (1658-1716), Nederlandse burgemeester, plantenliefhebber en directeur van de VOC (vanaf 1704): 2.2.3.17
 Parkinson John (1567-1650), Engelse tuinbouwkundige: 2.2.2.91.
 Pena Pierre (1535-1605), Franse arts en plantkundige: 2.2.1.2
 Petiver James (ca. 1663-1718), Engelse apotheker en plantkundige: 2.2.4.44
 Philippa (ca. 1314-1369), koningin van Engeland: 2.2.1.48
 Plat(t)eau Jacques (fl. 16de eeuw), Belgische arts en plantkundige: 2.2.2.33
 Plukenet Leonard (1642-1706), Engelse plantkundige: 2.2.1.46
 Plumier Charles (1646-1704), Franse plantkundige en franciscanermonnik: 2.2.3.13
 Pona Giovanni (1565-1630), Italiaanse apotheker en plantkundige: 2.2.4.53
- Quackelbeen Willem (1527-1561), Vlaamse arts en botanicus: 2.2.2.6
- Raleigh Walter (1552-1618), Engelse ontdekkingsreiziger, schrijver en dichter: 2.2.1.24
 Rauwolff Leonhart (1535/40-1596), Duitse arts en plantkundige: 2.2.2.33
 Ray John (1627-1705), Engelse plantkundige: 2.2.2.10
 Recchi Nardo Antonio (1540-1595): Italiaanse arts: 2.2.4.28
 Redouté Pierre-Joseph (1759-1840): Belgische kunstenaar en plantentekenaar: 2.2.4.44
 Ricart Pierre (1589?-1657), Frans-Vlaamse apotheker en plantkundige: 2.2.1.2
 Rivinus August Quirinus (1652-1723), Duitse plantkundige: 2.2.2.65
 Robin Jean (1550-1629), Franse apotheker, tuinier en plantkundige: 2.2.1.57
 Robin Vespasien (1579-1662), Franse plantenkwaker en plantkundige: 2.2.4.2
 Rondelet Guillaume (1507-1566): Franse arts en natuurvorser: 2.2.3.36
 Roucel François-Antoine (1736-1831), Frans-Belgische chirurgijn en plantkundige: 2.2
 Rumpf Georg Everard (Rumphius: 1627-1702), Duits/Nederlandse architect, koopman en natuurvorser: 3
- Schmidlapp Johannes (fl. 16de eeuw), Duitse plantenliefhebber: 2.2.3.62
 Schuyf Florentius (1619-1669), Nederlandse arts en plantkundige: 2.2.2.57
 Selijns Henricus (1636-1701), Nederlandse predikant van de Nederlandse Gereformeerde Kerk in Noord-Amerika: 2.2.3.15
 Sherard James (1666-1737), Engelse plantenliefhebber en eigenaar van de *Hortus Elthamensis*: 2.2.3.48
 Sherard William (1659-1728), Engelse jurist, diplomaat, handelaar en plantkundige: 2.2.3.48
 Sloane Hans (1660-1753), Iers/Engelse arts en plantkundige: 2.2.4.14
 Somerset Mary, 1ste hertogin van Beaufort (1630-1715), Engelse tuinliefhebster en botanist: 2.2.2.3
 Stephens Philip (1620-1679), Engelse plantkundige: 2.2.2.86
 Strabo Walafried (808?-849), Duitser, abt van Reichenau (Zuid-Duitsland): 2.2.1.50
 Sutherland James (1638-1719), Schotse medicus en botanist: 2.2.2.3
- Theophrastes (371?-286 v. Chr.), Griekse filosoof en plantkundige: 2.2.1.16
 Thibault IV graaf de Champagne (1201-1253), Franse kruisvaarder: 2.2.4.45
 Thouin André (1747-1824), Franse plantkundige: 2.2.4.18
 Thunberg Carl Peter (1743-1828), Zweedse arts en plantkundige: 2.2.3.50
 Tradescant John jr. (1608-1662), Engelse plantenkwaker en tuinier: 2.2.2.86
 Tradescant John sr. (1570?-1638/39?), oorspronkelijk uit de Nederlanden stammende Engelse plantenkwaker en tuinier: 2.2.3.55
 Turner William (1508-1568), Engelse arts en plantkundige: 2.2.3.18
- Ungnad von Sonneck David (1535-1600), gezant van de Oostenrijkse keizer in Istanbul in 1573-1578: 2.2.1.41
- Vaillant Sébastien (1669-1722), Franse plantkundige: 2.2.3.8
 Van Beaumont Simon (1640-1726), secretaris van de Staten van Holland en West-Friesland en plantenliefhebber: 2.2.1.56
 Van Beverningk Hieronymus (1614-1690), Nederlandse thesaurier-generaal en plantenliefhebber: 2.2.1.37
 Van Coudenbergh Pieter (ca. 1517-ca.1599), Vlaamse apotheker en plantkundige: 2.2.1.3

- Van der Goes Hugo (ca. 1442-1482), Vlaamse schilder: 2.2.2.27
- Van der Pijl Laurens (?-1705?), Nederlandse gouverneur van Ceylon (nu Sri Lanka) en plantenliefhebber: 2.2.1.35, 2.2.1.36
- Van der Stel Simon (1639-1712), Zuid-Afrikaans/Nederlandse commandant en gouverneur van de Kaap en plantenliefhebber: 2.2.2.9
- Van der Stel Willem Adriaan (1664-1733), Zuid-Afrikaans/Nederlandse gouverneur van de Kaap en plantenverzamelaar: 2.2.2.65
- Van Eyck Jan (ca. 1390-1441), Vlaamse schilder: 2.2.3.56
- Van Nassau-Siegen graaf Johan Maurits (1604-1679), Duits/Nederlandse tuinontwerper, militair en gouverneur-generaal van een Braziliaanse nederzetting: 2.2.3.57
- Van Rhede tot Drakestein Hendrik Adriaan (1636-1691), Nederlandse gouverneur-generaal van de Malabarkust (Indië) en plantkundige: 2.2.3.21
- Van Royen Adriaan (1704-1779), Nederlandse plantkundige: 3
- Van Sint-Omaars Karel (ca. 1532-1569), Belgische plantkundige en humanist: 2.2.1.12
- Van Sterbeeck Frans (1630-1693), Belgische kanunnik en plantkundige: 2.2.2.18
- Volckamer Johann Christoph (1644-1720), Duitse handelaar en plantenliefhebber: 2.2.3.62
- Von Bingen Hildegard (1099-1179), Duitse heilige en mystica en plantkundige, abdis van het klooster Disibodenberg: 2.2.2.67.
- Vorstius Everardus (1568-1624), Nederlandse hoogleraar in de genees- en natuurkunde: 2.2.3.2
- Wager Charles (1666-1743), Engelse admiraal: 2.2.1.32
- Walther August Friedrich (1688-1746), Duitse plantenverzamelaar: 2.2.1.6
- Wehmann A.F. (fl. 1723), Duitse botanist: 2.2.2.8
- Wein Kurt (1883-1968), Duitse plantkundige en plantenhistoricus: 2.2.1.29
- Willem III van Oranje (1650-1702), stadhouder van Nederland en koning van Engeland (1689-1702): 2.2.3.27
- Witsen Nicolaas (1641-1717), Nederlander, burgemeester van Amsterdam en vanaf 1693 directeur van de VOC: 2.2.3.48
- Worlidge John (ca. 1630-1693), Engelse tuinbouwkundige: 3.1.2
- Ximénez de Luna Francisco (?-1620), Spaans/Mexicaanse dominicaner monnik en natuurvorser: 2.2.4.28

